

MAKÜ

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

OGUZHAN

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

CİLT-VOLUME:6 SAYI-ISSUE:2 ARALIK-DECEMBER 2024

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Adına Sahibi

On behalf of Burdur Mehmet Akif Ersoy University

Prof. Dr. Hüseyin DALGAR

Editörler

Editors

Prof. Dr. Osman AKIN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Assoc. Prof. Neringa SLAVINSKAITÉ
Vilnius Gediminas Technical University

Öğr. Gör. Behiç ÇETİN (Dr.)
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya AKIN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ACAR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Sc. Almir MARIĆ
Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru

Öğr. Gör. Murat ÇAYLAK
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Bilim Danışma Kurulu

Advisory and Scientific Committee

Prof. Dr. Adnan DÖNMEZ - Akdeniz Üniversitesi, **Prof. Dr. Başak ATAMAN** - Marmara Üniversitesi, **Prof. Dr. Belkis ÖZKARA** - Afyon Kocatepe Üniversitesi, **Prof. Dr. Berrin ONARAN** - Dokuz Eylül Üniversitesi, **Prof. Dr. Birgül KUTLU BAYRAKTAR** - Boğaziçi Üniversitesi, **Prof. Dr. Can Deniz KÖKSAL** - Akdeniz Üniversitesi, **Prof. Dr. Cemal ZEHİR** - Yıldız Teknik Üniversitesi, **Prof. Dr. Hasan DAĞ** - Kadir Has Üniversitesi, **Prof. Dr. Hayrettin USUL** - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, **Prof. Dr. Himmet KARADAL** - Aksaray Üniversitesi, **Prof. Dr. İbrahim Atilla ACAR** - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, **Prof. Dr. İsmail BEKÇİ** - Süleyman Demirel Üniversitesi, **Prof. Dr. Lütüfihak ALPKAN** - İstanbul Teknik Üniversitesi, **Prof. Dr. Mehmet KARACA** - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, **Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL** - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, **Prof. Dr. Murat KAYALAR** - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, **Prof. Dr. Muazzez BABACAN** - Boğaziçi Üniversitesi, **Prof. Dr. Nejat BASIM** - Başkent Üniversitesi, **Prof. Dr. Nezihe Figen ERSOY** - Anadolu Üniversitesi, **Prof. Dr. Nilüfer KOÇAK** - Dokuz Eylül Üniversitesi, **Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK** - Süleyman Demirel Üniversitesi, **Prof. Dr. Oya ERDİL** - Gebze Teknik Üniversitesi, **Prof. Dr. Osman BAYRI** - Süleyman Demirel Üniversitesi, **Prof. Dr. Ramazan ERDEM** - Süleyman Demirel Üniversitesi, **Prof. Dr. Selahattin KARABINAR** - İstanbul Üniversitesi, **Prof. Dr. Süleyman UYAR** - Alanya Alaattin Keykubat Üniversitesi, **Prof. Dr. Süleyman YÜKÇÜ** - Dokuz Eylül Üniversitesi, **Prof. Dr. Durmuş ACAR** - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, **Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR** - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, **Prof. Dr. Erkan POYRAZ** - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, **Prof. Dr. Erman COŞKUN** - Sakarya Üniversitesi, **Prof. Dr. Ferda Erdem** - Akdeniz Üniversitesi, **Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ** - Adnan Menderes Üniversitesi, **Prof. Dr. Feriştah SÖNMEZ** - Adnan Menderes Üniversitesi, **Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU** - Pamukkale Üniversitesi, **Prof. Dr. Umut AVCI** - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, **Prof. Dr. Vedat EKERGİL** - Anadolu Üniversitesi, **Prof. Dr. Yusuf KADERLİ** - Adnan Menderes Üniversitesi, **Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU** - Adnan Menderes Üniversitesi, **Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA** - Süleyman Demirel Üniversitesi

Dizinler / Indexing

BU SAYININ HAKEMLERİ

Academic Referees of This Issue

Prof. Dr. Ali DERAN

Prof. Dr. Halil Altay GÖDE

Prof. Dr. İbrahim Attila ACAR

Prof. Dr. Sefa USTA

Prof. Dr. Süleyman BOLAT

Prof. Dr. Şakir SAKARYA

Doç. Dr. Ali APALI

Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

Doç. Dr. Ali KAHRAMANOĞLU

Doç. Dr. Canan GÖNÜLLÜ

Doç. Dr. Mahmut Sami ÖZTÜRK

Doç. Dr. Mim Sertaç TÜMTAŞ

Doç. Dr. Murat ERDOĞAN

Doç. Dr. Murat Kemal KELEŞ

Doç. Dr. Nizamülmülk GÜNEŞ

Doç. Dr. Özcan IŞIK

Doç. Dr. Salim KURNAZ

Dr. Öğr. Üyesi Eray GÖÇ

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ACAR

**Dr. Öğr. Üyesi Nematollah Aghabalaei
FANİD**

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya AKIN

Dr. Sinem BOZYER

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ RESEARCH ARTICLES

EĞİRDİR GÖLÜ HAVZASI VE OLASI KURUMA TEHLİKESİ

EĞİRDİR LAKE BASIN AND THE POSSIBLE DANGER OF DRYING 91-99

Ayşe DURGUN KAYGISIZ

COVID-19'UN ÜRETİM İŞLETMELERİNİN FİNANSMAN KARARLARINA ETKİSİ

THE EFFECT OF COVID-19 ON THE FINANCING DECISIONS OF MANUFACTURING ENTERPRISES..... 100-120

Ahmet KARACA, Mehmet GENÇTÜRK

ÖZEL GÜVENLİK GÖREVLİLERİNİN DEPREM ALGILARININ METAFOR YOLUYLA BELİRLENMESİ

EXPLORING PRIVATE SECURITY OFFICERS' PERCEPTIONS OF EARTHQUAKES THROUGH METAPHORICAL ANALYSIS..... 121-136

Ali Davut ALKAN, Ali YAĞCI

TARİHSEL VE YAPISAL OLARAK TÜRKİYE'DE İL ÖZEL İDARELERİ

HISTORICAL AND STRUCTURAL ASPECTS OF TURKEY'S PROVINCIAL ADMINISTRATIONS 137-152

Tuğçe Hisoğlu KOÇ, Asım ERTİLAV, Mustafa LAMBA

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE KATILIM BANKALARI İLE ÖZEL BANKALARIN FİNANSAL PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARISON OF FINANCIAL PERFORMANCE BETWEEN PARTICIPATION AND PRIVATE BANKS IN THE TURKISH BANKING SECTOR 153-167

Ganime HALİSDEMİR GÜZEL, Hatice Elanur KAPLAN

BÜTÜNLEŞİK BİR KARAR VERME YAKLAŞIMINA DAYALI ÇOK BOYUTLU MAKROEKONOMİK PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÖRNEĞİ

MULTIDIMENSIONAL MACROECONOMIC PERFORMANCE MEASUREMENT BASED ON INTEGRATED DECISION MAKING APPROACH: THE CASE OF TURKIYE'S ECONOMY 168-186

Harun KAYA, Murat BELKE, Muhammet Burak KILIÇ

KAZANÇ YÖNETİMİNİN DEANGELO MODELİ İLE TEST EDİLMESİ: BORSA İSTANBUL'DA BİR UYGULAMA

TESTING EARNINGS MANAGEMENT WITH THE DEANGELO MODEL: AN APPLICATION IN BORSA İSTANBUL..... 187-198

Başak SARITAŞ, İsmail BEKÇİ

YAŞLANMA İLE İLGİLİ SORUNLARLA BAŞA ÇIKMADA DİNİN FONKSİYONU

FUNCTION OF RELIGION IN COPING WITH AGEING RELATED ISSUES 199-216

Burhan YILMAZ, Yasemin APALI

AŞIRI İFA GÜÇLÜĞÜ

HARDSHIP..... 217-228

Ali APALI, Derya ÖZAYDIN, Meltem ATABAY

PAY SENEDİ PİYASALARINDA FİYAT BALONU: MALİ KURULUŞLAR ÜZERİNE BİR UYGULAMA
PRICE BUBBLE IN EQUITY MARKETS: AN APPLICATION ON FINANCIAL INSTITUTIONS 229-242
Ercüment DOĞRU

DERLEME MAKALELERİ *REVIEW ARTICLES*

BURDUR'DA ÇOBAN SESLENMESİ
SHEPHERD'S CALL IN BURDUR 243-253
Yağmur KEYİK BAYAR

Geliş Tarihi / Received : 15.08.2024 / 08.15.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 22.10.2024 / 10.22.2024

Araştırma Makalesi - Research Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1534122>

EĞİRDİR GÖLÜ HAVZASI VE OLASI KURUMA TEHLİKESİ

EĞİRDİR LAKE BASIN AND THE POSSIBLE DANGER OF DRYING

Ayşe DURGUN KAYGISIZ^a

ÖZ: İnsanın en temel ihtiyacı sudur. Dünya nüfusunun artması ve küresel iklim değişikliği nedeniyle dünya zorlu su yönetimi sorunlarıyla karşı karşıyadır. Kuruyan göllerin yanı sıra birçok gölde kuruma tehlikesi altındadır. Göller iklim değişikliklerinden en çok etkilenebilecek doğal kaynaklardır. Göllerdeki kurumanın nedenlerini sadece doğal değişkenlik ve iklim değişikliğine bağlamak doğru değildir. Son zamanlarda Eğirdir göl havzası suyu çok fazla çekilmiş, göl özel hükümlerinde bahsedilen limitin de altına düşmüştür. Bu durumun basın yayın organlarında geniş yer bulması, ildeki kamu yetkilileri tarafından geniş çaplı araştırmalara yer verilmesi bu bilimsel çalışmanın yapılmasına dayanak oluşturmuştur. Bu doğrultuda il genelinde yayınlanan raporlar, süreli yayınlar, internet kaynakları ve tezler gibi ikincil kaynaklar kullanılarak literatür oluşturulmuştur. Elde edilen bulgulara göre gölün ciddi derecede kuraklık tehlikesi altında görülmektedir. Bunun için ildeki kamu kurum ve kuruluşların koordineli çalışarak, su arzını arttırıcı, talebini azaltıcı tedbirler alması, halkın bu konuda eğitilerek ve yasalarla su kullanımı sınırının çizilmesi, özellikle tarımsal alanda su israfını önleyici tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler : Eğirdir Gölü, İklim Değişikliği, Kuraklık.

ABSTRACT: The most basic human need is water. Due to the increase in the world population and global climate change, the world is facing challenging water management problems. In addition to drying lakes, many lakes are under the threat of drying up. Lakes are the natural resources that can be most affected by climate change. It is not correct to attribute the causes of drying in lakes only to natural variability and climate variability. Recently, the water in the Eğirdir lake basin has been withdrawn too much and has fallen below the limit mentioned in the special provisions of the lake. The wide coverage of this situation in the press organs and the desire of the public authorities in the province to include large-scale researches have formed the basis for this scientific study. In this direction, literature was created by using secondary sources such as reports, periodicals, internet resources and theses published throughout the province. According to the findings, the lake is in serious danger of drought. For this purpose, public institutions and organisations in the province should work in coordination and take measures to increase water supply and reduce demand, the public should be educated on this issue and the limit of water use should be drawn by law, and measures should be taken to prevent water waste, especially in agricultural areas.

Keywords: Lake Eğirdir, Climate Change, Drought.

^a Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ayseurgun@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8062-7473>

1. GİRİŞ

İnsanların ve tüm canlıların en temel ihtiyaçlarından birisi sudur. Dünya yüzeyindeki toplam suyun %97,5'i tuzlu sudan oluşur ve insan tüketimine uygun değildir. Geri kalan %2,5'si ise tatlı su kaynağıdır. Tatlı su kaynaklarının %1'i buzullardan oluşmaktadır. Dolayısıyla toplam su rezervlerinin sadece %1-1,5'lik kısmı evsel ve endüstriyel kullanıma uygundur. OECD'nin 2030 öngörü raporunda suyun kullanımı, kıtlığı ve kirliliği, kötü yönetilen ve giderek daha da kötüleşecek olan ve acilen çözüme kavuşturulması gereken sorunlar arasında yer almaktadır (OECD, 2008). Su kaynaklarını koruma konusundaki bilinçsizlik ve ekonomik gelişmeyle birlikte artan tarım, sanayi ve kentsel alanlardaki faaliyetler birçok su kaynağını kullanılamaz hale getirmektedir (Tuğaç, 2014). Bu açıdan bakıldığında gelecek nesillerinde su hakkını gözeterek doğal ikame oranını aşmadan, suyun tasarruflu kullanılması şarttır. Su kaybını, israfını veya kullanımını azaltmak için uygulanan her türlü teknoloji, cihaz, teknik, eylem ve davranış değişikliği su tasarrufu olarak tanımlanabilir. Su verimliliği de bir su tasarrufu aracıdır (Kumari ve Singh, 2016).

Dünya da 100 milyondan fazla göl bulunmaktadır. Göller tatlı yüzey suyunun %87'sini oluşturmaktadır (Gleick, 1993). Suyun canlıların hayatındaki önemli rolü nedeni ile su kütlelerindeki değişimleri ve kalitesini, göl gibi kapalı su havzalarının depolama miktarlarını önemli hale getirmiştir. Göl sularının seviyeleri mevsimlere bağlı olarak yıl içinde olduğu gibi yıllar geçtikçe de zamanla değişebilir. Su seviyesini arttıran unsurlar gelir unsurları, tam tersine su seviyesini azaltan nedenlere ise gider unsurları denilmektedir. Gölü besleyen gelir unsurları: yağışlar, akarsular, seyalan suları, kar suları, yeraltı suları ve atık sularıdır. Göl suyunun azalmasına neden olan gider unsurları ise, buharlaşma, terleme, gideğenler, sızma, içme kullanma suyu, tarımsal sulama gibi nedenlerdir (Hoşgören, 1994). Bu unsurlara bağlı olarak genellikle kış sonrası ilkbahar mevsiminde göl suları yükselirken, yazın ve özellikle sonbaharda göl suları azalmaktadır. Yao vd. (2023) tarafından otuz yıllık uydu gözlemleri, iklim verileri ve hidrolojik modeller kullanarak yapılan bir çalışmada 1051 doğal göl ve 921 rezervuar dahil olmak üzere 1972 büyük su kütlesi incelenmiştir. İncelenen su kütlelerinin yarıdan fazlasının (%53) 1992-2020 döneminde su kaybına uğradığı ve kuruma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Doğal göllerdeki net hacim kaybının büyük ölçüde iklim ısınmasına, artan buharlaşma talebine ve insan su tüketimine bağlı olduğu ileri sürülmektedir.

Göl seviyelerindeki değişimler iklim değişikliği, meteorolojik ve hidrolojik özellikler (yağış, buharlaşma, akış vs.), ozon tabakasındaki değişimler ve tektonik hareketlilikler gibi nedenlere bağlanmaktadır (Teltik vd., 2008). Göllerin su seviyesi, boyutu, yüzey sıcaklığı, buz örtüsü, rengi vb. temel iklim değişkenleri olarak görülmektedir. Ayrıca göller organik karbon yutağı görevi gördüğü için iklim değişikliğinin azaltılmasında önem arz etmektedirler (Cole vd., 2001; Sobek vd., 2003; Bastviken vd., 2004; Raymond vd., 2013). Bununla birlikte göller kapalı havzada olmaları nedeni ile deniz ve okyanuslara göre iklim değişikliğinden daha fazla etkilenmektedir (Tulan Işıldar ve Yalçiner Erçoşkun, 2021:89; Keskin vd. 2017:602). Bu nedenle iklim değişikliği göllerin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir (Artington vd. 2016).

Göl sularındaki azalma son yıllarda küresel ısınmanın etkisiyle daha da hızlanmıştır. Yaşanan iklim değişikliği, aşırı sıcaklıklar, buharlaşma göl sularının azalmasına ve kuraklığın artmasına neden olmaktadır. Yaşanan kuraklığın ekonomik, çevresel ve sosyal etkileri çok önemli mikro ve makro sonuçların ortaya çıkmasına yol açabilecektir. Üreticiyi ve ailesini etkileyecek mikro düzeyde ekonomik olumsuzluklara ek olarak tarımsal üretimle doğrudan ilgili endüstride kayıplar, üretimde düşüş, işsizlik, milli gelir ve vergi kayıpları gibi makro ekonomik göstergeler üzerinde de önemli olumsuz etkiler ortaya çıkacaktır (Özçatalbaş, 2014).

Şekil 1. Kuraklığın Beklenen Ekonomik, Çevresel ve Sosyal Etkileri

Ekonomik Etkiler	Çevresel Etkiler
<ul style="list-style-type: none"> • Ürün kayıpları • Böcek istilası, bitki hastalıkları • Ürün kalitesinde düşüklük • Hayvancılıkta kayıp, su ürünlerinde kayıp • Otlakların verimliliğinin azalması • Hayvanlar için su ve besin temin edilememesi • Orman ürünlerinde kayıplar, yangınlar • Ağaç hastalıkları böcek istilası • Orman alanlarının verimliliğinin azalması • Yiyecek üretiminde düşüş, stoklarda azalma • Finansal kaynak bulma zorluğu, kredi riski • Yeni ve ilave su kaynaklarının geliştirilmesinde pahalılık • Çiftçi gelirlerinde kayıplar • Turizmde kayıplar • Enerji üretiminde azalma • Tarımsal üretimle ilgili endüstrilerde kayıplar • İşsizlik • Ulusal büyümede kayıp, ekonomik gelişmede gecikme • Vergi gelirlerinde kayıplar. 	<ul style="list-style-type: none"> • Topraktaki su ve rüzgâr erozyonu • Bitki alanlarının zarara uğraması • Su kalitesinin bozulması • Hayvan kalitesindeki bozulmalar • Hayvanların doğal yaşam alanlarının daralması
	<p>Sosyal Etkiler</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sosyal huzursuzluk • Göç olaylarındaki artış • Yoksulluktaki artış

Kaynak: TAGEM, 2001

Mevcut tatlı su kaynaklarının verimsiz kullanımı durumunda, gıda üretiminde eksiklikler, tarımsal büyümenin engellenmesi ve buna bağlı olarak insan gereksinimlerini karşılayamama riski ortaya çıkabilir (Devendra, 2012).

Bu çalışma da Eğirdir Gölünün son dönemlerde yaşadığı kuraklık tehlikesi üzerinde durulmuştur. Nihai olarak bu çalışma da öncelikle ülke genelindeki göller ve durumuna yer verilmiştir. Sonrasında ise Eğirdir gölünün durum değerlendirmesi yapılarak sürdürülebilirliği hakkında bazı çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

2. TÜRKİYE'DE KURUMA TEHLİKESİNDEKİ GÖLLER

IPCC'nin raporuna göre iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek bölge Akdeniz havzasıdır (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2024). Türkiye bu bölge içerisinde yer almaktadır. Öngörülere göre bu bölgede sıcaklıkların giderek artacağı, yağışların azalacağı ve şiddetli yağışların olabileceği ileri sürülmektedir. Türkiye'nin yıllık kişi başına düşen su miktarı 1.555 m³ tür. Bu miktarın 1.000-2.000 m³ arasında olması Türkiye'yi su azlığı çeken ülke konumuna sokmaktadır. TÜİK'in verilerine göre ülkede nüfusun yıllar itibarıyla artışta olması kişi başına düşen su miktarının azalmasına ve zamanla su fakiri ülkeler durumuna düşmesine neden olacağı belirtilmektedir (Usta, 2016; ÇŞB, 2018).

Ülkemizde yüzölçümleri, derinlikleri, yükselteleri, konumları, denize bağlantılı olup olmama durumları ve sularının fiziksel ve kimyasal özellikleri bakımından farklı yüzlerce göl bulunmaktadır. Bu göller Karadeniz ve Ege bölgelerinde daha azken, Akdeniz bölgesinde çok olmaları nedeniyle buraya Göller Bölgesi denilmektedir. Bazı göller tatlı su gölü iken bazı göller ise tuzlu su gölleridir. Balıkçılık, avcılık, turizm, içme suyu, kullanım suyu, tarım, ulaşım, su sporları, enerji üretimi gibi farklı nedenlerle insanlığa hizmet etmektedir.

Sulak alanların insan hayatı ve ekosistem üzerindeki önemine rağmen bazı nedenlerle sulak alanlarda kurutma çalışmaları yapılmıştır. Özellikle 1950-70 yılları arasında Türkiye'de su taşkınlarını önlemek, sıtmayla mücadele etmek ve yeni tarımsal alanlar açmak nedeni ile resmi kuruluşlar

tarafından 93.582 ha'lık 21 adet sulak alan kurutulmuş, 17 adet sulak alan ise kurumaya terk edilmiştir (Gürer ve Yıldız, 2008; Karakılıç ve Özcan, 2009). Fakat yapılan kurutma çalışmaları bölgelerin iklimsel dengelerini bozmuş, tarımsal açıdan ise istenilen verim elde edilememiştir (Önder, 2008, Yıldız Karakoç, 2017). Bu duruma gösterilebilecek en güzel örneklerden birisi Gavur gölüdür. Kahramanmaraş'ta bulunan göl ülkemizde göçmen kuşların son durak yeri olmasına rağmen yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı 1950'li yıllarda kurutulmuştur. Kurutulan göl alanları zamanla tarımsal faaliyetlere açılabilirse bile verim elde edilememiştir. 2005 yılında göl tekrardan geri kazandırılmaya çalışılsa da başarılı olunamamıştır (Güngör, 2013, 310-318).

Van gölünün doğusunda bulunan Akgöl, iklim değişikliği ve beşeri faktörlerin etkisindedir. Aşırı sıcaklık, kuraklık ve buharlaşmayla birlikte kurumaya başlayan göl kesin korunacak hassas alan kategorisine alınmıştır. Ayrıca gölün kuruyan kısımlarının bilinçsizce tarım ve ulaşım açılması, tarımda kullanılan ilaçların göl suyuna kirletmesi, yanlış sulama tekniklerinin kullanılması, su ihtiyacı fazla olan tarımsal ürünlerin dikilmesi gibi unsurlar göle zarar veren nedenlerdendir (Matpay, 2022).

Göller bölgesindeki 36 adet gölün 20 tanesi tamamen kurumuştur. Geriye kalan 16 göl ise kuruma tehlikesi altındadır. Tulan Işıldar ve Yalçiner Erçoşkun (2021) 1990-2020 tarihleri arasında göller bölgesindeki göllerin dirençlilik durumlarını araştırmışlardır. Çalışmaya göre belirtilen zaman diliminde göllerin yüzey alanları: Acıgöl %76,2, Akgöl %100, Akşehir gölü %73,6, Beyşehir gölü %7,8, Burdur gölü %35,3, Eber gölü %24,13, Eğirdir gölü %3, Gavur gölü %10,6, Ilgın gölü %20, Işıklı göl %8,3, Karamık Bataklık gölü %11,2, Karataş gölü %62,8, Salda gölü %1, Suğla gölü %35,6, Yarışlı Gölü %100 oranında azalmıştır (Tulan Işıldar ve Yalçiner Çoşkun, 2021: 98-111). Doğrul ve Alkan (2022) 2011-2021 tarihleri arasında 4 farklı gölün su seviye durumlarını incelemişlerdir. Bu göller Konya Düden gölü %3,4, Bolu Gököy baraj gölü %24,6, Burdur gölü %10,3 ve Burdur Bademli baraj gölü %73,1 su kaybına uğramıştır. İklimsel faktörlerin değişmesi, yanlış tarım politikaları, salma sulama sistemi vb. yöntemlerle sürdürülebilir kullanım limitinin aşılması gibi nedenler Burdur Gölü'nün azalmasının nedenleri olarak görülmektedir (Göncü vd. 2017).

Çoğunluğunu tarım alanlarının oluşturduğu Konya Kapalı Havzası da iklim değişikliği ve tarımda aşırı su kullanımı tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu bölgedeki su kaynaklarının %88'i tarım alanlarında kullanılmaktadır. Bu bölgenin 2019-2040 döneminde şiddetli kuraklık ve orta kuraklık yaşayacağı öngörülmektedir. Bölgede Ilgın-Çavuşçu gölü, Beyşehir gölü ve Kozanlı-Gökgöl haricindeki tüm doğal sulak alanlar ya tamamen kurumuş ya da küçülmüştür (WWF, 2013: 18). Sağır (2020) çalışmasında Konya kapalı havzasındaki göllerin durumunu incelemiştir. Buna göre Akşehir gölü yağışların azalması ve bilinçsiz açılan kuyular nedeniyle kuruma tehlikesi altındadır. Beyşehir gölü tarımsal amaçlı aşırı sulama (Kesici, 2019), göletler, ruhsatsız kuyular ve su ihtiyacı yüksek pancar bitkisinin yetiştirilmesi gibi nedenlerle çok ciddi su kaybı yaşamıştır. Gölün son 20 yılda derinliği 26 metreden 5,5 metreye düşmüştür. Tuz Gölü'nün, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin yanı sıra denetimsiz kuyular, bilinçsiz tarım uygulamaları nedeniyle son 20 yılda %60 oranında küçüldüğü belirtilmektedir. Eşmekaya Sazlığı baraj yapımı ve aşırı sulama nedeniyle tamamen kurumuştur. Kulu Gölü kuraklık ve kontrolsüz sulama nedeni ile ciddi su kaybı yaşamıştır (Ökten, 2012: 84). Havzadaki diğer göllerden Suğla gölü gölete dönüştürülmüş, Hotamış gölü tamamen kurumuş, Terakan gölü ise kuruma tehlikesi altındadır (Sağır, 2020: 96-99).

Manisa ilinde bulunan Marmara Gölü yanlış sulama yöntemleri ve tarım için açılmış çok fazla sayıda su kuyusu nedeni ile tamamen kurumuştur (Karataş, 2023: F431). Göksu Deltası, Manyas Gölü, Meke Gölü, Yumurtalık Lagünleri, İznik Gölü, Karagöl ve Girdev Gölü kurutulan ya da yanlış tarım uygulamaları, aşırı su kullanımı gibi birçok tehditle kuruma tehlikesi altındadır (Yıldız Karakoç, 2017, 105).

3.EĞİRDİR GÖLÜ HAVZASI

Türkiye'nin dördüncü, Göller bölgesinin en büyük gölü olan Eğirdir gölü Isparta ili Eğirdir, Senirkent, Yalvaç ve Gelendost ilçelerinde yer alan Türkiye'nin ikinci en büyük tatlı su gölüdür. Dik kayalara, düz ve sığ bir tabana sahip olan göl, 35°37'41" Kuzey – 38°16'55" Kuzey enlemleri ile 30°44'39" Doğu – 30°57'43" Doğu boylam koordinat sistemlerinde yer almaktadır. Gölün kıyı uzunluğu 150 km'dir Eğirdir Gölü'nün, Kovada Gölü ve Aksu Çayı kanalıyla denize bağlantısı bulunmaktadır. Fakat son 20 yıldır gölün suları Karacaören I ve II Barajlarına gelmektedir. Eğirdir Gölü, "A Sınıfı Sulak Alan"

listesinde olup, Isparta ilinin ve çevresindeki yerleşim birimlerinin içme suyu ve Isparta, Gönen, Uluborlu, Senirkent, Yalvaç, Gelendost ve Eğirdir ovalarında sulama suyu olarak kullanılmaktadır (Keskin vd. 2017). Eğirdir gölü Isparta merkezinin yıllık yaklaşık olarak 13 milyon metreküplük içme ve kullanma suyu ihtiyacını karşılamaktadır. Gölün besleyen farklı su kaynakları bulunmaktadır. Göl, kar ve yağmur suları, küçükü büyüklü dere ve çaylar ile en çok göl tabanından kaynayan sular ile beslenmektedir.

Eğirdir havzasında balıkçılık, hayvancılık turizm gibi farklı gelir kaynakları bulunmakla birlikte en çok tarımsal faaliyetler ön plandadır. Etrafında 50.000 hektarı aşan tarım alanları bulunmaktadır (Göncü vd., 2017: 558). Gölde 1968 yılından itibaren tarımsal sulama amaçlı su alınmaktadır (Kesici ve Kesici, 2006: 101). Havzada son yıllarda kuru tarım alanları azalırken sulu tarım alanları hızlı şekilde artmıştır. Bu durumun en önemli sebebi, halkın getirisi daha yüksek olan meyveciliğe yönelmesidir. Meyve yetiştiriciliği Eğirdir Gölü havzasında bölge halkının en önemli gelir kaynaklarından birisi haline gelmiştir (Serin vd., 2008). Meyveciliğin bölgede gelişmesi soğuk hava depolarının sayısının ve niteliğinin artmasına yol açmıştır (Güneşli vd., 2023).

Eğirdir gölü çok farklı amaçlarla yoğun bir kullanım baskısı altındadır. Bu nedenle gölün ekolojik yapısı ve su kalitesi-seviyesi zamanla, evsel, tarımsal ve endüstriyel atıklardan, meyve-sebze bahçelerinin sulama amaçlı kullanımından, yol gibi nedenlerle yapılan dolgu çalışmalarından ve kıyılardaki izinsiz yapılanmalardan önemli oranda zarar görmüştür (Kesici ve Kesici, 2006:101-103). Su seviyesindeki azalmalar, aşırı su çekimleri, baraj-HES-gölet, sondaj, biyolojik çeşitliliğin farklılaşması, fiziksel değişimler, su kirlilikleri ve Eğirdir Gölü ile ilgili koruma yasalarının uygulanmasındaki sorunlar gölün ekolojik yapısının değişimine etki eden unsurlardandır (Kesici, 2012:369). Bunun yanı sıra tarımda yanlış su kullanımı, içme suyu olarak da kullanılması, buharlaşma ve küresel boyutta yaşanan iklim değişikliği Eğirdir gölünün su seviyesini etkilemiştir (Göncü, 2017:565; Kantarcı, 2008:26). Küresel iklim değişikliği ile birlikte yağışların azalması ve aşırı sıcaklar nedeniyle buharlaşmanın artması (Çoşkun, 2020: 3252) (yıllık 460 milyon metreküp, toplam suyun yaklaşık olarak dörtte biri) Eğirdir gölü seviyesinin çekilmesine neden olmuştur. Bunlara ek olarak kaynağı Eğirdir gölü olan projelerin fazla olması, atıl vaziyetteki yer altı sularının depolanmalarına izin verilmesi, eski sulama teknikleri ile çok su tüketiminin yapılması ve planlı, programlı ve bilinçli bir işletme yapılarak ekonomik su kullanımının sağlanamaması da gölün su seviyesini azaltmaktadır (Keskin vd., 2015).

Aktaş vd. (2018) Eğirdir Gölü Havzası için kuraklık analizi yapmışlardır. 1975-2015 dönemini inceleyen çalışmada havza bölgesi kuraklığı "step nemli arası" çıkmasına rağmen, kuraklık eğilim çizgisinin 1975'den 2015'e azalan trend izlemesi nedeniyle "step (yarı kurak)" iklim tipine doğru gidişin olduğunu belirtmektedirler. Aksoy vd. (2019) gölün 2013-2018 yıllarına ait uydu görüntülerini kullanarak NDWI analizi yöntemiyle su indeksi tespiti yapmışlardır. Çalışmada gölün orta kısmında 0.7 km'lik su çekilmesi tespit etmişlerdir (Aksoy vd., 2019:44). 2015-2023 uydu görüntüleri alınarak yapılan bir çalışmaya göre Eğirdir Gölü yüzey alanı küçülmüş ve Hoyran tarafından 50-60 metrelik bir çekilme olduğu tespit edilmiştir (Hoşgör ve Örcü, 2023). Kale ve Erişmiş (2024) ise Eğirdir Gölünün alansal değişimini 1984-2022 yıllarında uydu görüntülerini kullanarak iki farklı yöntemle analiz etmişlerdir. Gölün her iki yöntemle göre de % 6 civarında küçüldüğünü tespit etmişlerdir.

Eğirdir gölü özel hükümlerine (2012) göre 919,00 metre kotu, gölün en yüksek su seviyesidir ve bu kot 914,74 metreye düştükten sonra gölden herhangi bir nedenle su çekimi yasaklanmıştır. Eğirdir Gölü kotu zaman içerisinde sürekli azalan bir eğilim göstermiş ve 15.10.2023 tarihi itibarıyla gölün kotu 914,52 m ve göldeki kullanılabilir su miktarı -65,585 hm³ olarak tespit edilmiştir. Son 5 yılın net tüketim miktarı dikkate alınarak yapılan hesaplamalarda 1 Mayıs- 1 Kasım 2024 tarihleri arasında Eğirdir gölünün net tüketim miktarının 335,469 hm³ olması beklenmektedir. Buna göre Eğirdir Gölü 2024 yılı sulama sezonuna %68' su kısıdıyla girecek olup minimum su seviyesinin altında dahi su kullanılsa sulama sezonu tamamlanamayacağı öngörülmektedir Bununla birlikte son 30 yıllık göl rezervuar alanına ortalama net giren akım miktarı dikkate alınarak yapılan hesaplamalarda ise gölün minimum kotuna düşmemesi için en iyi ihtimalle %34 kısıtlı sulama yapılması gerekmektedir (Isparta Valiliği, 2023). 2021 yılında yaşanan kuraklığın benzeri tekrar yaşanırsa 2028 yılında Eğirdir gölünün ikiye ayrılma tehlikesi ileri sürülmektedir.

Yapılan bilimsel çalışmalarda gölün sürdürülebilir kullanımı açısından gölden çekilen su miktarı değerlerinin en doğru verilerle ölçülebilmesi için gerekli hassasiyetin gösterilmesi ve bu konuda göl çevresinde yerleşim yerlerinde bulunan halkın da bilinçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Davraz vd. 2016: 236). Bu nedenle Eğirdir Gölü suyunun idareli kullanımı ve verimliliğinin artırılması ile ilgili çalışmalar sıklıkla kazanmıştır. Öncelikle 2021 yılında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Eğirdir Gölünün 1. ve 3. Derece Doğal Sit alanlarının koruma statüsü değiştirilerek "Nitelikli Doğal Koruma Alanı (NDKA) ve Sürdürülebilir Koruma ve Kontrollü Kullanım Alanı (SKKKA)" olarak tescil edilmiştir. 2023-2024 tarım yılına ait olası tarımsal kuraklık ihtimalini önceden değerlendirmek ve gerekli tedbirleri almak için Türkiye Tarımsal Kuraklıkla Mücadele Stratejisi ve Eylem Planı çerçevesinde, "Tarımsal Kuraklık İl Kriz Merkezi Komisyonu" toplantılar düzenlenmektedir. Eğirdir Meyvecilik Araştırma Enstitüsü Müdürlüğünde "İçme – Kullanma Suyu Havzası Koruma Planı Hazırlanmasına Dair Usul ve Esaslar Tebliği" gereği "Eğirdir Gölü özel hükümleri revizyonu kapsamında halkın katılımı" toplantısı düzenlenmiştir. Devlet su işleri (DSİ) tarafından gölde kuraklık etkisinin azaltılması amacı ile 'Isparta-Eğirdir Gölüne Su Aktarımı Proje Yapımı' başlatılmıştır. Bu proje ile birlikte yıllık 42 milyon m³ suyun Eğirdir Gölü'ne aktarımını sağlanması planlanmaktadır (DSİ). Valilik, Tarım ve Orman Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü, DSİ ve Süleyman Demirel Üniversitesi Su Enstitüsü iş birliği ile "Eğirdir Gölü ve Su Verimliliği Seferberliği Çalıştayı" düzenlenmiştir. Bu çalıştay ile "Sektörel Su Verimliliği Uygulamaları ve Su Verimliliği İl Planının" hazırlanması hedeflenmiştir. Bu çalışmalar kapsamında öncelikli tedbir %50 sınırlı sulama olarak önerilmektedir. Bu bölgede suyun kullanımı ile yapılacak yeni düzenlemeler diğer sektörleri de etkileyecektir.

Son yıllarda Eğirdir gölünün çekmesi, sulama suyunun azalması hem tarımsal sulama hem de içme suyu açısından tehlikeli bir durum oluşturmaktadır. Sınırlı sulama suyu kaynakları koşullarında sulama suyu uygulama zamanı ve uygulanan su miktarlarının söz konusu olduğu ortamlarda, yetiştirilen bitkilerin farklı gelişme dönemlerinde gösterdikleri gereksinimler ve o dönemlerde sahip oldukları kurağa mukavemet ve stres koşullarının verime yansması gündeme gelmektedir (Sönmez, 2012:210). En fazla su kullanıcı sektör olan tarımda suyun etkin kullanımının sağlanması gerekmektedir. Kurak iklimlerde bahçecilik yapabilmek için yalnızca az sulama gerektiren yerel, kuraklığa dayanıklı bitki yetiştirmek gerekmektedir. Tarımda su tasarrufu stratejileri arasında, doğal yağışın destekleyebileceği alanlarda ürün yetiştirmek, damlama sistemleri gibi daha verimli sulama sistemleri ve toprağı örtterek buharlaşma kayıplarını azaltan sıfır toprak işlemeli tarım yer almaktadır (Ha ve Schleiher, 2020). Bu amaçla; su tasarrufu sağlayan basınçlı sulama yöntemlerinin uygulanması, suyun kıt olduğu koşullarda kısıtlı sulama yapılması, suyun ölçülü olarak kullanıcılara verilmesi ve tüketilen su miktarına göre ücret alınması, su iletim ve dağıtım sistemlerinde su kayıplarını minimize eden kapalı borulu sistemlerin tercih edilmesi gibi yapısal ve teknik bazı önlemler alınmalıdır (Şimşek ve Çakmak, 2010).

4. SONUÇ

Sulak alanlar ülke ve bölge ekonomisine katkı sağlayan doğal kaynaklardır. Eğirdir Gölü sadece çevresindeki tarım ve balıkçılıkla uğraşanların geçim kaynağı değildir. Aynı zamanda yaşam için en temel ihtiyacımız olan içme suyu kaynağıdır. Bu nedenle diğer göllere göre ekstra önem arz etmektedir. Yapılan bilimsel çalışmalar Eğirdir Gölü'nün özellikle son yıllarda hızlı bir şekilde çekildiğini göstermektedir. Göl suyunun azalmasının yanı sıra ekolojik ve biyolojik dengesinin de bozulduğu, göl ve kıyı şeridinin kirlendiği de görülmektedir. Bu durumun nedenleri arasında küresel iklim değişikliği ve insan kaynaklı faaliyetler gösterilmektedir. Küresel çapta yaşanan iklim değişikliği yağışların azalması, aşırı sıcaklık nedeniyle buharlaşmanın artması gibi etkileri nedeniyle hem dünyada hem de Türkiye'de göllerin kurmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra gelecek nesilleri düşünmeden hiç tükenmeyecek gibi doğal kaynakların kullanımı ve gelir kazanmak için yapılan bilinçsiz insan faaliyetleri de gölün sürdürülebilirliğine zarar vermektedir. Gölün kuruma tehlikesine karşılık alınabilecek önlemler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

Türkiye de kuruyan veya kurumak üzere olan çoğu göl için iklim değişikliğinin doğal sürecinden sonra en fazla tarımsal sulama tekniklerinden şikayet edilmektedir. Yapılan araştırmalar ve literatür göstermektedir ki Eğirdir havzası içinde aynı durum geçerlidir. Eğirdir havzasını kullanarak tarımsal faaliyette bulunan çiftçiler üzerine yapılan çalışmalarda çiftçilerin sulama yöntemleri ile ilgili çok fazla

bilgiye sahip olmadıkları tespit edilmiştir (Atılğan vd. 2010). Çiftçilerin modern sulama hakkındaki bilgi eksiklikleri onları eski sulama yöntemlerine yönlendirmektedir. Bu durum suyun bilinçsizce israf edilmesine neden olmaktadır.

Bu durumda tarımsal alanda;

- Üreticilerin eğitilmesi,
- İklim dostu tarımsal faaliyetler yapılması,
- Su tüketimi az olan kuraklığa dayanıklı tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi,
- Kaçak su kuyularının kapatılması,
- Vahşi sulama yerine damlama sulama sisteminin kullanılması,
- Kısıtlı sulama yapılması,
- Su tasarrufu sağlayan sulama sistemleri hakkında çiftçilerin bilgilendirilmesi ve konu ile ilgili mali ve teknik açıdan desteklenmeleri gerekmektedir.

İldeki su yönetimi ve dağıtımı ile ilgili yetkili kurumlar açısından:

- İlgili kurum ve kuruluşlar arasında, etkin koordinasyonun sağlanması,
 - Su temin ve dağıtım sistemlerindeki kayıpların kontrolüne ilişkin usul ve esasları düzenleyen kurumların etkin çalışması,
 - Sulama birliklerinin aksaklıklarının giderilmesi,
 - Tüm paydaşların sürece dahil olmasının sağlanması,
 - Sulama yöntemleri ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.
- Havzadaki su arzını arttırmaya yönelik politikalar açısından:
- Atık suların arıtılarak yeniden kullanımının sağlanması,
 - Yeraltı kaynak sularına erişimin artırılması,
 - Depolama kapasitelerinin yükseltilmesi,
 - Diğer sulak alanlardan havzaya su transferinin sağlanması gerekmektedir.

Sürdürülebilirlik açısından bakıldığında havzanın su arzını arttırmak tek başına yeterli gelmeyecektir. Aynı zamanda su talebini de azaltmak gerekmektedir.

- Suyun verimli kullanımının sağlanması,
- Su kullanımının maliyetlerini artırarak tasarrufa teşvik etmek,
- Su kullanımına yönelik yeni teknolojileri transfer etmek,
- Alt yapının bakımı ve onarımı ile şebeke ağındaki kaçakları önlemek gerekmektedir.

Tüm bunlara ek olarak suyun sınırsız bir kaynak olmadığını ve gelecek nesillerinde kullanım hakkı olduğunu insanlara benimsetmek gerekmektedir. Diğer bir deyişle insan davranış ve tutumları, suya bakış açılarının değiştirilmelidir. Bunun içinde yediden yetmişe eğitim en öncelikli şart olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, T., Sarı, S., & Çabuk, A. (2019). Sulak alanların yönetimi kapsamında su indeksinin uzaktan algılama ile tespiti, Göller Yöresi. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 1(2), 35-48.
- Aktaş, S., Kalyoncuoğlu, U. Y., & Anadolu Kılıç, N. C. (2018). Eğirdir Göl Havzasının De Martonne yöntemi ile kuraklık analizi. *Journal of Engineering Sciences and Design*, 6(2), 229-238.
- Arthington, A. H., Dulvy, N. K., Gladstone, W., & Winfield, I. J. (2016). Fish conservation in freshwater and marine realms: Status, threats and management. *Aquatic Conservation*, 26, 838-857.
- Atılğan, A., Özdemir, Ö., Öz, H., Kadayıfçı, A., & Şenyiğit, U. (2010). Isparta yöresindeki meyve bahçelerinde kullanılan sulama yöntemlerinin analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 27-32.
- Bastviken, D., Cole, J., Pace, M., & Tranvik, L. (2004). Methane emissions from lakes: Dependence of lake characteristics, two regional assessments, and a global estimate. *Global Biogeochemical Cycles*, 18.
- Bulut, C., & Kubilay, A. (2019). Eğirdir Gölü (Isparta/Türkiye) su kalitesinin mevsimsel değişimi. *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 36(1), 13-23.

- Cole, J. J., & Caraco, N. F. (2001). Carbon in catchments: Connecting terrestrial carbon losses with aquatic metabolism. *Marine and Freshwater Research*, 52, 101-110.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2024). *İklim değişikliğine uyum stratejisi ve eylem planı (2024-2030)*. İklim Değişikliği Başkanlığı.
- Çoşkun, S. (2020). Göller Yöresi'nde sıcaklık, yağış ve akım değerlerinde meydana gelen eğilimler (Akdeniz Bölgesi-Türkiye). *International Social Sciences Studies Journal*, 6(66), 3142-3155.
- Davraz, A., Şener, Ş., & Şener, E. (2016). Su kaynaklarının kullanma ve koruma metodolojisinin geliştirilmesi: Eğirdir Gölü Havzası örneği. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 4(3), 227-238.
- Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF). (2013). Konya'da suyun bugünü raporu. İstanbul: WWF-Türkiye.
- Doğrul, G., & Alkan, M. (2022). İklim değişikliğinin su kaynaklarına etkisinin çok zamanlı uydu görüntüleri ile incelenmesi. *Politeknik Dergisi*, 25(3), 1349-1358.
- DSİ. (2024). DSİ'den Eğirdir Gölüne Can Suyu Projesi. <https://bolge18.dsi.gov.tr/Haber/Detay/12635> (Erişim Tarihi: 08.07.2024).
- Eğirdir Gölü Özel Hükümleri. (2012). Bakanlık Onay Tarihi ve Sayısı: 8 Mayıs 2012, 1635.
- Gleick, P. H. (1993). Water and conflict: Fresh water resources and international security. *International Security*, 18, 79-112.
- Güneşli, A., Karamürsel, D., & Öztürk, F. P. (2023). Isparta ili soğuk hava depo varlığı ve özellikleri. *Meyve Bilimi*, 10, 71-79.
- Güngör, S. (2013). Yitirilmiş bir sulak alan: Kahramanmaraş Gâvur Gölü'nün öyküsü. *Türk İdare Dergisi*, 477, 303-320.
- Gürer, İ., & Yıldız, F. E. (2008). Türkiye'nin sulak alan politikalarına genel bir bakış: Sultansazlığı Sulak Alanı örneği. *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi*, 335-344.
- Ha, M., & Schleiger, R. (2020). Water scarcity and solutions. [https://bio.libretexts.org/Bookshelves/Ecology/Environmental_Science_\(Ha_and_Schleiger\)/04%3A_Humans_and_the_Environment/4.02%3A_Water_Resources/4.2.03%3A_Water_Scarcity_and_Solutions](https://bio.libretexts.org/Bookshelves/Ecology/Environmental_Science_(Ha_and_Schleiger)/04%3A_Humans_and_the_Environment/4.02%3A_Water_Resources/4.2.03%3A_Water_Scarcity_and_Solutions).
- Hoşgör, E., & Örucü, Ö. K. (2023). Land use/land cover and change detection of Isparta Eğirdir Lake Basin using Sentinel 2 satellite images. *Ecological Perspective*, 3(1). <https://doi.org/10.53463/ecopers.20230244>
- Hoşgören, Y. (1994). Türkiye'nin gölleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 29, 19-51.
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). (2007). Climate change 2007: Synthesis report. Core Writing Team, Pachauri, R. K., & Reisinger, A. (Eds.). IPCC, Geneva, Switzerland.
- Isparta Valiliği. (2023). "Tarımsal Kuraklık İl Kriz Merkezi Komisyonu" toplandı. <http://www.isparta.gov.tr/61123> (Erişim Tarihi: 05.07.2024).
- Kale, M. M., & Erişmiş, M. (2024). Eğirdir Gölü alansal değişiminin uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri yardımıyla analizi. *International Journal of Geography and Geography Education*, 52, 122-140. <https://doi.org/10.32003/igge.1380588>
- Kantarci, D. (2008). Isınma – kuraklaşma sürecinin Göller Bölgesi'ndeki durumu ve etkileri üzerine ekolojik bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi Seri: A*, 2, 1-34.
- Karakılçık, Y., & Özcan, A. (2009). Türkiye'de sulak alanların korunmasında planlamanın önemi ve yerel katılımın gerekliliği. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 18(2), 45-69.
- Karakoç, D. Y. (2017). Türkiye'de sulak alanlar. 5. Çevre Günleri Uluslararası Sempozyumu- İnsanların Doğayla Kenetlenmesi, Kentte ve Doğal Alanda, Kutuplardan Ekvatora, Ankara, Turkey.
- Karataş, A. (2023). Azalan ve kirlenen su kaynaklarına bir önlem olarak çevre eğitimi: Brezilya örneği. *Sosyolojik Düşün*, 8(3).
- Kepoğlu, A., & Yelen, B. (2014). Türkiye'de aile çiftçilerine yönelik iklim değişikliğine uyum çalışmalarının dünya örnekleri ile karşılaştırılması ve uyum önerileri. *Ulusal Aile Çiftçiliği Sempozyumu*, 30-31 Ekim 2014, Ankara.
- Kesici, E. (2012). Eğirdir Gölü'nün koruma kullanımındaki insan etkinliklerinin sonuçları. *Tüketim Toplumu ve Çevre Sempozyumu*, 16-17 Kasım 2012, Karabük.

- Kesici, E., & Kesici, C. (2006). Eğirdir Gölü (Isparta)'nın doğal yapısına yapılan müdahalelerin gölün ekolojik yapısına etkileri. *E.Ü. Su Ürünleri Dergisi*, 23, 99-103.
- Keskin, M. E., Aksoy, Y. R., Aksoy, A., & Yılmazkoç, S. (2017). Göl seviye tahmini: Eğirdir Gölü. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 5(3), 601-608.
- Keskin, M. E., Taylan, D., & Aslanbaş, T. (2015). Eğirdir ve Burdur Gölleri su seviyelerinde olası azalma. 4. Su Yapıları Sempozyumu.
- Kumari, M., & Singh, J. (2016). Water conservation: Strategies and solutions. *International Journal of Advanced Research and Review*, 1(4), 75-79.
- Matpay, B. (2022). Akgöl (Özalp-Van) ve çevresinin doğal ortam özellikleri, ekosistem içindeki önemi ve korunması. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 73-96.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). (2008). 2030 yılına kadar OECD çevre tahmin raporu Türkçe özet. <http://www.oecd.org/environment/indicators-modelling-outlooks/40204941.pdf>
- Ökten, S. (2012). Konya Havzasında su yönetimi konusunda önemli duraklar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(6), 73-92.
- Önder, D. (2008). Türkiye'de işlevini yitiren ve yitirmekte olan sulak alanlar. *MKU Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(1-2), 1-12.
- Raymond, P. A., Hartmann, J., Lauerwald, R., Sobek, S., McDonald, C., Hoover, M., Butman, D., Striegl, R., Mayorga, E., Humborg, C., et al. (2013). Global carbon dioxide emissions from inland waters. *Nature*, 503, 355-359.
- Sobek, S., Algesten, G., Bergstrom, A. K., Jansson, M., & Tranvik, L. J. (2003). The catchment and climate regulation of Pco(2) in boreal lakes. *Global Change Biology*, 9, 630-641.
- Sönmez, B. (2012). İklim değişikliği; toprak ve su kaynakları, tarım ve çevre etkileşimi. *Tüketim Toplumu ve Çevre Sempozyumu*, 16-17 Kasım 2012, Karabük.
- Şimsek, O., & Çakmak, B. (2010). Drought analysis for 2007-2008 agricultural year of Turkey. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7(3), 99-109.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB). (2018). Türkiye'nin yedinci ulusal bildiri. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü İklim Değişikliği Dairesi Başkanlığı.
- TAGEM. (2001). İklim değişikliklerinin tarım üzerindeki etkileri. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı.
- Tuğaç, Ç. (2014). İklim güvenliği açısından su kaynaklarının yönetimi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 23(3), 1-30.
- Tulan İşildar, H., & Yalçiner Ercoşkun, Ö. (2021). Göller Yöresinde sürdürülebilirlik ve dirençlilik. *Journal of Management Theory and Practices Research*, 2(2), 89-116.
- Usta, A. (2016). Türkiye'nin su potansiyelinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Küresel Mühendislik Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 1-9.
- Wurtsbaugh, W. A., Miller, C., Null, S. E., DeRose, R. J., Wilcock, P., Hahnenberger, M., Howe, F., & Moore, J. (2017). Decline of the world's saline lakes. *Nature Geoscience*, 10.
- Yao, F., Livneh, B., Rajagopalan, B., Wang, J., Crétaux, J.-F., Wada, Y., & Nguyen, M. (2023). Satellites reveal widespread decline in global lakewater storage. *Science*, 380(6646), 743-749.

Geliş Tarihi / Received : 29.08.2024 / 08.29.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 04.11.2024 / 11.04.2024

Araştırma Makalesi - Research Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1540853>**COVID-19'UN ÜRETİM İŞLETMELERİNİN FİNANSMAN KARARLARINA ETKİSİ*****THE EFFECT OF COVID-19 ON THE FINANCING DECISIONS OF MANUFACTURING ENTERPRISES**Ahmet KARACA^a, Mehmet GENÇTÜRK^b

ÖZ: İşletmenin finansman kararları işletmenin geleceği ve sürekliliği için hayati öneme sahip kararlardır. 2019 yılının son çeyreğinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp kısa sürede tüm dünyaya yayılan Covid-19, ülkelerarası seyahat kısıtlamalarına ve yasakların uygulanmasına sebep olmuştur. Başlangıçta sadece insan sağlığını tehdit eden Covid-19 pandemisi, zamanla ekonomilerin reel ve finansal sektörlerine de sıçramıştır. Türkiye'de sağlık, gıda, temizlik gibi birkaç sektörün dışında diğer sektörler karantina, kapanma, arz talep dengesinin bozulması gibi nedenlerle ekonomik krize girmişlerdir. Bu çalışmamızda Covid-19 pandemisinin üretim işletmelerinin finansman kararları üzerinde etkisinin olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda bulunduğu sektörü fark etmeksizin üretim yapan işletmelerin finans yöneticilerine Anket yöntemi ile bulunduğu sektör ve işletmeyi tanımlayıcı sorulardan sonra finansman kararları üzerinde Covid-19'un etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Elde edilen veriler frekans analizi, açıklayıcı faktör analizi, Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Testleri ve parametrik olan testlerden Independent Samples T Testi ve Oneway Anova Testi analizleri yapılmıştır. Bulgular kapsamında Covid-19'un üretim işletmelerinin finansman kararları üzerinde etkisi sektörden sektöre farklılık gösterse de farklı derecede etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Covid-19, Pandemi, Ekonomi, Finansal Kararlar.

ABSTRACT: The financing decisions of the business are decisions that are of vital importance for the future and continuity of the business. Covid-19 which emerged in the last quarter of 2019 in Wuhan of China and spread all over the world in a short time, caused to be implemented international travel restrictions and bans. The COVID-19 pandemic, which initially only threatened human health, spread over time to the real and financial sectors of economies. In Turkey, apart from a few sectors such as health, food and cleaning, other sectors have entered an economic crisis due to reasons such as quarantine, closure, and disruption of the supply and demand balance. In this study, we aimed to investigate whether the Covid-19 pandemic has an impact on the financing decisions of production enterprises. In this context, it was investigated whether Covid-19 had an impact on financing decisions after asking descriptive questions of the sector and business to the financial managers of the companies engaged in production, regardless of the sector. The data obtained were analyzed by frequency analysis, exploratory factor analysis, Kaiser-Meyer-Olkin and Bartlett Tests, and Independent Samples T Test and Oneway Anova Test, which are parametric tests. Within the scope of the findings, it has been determined that although the impact of Covid-19 on the financing decisions of production enterprises varies from sector to sector, it has a different degree of impact.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Economics, Financial Decisions.

* Bu çalışma Ahmet KARACA'nın "Covid-19'un Üretim İşletmelerinin Finansman Kararlarına Etkisi" isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

^a Doktora Öğrenci, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe ve Finansal Yönetim, akaraca329@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6617-6496>

^b Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mehmetgencturk@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2608-7664>

1. GİRİŞ

Finansal kararlar, işletmeler için hayati derecede öneme sahip kararlardandır. Çünkü bu kararlar, işletmelerin gerçekleştirdiği faaliyetler nedeni ile risk almalarını ve bunun sonucunda başarı oranlarını etkilemektedir. Risk sonunda başarı olursa işletmelerin değeri yükselir ve ortakların refah düzeyi yükselir. İşletmelerin, devamlılığını sürdürebilmesi, işletmenin değerini yükseltmesi ve başarıyı yakalayabilmesi için de etkili ve başarılı bir finansman politikasına sahip olması gerekir. İşletmenin finans yöneticilerinin de doğru finansal kararları alması ve süreci doğru yönetmesi değer maksimizasyonuna ulaşılması için alınması gereken temel esastır.

Finans yöneticilerinin işletmenin değerini yükseltmek için alacağı finansman kararlarının etkili olabilmesi için işletme dışında da bazı şartları göz önüne alması gerekir. Firmanın içinde bulunduğu sektör, sektörün genel durumu, ülkenin ekonomik şartları ve gerçekleri, imkan ve olanakların da değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gerekir. Ülke ve piyasa ortamında belirsizliğin olması, piyasalarda değişimin olması ve işletmenin bu değişime ayak uyduramaması finansal karar alma sürecini zor ve karmaşık bir hale getirir. Bu sürecin doğru yönetilmesi aynı zamanda finans yöneticisinin başarılı olmasını ve dolayısıyla şirket değerini yükselmesini sağlar. Bu nedenle finans yöneticisinin işletme hakkındaki finans kararlarını alma sürecini iyi değerlendirmesi, tüm etkenleri göz önünde bulundurması onun süreci doğru yönetmesine ve çalıştığı işletmeyi başarıya götürmesine yardımcı olur. Uzun vadeli yatırımlara karar verilirken, büyük bir sermaye gerektirmesi, yatırım tutarının büyük olması ve geri dönüşün uzun vadeyi kapsaması nedeni ile diğer finansman kararlarına göre uzun vadeli yatırım kararlarının daha titizlikle yapılması ve değerlendirilmesi gerekir. Nihayetinde başarılı olması durumunda getirisi bakımından diğer finansman kararlarının getirisi ile karşılaştırılmalı ve buna göre karar verilmelidir. İşletmenin finans yöneticisinin finansman kararlarını değerlendirme aşamasında vade, sermaye yapısı, kaynak gereksinimi, piyasa şartları gibi tüm unsurları göz önüne alarak karma finansman kaynaklarından yararlanması gerekir. Alınan finansman kararlarının işletmenin finansal sıkıntıya girmesine neden olmaması, günlük iş akışı ve nakit ödeme gerektiren işlevini bozmaması, maliyet ve risk faktörlerinin doğru olarak hesap edilmesi gerekir. Alternatif kaynaklar hakkında tüm olanakların göz önüne alınarak doğru karar verilmesi gerekir. Kar payı dağıtım kararlarında da işletmenin alternatif finansman kararlarına yönelebileceği ve bunun neticesinde işletme değerini ve ortakların refahını yükseltecek şekilde kararların alınması gerekir (Sayılıgan, 2019).

Bir sağlık krizi ve insan hayatını tehdit edici bir tehlike olarak çıkan Covid-19 pandemisi aynı zamanda büyük bir ekonomik krize dönüşmüştür. Ekonomik krize dönüşmesinin nedenlerinin başında, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve diğer sağlık kuruluşlarının pandemiden korunmak için en önemli korunma yöntemi olarak insanlar arası temasın engellenmesi amacıyla sosyal izolasyonu teşvik etmesi, insanların aynı ortamlarda bulunmaması gerektiğini açıklaması nedeniyle olmuştur. Covid-19 pandemisinin virüsün yayılmasının önlenmesinin en etkili yol olduğu hakkındaki sosyal izolasyonu teşvik etmesi, bir arada çalışan insanların bulunduğu imalathanelerin, ticari işletmelerin, hizmet işletmelerinin, ofislerin kısaca toplu olarak bulunulan tüm alanların ve etkinliklerinin kapatılmasına ya da çok yavaşlamasına neden olmuştur (Zimon, G. ve Dankiewicz, R. 2020). Pandemi gibi olağandışı dönemler, işletmelerin her alanda olduğu gibi finansman kararlarını da gözden geçirmelerine neden olmaktadır. Bu çalışmamızda; Covid-19 pandemisinin etkilerinin üretim işletmelerinin finansman kararları üzerindeki etkilerinin incelenerek araştırılmasıdır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Covid-19 pandemisinin yarattığı ekonomik krizin etkilerinin büyük olması ve tüm dünyayı etkilemesi, bu konu ve etkileri hakkında yeni araştırmaların yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Pandeminin etkileri hakkında yapılan araştırmalar neticesinde yapılan yerli ve yabancı benzer çalışmalar bazıları şu şekildedir.

Shafi, Liu ve Ren (2020) araştırmaları kapsamında; "Covid-19 pandemisi sürecinde Pakistan'daki üretim işletmesi niteliğindeki KOBİ'lerin tedarik zincirinde aksama, satışlarda düşüş yaşanması ve kârlarının azalması kapsamında birtakım sorunlara maruz kaldıklarını belirlemişlerdir." Araştırmaları kapsamında Shafi, Liu ve Ren (2020) ayrıca; "Araştırmanın örnekleminde yer alan

işletmelerin Covid-19 pandemisi sürecinde maruz kaldıkları sorunlarla baş edebilmek için bankalardan kredi kullanma, işletmelerini kısmen ya da tamamen kapatma ve maliyetlerini düşürme yoluna gitme gibi stratejiler benimsediklerini ve uyguladıklarını saptamışlardır.”

Omar, Ishak ve Jusoh (2020) yaptıkları çalışma kapsamında; “Covid-19 pandemisi zamanında Malezya’daki üretim işletmesi faaliyetinde bulunan KOBİ’lerde, pandeminin etkisini üretimin durma noktasına gelmesi, mal tedarik etmede sıkıntıların yaşanması operasyonel ve nakit akışı sorunlarının, iflas riski gibi finansal sorunlara maruz kaldıklarını ve araştırmamanın örnekleminde yer alan işletmelerin, sürdürülebilirliklerini devam ettirmek için finans ve pazarlama stratejilerini kullandıklarını belirlemiştir.” Bununla birlikte Omar, Ishak ve Jusoh (2020) araştırmaları kapsamında; “Covid-19 pandemisi nedeniyle söz konusu olan ekonomik krizin etkilerinin, üretim işletmelerinin finansal kaynaklarının gücüne ve yeni iş fırsatları yaratılması yeteneğine göre farklılık gösterdiğini bulgulamışlardır.”

Juergensen, Guimon ve Narula (2020) araştırmaları kapsamında; “Covid-19 pandemisi nedeniyle Avrupa’daki birçok üretim işletmesi niteliğindeki KOBİ’nin, kısa vadede talebin durması ve lojistik zorluklarla karşı karşıya kalmaları nedeniyle varlıklarını devam ettiremediklerini belirlemiştir.” Juergensen, Guimon ve Narula (2020) araştırmalarında; “Araştırmamanın örnekleminde yer alan üretim işletmesi niteliğindeki KOBİ’lerin bu zor durumdan kurtulmak için maliyetlerini düşürmek ve verimliliklerini artırmak amacıyla üretim aşamalarında iyileştirmeye gitmeye çalışmışlardır. Dijital altyapılarını oluşturarak, internetten online satış uygulamalarını kullanma yoluna gittiklerini saptamışlardır.”

Zimon ve Dankiewicz (2020) yaptıkları çalışma kapsamında; “Covid-19 pandemisi aşamasında Polonya’da bulunan üretim işletmesi niteliğindeki KOBİ’lerin, üretim için gerekli hammaddeyi tedarik etmede sıkıntısı yaşanmasından korkulması dolayısıyla yüksek düzeyde hammadde stoklaması yapma yoluna gittiklerini, alacaklarını tahsil sürecini sıkı bir şekilde koordine ettiklerini, uzun vadeli satış yapmaktan kaçındıklarını ve sadece stratejik müşterilerine yönelik olarak uzun vadeli satış olanağını gündeme getirdiklerini belirlemiştir.”

Thorgren ve Williams (2020) araştırmaları kapsamında; Covid-19 pandemisi sürecinde İsveç’teki üretim işletmesi niteliğindeki KOBİ’leri incelemiştir. Araştırmaları doğrultusunda Thorgren ve Williams (2020); “Araştırmamanın örnekleminde yer alan işletmelerin, Covid-19 pandemisi sürecinde finansal kararlarını gözden geçirdiklerini, yatırımlarını erteleme yoluna başvurdıklarını, işgücü maliyetlerini azaltmak için personel çıkarmaya gittiklerini, bu yolla işgücü maliyetlerini ve diğer giderlerini düşürmeye çalıştıklarını, bankalara ve firma ödemelerine yönelik koşulları gevşetme ve stoklarını azaltma gibi, birtakım acil eylem planını devreye soktuklarını belirlemiştir.”

Eskin (2020) araştırması kapsamında ayrıca; “Denizli tekstil işletmeleri tarafından “teknik tekstil grubu” olarak tanımlanan medikal, hijyen, filtre vb. ürünlerin üretimlerini gerçekleştiren işletmeler ile “ev tekstil grubu” olarak ifade edilen havlu, bornoz, çarşaf vb. gibi ürünlerin imalatını yapan işletmeler ile “örmeciler grubu” olarak tanımlanan tişört ve eşofman gibi ev giyimi ürünlerinin imalatını yapan tekstil işletmelerinin, Covid-19 pandemisinden olumsuz etkilenmediklerini ve bilakis dönem itibarıyla bu işletmelerin üretimlerini artırdıklarını belirlemiştir.”

Korkmaz (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırma kapsamında; “Araştırmamanın örnekleminde yer alan üretim işletmelerinin, Covid-19 pandemisi sürecinde pazarlama faaliyetlerini dijital ortamda yürütmeye başladıklarını ve Covid-19 pandemisinin de bu doğrultuda, işletmelerin dijital ortamda yer almaya başlamalarını sağlaması nedeniyle kendileri tarafından önemli addedildiğini belirlemiştir.”

3. ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde, Covid-19 pandemi döneminin etkisinin üretim işletmelerinin finansman kararları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi amacıyla, üretim faaliyeti yapmakta olan işletmelerin finansman kararlarına ilişkin olarak bu tür işletmelerin finans yöneticileri başta olmak üzere finansman ve muhasebe çalışanlarına yönelik olarak yapılan anket uygulamasına ilişkin analizlere ve bulgulara yer verilmiştir.

3.1.Araştırmanın Metodolojisi

Çalışma kapsamında yapılan araştırma faaliyetlerine ilişkin; araştırmanın amacı ve önemi, veri toplama aracı ve süreci, araştırmanın evreni ve araştırmanın kısıtlılıklarına ilişkin ayrıntılı açıklamalara bu başlık altında yer verilmiştir.

3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Üretim işletmelerinin Covid-19 pandemi döneminde finansman kararlarını, eğilimlerini tespit etmek, üretim işletmelerinin finansman kararları üzerinde Covid-19 pandemisinin etkisinin derecesinin ölçülmesi ve etkisinin araştırılmasıdır. Bu amaca dayalı olarak veri elde etmede katılımcılardan anket uygulaması kapsamında bilgi toplanmıştır. Kriz dönemlerinde işletmeler krizin olumsuz etkilerinden en az etkilenmek için çeşitli yollara başvururlar. Covid-19 pandemisi ile tüm dünyada bir kriz ortamı oluşmuş, her ülke bu krizin etkilerinin minimum seviyede tutulması için çeşitli önlemler almaya çalışmışlardır. İşletmelerin finansman politikaları da bu kriz ortamından etkilendiği için, çalışmamızda üretim yapan bu işletmelerin finansman kaynaklarında bir değişikliğe gidip gitmediği, gittiyse hangi finansman kaynaklarını tercih ettikleri üzerinde bir araştırma yapılması amaçlanmıştır.

3.1.2.Veri Toplama Aracı

Araştırmada, veri toplama amacıyla anket yöntemi tercih edilmiştir. Anket yöntemi, maliyeti, zamanı ve iş yükünü azaltması gibi avantajlarıyla ön plana çıkmaktadır ve bu nedenle geniş çapta tercih edilmektedir. Anketlerde kişisel bilgilerin belirtilmemesi, diğer veri toplama yöntemlerine kıyasla daha doğru ve objektif sonuçların elde edilmesine olanak tanımaktadır (Arıkan, 2018; Dursun vd., 2022). Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu hazırlanırken, konuya ilişkin literatür taranarak benzer çalışmalarda kullanılan veri toplama araçları değerlendirilmiş ve araştırmanın amacına uygun sorulara yer verilerek anket formu oluşturulmuştur.

Anket formunda üretim işletmelerinin özellikleri, Covid-19 dönemindeki finansman eğilimlerini belirlemek üzere sorular ve davranışsal finans eğilimlerinin tespit edilebilmesi için başvuru alan işletmeleri tanımaya yönelik sorular ve 5'li Likert esaslarına dayalı olan ölçek ifadeleri yer almıştır. Katılımcılara tüm sorularda ve ifadelerde Covid-19 pandemi dönemi olan 2020 ve 2021 yılları göz önüne alarak değerlendirme yapmaları ve yanıt vermeleri istenmiştir. Araştırmanın anakütlesini Türkiye'de üretim yapan tüm işletmeler oluşturmaktadır. Araştırmada anakütlenin tamamına ulaşmak elverişsiz olduğundan kolayda örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Bu doğrultuda, şehir veya bölge sınırlaması yapılmamış olup, internet, telefon, mail ve yüz yüze başta olmak üzere tüm ulaşım yöntemleri kullanılmıştır. Üretim işletmelerinden oluşan katılımcılardan, Ankete katılmaları sağlanılmaya çalışılmış, 28 adet kısa sorudan oluşan Anket, İşletmelerin finans yöneticileri ile finans ve muhasebe çalışanları tarafından finansal tabloları göz önüne alınarak cevaplandırılması istenmiştir. Online yöntem için anket soruları Google Forms'a yüklenmiş, yaklaşık 15 dakika sürmesi planlanan Ankete, tüm soruların yanıtlanması sistem üzerinde zorunlu kılınacak ve katılımcılardan cevap vermeleri rica edilmiştir. Elde edilen Anket sonuçları ve veriler SPSS istatistik paket programında uygun olacak analizler ile değerlendirilmiştir. Kullanılan ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için Cronbach's Alpha değeri araştırılmış ve ilgili sonuçlara ulaşılmıştır. Katılımcıların ölçekteki likert sorulara verdikleri cevaplara ait genel bilgiler yani ölçeğe ait tanımlayıcı istatistikler yapılmıştır. Ölçeğin içinde yer alan ifadeler verilen cevapların normal dağılıma uyup uymadığını kontrol etmek için anket sorularına verilen cevaplardan elde edilen verilerin Skewness ve Kurtosis değerleri araştırılmıştır. Likert tipi ölçekte yer alan sorulara ait Skewness ve Kurtosis değerleri sunulmuştur.

Araştırmaya katılım sağlayan katılımcıların; Covid-19'un üretim işletmelerinin finansman kararlarına yönelik algı düzeylerinin ve düşüncelerinin belirli başlıklar altında toplanarak daha kolay analiz edilebilmesi için ve likert tipi ifadeler verilen cevaplar neticesinde ulaşılan verilerden elde edilen çok sayıda değişkenin daha az sayıda ve belirli değişkenler ile ifade edebilmesi için açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi neticesinde öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Testleri sonuçlandırılmıştır.

Çalışmanın yapılan normal dağılım testi neticesinde verilerin normal dağılıma uygun olduğu tespit edildiği için oluşturulan hipotezleri test etmek için parametrik olan testlerden yani Independent Samples T Testinden ve Oneway Anova Testinden faydalanılmıştır.

3.1.3. Araştırma Evreni ve Veri Toplama Süreci

Çalışmanın amacı doğrultusunda Covid-19 pandemi döneminde üretim faaliyeti yapmakta olan işletmelerinin finansman ihtiyaçları üzerindeki etkilerinin ölçülmesini araştırmak ve sonuçlarını ortaya koymaktır. Bu kapsamda imalat yapan tüm firmaların faaliyette bulunduğu bölge, il, ilçe başta olmak üzere, büyüklük ve küçüklüğü, içinde bulunduğu sektör, hukuki yapısı, faaliyette bulunduğu yıl sayısı, çalışan sayısı vb. özellikleri fark etmeksizin araştırma içine dahil edilmiştir. Çalışmanın hedef kitlesi Türkiye sınırları içerisinde üretim faaliyeti yapmakta olan tüm imalatçı firmalardır. Çalışmada araştırmanın amacına uygun olarak İmalat faaliyeti yapan firmaların Covid-19 pandemisi döneminde görüşlerini almak üzere 29 sorudan oluşan bir Anket çalışması yer almaktadır. Çalışmaya katılan firmaların içinde bulunduğu sektör, çalışan sayısı, hukuki yapısı, Özsermaye tutarları, faaliyette bulunduğu yıl sayısı, üretim kapasitelerinin ve karlılık durumlarının Covid-19 pandemi öncesi döneme göre değişip değişmediğini araştırmaya yönelik 9 adet katılımcı firmaları tanımaya yönelik tanımlayıcı sorular ve sonrasında “1=Kesinlikle Katılmıyorum”, “2=Katılmıyorum”, “3=Kararsızım”, “4=Katılıyorum” ve “5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerinin yer aldığı 19 adet 5’li Likert Ölçeğine uygun sorular sorulmuştur. Bu kapsamda Türkiye’de bulunan Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Ticaret Bakanlığının <https://www.lonca.gov.tr/> internet adresinde bulunan İmalatçı firmaların mail adreslerine, Polatlı ve Ankara’da bulunan Ticaret ve Meslek odalarının üyeleri olan İmalatçı firmalar ile Organize Sanayi bölgelerinde bulunan firmalara anket formları online olarak gönderilmiş, online ortamda ve randevu veren Ankara ve Polatlı’daki bazı firmalarla da yüz yüze görüşülerek toplam 406 katılımcıdan veri teminine uygun anket cevapları alınmıştır. Bu katılımcılardan gelen cevaplar doğrultusunda araştırmanın geçerliliği için gerekli analizler yapılmıştır. Bu aşamadan sonra araştırma kapsamında anket uygulaması neticesinde elde edilen yanıtların; eksik ya da hatalı kodlamaya ilişkin kontrolü gerçekleştirilmiştir, verilen cevaplardan bazılarının imalatçı olmayan firmalar tarafından yapıldığı saptanmış, bu firmaların cevapları anket çalışmasından çıkarılarak toplam 395 adet anket çalışmasının ve sonuçlarının geçerli olduğu tespit edilmiştir. Kontrol edilen yanıtlar neticesinde nihai veri seti oluşturulmuştur. Araştırma çerçevesinde öncelikle demografik veriler incelenmiştir. Kullanılan ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için Cronbach’s Alpha değeri araştırılmış ve ilgili sonuçlara ulaşılmıştır. Katılımcıların ölçekteki likert sorulara verdikleri cevaplara ait genel bilgiler yani ölçeğe ait tanımlayıcı istatistikler yapılmıştır. Ölçeğin içinde yer alan ifadeler verilen cevapların normal dağılıma uyup uymadığını kontrol etmek için anket sorularına verilen cevaplardan elde edilen verilerin Skewness ve Kurtosis değerleri araştırılmıştır. Daha sonra verilere ilişkin ortalama ve standart sapma hesaplanarak tanımlayıcı istatistikler elde edilmiştir. İzleyen süreçte katılımcıların verdikleri yanıtların ayrıntılı olarak incelenmesi amacıyla frekans analizi yapılmıştır. Frekans analizinden sonra veriler, çok değişkenli analizlerin yapılabilmesi ve bu analizlere konu olacak değişkenlerin belirlenebilmesi amacıyla Açıklayıcı (Keşfedici) Faktör Analizine tabi tutulmuştur. Gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi neticesinde öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Testleri sonuçlandırılmıştır.

Bu analiz neticesinde değişkenler elde edilmiş ve parametrik olan testlerden Independent Samples T Testi ve Oneway Anova Testi analizleri yapılmıştır.

3.1.4. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmaların doğası gereği bazı kısıtları ya da diğer bir ifadeyle kısıtlılıkları olabilmektedir. Gerçekleştirilen araştırmanın ilk kısıtı anket uygulaması nedeniyle katılımcıların belirli seçeneklerden yola çıkarak cevap verme imkanının olmasıdır. Bu durumun, katılımcıların görüşlerini tam olarak yansıtamama sorununa sebep olma ihtimalinin olduğu söylenebilir. Anket sorularında söz konusu kısıtın giderilmesine yönelik olarak nitel bir soru “Faaliyette bulunulan sektör ile ilgili (varsa) diğer olarak bir şık şeklinde boş bırakılarak faaliyette bulunduğunuz sektörün yazılması” ifadesine yer verilmiştir. Kısıtlarından bir diğeri, anket uygulamasının üretim yapan tüm işletmelere ulaşabilme imkanının sınırlı olmasıdır. Araştırmanın bir diğer kısıtı Türkiye’de üretim yapan işletmelerin bütün

bölge, il ve ilçelere kadar yayılmış olması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Nitekim bütün illere gidilerek üretim yapan işletmelerden veri toplamanın zorluğu düşünüldüğünde verilerin toplanmasına ilişkin internet ortamında veri toplama sürecinden faydalanılmıştır. Bu durum katılımcıların konuya ilişkin soru sorma imkanını azaltmakta ve anketin amacına hizmet etme yeteneğini kısıtlamaktadır.

3.2. Araştırma Verilerinin Analizi ve Bulgular

Araştırma kapsamında uygulanan anket sorularına ilişkin cevaplara dair verilere ve bulgulara; başlıklar altında bu bölümde yer verilmiştir.

3.2.1. Demografik İstatistikler

Araştırmaya katılım sağlayan firmaların sektörlerine göre dağılımları şu şekildedir:

Tablo 1. Firmaların Sektörlerine Göre Dağılımları

	Frekans	Yüzde
Gıda ve İçecek	115	29,1
Otomotiv	31	7,8
Mobilya	39	9,9
Demir Çelik Enerji	38	9,6
Tekstil	40	10,1
Tarım Hayvancılık	88	22,3
Diğer	44	11,1
Toplam	395	100,0

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan imalat firmalarının %29,1'i Gıda ve İçecek sektörü, %22,3'ü Tarım ve Hayvancılık, %7,8 Otomotiv, %9,9 Mobilya, %9,6 Demir Çelik Enerji, %10,1 Tekstil ve 11,1. Diğer İmalat sektörlerinden oluşmaktadır.

Araştırmaya katılım sağlayan firmaların hukuki yapılarına göre dağılımları şu şekildedir:

Tablo 2. Firmaların Hukuki Yapılarına Göre Dağılımları

	Frekans	Yüzde
Gerçek Kişi	177	44,8
Anonim	69	17,5
Limited	149	37,7
Toplam	395	100,0

Tablo 2'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan imalat firmalarının %44,8'i Gerçek kişi firmaları, %7,5'i Anonim Şirket, %37,7'si ise Limited şirketlerden oluşmaktadır.

Araştırmaya katılım sağlayan firmaların faaliyette buldukları yıl sayısına göre dağılımları şu şekildedir:

Tablo 3. Firmaların Faaliyet Yıllarına Göre Dağılımları

	Frekans	Yüzde
5 yıldan az	43	10,9
5 ile 10 yıl arası	132	33,4
10 ile 20 yıl arası	112	28,4
20 ile 30 yıl arası	54	13,7
30 yıldan fazla	54	13,7
Toplam	395	100,0

Tablo 3'te görüldüğü gibi araştırmaya katılan imalat firmalarının %10,9'un 5 yıldan az bir geçmişi olduğu, %33,4'nün 5-10 yıl arası, %28,4'ünün 10-20 yıl arası, %13,7'sinin 20-30 yıl arası, %13,7'sinin ise 30 yıldan fazla bir geçmişe sahip olduğu imalatçı firmalardan olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılım sağlayan firmaların çalışanlarının sayılarına göre dağılımları şu şekildedir:

Tablo 4. Firmaların Çalışan Sayılarına Göre Dağılımları

	Frekans	Yüzde
10 kişiden az	241	61,0
10 ile 50 kişi arası	90	22,8
50'den fazla	64	16,2
Toplam	395	100,0

Tablo 4'te görüldüğü gibi araştırmaya katılan imalatçı firmaların %61,0'nın 10 kişiden az çalışana sahip olduğu, %22,8'nin 10 ile 50 kişi arası çalışana olduğu, %16,2'sinin ise 50 kişiden fazla çalışana olan imalatçı firmalardan olduğu görülmektedir. Katılımcı firmaların büyük çoğunluğunun 10 kişiden az çalışana olan küçük üretim işletmelerinden olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılım sağlayan firmaların ortak sayılarına göre dağılımları şu şekildedir:

Tablo 5. Firmaların Ortak Sayılarına Göre Dağılımları

	Frekans	Yüzde
Tek kişi	234	59,2
Birden fazla	161	40,8
Toplam	395	100,0

Tablo 5'te görüldüğü gibi araştırmaya katılan imalatçı firmalarının ortak sayıları bakımından %59,2'sinin tek kişiye ait işletme olduğu, %40,8'nin ise birden fazla ortağı olan üretim işletmelerinden olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılım sağlayan firmaların sahip oldukları sermaye tutarlarına göre dağılımları şu şekildedir:

Tablo 6. Firmaların Özsermaye Miktarlarına Göre Dağılımları

	Frekans	Yüzde
50.000 TL' den az	38	9,6
50.000 TL ile 100.000 TL arası	59	14,9
100.000 TL ile 500.000 TL arası	99	25,1
500.000 TL ile 1.000.000 TL arası	64	16,2
1.000.000 TL' den fazla	135	34,2
Toplam	395	100,0

Tablo 6'da görüldüğü gibi araştırmaya katılan imalatçı firmaların özsermaye tutarları ile ilgili katılımcıların %9,6'sının 50.000 TL'den az sermayeye sahip olduğu, %14,9'nun 50.000 TL ile 100.000 TL arası sermayeye, %25,1'inin 100.000 TL ile 500.000 TL arası, %16,2'sinin 500.000 TL ile 1.000.000 TL arası, %34,2'nin ise 1.000.000 TL'den fazla sermayeye sahip olan üretim işletmelerinden olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılım sağlayan firmaların kapasite oranlarındaki değişimin önceki yıla göre dağılımları şu şekildedir:

Tablo 7. Firmaların Önceki Dönemlerine Göre Kapasite Değişimleri

	Frekans	Yüzde
Arttı	127	32,2
Azaldı	157	39,7
Değişmedi	111	28,1
Toplam	395	100,0

Tablo 7'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan üretim işletmelerinin %32,2'si kapasitelerinin önceki döneme göre arttığını, %39,7'si ise kapasitelerinin azaldığını, %28,1'i ise kapasitelerinin değişmediğini belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılım sağlayan firmaların çalışan işçi sayılarının önceki döneme göre dağılımları şu şekildedir:

Tablo 8. Firmaların Önceki Dönemlerine Göre İşçi Sayısı Değişimleri

	Frekans	Yüzde
Arttı	75	19.0
Azaldı	110	27.8
Değişmedi	210	53.2
Toplam	395	100.0

Tablo 8'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan üretim işletmelerinin %19,0'u bu dönemde çalışan işçi sayılarının sayısının arttığını, %27,8'i çalışan işçi sayılarının azaldığını, %53,2'si ise çalışan işçi sayılarının değişmediğini ifade etmişlerdir. Katılımcı firmaların büyük çoğunluğu Covid-19 döneminde çalışan işçi sayılarında bir değişiklik olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılım sağlayan firmaların karlılık durumunun önceki yıllara göre dağılımları şu şekildedir:

Tablo 9. Firmaların Önceki Dönemlerine Göre Karlarındaki Değişimler

	Frekans	Yüzde
Arttı	141	35.7
Azaldı	187	47.3
Değişmedi	67	17.0
Toplam	395	100.0

Tablo 9'da görüldüğü gibi araştırmaya katılan üretim işletmelerinin %35,7'si bu dönemdeki faaliyetleri sonucu elde ettikleri kar oranının arttığını, %47,3'ü bu dönemdeki kar oranlarının azaldığını, %17,0'ı ise kar oranlarının değişmediğini ifade etmişlerdir.

3.2.2. Ölçeğe Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcıların ölçekteki likert sorulara verdikleri cevaplara ait genel bilgiler yani ölçeğe ait tanımlayıcı istatistikler bu kısımda yer almaktadır.

Araştırmaya katılım sağlayan katılımcıların ölçekteki ifadelerine verdikleri cevaplara ait istatistiksel değerler şu şekildedir:

Tablo 10. Katılımcıların Ölçekteki İfadelerine Verdikleri Cevaplara Ait Genel İstatistikler

Ölçekte Yer Alan İfadeler	Minimum Değer	Maksimum Değer	Ortalama Değer	Standart Sapma
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; maliyetlerin çok artmasından kaynaklanmıştır.	1,00	5,00	4,0582	1,23984
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; talebin çok artmasından kaynaklanmıştır.	1,00	5,00	3,5076	1,46748
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; İç Fon kaynaklarından karşılanmıştır.	1,00	5,00	3,0810	1,51088
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Dış Fon kaynaklarından (Borçlanma) karşılanmıştır.	1,00	5,00	3,0203	1,63079
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Öz sermaye artışı ile karşılanmıştır.	1,00	5,00	2,5812	1,48418
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Ortaklardan borçlanma yoluyla karşılanmıştır.	1,00	5,00	2,2690	1,42982

Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Diğer işletmelerle birleşme yoluna gidilerek karşılanmıştır.	1,00	5,00	1,5587	1,08596
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Ortaklara Kar dağıtımından vazgeçilmesi yoluyla karşılanmıştır.	1,00	5,00	2,3310	1,50380
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Bankalar veya diğer finans kaynaklarından kredi kullanılması yoluyla karşılanmıştır.	1,00	5,00	3,5267	1,37044
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Aktiflerin Menkulleştirilmesi yoluyla karşılanmıştır.	1,00	5,00	1,7608	1,20439
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; faktöring, forfaiting vb. finansman kaynaklarına başvurma yoluyla karşılanmıştır.	1,00	5,00	1,7741	1,21423
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; daha çok leasinge başvurma yoluyla karşılanmıştır.	1,00	5,00	1,7056	1,11046
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; daha çok Satıcılara borçlanma yoluyla karşılanmıştır.	1,00	5,00	3,1345	1,48073
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; daha çok Devletin verdiği teşvik, hibe vb. yardımları alma yoluyla karşılanmıştır.	1,00	5,00	3,1578	1,27870
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Halka Açılma yoluyla karşılanmıştır.	1,00	5,00	1,5827	1,11697
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Tahvil ihracı yoluyla karşılanmıştır.	1,00	5,00	1,5318	1,06615
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; işletmemizin sahip olduğu Aktif varlıkların (Menkul, Gayri menkul, Araç, Arsa vb.) satılması veya kiraya verilmesi yoluyla karşılanmıştır.	1,00	5,00	2,5344	1,27628
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; karşılanmakta zorluk çekilmiş ve Konkordato yoluna başvurulmuştur.	1,00	5,00	1,5714	1,08987
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman için; mevcut yöntemlerden farklı bir finansman yoluna başvurulmasına gerek duyulmamıştır.	1,00	5,00	2,5394	1,57522

Tablo 10’da görüldüğü üzere sorulara verilen cevapların genel ortalaması 2,4856’nın üzerindedir. Bununla birlikte genel ortalaması 2,4856’nın altında olanların üretim işletmelerinin finansman kaynaklarını bulma yöntemlerinin modern finansman kaynakları olduğu görülmektedir. En yüksek ortalama değere (4,0582) sahip öncül “Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; maliyetlerin çok artmasından kaynaklanmıştır.” ve en düşük ortalama değere (1,5318) öncül ise “Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Tahvil ihracı yoluyla karşılanmıştır.” olarak tespit edilmiştir.

3.2.3. Ölçeğin Güvenilirliği

Kullanılan ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için Cronbach’s Alpha değeri araştırılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 11. Ölçeğin Güvenilirlik Sonuçları

Cronbach’s Alpha Değeri
0,786

Görüldüğü üzere ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri 0,786 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

3.2.4. Ölçeğe Yönelik Normal Dağılım Testi Sonuçları

Ölçeğin içinde yer alan ifadeler verilen cevapların normal dağılıma uyup uymadığını kontrol etmek için anket sorularına verilen cevaplardan elde edilen verilerin Skewness ve Kurtosis değerleri araştırılmıştır. Likert tipi ölçekte yer alan sorulara ait Skewness ve Kurtosis değerleri aşağıda sunulmaktadır:

Tablo 12. Ölçekteki İfadelere Verilen Cevaplara Ait Skewness ve Kurtosis Değerleri

Ölçekte Yer Alan İfadeler	Skewness Değeri	Kurtosis Değeri
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; maliyetlerin çok artmasından kaynaklanmıştır.	-1,107	,113
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; talebin çok artmasından kaynaklanmıştır.	-,497	-1,144
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; İç Fon kaynaklarından karşılanmıştır.	-,151	-1,393
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Dış Fon kaynaklarından (Borçlanma) karşılanmıştır.	-,012	-1,601
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Öz sermaye artışı ile karşılanmıştır.	,305	-1,357
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Ortaklardan borçlanma yoluyla karşılanmıştır.	,602	-1,090
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Diğer İşletmelerle birleşme yoluna gidilerek karşılanmıştır.	1,868	2,348
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Ortaklara Kar dağıtımından vazgeçilmesi yoluyla karşılanmıştır.	,535	-1,300
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Bankalar veya diğer finans kaynaklarından kredi kullanılması yoluyla karşılanmıştır.	-,565	-,861
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Aktiflerin Menkulleştirilmesi yoluyla karşılanmıştır.	1,477	1,044
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; faktoring, forfaiting vb. finansman kaynaklarına başvurma yoluyla karşılanmıştır.	1,424	,781
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; daha çok leasinge başvurma yoluyla karşılanmıştır.	1,452	1,014
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; daha çok Satıcılara borçlanma yoluyla karşılanmıştır.	-,228	-1,320
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; daha çok Devletin verdiği teşvik, hibe vb. yardımları alma yoluyla karşılanmıştır.	-,423	-,852
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Halka Açılma yoluyla karşılanmıştır.	1,845	2,243
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Tahvil ihracı yoluyla karşılanmıştır.	1,969	2,789
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; işletmemizin sahip olduğu Aktif varlıkların (Menkul, Gayri menkul, Araç, Arsa vb.) satılması veya kiraya verilmesi yoluyla karşılanmıştır.	,291	-,922
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; karşılanmakta zorluk çekilmiş ve Konkordato yoluna başvurulmuştur.	1,861	2,410
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman için; mevcut yöntemlerden farklı bir finansman yoluna başvurulmasına gerek duyulmamıştır.	,405	-1,403

Örneklem sayısı 100'den büyük olan anket çalışmalarında -3,29 ve +3,29 eşik değeri aralığının kullanılması Mayers tarafından önerilmektedir (Mayers, 2013). Ölçekte yer alan ifadelerin Skewness ve Kurtosis değerlerinin -3,29 ile +3,29 aralığında olup olmadığı incelenmiş ve Tablo 12'de görüldüğü üzere ölçekteki ifadelerin Skewness ve Kurtosis değerlerinin -3,29 ile +3,29 aralığında olduğu görülmüştür. Dolayısıyla ölçekte yer alan tüm ifadelerin normal dağılıma uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.2.5. Ölçeğe Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktör analizi, çok sayıdaki değişkeni, belirli sayıda gruplara ayırarak her bir grubun içindeki değişkenler arasındaki ilişkiyi maksimum, gruplar arasındaki ilişkiyi de minimum seviyede tutarak grupları yeni değişkenlere dönüştüren bir analiz türüdür. Analiz sonucunda elde edilen bu değişkenlere faktör adı verilmektedir. Faktör analizi, çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkiye dayanarak birbirinden bağımsız ve daha az sayıda, daha anlamlı ve özet bir biçimde yeni değişkenler elde edilmesi amacıyla uygulanmaktadır (Karagöz, 2019, ss. 951-960). Açıklayıcı faktör analizi ise gözlenen (observed) değişkenler (test maddeleri) arasındaki ilişkileri betimlemek, çok sayıda gözlenen değişkenlerin sayısını indirgeyerek daha az sayıda anlamlı yapılar (faktörler) oluşturmak ve gözlenen değişkenleri kullanarak altta yatan sürece ilişkin operasyonel bir tanım (regresyon eşitliği) oluşturmak amacıyla gerçekleştirilmektedir (Arıca ve İlgez, 2007, s. 3; Tabachnick vd., 2013).

Araştırmaya katılım sağlayan katılımcıların; Covid-19'un üretim işletmelerinin finansman kararlarına yönelik algı düzeylerinin ve düşüncelerinin belirli başlıklar altında toplanarak daha kolay analiz edilebilmesi için ve likert tipi ifadelerle verilen cevaplar neticesinde ulaşılan verilerden elde edilen çok sayıdaki değişkenin daha az sayıda ve belirli değişkenler ile ifade edebilmesi için açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi neticesinde öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Testleri sonuçları şu şekildedir:

Tablo 13. Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri	,870
Bartlett Küresellik Testi Sonucu	2944,678
Significance Değeri	0,000

Tablo 18'de görüldüğü üzere KMO değeri 0,870 olarak tespit edilmiş ve faktör analizine dahil edilen ölçekteki ifadelerle ait veri setinin faktör analizi için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca significance değerinin 0,05'den küçük olması sebebiyle yapılan testin anlamlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ölçeğin geçerli olduğu da tespit edilmiştir.

Faktör analizinin geçerli, daha güvenilir ve doğru sonuçlar verebilmesi açısından düşük değere sahip bazı ifadeler analiz dışında tutulmuştur. Faktör analizi neticesinde faktörlerin altında toplanan ifadelerle ait faktör yükü değerleri, faktörlerin varyans açıklama oranı, faktörlerin özdeğerleri ile faktörlerin güvenilirlik değerleri şu şekildedir:

Tablo 14. Ölçeğe Ait Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yükü	Varyans Açıklama Oranı (%)	Özdeğer	Ortalama Değer	Güvenilirlik
FAKTÖR 1: Modern finans kaynakları		30,159	5,127	1,6407	,926
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Tahvil ihracı yoluyla karşılanmıştır.	,866				
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Halka Açılma yoluyla karşılanmıştır.	,859				
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Diğer işletmelerle birleşme yoluna gidilerek karşılanmıştır.	,833				
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; karşılanmakta zorluk çekilmiş ve Konkordato yoluna başvurulmuştur.	,820				
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; daha çok leasinge başvurma yoluyla karşılanmıştır.	,771				

Ahmet KARACA, Mehmet GENÇTÜRK

Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; faktöring, forfaiting vb. finansman kaynaklarına başvurma yoluyla karşılanmıştır.	,769				
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Aktiflerin Menkulleştirilmesi yoluyla karşılanmıştır.	,758				
FAKTÖR 2: Klasik finans kaynakları		11,320	1,924	3,2735	,697
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Dış Fon kaynaklarından (Borçlanma) karşılanmıştır.	,828				
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Bankalar veya diğer finans kaynaklarından kredi kullanılması yoluyla karşılanmıştır.	,626				
FAKTÖR 3: İhtiyaç saiki faktörü		11,160	1,897	3,4645	,538
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; daha çok Satıcılara borçlanma yoluyla karşılanmıştır.	,677				
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; maliyetlerin çok artmasından kaynaklanmıştır.	,665				
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; daha çok Devletin verdiği teşvik, hibe vb. yardımları alma yoluyla karşılanmıştır.	,610				
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; talebin çok artmasından kaynaklanmıştır.	,562				
FAKTÖR 4: Özkaynaklar faktörü		10,241	1,741	2,3937	,648
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Ortaklardan borçlanma yoluyla karşılanmıştır.	,686				
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Ortaklara Kar dağıtımından vazgeçilmesi yoluyla karşılanmıştır.	,678				
Covid-19 döneminde (2020/2021) firmanızın ihtiyaç duyduğu finansman; Öz sermaye artışı ile karşılanmıştır.	,665				

Gerçekleştirilen faktör analizi neticesinde görüldüğü üzere 4 adet faktör ortaya çıkmıştır. Faktörlerin tamamının güvenilirliği yüksek olduğu için çalışmanın bundan sonraki kısımlarında 4 faktörün tamamı analizlerde kullanılacaktır.

Bu kapsamda oluşan faktörlere ilişkin bilgi aşağıdaki gibidir.

Faktör 1: Modern finans kaynakları

Faktör 2: İhtiyaç saiki faktörü

Faktör 3: Özkaynaklar faktörü

Faktör 4: Klasik finans kaynakları

Oluşan faktörler bağlamında; demografik veriler ve Covid-19'un Üretim İşletmelerinin Finansman Kaynakları üzerindeki etkisinin referans alınarak hazırlanan ana hipotezler ve bu hipotezlere ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir.

3.2.6. Araştırmada Oluşturulan Hipotez Testleri ve Test Sonuçları

Bu kısımda araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlere yer verilmekte ve sonrasında her bir hipoteze yönelik yapılan hipotez testi sonuçları sırasıyla yer almaktadır. Çalışmanın önceki kısımlarında sunulduğu üzere yapılan normal dağılım testi neticesinde verilerin normal dağılıma uygun olduğu tespit edildiği için oluşturulan hipotezleri test etmek için parametrik olan testlerden yani Independent Samples T Testinden ve Oneway Anova Testinden faydalanılmıştır.

Araştırma bünyesinde oluşturulan hipotezler ve hipotez testi sonuçları şu şekildedir:

H₁ Ana Hipotezi: COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların sektörlerine göre farklılık göstermektedir.

Alt Hipotezler:

H_{1a}: Modern finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların sektörlerine göre farklılık göstermektedir.

H_{1b}: İhtiyaç saiki konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların sektörlerine göre farklılık göstermektedir.

H_{1c}: Özkaynaklar konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların sektörlerine göre farklılık göstermektedir.

H_{1d}: Klasik finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların sektörlerine göre farklılık göstermektedir.

H₁ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek amacıyla Oneway Anova Testinden yararlanılmıştır. H₁ hipotezine ait Oneway Anova Testi sonuçları şu şekildedir:

Tablo 15. H₁ Hipotezine Ait Oneway Anova Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	F Değeri	p Değeri	Hipotez Testi Sonucu
Modern finans kaynakları	8,385	,000	Kabul
İhtiyaç saiki faktörü	4,068	,001	Kabul
Özkaynaklar faktörü	5,739	,000	Kabul
Klasik finans kaynakları	1,822	,093	Ret

Tablo 15’de görüldüğü üzere uygulanma zorlukları alt boyutu için significance değeri 0,05’in altında olduğu için H₁ ana hipotezi konusunda sadece H_{1d} alt hipotezi reddedilmiş olup diğer alt hipotezler ise kabul edilmiştir. **H₁ Ana Hipotezi:** COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların sektörlerine göre farklılık göstermektedir. Çalışmada, Modern finansman kaynakları ihtiyat saiki faktörü ve Özkaynaklar faktörü katılımcıları, Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında, firmaların sektörlerine göre farklılık gösterdiğini kabul etmekte ama klasik finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri, firmaların sektörlerine göre farklılık göstermediği şeklindedir.

Tablo 16. Sektörler İtibariyle Boyutların Ortalama Değerleri

	Gıda ve İçecek	Otomotiv	Mobilya	Demir Çelik Enerji	Tekstil	Tarım Hayvancılık	Diğer
Modern finans kaynakları	1,6675	2,2811	1,2756	1,4474	1,7413	1,3263	2,1477
İhtiyaç saiki faktörü	3,4978	3,1774	3,3984	3,2237	3,7250	3,7102	3,1182
Özkaynaklar faktörü	2,3787	2,9847	1,9145	2,1404	2,7667	2,1477	2,8134
Klasik finans kaynakları	3,2545	2,8065	3,6538	3,2368	3,6375	3,1761	3,2105

H₂ Ana Hipotezi: Covid-19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların hukuki yapılarına göre farklılık göstermektedir.

Alt Hipotezler:

H_{2a}: Modern finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların hukuki yapılarına göre farklılık göstermektedir.

H_{2b}: İhtiyaç saiki konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların hukuki yapılarına göre farklılık göstermektedir.

H_{2c}: Özkaynaklar konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların hukuki yapılarına göre farklılık göstermektedir.

H_{2d}: Klasik finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların hukuki yapılarına göre farklılık göstermektedir.

H₂ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek amacıyla Oneway Anova Testinden yararlanılmıştır. H₂ hipotezine ait Oneway Anova Testi sonuçları şu şekildedir:

Tablo 17. H₂ Hipotezine Ait Oneway Anova Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	F Değeri	p Değeri	Hipotez Testi Sonucu
Modern finans kaynakları	3,003	,051	Ret
İhtiyaç saiki faktörü	,578	,561	Ret
Özkaynaklar faktörü	10,669	,000	Kabul
Klasik finans kaynakları	3,848	,022	Kabul

Tablo 17'de görüldüğü üzere uygulanma zorlukları alt boyutu için significance değeri 0,05'in altında olduğu için H₂ ana hipotezi konusunda H_{2a} ve H_{2b} alt hipotezleri reddedilmiş olup diğer alt hipotezler ise kabul edilmiştir. **H₂ Ana Hipotezi:** COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların hukuki yapılarına göre farklılık göstermektedir. Çalışmada, Modern finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların faaliyet yıllarına göre farklılık göstermektedir. Klasik finans kaynakları ve özkaynaklar faktörü katılımcıları, Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında, firmaların hukuki yapılarına göre farklılık gösterdiğini kabul etmekte ama modern finans kaynakları ve ihtiyat saiki faktörü konusunda katılımcıların görüşleri, firmaların hukuki yapılarına göre farklılık göstermediği şeklindedir.

Tablo 18. Firmaların Hukuki Yapıları İtibariyle Boyutların Ortalama Değerleri

	Gerçek Kişi	Anonim	Limited
Modern finans kaynakları	1,6013	1,8894	1,5724
İhtiyaç saiki faktörü	3,4637	3,3701	3,5092
Özkaynaklar faktörü	2,1450	2,8406	2,4823
Klasik finans kaynakları	3,0708	3,4203	3,4463

H₃ Ana Hipotezi: COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların faaliyet yıllarına göre farklılık göstermektedir.

Alt Hipotezler:

H_{3a}: Modern finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların faaliyet yıllarına göre farklılık göstermektedir.

H_{3b}: İhtiyaç saiki konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların faaliyet yıllarına göre farklılık göstermektedir.

H_{3c}: Özkaynaklar konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların faaliyet yıllarına göre farklılık göstermektedir.

H_{3d}: Klasik finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların faaliyet yıllarına göre farklılık göstermektedir.

H₃ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek amacıyla Oneway Anova Testinden yararlanılmıştır. H₃ hipotezine ait Oneway Anova Testi sonuçları şu şekildedir:

Tablo 19. H₃ Hipotezine Ait Oneway Anova Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	F Değeri	p Değeri	Hipotez Testi Sonucu
Modern finans kaynakları	4,877	,001	Kabul
İhtiyaç saiki faktörü	1,555	,186	Ret
Özkaynaklar faktörü	2,133	,076	Ret
Klasik finans kaynakları	,483	,748	Ret

Tablo 19’da görüldüğü üzere uygulanma zorlukları alt boyutu için significance değeri 0,05’in altında olduğu için H₃ ana hipotezi konusunda sadece H_{3a} alt hipotezi kabul edilmiş olup diğer tüm alt hipotezler reddedilmiştir. **H₃ Ana Hipotezi:** COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların faaliyet yıllarına göre farklılık göstermektedir. Çalışmada, modern finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında, firmaların faaliyet yıllarına göre farklılık göstermektedir şeklindedir. Klasik finans kaynakları, ihtiyaç saiki faktörü ve özkaynaklar faktörleri konusunda katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında, firmaların faaliyet yıllarına göre farklılık göstermediği şeklindedir.

Tablo 20. Firmaların Faaliyet Yılları İtibariyle Boyutların Ortalama Değerleri

	5 yıldan az	5 ile 10 yıl arası	10 ile 20 yıl arası	20 ile 30 yıl arası	30 yıldan fazla
Modern finans kaynakları	2,1661	1,6989	1,4924	1,5000	1,5286
İhtiyaç saiki faktörü	3,2965	3,5237	3,5319	3,5278	3,2507
Özkaynaklar faktörü	2,7463	2,2888	2,2570	2,5406	2,5062
Klasik finans kaynakları	3,1395	3,3864	3,2770	3,2130	3,1574

H₄ Ana Hipotezi: COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların çalışan sayılarına göre farklılık göstermektedir.

Alt Hipotezler:

H_{4a}: Modern finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların çalışan sayılarına göre farklılık göstermektedir.

H_{4b}: İhtiyaç saiki konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların çalışan sayılarına göre farklılık göstermektedir.

H_{4c}: Özkaynaklar konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların çalışan sayılarına göre farklılık göstermektedir.

H_{4d}: Klasik finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların çalışan sayılarına göre farklılık göstermektedir.

H₄ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek amacıyla Oneway Anova Testinden yararlanılmıştır. H₄ hipotezine ait Oneway Anova Testi sonuçları şu şekildedir:

Tablo 21. H₄ Hipotezine Ait Oneway Anova Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	F Değeri	p Değeri	Hipotez Testi Sonucu
Modern finans kaynakları	5,479	,004	Kabul
İhtiyaç saiki faktörü	4,538	,011	Kabul
Özkaynaklar faktörü	15,835	,000	Kabul
Klasik finans kaynakları	2,532	,081	Ret

Tablo 21’de görüldüğü üzere uygulanma zorlukları alt boyutu için significance değeri 0,05’in altında olduğu için H₄ ana hipotezi konusunda sadece H_{4d} alt hipotezi reddedilmiş olup diğer tüm alt hipotezler ise kabul edilmiştir. **H₄ Ana Hipotezi:** COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların çalışan sayılarına göre farklılık göstermektedir. Çalışmada, Modern finans kaynakları, ihtiyaç saiki ve özkaynaklar faktörü konusunda

Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında katılımcıların görüşleri; firmaların çalışan sayılarına göre farklılık göstermektedir. Klasik finans kaynakları konusunda Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında, katılımcıların görüşleri, firmaların çalışan sayılarına göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 22. Firmaların Çalışan Sayıları İtibariyle Boyutların Ortalama Değerleri

	10 kişiden az	10 ile 50 kişi arası	50'den fazla
Modern finans kaynakları	1,5341	1,7021	1,9559
İhtiyaç saiki faktörü	3,5314	3,5000	3,1628
Özkaynaklar faktörü	2,1494	2,8281	2,7031
Klasik finans kaynakları	3,1806	3,5444	3,2422

H₅ Ana Hipotezi: COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların ortak sayısına göre farklılık göstermektedir.

Alt Hipotezler:

H_{5a}: Modern finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların ortak sayısına göre farklılık göstermektedir.

H_{5b}: İhtiyaç saiki konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların ortak sayısına göre farklılık göstermektedir.

H_{5c}: Özkaynaklar konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların ortak sayısına göre farklılık göstermektedir.

H_{5d}: Klasik finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların ortak sayısına göre farklılık göstermektedir.

H₅ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek amacıyla Independent Samples T Testinden yararlanılmıştır. H₅ hipotezine ait Independent Samples T Testi sonuçları şu şekildedir:

Tablo 23. H₅ Hipotezine Ait Independent Samples T Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	F Değeri	p Değeri	Hipotez Testi Sonucu
Modern finans kaynakları	1,224	,027	Kabul
İhtiyaç saiki faktörü	,528	,943	Ret
Özkaynaklar faktörü	,197	,000	Kabul
Klasik finans kaynakları	1,603	,075	Ret

Tablo 23'de görüldüğü üzere uygulanma zorlukları alt boyutu için significance değeri 0,05'in altında olduğu için H₅ ana hipotezi konusunda H_{5b} ve H_{5d} alt hipotezleri reddedilmiş olup diğer alt hipotezler ise kabul edilmiştir. **H₅ Ana Hipotezi:** COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların ortak sayısına göre farklılık göstermektedir. Çalışmada, Modern finans kaynakları ve Özkaynaklar faktörü konusunda katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında firmaların ortak sayısına göre farklılık göstermektedir. İhtiyaç saiki faktörü ve klasik finans kaynakları konularında katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında firmaların ortak sayısına göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 24. Firmaların Ortak Sayısı İtibariyle Boyutların Ortalama Değerleri

	Tek kişi	Birden fazla
Modern finans kaynakları	1,5544	1,7663
İhtiyaç saiki faktörü	3,4672	3,4607
Özkaynaklar faktörü	2,1396	2,7631
Klasik finans kaynakları	3,1753	3,4161

H₆ Ana Hipotezi: COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların özsermayelerine göre farklılık göstermektedir.

Alt Hipotezler:

H_{6a}: Modern finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların özsermayelerine göre farklılık göstermektedir.

H_{6b}: İhtiyaç saiki konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların özsermayelerine göre farklılık göstermektedir.

H_{6c}: Özkaynaklar konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların özsermayelerine göre farklılık göstermektedir.

H_{6d}: Klasik finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların özsermayelerine göre farklılık göstermektedir.

H₆ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek amacıyla Oneway Anova Testinden yararlanılmıştır. H₆ hipotezine ait Oneway Anova Testi sonuçları şu şekildedir:

Tablo 25. H₆ Hipotezine Ait Oneway Anova Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	F Değeri	p Değeri	Hipotez Testi Sonucu
Modern finans kaynakları	9,703	,000	Kabul
İhtiyaç saiki faktörü	1,651	,161	Ret
Özkaynaklar faktörü	3,065	,017	Kabul
Klasik finans kaynakları	,962	,428	Ret

Tablo 25’de görüldüğü üzere uygulanma zorlukları alt boyutu için significance değeri 0,05’in altında olduğu için H₆ ana hipotezi konusunda H_{6a} ve H_{6c} alt hipotezleri reddedilmiş olup diğer alt hipotezler ise kabul edilmiştir. **H₆ Ana Hipotezi:** COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların özsermayelerine göre farklılık göstermektedir. Çalışmada, Modern finans kaynakları ve Özkaynaklar faktörü konusunda katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında firmaların özsermayelerine göre farklılık göstermektedir. İhtiyaç saiki faktörü ve klasik finans kaynakları konularında katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında firmaların özsermayelerine göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 26. Firmaların Özsermayeleri İtibariyle Boyutların Ortalama Değerleri

	50.000 TL' den az	50.000 TL ile 100.000 TL arası	100.000 TL ile 500.000 TL arası	500.000 TL ile 1.000.000 TL arası	1.000.000 TL' den fazla
Modern finans kaynakları	2,4887	1,6646	1,5420	1,4727	1,5437
İhtiyaç saiki faktörü	3,2303	3,3995	3,6086	3,5469	3,4142
Özkaynaklar faktörü	2,9067	2,3919	2,2366	2,2031	2,4558
Klasik finans kaynakları	3,2763	3,0005	3,2626	3,4531	3,3148

H₇ Ana Hipotezi: COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların üretim kapasitelerindeki değişime göre farklılık göstermektedir.

Alt Hipotezler:

H_{7a}: Modern finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların üretim kapasitelerindeki değişime göre farklılık göstermektedir.

H_{7b}: İhtiyaç saiki konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların üretim kapasitelerindeki değişime göre farklılık göstermektedir.

H_{7c}: Özkaynaklar konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların üretim kapasitelerindeki değişime göre farklılık göstermektedir.

H_{7d}: Klasik finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların üretim kapasitelerindeki değişime göre farklılık göstermektedir.

H₇ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek amacıyla Oneway Anova Testinden yararlanılmıştır. H₇ hipotezine ait Oneway Anova Testi sonuçları şu şekildedir:

Tablo 27. H₇ Hipotezine Ait Oneway Anova Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	F Değeri	p Değeri	Hipotez Testi Sonucu
Modern finans kaynakları	3,960	,020	Kabul
İhtiyaç saiki faktörü	7,822	,000	Kabul
Özkaynaklar faktörü	1,097	,335	Ret
Klasik finans kaynakları	1,691	,186	Ret

Tablo 27'de görüldüğü üzere uygulanma zorlukları alt boyutu için significance değeri 0,05'in altında olduğu için H₇ ana hipotezi konusunda H_{7c} ve H_{7d} alt hipotezleri reddedilmiş olup diğer alt hipotezler ise kabul edilmiştir. **H₇ Ana Hipotezi:** COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların üretim kapasitelerindeki değişime göre farklılık göstermektedir. Çalışmada, Modern finans kaynakları ve İhtiyaç saiki faktörü konusunda katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında firmaların kapasitelerindeki değişime göre farklılık göstermektedir. Özkaynaklar faktörü ve klasik finans kaynakları konularında katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında firmaların kapasitelerindeki değişime göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 28. Firmaların Üretim Kapasitelerindeki Değişim İtibariyle Boyutların Ortalama Değerleri

	Arttı	Azaldı	Değişmedi
Modern finans kaynakları	1,5245	1,8029	1,5445
İhtiyaç saiki faktörü	3,6913	3,2795	3,4669
Özkaynaklar faktörü	2,5028	2,3806	2,2875
Klasik finans kaynakları	3,4134	3,2834	3,0993

H₈ Ana Hipotezi: COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların işçi sayılarındaki değişime göre farklılık göstermektedir.

Alt Hipotezler:

H_{8a}: Modern finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların işçi sayılarındaki değişime göre farklılık göstermektedir.

H_{8b}: İhtiyaç saiki konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların işçi sayılarındaki değişime göre farklılık göstermektedir.

H_{8c}: Özkaynaklar konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların işçi sayılarındaki değişime göre farklılık göstermektedir.

H_{8d}: Klasik finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların işçi sayılarındaki değişime göre farklılık göstermektedir.

H₈ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek amacıyla Oneway Anova Testinden yararlanılmıştır. H₈ hipotezine ait Oneway Anova Testi sonuçları şu şekildedir:

Tablo 29. H₈ Hipotezine Ait Oneway Anova Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	F Değeri	p Değeri	Hipotez Testi Sonucu
Modern finans kaynakları	5,002	,007	Kabul
İhtiyaç saiki faktörü	3,972	,020	Kabul
Özkaynaklar faktörü	2,294	,102	Ret
Klasik finans kaynakları	1,143	,320	Ret

Tablo 29’da görüldüğü üzere uygulanma zorlukları alt boyutu için significance değeri 0,05’in altında olduğu için H_8 ana hipotezi konusunda H_{8c} ve H_{8d} alt hipotezleri reddedilmiş olup diğer alt hipotezler ise kabul edilmiştir. **H_8 Ana Hipotezi:** COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların işçi sayılarındaki değişime göre farklılık göstermektedir. Çalışmada, Modern finans kaynakları ve ihtiyaç saiki faktörü konusunda katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında firmaların işçi sayılarındaki değişime göre farklılık göstermektedir. Özkaynaklar faktörü ve klasik finans kaynakları konularında katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında firmaların işçi sayılarındaki değişime göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 30. Firmaların İşçi Sayılarındaki Değişim İtibariyle Boyutların Ortalama Değerleri

	Arttı	Azaldı	Değişmedi
Modern finans kaynakları	1,7410	1,8316	1,5049
İhtiyaç saiki faktörü	3,6710	3,3012	3,4764
Özkaynaklar faktörü	2,6309	2,3978	2,3069
Klasik finans kaynakları	3,4568	3,3024	3,1929

H_9 Ana Hipotezi: COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların karlarındaki değişime göre farklılık göstermektedir.

Alt Hipotezler:

H_{9a} : Modern finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların karlarındaki değişime göre farklılık göstermektedir.

H_{9b} : İhtiyaç saiki konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların karlarındaki değişime göre farklılık göstermektedir.

H_{9c} : Özkaynaklar konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların karlarındaki değişime göre farklılık göstermektedir.

H_{9d} : Klasik finans kaynakları konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların karlarındaki değişime göre farklılık göstermektedir.

H_9 ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek amacıyla Oneway Anova Testinden yararlanılmıştır. H_9 hipotezine ait Oneway Anova Testi sonuçları şu şekildedir:

Tablo 31. H_9 Hipotezine Ait Oneway Anova Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	F Değeri	p Değeri	Hipotez Testi Sonucu
Modern finans kaynakları	,518	,596	Ret
İhtiyaç saiki faktörü	5,537	,004	Kabul
Özkaynaklar faktörü	,773	,462	Ret
Klasik finans kaynakları	1,262	,284	Ret

Tablo 31’de görüldüğü üzere uygulanma zorlukları alt boyutu için significance değeri 0,05’in altında olduğu için H_9 ana hipotezi konusunda sadece H_{9a} alt hipotezi kabul edilmiş olup diğer tüm alt hipotezler ise reddedilmiştir. **H_9 Ana Hipotezi:** COVID 19 döneminin işletmelerin finansman kararlarına etkisi konusunda katılımcıların görüşleri; firmaların karlarındaki değişime göre farklılık göstermektedir. Çalışmada, ihtiyaç saiki faktörü konusunda katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında, firmaların karlılıklarına göre farklılık göstermektedir şeklindedir. Klasik finans kaynakları, modern finans kaynakları ve özkaynaklar faktörleri konusunda katılımcıların görüşleri; Covid-19 döneminde üretim işletmelerinin finansman kararlarına etkisi hakkında, firmaların karlılıklarına göre farklılık göstermediği şeklindedir.

Tablo 32. Firmaların Karlarındaki Değişim İtibariyle Boyutların Ortalama Değerleri

	Arttı	Azaldı	Değişmedi
Modern finans kaynakları	1.6031	1.6325	1.7430
İhtiyaç saiki faktörü	3.6616	3.3523	3.3630
Özkaynaklar faktörü	2.4836	2.3606	2.2972
Klasik finans kaynakları	3.3085	3.3303	3.0412

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışma kapsamında elde edilen verilere ve katılımcıların görüşlerine dayanarak, Covid-19 pandemisinin tüm dünyada ortaya çıkardığı sonuçların, her alanda etkisini gösterdiği gibi, Türkiye’de üretim işletmelerinin finansman kararlarını da etkilediği hakkında sonuç vermektedir. Ancak bazı üretim sektörlerinde talebin artması nedeni ile üretim miktarlarının artması sonucu ortaya çıkan finansman kaynakları ihtiyacının, finansman kaynakları sağlayıcılarının da pandeminin getireceği belirsizlik nedeni ile her ihtiyaç sahibinin finansman kaynaklarına ulaşmasını da mümkün kılmamıştır. Bazı sektörlerdeki daralmalar da üretimin azalması veya tamamen durma noktasına gelmesine neden olduğu için finansman kaynaklarına başvurulmasına fazlaca ihtiyaç duymamışlardır. Bazı sektörlerde Covid-19 pandemisi üretim faaliyetinin, karlılığın, çalışan sayısı gibi fonksiyonların artmasına neden olurken, bazı sektörlerde ise tam tersine, daralma, faaliyetin sonlanması, üretimin durması vb. olumsuzlukların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Türkiye için makroekonomik göstergeler ile Covid-19 salgını arasındaki bağlantısının incelenmesi sonucunda, ekonomik büyüme ve dış ticaret, salgından ciddi anlamda hasar almıştır. Ancak 2021 yılında serbestleşmenin gerçekleşmesi ile durum eski seyrine dönmeye başlasa da faiz, enflasyon, döviz kuru gibi temel sorunların büyük sıkıntılara neden olduğu görülmüştür. Diğer makroekonomik göstergelerde yaşanan sorunların ise Covid-19 salgınından kaynaklı olmadığı Türkiye’nin temel ekonomik problemlerinden kaynaklı olduğu sonucuna varılmıştır.

Bulgular kapsamında Covid-19’un üretim işletmelerinin finansman kararları üzerinde etkisi sektörden sektöre farklılık gösterse de farklı derecede etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Geleceğin belirsizliği, bazı sektörlerin faaliyetlerinin artmasına karşı bazı sektörlerin de yok olmasına kadar küçülmeye gitmesi tüm işletmelerin her alandaki kararları üzerinde olduğu gibi finansman kararları üzerinde de değişikliklere gitmesine neden olmuştur. Özellikle Covid-19 pandemisi döneminde imalat faaliyeti yapmakta olan işletmelerin finansman kararlarının etkisinin ölçülmesi hakkında sektör sektör inceleme yapmak veya birbirine yakın ve bağlı sektörlerin incelenmesi başka bir araştırmanın konusu olabileceği ve daha farklı sonuçlarının çıkabileceği değerlendirilmektedir. Sonuç olarak olağandışı dönemlerde işletmelerin tüm kararları üzerinde görülen etkiler, üretim işletmelerinin finansman kararlarını etkilediği gibi, Covid-19 pandemisi de işletmelerin finansman kararlarının değiştirilmesi yönünde önemli etkileri olmuştur.

KAYNAKÇA

- Arıcak, O. T., & Ilgaz, G. (2007). Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile biyoloji dersi tutum ölçeğinin yapı geçerliliğinin incelenmesi. *Eurasian Journal of Educational Research*, (28), 1-8.
- Arıkan, R. (2018). Anket yöntemi üzerinde bir değerlendirme. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 97-159.
- Dursun, İ., Tümer Kabadayı, E., & Yürüyen, H. (2022). Bilimsel araştırmalarda internet temelli anketlerin kullanımı: Akademisyenlerin görüş, tercih ve kaygıları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 1-23. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.962271>
- Eskin, İ. (2020). COVID-19 salgını sürecinde KOBİ’lerin finansal görünümünün değerlendirilmesi: Denizli tekstil işletmeleri örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 571-592.
- Juergensen, J., Guimón, J., & Narula, R. (2020). European SMEs amidst the COVID-19 crisis: Assessing impact and policy responses. *Journal of Industrial and Business Economics*, 47, 499-510. <https://doi.org/10.1007/s40812-020-00169-4>
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS 23 ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler* (2. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Korkmaz, A. V. (2020). COVID-19'un işçiler üzerindeki etkileri ve bir dizi çözüm önerileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(5), 114-132.
- Mayers, A. (2013). *Introduction to statistics and SPSS in psychology*. Pearson Education.
- Omar, A. R., Ishak, S., & Jusoh, M. A. (2020). The impact of COVID-19 Movement Control Order on SMEs' businesses and survival strategies. *Malaysian Journal of Society and Space*.
- Sayılğan, G. (2019). *Soru ve yanıtlarıyla işletme finansmanı* (8. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Shafi, M., Liu, J., & Ren, W. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on micro, small, and medium-sized enterprises operating in Pakistan. *Research in Globalization*, 2, 100018. <https://doi.org/10.1016/j.resglo.2020.100018>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (7. Baskı). Pearson.
- Thorgren, S., & Williams, T. (2020). Staying alive during an unfolding crisis: How SMEs ward off impending disaster. *Journal of Business Venturing Insights*, 14, 1-11.
- World Health Organization (WHO). (2021). DSÖ Coronavirüs (COVID-19) panosu. <https://covid19.who.int> (Erişim tarihi: 26.10.2022).
- Zimon, G., & Dankiewicz, R. (2020). Trade credit management strategies in SMEs and the COVID-19 pandemic—A case of Poland. *Sustainability*, 12(15), 3-11.

Geliş Tarihi / Received : 27.09.2024 / 09.27.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 04.11.2024 / 11.04.2024

Araştırma Makalesi - Research Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1557370>

ÖZEL GÜVENLİK GÖREVLİLERİNİN DEPREM ALGILARININ METAFOR YOLUYLA BELİRLENMESİ

EXPLORING PRIVATE SECURITY OFFICERS' PERCEPTIONS OF EARTHQUAKES THROUGH METAPHORICAL ANALYSIS

Ali Davut ALKAN^a, Ali YAĞCI^b

ÖZ: 2024 yılı Haziran ve Temmuz aylarında, Niğde ve Karaman illerinde özel sektör ve kamu kurumlarında görev yapan özel güvenlik görevlilerinden veri toplanmıştır. Araştırma kapsamında, özel güvenlik görevlilerinden (n=60) "deprem.....gibidir, çünkü....." cümlesindeki boşlukları doldurmaları ve geliştirdikleri metaforlara yönelik görselleri çizmeleri/resmetmeleri istenmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji (olgubilim) deseni ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulguları kapsamında, özel güvenlik görevlilerinin deprem kavramına yönelik toplam 22 iyi yapılandırılmış metafor ürettiği görülmüştür. Özel güvenlik görevlilerinin, deprem kavramıyla ilgili en çok "beşik (f=8, %13.3)" metaforlarını ürettikleri belirlenmiştir. Araştırma sonucuna göre özel güvenlik görevlilerinin deprem ile ilgili daha çok "istenmeyen duygu, olay" ve "yok edici güç" imaj ve algısına sahip oldukları görülmektedir. Sonuç olarak özel güvenlik görevlilerinin depremi istenmeyen duygu, olay ve yok edici güç olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Deprem, Metafor, Deprem Algısı, Özel Güvenlik Görevlisi, Özel Güvenlik.

ABSTRACT: In June and July 2024, data was collected from private security guards working in the private sector and public institutions in Niğde and Karaman provinces. Within the scope of the research, the private security guards (n=60) were asked to fill in the blanks in the sentence "earthquake is..... because....." and to draw or depict the visuals of the metaphors they developed. The study was conducted using a phenomenological design, a qualitative research method. The findings of the research indicated that private security guards produced a total of 22 well-structured metaphors related to the concept of earthquakes. It was determined that the most frequently produced metaphor by the private security guards was "cradle" (f=8, %13.3). According to the results, private security guards predominantly perceive earthquakes as "unwanted emotions, events" and as a "destructive force." Consequently, it has been concluded that private security guards view earthquakes as unwanted emotions, events, and destructive powers.

Keywords: Earthquake, Metaphor, Earthquake Perception, Private Security Guard, Private Security.

* Academy 2. Uluslararası Deprem Çalışmaları Kongresi (05.07.2024 - 07.07.2024) – Özet bildiri olarak sunulmuştur

^a Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, akademikuyelikadalkan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9463-8683>

^b Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye, ayagci89@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0359-4927>

1. GİRİŞ

Doğal afetler, insanlık tarihine paralel olarak var olagelmış gerçek olaylardır. Deprem, heyelan, sel, çığ kasırga, tsunami ve volkanik patlama gibi doğal afetler her zaman insanların yaşamı ve mülkleri için potansiyel bir tehdit oluşturmuş, insanların yerleşim başta olmak üzere neredeyse tüm hayat koşullarında belirleyici olmuştur. Doğal afetlere karşı insanların aldığı önlemler her zaman etkili olamamakta hatta çoğu zaman doğal afetlere karşı neredeyse savunmasız kalmaktadır. Mevcut teknolojik koşullar, henüz pek çok doğal afetin gerek tespitini gerekse söz konusu afetlerden tamamen korunmayı sağlayacak tedbirlerin sağlanmasında yetersiz kalmaktadır. Dünya nüfusunun artması, yapılaşmanın yaygınlaşması ve dikey mimari, doğal kaynakların aşırı ve kontrolsüz kullanımı ve yapıların dayanıksız ve mühendislik esaslarından farklı yapılması gibi etkenler afetlere karşı savunmasız kalmanın sebeplerinden bazılarıdır (Ceylan, 2003). İnsanlar tarafından oluşturulan tehlikelerin yanı sıra doğal faktörler de insanları tehdit etmektedir (Şahin ve Sipahioğlu, 2002). Tarih boyunca insanlığın yaşamını ciddi şekilde etkileyen ve tehdit eden doğal afetler, toplumun bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (Değirmenci, 2019). Bu yolla afetlerden kaynaklanan can ve mal kaybının asgari düzeye indirilmesinin sağlanabileceği değerlendirilmektedir.

Literatür incelendiğinde afet kavramı ile ilgili birçok tanıma rastlanmaktadır. Ergünay (1996) tarafından yapılan çalışmada afet kavramını; doğal, teknolojik ve insan kaynaklı faktörlerin neden olduğu fiziksel, sosyal ve ekonomik kayıplara yol açan, insan faaliyetlerini ve normal yaşamı kesintiye uğratarak toplumları olumsuz etkileyen olaylar olarak tanımlamıştır. Ayrıca AFAD Açıklamalı Terimler Sözlüğüne göre afet; “toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olaylar” olarak tanımlanmaktadır.

Tanımlar incelendiğinde; önlenmesi mümkün olmayan bu doğa olaylarının yıkıma neden olması durumunda afete dönüştüğü söylenebilir. Aslında afet; doğal, teknolojik ve insan kaynaklı olayın kendisi değil, olay sonrasında ortaya çıkan olumsuz sonuçlardır (İlerisoy vd., 2022). Kavramsal açıklamalar doğrultusunda doğal afetler, doğal afet olarak tanımlanabilir. Doğal afetler önlenemese de olumsuz etkileri azaltılabilir. Bu bağlamda toplumun en küçük yapı taşı olan bireyden başlayarak ülkenin tüm unsurları ile afet öncesi, esnası ve sonrasında alınacak önlemler ve yapılacak doğru müdahaleler ile afetlerin zararlı etkileri önlenirken, toplumsal olarak da sürdürülebilir bir kalkınma ve dirençlilik durumu sağlanabilir (Erkal ve Değerliyurt, 2009).

Doğal afetler arasında yıkıcı etkilerinin büyüklüğü bakımından insan yaşamını ve toplumsal gelişmeyi en fazla etkileyen doğa olayı depremlerdir (Karakuş 2013, Rij 2016). Bunun nedeni; depremlerin öngörülemez, önlenemez olması ve büyük can ve mal kayıplarına neden olmasıdır. Depremler; yer kabuğundaki kırılmalar sonucu meydana gelen ve kısa süreli yer hareketlerine neden olan doğa olaylarıdır (İzbirak, 1991; Baytiyeh ve Naja, 2013). Şahin ve Sipahioğlu (2002) tarafından yapılan çalışmada depremi, yer kabuğunun derinliklerinde meydana gelen kısa süreli yer hareketi olarak tanımlamaktadır. Depremler oluşum şekilleri bakımından; tektonik, volkanik ve çöküntü depremler olarak sınıflandırılmaktadır (Obara ve Kato, 2016). Dünya genelindeki depremlerin %98'i tektonik kökenlidir (Karakuş, 2013) ve bu türdeki depremler en şiddetli etkiyi yapanlar olarak bilinmektedir (Aksoy ve Sözen, 2014). Depremler, sadece yer kabuğunun sarsılmasıyla sınırlı kalmayan, aynı zamanda maddi, insani, sosyal, psikolojik, sağlık ve güvenlik gibi birçok boyutu içeren karmaşık süreçlerdir. Bu süreci anlamak ve çözümlenmek için çok yönlü araştırmalar yapılması ve bütüncül çözümler geliştirilmesi gerekmektedir. Bireylerin doğal afetler ve özellikle depremler hakkında bilgi düzeylerinin artırılması, onların afet anlarında daha bilinçli tepkiler vermesine katkı sağlayabilir. Bu nedenle, afet süreçlerinin etkin yönetimi için multidisipliner çalışmalara önem verilmelidir (Avcı vd., 2020).

Güvenlik hizmetleri, bu multidisipliner yaklaşımda önemli bir rol oynamakta ve özel güvenlik görevlileri bu süreçte önemli sorumluluklar üstlenmektedir. Özellikle deprem sonrası süreçte asayişin ve kamu düzeninin sağlanması kritik öneme sahiptir. Genel kolluğun yoğun görev yükü dikkate alındığında, özel güvenlik müessesinin geçici güvenlik ihtiyaçlarını karşılaması mantıklı bir yaklaşım

olarak değerlendirilebilir (Alkan, 2024). Özel güvenlik mesleği, toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir role sahiptir ve bu bağlamda önemli bir destek sunmaktadır (Yağcı ve Güney, 2022).

Özel güvenlik görevlilerinin temel görevi; işverenlerinin mülklerini korumak ve tesislerde bulunanların güvenliğini sağlamaktır. Ancak doğal afet durumlarında bu sorumlulukları acil müdahale ekiplerine destek vermek ve tesis içindeki kişilerin güvenliğini/tahliyesini sağlamak şeklinde değişebilir (Yağcı, 2023a; Alkan, 2024). 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun 7. maddesi (e) bendi; yangın, deprem gibi doğal afet durumlarında ve acil yardım istendiğinde özel güvenlik görevlilerinin işyerlerine ve konutlara girmesine izin verirken, Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin 15. maddesi ise özel güvenlik görevlilerinin bu tür afetlerde arama ve kurtarma ekiplerine yardım etme yükümlülüğünü düzenlemektedir. Bu hükümler; özel güvenlik görevlilerinin afet durumlarında insanlara yardım etme yetki ve sorumluluklarını düzenleyen hukuki metinlerde yer almaktadır.

Özel güvenlik görevlileri, afet durumlarında işyeri veya konutta bulunan kişilerin zor durumlarında yardımcı olma amacıyla bu yetkilerini kullanabilirler. Afet anında kişinin yardım talebi olmasa bile, zor durumda olan bir kişinin rızası olmaksızın işyerine veya konuta girebilme yetkisi özel güvenlik görevlilerine verilebilir. Ancak yardım talep edildiğinde, ilgili kişinin rızasının olduğu varsayılmaktadır. Bu bağlamda özel güvenlik görevlileri, deprem sonrasında sorumluluk alanlarındaki tesis ve binalara hızlı bir şekilde müdahale ederek, afetin neden olduğu hasarın etkilediği bölgelerde yağma ve hırsızlığı önlemekte ve afetten etkilenen insanlara yardım sağlamaktadır. Bu noktada, afet sonrası süreçte ihtiyaç durumuna göre mülki idare amirlerinin (vali ve kaymakam) talimatı ile farklı maksatlarla da kullanılabilmeleri ihtimali bulunmaktadır.

Bu aşamada özel güvenlik görevlilerinin deprem hakkında bilgi sahibi, depremin yıkıcı etkileri konusunda tercihen tecrübeli ve şok durumunda bilinçli hareket edebilecek duygusal yeterlilikte olmaları son derece önemli görülmektedir. Ülkemizde belirli kentlerin deprem kuşağında bulunması ve yakın geçmişte yaşanan depremlerden gerek ailesi yönünden gerekse görevi gereği bireysel olarak etkilenmiş ve bu afeti bizzat yaşamış azımsanmayacak kadar özel güvenlik görevlisi bulunmakla birlikte deprem konusunda yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olamayan özel güvenlik görevlileri bulunmaktadır. Ancak özel güvenlik görevlilerin deprem bilgi düzeyleri ve afet bilinci algılarıyla ilgili bir araştırmaya ulusal yazında rastlanamamıştır. Deprem gibi afet durumlarında önemli hizmetler sunacak olan özel güvenlik görevlileri arasında afet bilincinin ve doğru tutumların geliştirilmesi oldukça önemli ve gereklidir. Bu nedenle, öncelikle özel güvenlik görevlilerin deprem algılarının belirlenmesi hedeflenmektedir.

Bu araştırma, özel güvenlik görevlilerinin deprem hakkındaki metaforik algılarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Böylelikle özel güvenlik görevlilerinin deprem algılamalarından yola çıkılarak depremin önemi anlaşılabilir, depremin anlaşılabilmesi sürecine ilişkin önerilerde ve tahminlerde bulunulabilecektir. Ayrıca özel güvenlik görevlilerinin bireysel olarak depremle ilgili görevlere hazır olma ve bu görevlerde bulunabilecek olgunluğa sahip olup/olmama durumları belirlenebilecektir. Araştırmanın, bu alanda yapılacak olan çalışmalara örnek oluşturması bakımından da önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, özel güvenlik görevlilerin deprem algılarına ilişkin sahip oldukları metaforları belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

1. Özel güvenlik görevlilerinin deprem algılarına yönelik ne gibi metaforları bulunmaktadır?
2. Özel güvenlik görevlilerinin deprem algı metaforları kaç farklı kategoride toplanabilir?
3. Özel güvenlik görevlilerinin deprem ile ilgili metaforik şema algıları nasıldır?

2. YÖNTEM

Bu bölümde “araştırmanın modeli”, “çalışma grubu”, veri toplama araçları”, “verilerin analizi”, “sınırlılıkları” ve “etik kurul izni” ele alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, özel güvenlik görevlilerin deprem algılarına yönelik ürettikleri metaforlar ve geliştirdikleri metaforlara yönelik görsel çizimlerin incelendiği bir araştırmadır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenoloji (olgubilim) deseni ile gerçekleştirilmiştir. Alan yazın

incelendiğinde fenomenoloji, ayrıntılı bilgiye ulaşılabilen durumların derinlemesine incelenmesi olarak tanımlanmaktadır (Creswell, 2007; Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu tasarımda olgular, olguyu en iyi yansıtan kişi ya da grupların bakış açıları çerçevesinde yorumlanmaya çalışılır (Patton, 2002).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2024 yılında Niğde ve Karaman il merkezinde özel sektör ve kamu kurumlarında görev yapan 60 özel güvenlik görevlisi oluşturmaktadır. Çalışma grubunda yer alan katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Özel Güvenlik Görevlilerin Demografik Özellikleri

Değişkenler	Gruplar	Özel Güvenlik Görevlisi Sayısı	
		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	26	43,3
	Erkek	34	56,7
Medeni Durum	Bekar	31	51,7
	Evli	29	48,3
Yaş	18-25 yaş	13	21,7
	26-33 yaş	19	31,7
	34-41 yaş	19	31,7
	42 yaş ve üstü	9	15,0
Eğitim Durumu	Ortaokul	10	16,7
	Lise	20	33,3
	Önlisans	17	28,3
Kimlik (Sertifika) Türü	Lisans	13	21,7
	Silahsız	23	38,3
Çalıştığı Kurum	Silahlı	37	61,7
	Özel sektör	30	50,0
Mesleki Deneyim	Kamu kurumu	30	50,0
	1-5 yıl	21	35,0
	6-10 yıl	14	23,3
	11-15 yıl	10	16,7
	16-20 yıl	8	13,3
	21 yıl ve üstü	7	11,7

Tablo 1 incelendiğinde; araştırmaya gönüllü katılan özel güvenlik görevlilerinin %43,3’ünün (f=26) kadın ve %56,7’sinin (f=34) erkek olduğu görülmektedir. Medeni durumları incelendiğinde %51,7’sinin (f=31) bekar ve %48,3’ünün (f=29) evli olduğu tespit edilmiştir. Yaş grupları incelendiğinde %21,7’sinin (f=13) 18-25 yaş, %31,7’sinin (f=19) 26-33 yaş, %31,7’sinin (f=19) 34-41 yaş ve %15,0’ının (f=9) 42 yaş ve üstü olduğu karşımıza çıkmaktadır. Eğitim düzeylerine bakıldığında; %16,7’sinin (f=10) ortaokul, %33,3’ünün (f=20) lise, %28,3’ünün (f=17) ön lisans ve %21,7’sinin (f=13) lisans mezun olduğu görülmüştür. Kimlik (sertifika) türüne bakıldığında %38,3’ünün (f=23) silahsız ve %61,7’sinin (f=37) silahlı oldukları görülmektedir. Çalıştıkları kurum bağlamında %50,0’ının (f=30) özel sektörde ve %50,0’ının (f=30) kamu kurumlarında görev yaptıkları tespit edilmiştir. Mesleki deneyimleri bağlamında %35,0’ının (f=21) 1-5 yıl, %23,3’ünün (f=14) 6-10 yıl, %16,7’sinin (f=10) 11-15 yıl, %13,3’ünün (f=8) 16-20 yıl ve %11,7’sinin (f=7) 21 yıl ve üstü mesleki tecrübeye sahip olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin daha önce bir afete maruz kalıp kalmadıkları ve afet farkındalıklarına ilişkin ek bilgilere de ihtiyaç duyulmuştur. Özel güvenlik görevlilerinin afet farkındalıklarına ilişkin betimsel veriler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Özel Güvenlik Görevlilerinin Afet İle İlgili Ek Bilgi Durumları

Afet farkındalıkları	Gruplar	Özel Güvenlik Görevlisi Sayısı	
		f	%
Bir afete maruz kalma	Evet	26	43.3
	Hayır	34	56.7
Aileden herhangi birinin afete maruz kalma	Evet	19	31.7
	Hayır	41	68.3
Afet sonucu bir yakını kaybetme	Evet	2	3.3
	Hayır	58	96.7
Herhangi bir afette maddi kayıp	Evet	3	5.0
	Hayır	57	95.0
Afet ile ilgili konulardan eğitim alma	Evet	35	58.3
	Hayır	25	41.7
Kişisel veya aile afet planı	Evet	22	36.7
	Hayır	38	63.3
Evde afet acil durum çantası	Evet	20	33.3
	Evet	40	66.7

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin %43,3'ünün (f=26) bir afete maruz kaldıkları ve %56,7'sinin (f=34) afete maruz kalmadıkları anlaşılmaktadır. %31,7'sinin (f=19) ailelerinden herhangi birinin afete maruz kaldıkları ve %68,3'ünün (f=41) ailelerinden herhangi birinin afete maruz kalmadıkları görülmektedir. %3,3'ünün (f=2) bir afet sonucu yakını kaybettikleri ve %96,7'sinin (f=58) bir afet sonucu yakını kaybetmedikleri belirlenmiştir. %5,0'ünün (f=3) herhangi bir afet sonrasında maddi kayba uğradığı ve %95,0'ünün (f=57) herhangi bir afet sonrasında maddi kayba uğramadığı görülmektedir. %58,3'ünün (f=35) afet ile ilgili bir eğitim aldığı ve %14,7'sinin (f=25) afet ile ilgili bir eğitim almadığı beyan edilmiştir. %36,7'sinin (f=22) afet ile ilgili herhangi bir kişisel veya aile afet planına sahip olduğu ve %63,3'ünün (f=38) afet ile ilgili herhangi bir kişisel veya aile afet planına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. %33,3'ünün (f=20) evlerinde bir afete karşı acil durum çantasına sahip olduğunu ve %66,7'sinin (f=40) evlerinde bir afete karşı acil durum çantasına sahip olmadığını ifade ettikleri tespit edilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, özel güvenlik görevlilerine deprem kavramı ile ilgili metaforlarını ne şekilde kullandıklarını açıklamak için "Çünkü....." sorusu yöneltilerek deprem kavramına ilişkin algılarının ayrıntılı bir şekilde belirlenmesi amaçlanmıştır. Yarı yapılandırılmış sorudan oluşan görüş belirtme formuna özel güvenlik görevlilerin gerekli bilgileri yazmaları için 20 dakika süre verilmiştir. Bu süre içerisinde "deprem.....gibidir; çünkü....." cümlesindeki boşlukları doldurmaları istenmiştir. Bu kapsamda özel güvenlik görevlilerinden depremin yol açtığı kayıpları dikkate alarak bir gerekçe yazmaları beklenmiştir. Depremi bir kelime veya bir cümle ile tanımladıktan sonra görselleştirmeleri istenmiştir. Ersoy ve Türkkan (2010), görsel materyallerin katılımcıların duygu ve düşüncelerini yansıttığını, yorumlama ve çözüm üretme yeteneklerini öne çıkarttığını, Ersoy (2010) ise, görsel materyallerin özellikle toplumsal değer, norm ve kurallara ulaşmada durumsal bir araç olarak kullanılabileceğini belirtmektedir. Araştırmacılara ön bilgi sağlayan görsel materyal, nitel araştırmalarda veri toplama aracı olarak kullanılabilir.

2.4. Verilerin Analizi

Özel güvenlik görevlilerinin geliştirdikleri metaforların analiz ve tahmin edilme süreci birçok aşamada detaylandırılmış ve gerçekleştirilmiştir. Bu aşamaların belirlenmesi için ilgili araştırmalardan yararlanılmış ve araştırmacılar tarafından eklenen aşamalar halinde düzenlenmiştir. Bu aşamalar; görüşme forumlarının gözden geçirilmesi, değerlendirmeye tutarlı olmayan görüşme forumlarının elenmesi, görüşme forumlarının yeniden incelenmesi ve derlenmesi/tasnif edilmesi, değerlendirmeye

kabul edilen gönüllü özel güvenlik görevlilerinin görüşme forumlarının ÖGG1'den ÖGG60'a kadar kodlanması, görüşme forumlarından değerlendirmeye uygun görünen metaforların belirlenmesi, kategorilerin geliştirilmesi, metaforları analiz edip kategorilere göre dağılımların belirlenmesi, geçerlilik ve güvenilirlik analizinin yapılması, kodların frekans analizinin yapılması, metaforların tahmin edilmesi, metafora dayalı görselleştirmelerin analizi, araştırmanın raporlanması (Cornelissen vd., 2008; Armstrong vd., 2011; Semino vd., 2017; Yağcı ve Güney, 2023; Yağcı, 2023b).

Nitel araştırmalarda önemli süreçlerden biri de geçerlik ve güvenilirliğin sağlanmasıdır. Bu süreçteki aşamalar; araştırma sırasında elde edilen verilerin kodlanması ve analiz aşamaları ayrıntılı olarak açıklanması, özel güvenlik görevlilerinin geliştirdikleri metaforlar kategorize edilip tasnif edildikten sonra örnekler seçilerek bulgular bölümünde yer alması, ilgili araştırmalar ile tutarlılık sağlanmaya çalışılması, ayrıntılı bir literatür taraması yapılması ve bu araştırmanın bulgularının literatürle karşılaştırmalı olarak sunulması, dış geçerliliği arttırmak amacıyla amaca yönelik bir seçim yapılması ve verilerin objektif olarak yorumlanabilecek şekilde ilgili literatürle desteklenmesi (Hruschka vd., 2004; Yıldırım ve Şimşek, 2018).

İçerik analizi tekniği kullanılarak 60 gönüllü özel güvenlik görevlisinden elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Metafor odaklı görselleştirme sonucunda görsel analize uygun görülen çalışmalar analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elenen görseller genellikle katılımcının geliştirdiği metaforu yeterince ifade etmeyen ve analiz edilemeyen görselleştirmelerdir. İlişkisel bağlamlar ve metafor kategorileri ayrı ayrı kodlanmıştır. Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği güvenilirlik formülü; "Güvenirlik=((Görüş Birliği)/(Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı))×100" şeklindedir. Ortalama kodlayıcılar arası güvenilirlik değeri %96,7 olarak hesaplanmıştır. Kodlamalar iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak yapılmıştır; lakin araştırmacılar daha sonra değiştirilebilir veya çok benzer anlamlara sahip parçaları belirleyerek ortak bir kodlama üzerinde fikir birliğine varmışlardır.

Gentner'in (1988) yapı haritalama çerçevesi kategorizasyon aşamasında kullanılmıştır. Gentner (1988) metaforların; ilişkisel, atıfsal ve her ikisine de ayrılabilceğini ileri sürmüştür. İlişkisel metaforlar; iki varlık arasındaki ortak işlevleri, süreçleri veya sistematik ilişkileri haritalandırmaktadır. Niteliksel metaforlar; fiziksel özelliklerin boyutu, şekli veya görünümündeki benzerlikler olarak tanımlanmaktadır. Hem ilişkisel hem de yordayıcı özellikleri bünyesinde barındıran metaforlar da bulunmaktadır.

2.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, 2024 yılında Niğde ve Karaman il merkezinde yer alan özel sektör ve kamu kurumlarında çalışan 60 özel güvenlik görevlisine uygulanmıştır. İlerleyen dönemde yapılacak araştırmalarda daha büyük örneklem grupları üzerinde araştırma yapılması planlanmaktadır.

2.6. Etik Kurul İzni

Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi'nin 551101 sayı ve 06/09/2024 tarihli 22504254-050.04 kimlik/dosya numaralı Etik Kurul Onayı ile izin alınmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümünde özel güvenlik görevlilerinin depreme ilişkin ürettikleri metaforlar analiz edilmiştir. Öncelikle araştırmada elde edilen metaforlar ana hatlarıyla verilmiş, ardından metaforlar kısaca kavramsal kategoriler altında gruplandırılmıştır. Öncelikle araştırmanın ilk problemi olan "özel güvenlik görevlilerin deprem kavramına yönelik ne gibi metaforları bulunmaktadır?" sorusunun cevabına ilişkin elde edilen metaforlar genel olarak verilmiş, daha sonra kavramsal kategoriler altında toplanan metaforlara kısaca değinilmiştir.

3.1. Genel Bulgular

Özel güvenlik görevlilerinin deprem kavramına yönelik toplam 22 iyi yapılandırılmış metafor oluşturduğu görülmüştür. Özel güvenlik görevlileri deprem kavramıyla ilgili en çok; beşik (f=8, %13.3), ölüm (f=7, %11.7), felaket (f=6, %10.0), doğal afet (f=4, %6.7) ve kalp krizi (f=4, %6.7) metaforları

belirlenmiştir. Özel güvenlik görevlilerinin ürettikleri metaforların frekans ve yüzde dağılımlarına ilişkin bilgiler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Deprem ile İlgili Geliştirdikleri Metaforların Frekans ve Yüzde Değerleri

Metafor	f	%	Metafor	f	%
Beşik	8	13,3	Hastalık	2	3,3
Ölüm	7	11,7	Mezarlık	2	3,3
Felaket	6	10,0	Salıncak	2	3,3
Doğal afet	4	6,7	Acı	1	1,7
Kalp krizi	4	6,7	Hayatın sonu	1	1,7
Azrail	3	5,0	Korku	1	1,7
Hüzün	3	5,0	Maddi, manevi kayıp	1	1,7
Kabus	3	5,0	Çığ	1	1,7
Kıyamet	3	5,0	Panik	1	1,7
Beklenmedik olay	3	5,0	Tahterevalli	1	1,7
Girdap	2	3,3	Zehir	1	1,7

Tablo 3 incelendiğinde, araştırmaya katılan özel güvenlik görevlileri deprem kavramına yönelik en fazla %13,3 (f=8) ile beşik metaforunu geliştirmişlerdir.

Araştırmanın ikinci problemi olan “özel güvenlik görevlilerin deprem kavramına yönelik metaforları kaç farklı kategoride toplanabilir?” sorusuna ilişkin katılımcılar tarafından üretilen metaforlar dört kavramsal kategori altında gruplanmıştır. Bununla birlikte, araştırmanın üçüncü problemi olan “özel güvenlik görevlilerinin deprem kavramına yönelik metaforik şema algıları nasıldır?” sorusuna ilişkin bulgular ikinci sorunun bulgularını destekleyecek şekilde sırasıyla verilmiştir. Özel güvenlik görevlileri tarafından üretilen deprem ile ilişkin kavramsal kategori bilgileri Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Özel Güvenlik Görevlilerin Deprem İle İlgili Geliştirdikleri Metaforların Kavramsal Kategorileri

Kavramsal Kategori	Katılımcı		Metafor		Deprem ilişkin metaforlar
	Sayı (n)	%	f	%	
İstenmeyen duygu, olay	25	41,7	10	45,5	felaket (f=6); kalp krizi (f=4); hüzün (f=3); kabus (f=3); beklenmedik olay (f=3); hastalık (f=2); acı (f=1); korku (f=1); maddi, manevi kayıp (f=1); panik (f=1).
Yok edici güç	19	31,7	7	31,8	ölüm (f=7); azrail (f=3); kıyamet (f=3); girdap (f=2); mezarlık (f=2); hayatın sonu (f=1); zehir (f=1).
Sallanan, sarsıntı	11	18,3	3	13,6	beşik (f=8); salıncak (f=2); tahterevalli (f=1).
Tabii afet	5	8,3	2	9,1	doğal afet (f=4); çığ (f=1).

Tablo 4 incelendiğinde, depreme yönelik üretilen metaforlar dört kavramsal kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler sırasıyla; istenmeyen duygu, olay (10 metafor), yok edici güç (7 metafor), sallanan, sarsıntı (3 metafor) ve tabii afet (2 metafor) olarak belirlenmiştir.

3.2. Kavramsal Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcı özel güvenlik görevlileri tarafından üretilen deprem kavramına ilişkin metaforlar incelenmiştir.

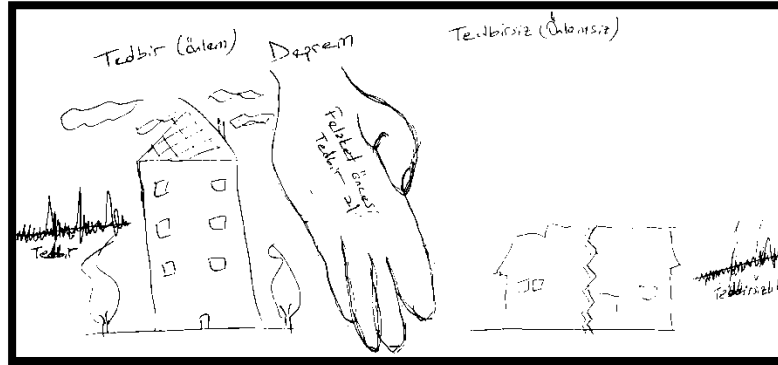
3.2.1. İstenmeyen Duygu ve Olay Kategorisi

Araştırma kapsamında, deprem kavramına ilişkin elde edilen ilk kavramsal kategoridir. Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin %41,7'si (f=25), iyi yapılandırılmış deprem ile ilgili metaforların %45,5'ini (f=10) istenmeyen duygu, olay kategorisinde geliştirmişlerdir. Metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında; “felaket (f=6)”, “kalp krizi (f=4)”, “hüzün (f=3)”, “kabus (f=3)”, “beklenmedik olay (f=3)”, “hastalık (f=2)”, “acı (f=1)”, “korku (f=1)”, “maddi, manevi kayıp (f=1)” ve “panik (f=1)” metaforları yer almaktadır. Bu bulguların sunumunda hem özel güvenlik görevlisi metaforları hem de çizimleri doğrudan alıntı olarak aktarılmıştır. Buna dair özel güvenlik görevlisi katılımcıların ifadesi ve çizimi şu şekildedir:

“Deprem **felaket** gibidir; çünkü **tedbir alınmadığı takdirde hayatımıza mal olur.**” [ÖGG36]

ÖGG36 kodlu katılımcı tarafından geliştirilen metafora yönelik görselleştirme Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. ÖGG36 Kodlu Katılımcı Tarafından Geliştirilen Metafor İçin Görselleştirme

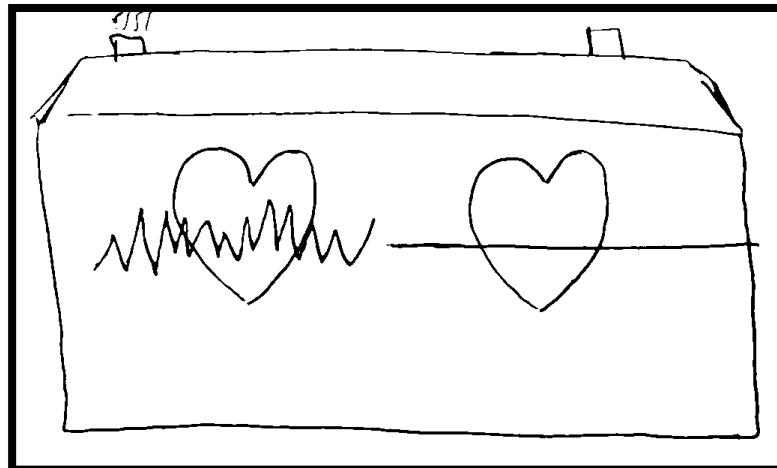

Şekil 1’de görüldüğü üzere deprem ile ilgili “felaket” metaforunu geliştiren ÖGG36 kodlu katılımcının metafora yönelik oluşturduğu görsel metaforu destekleyici mahiyettedir.

“Deprem **kalp krizi** gibidir; çünkü **bir an gelir ve hazırlıklıysak sessizce hayatımıza kaldığımız yerden devam ederiz.**” [ÖGG60]

ÖGG60 kodlu katılımcı tarafından geliştirilen metafora yönelik görselleştirme Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. ÖGG60 Kodlu Katılımcı Tarafından Geliştirilen Metafor İçin Görselleştirme

Şekil 2’de görüldüğü üzere deprem ile ilgili “kalp krizi” metaforunu geliştiren ÖGG60 kodlu katılımcının metafora yönelik oluşturduğu görsel metaforu destekleyici mahiyettedir.

3.2.2. Yok Edici Güç Kategorisi

Araştırma kapsamında deprem kavramına ilişkin elde edilen ikinci kavramsal kategoridir. Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin %31,7'sinin (f=19) iyi yapılandırılmış deprem ile ilgili metaforları yok edici güç kategorisinde geliştirmişlerdir. Metaforların frekans dağılımları incelendiğinde; "ölüm (f=7)", "azrail (f=3)", "kıyamet (f=3)", "girdap (f=2)", "mezarlık (f=2)", "hayatın sonu (f=1)" ve "zehir (f=1)" metaforlarının yer aldığı görülmektedir. Bu bulguların sunumunda hem özel güvenlik görevlisi metaforları hem de çizimleri doğrudan alıntı olarak aktarılmıştır. Buna dair özel güvenlik görevlisi katılımcıların ifade ve çizimleri şu şekildedir:

"Deprem **ölüm** gibidir; çünkü **ne zaman geleceği bilinmez.**" [ÖGG34]

ÖGG34 kodlu katılımcı tarafından geliştirilen metafora yönelik görselleştirme Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3. ÖGG34 Kodlu Katılımcı Tarafından Geliştirilen Metafor İçin Görselleştirme

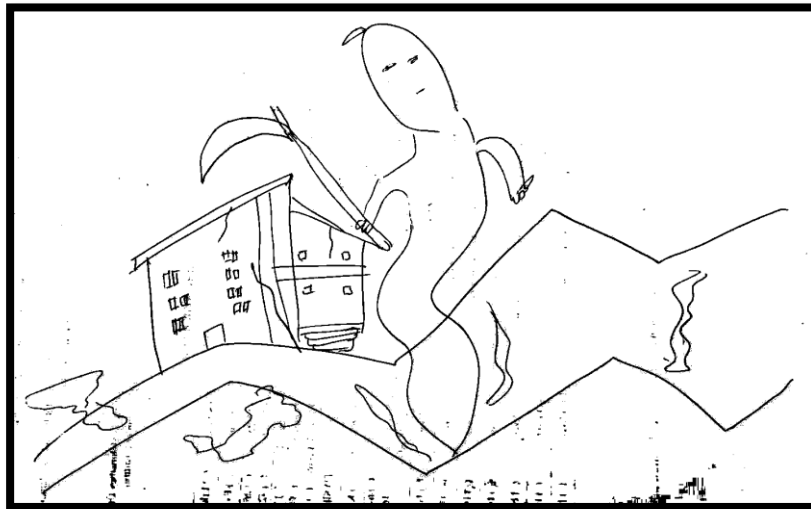

Şekil 3'te görüldüğü üzere deprem ile ilgili "ölüm" metaforunu geliştiren ÖGG34 kodlu katılımcının metafora yönelik oluşturduğu görsel metaforu destekleyici mahiyettedir.

"Deprem **azrail** gibidir; çünkü **bir an da karşındadır.**" [ÖGG57]

ÖGG57 kodlu katılımcı tarafından geliştirilen metafora yönelik görselleştirme Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4. ÖGG57 Kodlu Katılımcı Tarafından Geliştirilen Metafor İçin Görselleştirme

Şekil 4'te görüldüğü üzere deprem ile ilgili "azrail" metaforunu geliştiren ÖGG57 kodlu katılımcının metafora yönelik oluşturduğu görsel metaforu destekleyici mahiyettedir.

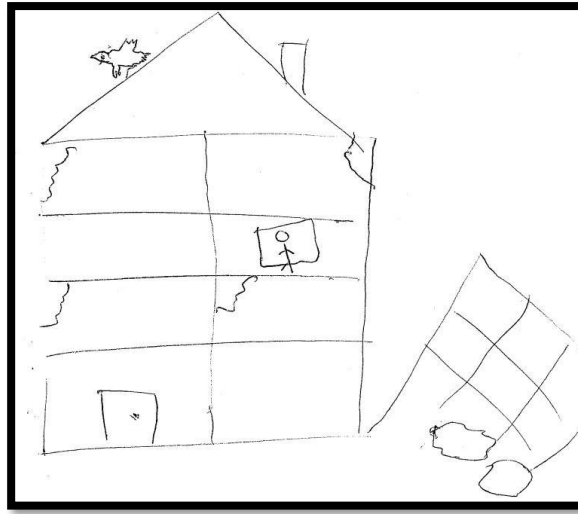
3.2.3. Sallanan, Sarsıntı Kategorisi

Araştırma kapsamında deprem kavramına ilişkin elde edilen üçüncü kavramsal kategoridir. Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin %18,3'ünün (f=11) iyi yapılandırılmış deprem ile ilgili metaforları bu kategoride geliştirilmiştir. Metaforların frekans dağılımları incelendiğinde; "beşik (f=8)", "salıncak (f=2)" ve "tahterevalli (f=1)" metaforları yer almaktadır. Bu bulguların sunumunda hem özel güvenlik görevlisi metaforları hem de çizimleri doğrudan alıntı olarak aktarılmıştır. Buna dair özel güvenlik görevlisi katılımcıların ifade ve çizimleri şu şekildedir:

"Deprem beşik gibidir; çünkü sallanırsın uykun gelir uyursun durduğunda gözlerini bir daha açmaya bilirsin ya da açtığın zaman eskisi gibi olmazsın ve bir anda büyürsün." [ÖGG45]

ÖGG45 kodlu katılımcı tarafından geliştirilen metafora yönelik görselleştirme Şekil 5'te sunulmuştur.

Şekil 5. ÖGG45 Kodlu Katılımcı Tarafından Geliştirilen Metafor İçin Görselleştirme

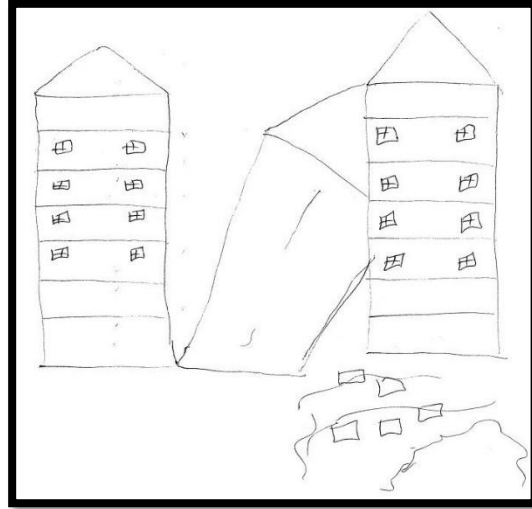

Şekil 5'de görüldüğü üzere deprem ile ilgili "beşik" metaforunu geliştiren ÖGG45 kodlu katılımcının metafora yönelik oluşturduğu görsel metaforu destekleyici mahiyettedir.

"Deprem tahterevalli gibidir; çünkü git geller yaşıyor." [ÖGG22]

ÖGG22 kodlu katılımcı tarafından geliştirilen metafora yönelik görselleştirme Şekil 6'da sunulmuştur.

Şekil 6. ÖGG22 Kodlu Katılımcı Tarafından Geliştirilen Metafor İçin Görselleştirme

Şekil 6'da görüldüğü üzere deprem ile ilgili "tahterevalli" metaforunu geliştiren ÖGG22 kodlu katılımcının metafora yönelik oluşturduğu görsel metaforu destekleyici mahiyettedir.

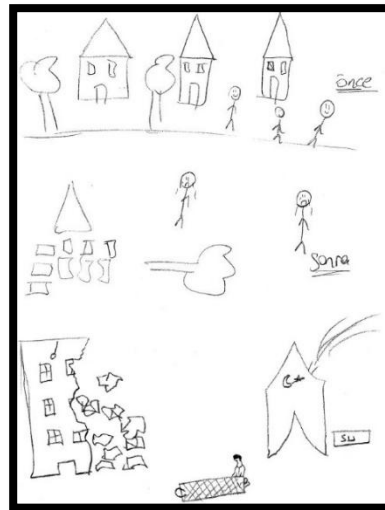
3.2.4. Zarar Veren Doğal Olay Kategorisi

Araştırma kapsamında deprem kavramına ilişkin elde edilen son kavramsal kategoridir. Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin %8,3'ü (f=5) iyi yapılandırılmış deprem ile ilgili metaforlarını bu kategoride geliştirmişlerdir. Metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında; "doğal afet (f=4)" ve "çığ (f=1)" metaforları yer almaktadır. Bu bulguların sunumunda hem özel güvenlik görevlisi metaforları hem de çizimleri doğrudan alıntı olarak aktarılmıştır. Buna dair özel güvenlik görevlisi katılımcıların ifade ve çizimleri şu şekildedir:

"Deprem doğal afet gibidir; çünkü elimizde olmayan bir takım olay. Beşeri nedenlerle kayıp verir. Deprem kargaşa içinde kayıpların ve kriz anlarının ortaya çıktığı ve bu durum en doğru şekilde kontrol altına almak için biz kişi ve kurumların ön hazırlığı olması gerektiğini anımsatır." [ÖGG9]

ÖGG9 kodlu katılımcı tarafından geliştirilen metafora yönelik görselleştirme Şekil 7'de sunulmuştur.

Şekil 7. ÖGG9 Kodlu Katılımcı Tarafından Geliştirilen Metafor İçin Görselleştirme

Şekil 7'de görüldüğü üzere deprem ile ilgili "doğal afet" metaforunu geliştiren ÖGG9 kodlu katılımcının metafora yönelik oluşturduğu görsel metaforu destekleyici mahiyettedir.

"Deprem çığ gibidir; çünkü zamansız kayıplara neden verir." [ÖGG2]

ÖGG2 kodlu katılımcı tarafından geliştirilen metafora yönelik görselleştirme Şekil 8'de sunulmuştur.

Şekil 8. ÖGG2 Kodlu Katılımcı Tarafından Geliştirilen Metafor İçin Görselleştirme

Şekil 8’de görüldüğü üzere deprem ile ilgili “çığ” metaforunu geliştiren ÖGG2 kodlu katılımcının metafora yönelik oluşturduğu görsel metaforu destekleyici mahiyettedir.

Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerin deprem algılarına yönelik ürettikleri metaforlara ait kelime bulutu Şekil 9’da sunulmuştur.

Şekil 9. Metaforlara Ait Kelime Bulutu

Şekil 9’da görüldüğü üzere, gönüllü katılımcı özel güvenlik görevlilerin deprem algılarına ilişkin geliştirdikleri metaforlardan oluşan kelime bulutunda en çok öne çıkan metaforlar; beşik, ölüm, felaket, kalp krizi ve doğal afet metaforları olarak öne çıkmaktadır.

4. SONUÇ

Araştırmada Niğde ve Karaman il merkezinde kamu ve özel sektörde görevli yapmakta olan özel güvenlik görevlilerinin zihnindeki deprem algılarına ilişkin metaforlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma verilerinin analizi sonucunda özel güvenlik görevlilerinin deprem ile ilgili 22 farklı metaforun oluşmasında, Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli depremlerin yıkıcı etki ve sonuçlarının etkili olduğu düşünülmektedir. Deprem ile ilgili geliştirilen metaforlar sırasıyla; “beşik (f=8)”, “ölüm (f=7)”, “felaket (f=6)”, “doğal afet (f=4)”, “kalp krizi (f=4)”, “Azrail (f=3)”, “hüzün (f=3)”, “kabus (f=3)”, “kıyamet (f=3)”, “beklenmedik olay (f=3)”, “girdap (f=2)”, “hastalık (f=2)”, “mezarlık (f=2)”, “salıncak (f=2)”, “acı (f=1)”, “hayatın sonu (f=1)”, “korku (f=1)”, “maddi, manevi kayıp (f=1)”, “çığ (f=1)”, “panik (f=1)”, “tahterevallı (f=1)” ve “zehir (f=1)” şeklindedir.

Özel güvenlik görevlilerinin deprem ile ilgili metaforlarının dört kavramsal kategoride toplandığı görülmektedir. Bu dört kavramsal kategori; “istenmeyen duygu, olay”, “yok edici güç”, “sallanan, sarsıntı” ve “tabii afet” şeklindedir. Araştırmada özel güvenlik görevlileri istenmeyen duygu, olay kategorisinde; felaket, kalp krizi, hüzün, kabus, hastalık, acı, beklenmedik olay, korku, panik ve maddi, manevi kayıp metaforlarını üretmişlerdir. Yok edici güç kategorisinde; ölüm, Azrail, kıyamet, girdap, mezarlık, hayatın sonu ve zehir metaforlarını üretmişlerdir. Sallanan, sarsıntı kategorisinde; beşik, salıncak ve tahterevallı metaforlarını üretmişlerdir. Tabii afet kategorisinde; doğal afet ve çığ metaforlarını üretmişlerdir. Elde edilen bulgular doğrultusunda en fazla metafor üretilen kategori “istenmeyen duygu, olay” ve en az üretilen kategori “tabii afet” kategorileridir.

Alan yazını incelendiğinde, araştırma sonuçları ile benzer bulgular taşıyan çalışmalar bulunmaktadır. Aksoy (2013) tarafından yapılan çalışmada; deprem kavramına yönelik üretilen “Kıyamet günü”, “korku”, “beşik”, “felaket” ve “ölüm” sıkça tekrar edilen metaforlar olarak bulunmuştur. Ateş ve Karatepe (2013) gerçekleştirdikleri çalışmada; deprem kavramına yönelik üretilen “salıncak”, “felaket”, “yok oluş”, “kıyamet”, “dünyanın sonu”, “ölüm”, “son” sıkça tekrar edilen metaforlar olarak bulunmuştur. Doğan vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada; deprem kavramına yönelik üretilen “salıncak”, “kıyamet”, “beşik” ve “ölüm” sıkça tekrar edilen metaforlar olarak tespit edilmiştir. Demir-Yıldız ve Demir-Öztürk (2023) tarafından yapılan çalışmada; deprem kavramına yönelik üretilen “ölüm”, “kıyamet” ve “kabus” sıklıkla tekrar edilen metaforlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıldız ve Öztürk (2023) gerçekleştirdikleri çalışmada deprem kavramına yönelik üretilen “korku”, “ölüm” ve “yıkım” sıkça tekrar edilen metaforlardır. Dağcı ve Kaynak (2024) tarafından yapılan çalışmada deprem kavramına yönelik üretilen “yıkım”, “acı”, “korku”, “enkaz” ve “ölüm” metaforları sıkça tekrarlanmaktadır. Kurtdede Fidan ve Yaşar (2024) tarafından yapılan çalışmada deprem kavramına yönelik üretilen “salıncak”, “kıyamet”, “sarsıntı” ve “korku” metaforlarının sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Araştırma sonuçları, diğer araştırmaların sonuçları ile benzerlikler taşımaktadır.

Aksoy (2013) tarafından yapılan çalışmada; deprem kavramına yönelik “istenmeyen duygu, olay” tanımlama kategorisi. Usta (2022) tarafından yapılan çalışmada; deprem kavramına yönelik “istenmeyen durum olarak afet” tanımlama kategorisi bu araştırma ile neredeyse aynı kategorinin oluştuğunu gözler önüne sermektedir. Dağcı ve Kaynak (2024) tarafından yapılan çalışmada; deprem kavramına yönelik “istenmeyen durum/olay” tanımlama kategorisi tespit edilmiştir. Bu bulgu, çalışmamızdaki istenmeyen durum, olay kategorisi ile örtüşmektedir. Aksoy (2013) tarafından yapılan çalışmada deprem kavramına yönelik “yok, edici güç” tanımlama kategorisi bu çalışmanın sonuçları ile benzerlik taşımaktadır. Karakuş (2013) tarafından yapılan çalışmada deprem kavramına yönelik “yok, edici güç” tanımlama kategorisi de çalışmanın sonuçları ile paralellik taşıdığını göstermekte ve bu bulgu çalışmamızdaki yok edici güç kategorisindeki sonuçlarla örtüşmektedir. Aksoy (2013) tarafından yapılan çalışmada deprem kavramına yönelik “sallanan, süreklilik gösteren olay” tanımlama kategorisi ile Karakuş (2013) tarafından yapılan çalışmada deprem kavramına yönelik “sarsıntı imgesi” tanımlama kategorisi ayrıca Demir-Yıldız ve Demir-Öztürk (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmada deprem kavramına yönelik “sallanan, sarsıntı” tanımlama kategorisi ve Kurtdede Fidan ve Yaşar (2024) tarafından yapılan çalışmada deprem kavramına yönelik “sallanan ve titreşime neden olan nesnelere” tanımlama kategorileri bu araştırmanın bulguları arasında yer alan sallanan, sarsıntı kategorisindeki sonuçlarla benzerlik taşımaktadır.

Demirkaya (2007) tarafından yapılan çalışmada ilköğretim öğrencileri, depremi can ve mal kaybına neden olan bir doğal afet olarak betimlemişlerdir. Aydın (2010) tarafından yapılan çalışmada deprem kavramına yönelik “deprem doğal afettir” tanımlama kategorisi, Aksoy (2013) tarafından yapılan çalışmada deprem kavramına yönelik “zarar veren doğal olay” tanımlama kategorisi, Karakuş (2013) tarafından yapılan çalışmada deprem kavramına yönelik “doğa olayı” tanımlama kategorisi ve Dağcı ve Kaynak (2024) tarafından gerçekleştirilen çalışmada deprem kavramına yönelik “doğal olay” tanımlama kategorisi bu araştırmanın tabii afet kategorisindeki sonuçlarla paralellik taşımaktadır. Benzer şekilde araştırmamızdaki kategoriler ile de benzeşmektedir.

Araştırma sonucuna göre, özel güvenlik görevlilerinin deprem ile ilgili daha çok “istenmeyen duygu, olay” ve “yok edici güç” imaj ve algılarına sahip oldukları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle,

depremi olumsuz kavramlar ve metaforlar ile ifade etmektedirler. Bu araştırmadan elde edilen bulgulara benzer biçimde öğrencilerin deprem kavramı ile ilgili görüşlerinin metafor kavramı yoluyla tespit edilmesine yönelik çalışmalar ile ilgili literatür incelendiğinde (Demirkaya, 2007; Faiz, 2009; Aydın, 2010; Kaya, 2010; Aksoy, 2013; Karakuş, 2013; Değirmenci, 2019; Doğan vd., 2021; Demir-Yıldız ve Demir-Öztürk, 2023) deprem kavramıyla ilgili metaforlarının çoğunluğunun olumsuz görüş yansıttığı görülmektedir. Sonuçlar, özel güvenlik görevlilerinin depremi istenmeyen duygu, olay yönde yok edici güç olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Bilhassa 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli yaşanan ve 11 ilimizi etkileyen depremler ülkemiz insanları için yıkıcı ve sarsıcı sonuçlar doğuran bir doğal afet olarak akıllarda yer etmiştir.

Özel güvenlik görevlilerinin depreme yönelik metaforik algılarının incelendiği bu araştırmanın bulgularına dayalı olarak araştırmacı ve uygulayıcılara çeşitli öneriler sunulmaktadır: Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlileri Niğde ve Karaman il merkezinde kamu ve özel sektörde çalışmaktadırlar. Deprem riskinin görece az olduğu iller olması ve 06 Şubat 2023 tarihli depremlerden etkilenen illere komşu olması gibi gerekçelerle araştırmaya iştirak eden katılımcıların depreme yönelik algılarının daha somut ve gerçekçi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, bu çalışmanın deprem riski farklı düzeylerde olan yerleşim yerlerindeki özel güvenlik görevlileri ile yürütülerek çeşitli karşılaştırmalar yapılması önerilmektedir. Özel güvenlik görevlilerin, ülkemizde en sık görülen deprem gibi doğal afetlere yönelik bilgilendirilmesi ve buna yönelik tatbikatların yapılması bu tür afetlere yönelik daha hazırlıklı olmalarını sağlayacaktır. Zira özel güvenlik görevlileri, deprem esnasında ve sonrasında genel kolluk kuvvetlerine yardımcı olacak potansiyel hazır bir kuvvettir ve toplumsal olaylarda mülki idare amirlerinin uygun gördüğü alanlarda daha verimli olarak kullanılabilirler. Deprem başta olmak üzere doğal afetler de bu kullanım alanlarından biri belki de en önemlisidir.

KAYNAKÇA

- AFAD (2014). Afet ve Acil Durum Başkanlığı. Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. 10 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.afad.gov.tr/kitaplar> adresinden erişildi.
- Aksoy, B. (2013). Depremi Yaşamış Olan 9. Sınıf Öğrencilerinin “Deprem” Kavramına Yönelik Algılarının Nitel Açidan İncelenmesi. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 5(1).
- Aksoy, B. ve Sözen, E. (2014). Lise Öğrencilerinin Coğrafya Dersindeki Deprem Eğitime İlişkin Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Düzce ili örneği). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 279-297.
- Alkan, A. D. (2024). Türkiye’de Depremlerde Özel Güvenliğin Kullanım Durumu ve Öneriler. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1-Deprem Özel Sayısı-), 115-135. <https://doi.org/10.54688/ayd.1412609>
- Armstrong, S. L., Davis, H. S. ve Paulson, E. J. (2011). The Subjectivity Problem: Improving Triangulation Approaches in Metaphor Analysis Studies. *International Journal of Qualitative Methods*, 10 (2), 151-163. <https://doi.org/10.1177/160940691101000204>
- Ateş, M. ve Karatepe, A. (2013). Üniversite Öğrencilerinin “Küresel Isınma” Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Yardımıyla Analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0 (27), 221-241.
- Avcı, S., Kaplan, B. ve Ortabağ, T. (2020). Hemşirelik Bölümündeki Öğrencilerin Afet Konusundaki Bilgi ve Bilinç Düzeyleri. *Resilience*, 4, 89-101. <https://doi.org/10.32569/resilience.619897>
- Aydın Günbatır, S. (2019). Olgü Bilim (Fenomenolojik Araştırma) Yöntemi. H. Özmen ve O. Karamustafaoğlu(ed.) *Eğitimde Araştırma Yöntemleri* içinde (293-316). Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın, F. (2010). İlköğretim Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin “Deprem” Algılamaları: Fenomenografik Bir Analiz. *Journal of Turkish Studies*, 5(3), 801-817. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1574>
- Baytiyeh, H. ve Naja, M. (2013). Promoting Earthquake Disaster Mitigation in Lebanon Through Civic Engagement. *Disaster Prevention and Management*, 22(4), 340-350.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem A yayıncılık.
- Ceylan, A., (2003). Meteorolojik Karakterli Doğal Afetlerin Zamansal ve Bölgesel Dağılımı. *III. Atmosfer Bilimleri Sempozyumu* içinde (455-465). İstanbul.

- Cornelissen, J. P., Oswick, C., Thøger Christensen, L. ve Phillips, N. (2008). Metaphor in Organizational Research: Context, Modalities and Implications for Research-Introduction. *Organization Studies*, 29(1), 7-22. <https://doi.org/10.1177/0170840607086634>
- Creswell, J. W. (2007). *Researchdesign: Qualitative, Quantitative, Andmixedmethodsapproaches*. California: Sage Publications Inc.
- Dağcı, T. ve Kaynak İ. H. (2024). Depremi Yaşamış Ve Yaşamamış Bireylerin Geliştirdikleri Metaforların İncelenmesi. *SCAR*, 3(1), 187-198.
- Değirmenci, Y. (2019). Sınıf Öğretmeni Adaylarının "Doğal Afet" Kavramına İlişkin Geliştirdikleri Metaforların İncelenmesi. *International Journal of Geography and Geography Education* (39), 83-94. <https://doi.org/10.32003/iggei.488627>
- Demirkaya, H. (2007). İlköğretim Öğrencilerinin Deprem Kavramı Algılamaları Ve Depreme İlişkin Görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 68-76.
- Demir Yıldız, C. ve Demir Öztürk, E. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Depreme İlişkin Metaforik Algıları. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 308-316. <https://doi.org/10.32329/uad.1313899>
- Doğan, M., Nacaroğlu, O. ve Ablak, S. (2021). Sivrice Depremi Yaşamış Ortaokul Öğrencilerinin Depreme İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi: Malatya İli Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (51), 384-402. <https://doi.org/10.53444/deubefd.885116>
- Ekici, G. (2016). Biyoloji Öğretmeni Adaylarının Mikroskop Kavramına İlişkin Algılarının Belirlenmesi: Bir Metafor Analizi Çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 615-636.
- Ekici, G. ve Akdeniz, H. (2018). Lise Öğrencilerinin "Ödev" Kavramına İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 135-162.
- Ergünay, O. (1996). Afet Yönetimi Nedir? Nasıl Olmalıdır? *TÜBİTAK Deprem Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (263-272.). Ankara: TÜBİTAK Yay.
- Erkal, T. ve Değerliyurt, M. (2011). Türkiye'de Afet Yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 147-164.
- Ersoy, A. (2010). İlköğretimde Değer Kazanımlarının İncelenmesinde Karikatür Kullanımı: Dayanışma Değeri Örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 79-104.
- Ersoy, A. F. ve Türkkan, B. (2010). İlköğretim Öğrencilerinin Çizdikleri Karikatürlere Yansıttıkları Sosyal ve Çevresel Sorunların İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 96-109.
- Faiz, M. (2009). *17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 Depremlerinin Gölyaka (Düzce) İlçesine Bağlı İlköğretim Okulları Öğrencileri Tarafından Algılanışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Bolu.
- Gentner, D. (1988). Metaphor as Structure Mapping: The Relational Shift. *In Child Development*, pp. 47-59.
- Hruschka, D. J., Schwartz, D., St. John, D. C., Picone-Decaro, E., Jenkins, R. A. ve Carey, J. W. (2004). Reliability in Coding Open-Ended Data: Lessons Learned From HIV Behavioral Research. *Field Methods*, 16(3), 307-331.
- İlerisoy, Z. Y., Gökşen, F., Soyuluk, A. ve Takva, Y. (2022). Deprem Kaynaklı İkincil Afetler ve Türkiye Örnekleme. *Online Journal Of Art And Design*, 10(2), 138-148.
- İzbirdir, R. (1991). *Yerbilimi Bilgileri*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Karakuş, U. (2013). Depremi Yaşamış ve Yaşamamış Öğrencilerin Deprem Algılarının, Metafor Analizi İle İncelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29), 97-116.
- Kasapoğlu, K. E. (2007). *Depremler ve Türkiye Hakkında Bilmek İstedikleriniz*. İstanbul: Berkay Ofset.
- Kaya, H. (2010). Metaphors Developed by Secondary School Students Towards "Earthquake" Concept. *Educational Research and Reviews*, 5(11), 712.
- Kurtdede Fidan, N. ve Yaşar, M. (2024). İlkokul Öğrencilerinin Depreme Yönelik Metaforik Algıları. *Karamanoğlu Mehmetbey Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 41-56. <https://doi.org/10.47770/ukmead.1424690>
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Obara, K. ve Kato, A. (2016). Connecting Slow Earthquakes to Huge Earthquakes. *Science*, 353(6296), 253-257.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Hershey: PA: Sage.

- Semino, E., Demjén, Z., Demmen, J., Koller, V., Payne, S., Hardie, A. ve Rayson, P. (2017). The Online Use of Violence and Journey Metaphors by Patients With Cancer, As Compared With Health Professionals: A Mixed Methods Study. *BMJ Supportive & Palliative Care*, 7(1), 60-66. <https://doi.org/10.1136/bmjspcare-2014-000785>
- Sözcü, U. ve Aydınöz, D. (2019). Öğretmen Adaylarının Doğal Afet Okuryazarlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *International Journal of Geography and Geography Education* (40), 79-91. <https://doi.org/10.32003/iggei.566164>
- Şahin, C. ve Sipahioğlu, Ş. (2002). *Doğal Afetler Ve Türkiye*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Usta, G. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Afet Ve Göç Kavramlarına İlişkin Geliştirdikleri Metaforların İncelenmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(27), 742-768. <https://doi.org/10.38155/ksbd.1146452>
- Yağcı, A. (2023a). Doğal Afetlerde Özel Güvenlik Görevlilerinin Rolü ve Önemi. A. Bilgili (Ed.), *Academy 1. Uluslararası Deprem Çalışmaları Kongresi* içinde (268-283). Academy Global Publishing House. ISBN: 978-625-6393-71-4.
- Yağcı, A. (2023b). Özel Güvenlik Görevlilerinin Kendi Mesleklerine İlişkin Metafor Algılarının İncelenmesi. A. Çalık (Ed), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XXVII* içinde (209-228). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yağcı, A. ve Güney, E. (2022). Yükseköğretim Program Atlas (2021) Verilerine Göre Özel Güvenlik ve Koruma Programının Değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 152-173.
- Yağcı, A. ve Güney, E. (2023). Özel Güvenlik Görevlilerinin Uyuşturucu Madde Kavramına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi. A. Bilgili (Ed.), *Latin America 6th International Conference on Scientific Researches* içinde (72-87). Havana: Academy Global Publishing House.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, C. D. ve Öztürk, E. D. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Depreme İlişkin Metaforik Algıları. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 308-316. <https://doi.org/10.32329/uad.1313899>
- Yontar, İ.G. (2016). Afetlerin Yönetilmesinde Tatbikatların Önemi. A. Altay & Z. Toprak Karaman (Ed.), *Bütünleşik Afet Yönetimi* içinde (279-304). İzmir: İlkem Ofset ve Dijital Baskı.

Geliş Tarihi / Received : 30.09.2024 / 09.30.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 08.11.2024 / 11.08.2024

Araştırma Makalesi - Research Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1558650>

TARİHSEL VE YAPISAL OLARAK TÜRKİYE'DE İL ÖZEL İDARELERİ

HISTORICAL AND STRUCTURAL ASPECTS OF TURKEY'S PROVINCIAL ADMINISTRATIONS

Tuğçe Hisoğlu KOÇ^a, Asım ERTİLAV^b, Mustafa LAMBA^c

ÖZ: İl özel idareleri, Türkiye'de yerel yönetimlerin bir parçası olarak faaliyet gösteren ve il genelinde kamu hizmetlerinin sunulmasında görevli olan kuruluşlardır. Bu idareler temelde; il sınırları içinde yerel ihtiyaçlara cevap vermek, altyapı hizmetlerini sağlamak ve sosyal hizmetler sunmak amacıyla kurulmuştur. Ülkemizde il özel idarelerinin varlığı Tanzimat reformlarına dayanmaktadır. Eyalet yönetiminden, vilayet yönetimine geçişle kurulan bu yeni taşra örgütleri Osmanlı'da merkezileşme ve modernleşme amacıyla oluşturulmuştur. Süreç içerisinde özerklik elde eden ve yerel düzeyde bir yönetim birimi olan bu yapılar, uzun yıllardır merkezi yönetimin birer temsilcisi şeklinde hizmet vermektedir. İl özel idaresi kanunu, 2005 yılında yerel özerklik şartını sağlamak ve günümüz ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla değiştirilmiştir. Ancak il sınırları içerisinde yerel halkın ihtiyaçlarına yönelik hizmet veren il özel idarelerinin hizmet kapsamının bu kadar geniş olması, bu birimlerin idari ve yapısal olarak birçok problemle karşılaşmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda çalışmada; il özel idarelerinin tarihsel ve yasal süreci ortaya konularak, il özel idarelerinin yapısı ve mevcut durumu hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Yerinden Yönetim, Vilayet Yönetimi, Yerel Yönetim Reformu, İl Özel İdaresi.

ABSTRACT: Provincial special administrations in Turkey function as part of local governments, tasked with delivering public services across the province. These administrations were originally established to address local needs within provincial borders, provide essential infrastructure, and offer social services. Their origins trace back to the Tanzimat reforms, during which new provincial structures were created as part of the Ottoman Empire's efforts toward centralization and modernization. Over time, these organizations gained a degree of autonomy, evolving into local-level administrative units that also represented the central government for many years. In 2005, the provincial special administration law was revised to enhance local autonomy and better address contemporary needs. However, the broad scope of responsibilities that these administrations have, in serving the diverse needs of local communities within provincial borders, often leads to numerous administrative and structural challenges. This study explores the historical and legal development of provincial special administrations, providing insight into their organizational structure and current status

Keywords: Decentralization, Provincial Administration, Local Administration Reform, Special Provincial Administration.

^a Doktora Öğrenci, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, tugcehisoglu@bayburt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9591-6120>

^b Doktora Öğrenci, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, asimertilav15@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-9753-2163>

^c Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mlamba@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7406-6112>

1. GİRİŞ

Varlığının temelleri Tanzimat reformlarıyla atılan il özel idareleri: il sınırları içerisinde ilin sağlık, eğitim, turizm, altyapı gibi önemli hizmetlerinden sorumludur. Oldukça kapsamlı ve geniş hizmet alanına sahip olan bu mahalli idare birimleri uzun yıllardır yapısal ve idari problemler sebebi ile işlevsiz kılınmıştır.

Osmanlı döneminde eyalet sisteminde yaşanan aksaklıklar yerel yönetimlerde merkezi idarenin kontrolüne bağlı yeni yapılanmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu tip sorunlar sebebiyle merkezi yönetimin kontrolüne bağlı ortaya çıkan il özel idareleri, ülkemizde de uzun yıllardır bu yapısını korumaktadır.

İl özel idareleri verimli, etkin, demokratik, hesap verebilir, şeffaf, özerk ve temel kurumlar haline getirilmek amacıyla, 2005 yılında 85 yıllık il özel idaresi kanunu yerine 5302 sayılı İl Özel İdaresi kanunu yürürlüğe girmiştir. Ancak 2014 yılında yürürlüğe konulan 6360 sayılı Büyükşehir Belediyesi kanunu ile 30 ilde Büyükşehir belediyesi kurularak, bu illerde il özel idaresinin varlıklarına son verilmiştir.

Keskin'in (2006) belirttiği gibi "il özel idareleri Cumhuriyet tarihi boyunca yok edilmek ve temel kurum haline getirilmek" gibi iki zıt görüş arasında yapılan düzenlemeler arasında sıkışmıştır. Bu nedenle il özel idareleri yapısal ve idari problemler yaşamakta ve işlevi tartışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı il özel idarelerinin tarihsel ve yasal sürecini ortaya koyarak, il özel idarelerinin yapısı ve mevcut durumu hakkında bilgi vermeye çalışmaktır. Bu maksatla çalışmanın birinci bölümünde; Osmanlı döneminde il özel idarelerinin kuruluşu ve bu konuda yapılan yasal düzenlemeler yer verilmektedir. İkinci bölümde ise Cumhuriyet döneminde il özel idarelerinde yapılan yasal düzenlemeler incelenmektedir. Üçüncü ve son bölümde ise yapılan düzenlemelerle il özel idarelerinin yetkileri, mali ve idari yapısı incelenmeye çalışılmaktadır.

2. OSMANLI'DA İL ÖZEL İDARLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

İl özel idarelerinin kökeni Osmanlıda merkezileşme ve modernleşme amacıyla taşra yönetimlerinde yapılan Tanzimat reformlarına dayanmaktadır (Keskin, 2016: 62). Bu dönemde ortaya çıkan yeni teşkilatlanma anlayışı Cumhuriyet dönemi içinde önemli bir miras olarak kalmıştır. 19. yy'da başlayan yönetsel yapı üzerindeki bu değişiklikler iç ve çoğunlukla dış aktörlerin etkisiyle yapılmıştır. Tanzimat fermarıyla birlikte eyalet yönetimlerindeki aksaklıkları gidermek amacıyla 1841 yılında Muhassılık Meclisleri, 1842 yılında Memleket Meclisleri, 1849 yılında ise Eyalet ve Sancak Meclislerinin kurulmuş ancak bu düzenlemelere rağmen aksaklıklar giderilememiştir. 1856 yılında Islahat Fermanı ile yeni düzenlemeye gidilmiş olsa da yine de istenilen başarıya ulaşılamamıştır. Hatta 1856 yılında Islahat Fermanının kabulü ile getirilen eşitlik prensibi sebebiyle gayrimüslimler Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli eyaletlerinde ayaklanmalar çıkarmıştır. Bu durum eyalet yönetimlerindeki yönetsel yapıyı çıkmaza sokmuştur. Bu ayaklanmaların bastırılması ve eyalet yönetimlerindeki aksaklıkların giderilmesi amacıyla çeşitli yeni düzenlemelere gidilmiştir. Ortaylı'nın (2020:497) da belirttiği gibi Islahat Fermanı sonrası düzenlemeler günümüz Türkiye'sinin yönetsel yapısını oldukça etkilemiştir (Güler, 2004: 2; Kılıç, 2005: 100-102; Ortaylı, 2020: 495-497).

Bu dönemde Lübnan eyaletinde yaşanan karışıklıklar sebebiyle, Lübnan sorunu uluslararası bir boyuta kavuşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu karışıklıkları gidermek amacıyla Fermanla öngörülen vilayet yönetim sistemini Cebel-i Lübnan'da uygulamaya koymak için 1861 Lübnan Nizamnamesini yürürlüğe koymuştur. Nizamname ile getirilen yeni yönetsel düzen günümüz Lübnan Cumhuriyeti'nin de temelini oluşturmaktadır (Ortaylı, 2020: 497-501). Lübnan'da karışıklıkların düzeltilmesi ve yönetsel yapının aksaklıklarının giderilmesi, 1864 Vilayet Nizamnamesinin (İdari-i Vilayet Nizamnamesi) ortaya çıkmasının ve Osmanlı yönetim yapısında köklü değişikliklerin önünü açmıştır (Görmez ve Yaylı, 2018: 109).

Büyük ölçüde Fransa taşra yönetim sisteminden yararlanılarak hazırlanan 1864 Nizamnamesi Babiali de yaşanan tedirginlik sebebiyle ön uygulama olarak önce Tuna Vilayetine uygulanmıştır. Tuna vilayeti yönetiminde başarılı sonuçların alınması ile beraber "vilayet usulünün" yaygınlaştırılması amacıyla 1867 yılında Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ilan edilmiştir. Bu nizamname, 1864

Nizamnamesinden farklı bir metin değildir. 1864 Nizamnamesinin tüm İmparatorluğa uygulanması için 1867 yılında ilan edilmiştir. 1871 yılında İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi çıkarılana kadar 1867 Nizamnamesi yürürlükte kalmıştır. 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı taşra örgüt yönetimi, eyalet sisteminden vilayet sistemine geçerek Osmanlı İmparatorluğunda köklü bir idari reform yaşanmasına sebep olmuştur. 1871 Nizamnamesinde yapılan ve yürürlüğe konan değişiklikler ise nizami mahkemelerin kuruluşu ve yarı örgütündeki değişikliklerdir. Bu değişikliklere göre Müfettiş-i hükkam-ı şerîye denen memurlar kaldırılıp yerine merkez naipler atanmış ve 1864 Nizamnamesinden farklı olarak yargı sisteminden bahsetmeyip, yargı vilayet denetimi dışında tutulmaya çalışılmıştır (Ortaylı, 2011: 62-64; Gençoğlu, 2011: 34-35).

1864 Nizamnamesi ile Osmanlı İmparatorluğunun taşra örgüt yönetimi “vilayet, liva, kaza, nahiy ve karye (köy)” olarak taksim edilmiştir. Bu mülki taksimatla dikey bir hiyerarşi kurularak her alt birim bir üst birime karşı sorumlu tutulmuştur. Bu idari birimlerin en üst amiri ise padişah tarafından atanan mülki amirdir (vali). Bu hiyerarşik yapı liva ve kazalarda da aynı şekilde devam etmektedir. Livaların yönetiminde valiye karşı mutasarrıflar sorumlu iken kazaların yönetiminde ise mutasarrıflara karşı kaymakamlar sorumludur, son olarak nahiyelerin yönetiminde ise mutasarrıflara karşı müdürler sorumlu tutulmuştur. Ancak Nahiy müdürünün, karye yönetsel birimi üzerinde denetim yetkisi bulunmamaktadır. (Gençoğlu, 2011: 38; Toraman, 2019: 308-310; Gözler, 2019: 13-14). Vilayet, liva, kaza ve nahiyelerin mülki amirleri doğrudan merkezi yönetim tarafından atanmaktadır. Ancak Nahiy müdürü ilgili yörede ikamet eden ve 25 yaşını geçmiş kişiler arasından seçilmektedir. Karyelerin (köy) yönetimi ise karyede ikamet edenler tarafından seçilen muhtara bırakılmaktadır (Doru, 2015: 76-77; Görmez ve Yaylı, 2018: 110; Ortaylı, 2020: 498).

Ayrıca atanan bu mülki amirlerin yanında başkanlık edecekleri meclislerde kurulmuştur. 1871 Nizamnamesi ile vilayet, liva ve kaza idari kademelerinde, mülki amirlere bağlı idare meclisleri (Meclis-i İdare) oluşturulmuştur (Görmez ve Yaylı, 2018: 110; Keleş, 2021: 174).

2.1. Vilayet Yönetimi

Tablo 1’de belirtildiği gibi 1871 Nizamnamesinde vilayet yönetimi üç organdan oluşmaktadır. Bu organlar (Reyhan, 2015: 55):

1. Yürütme organı: Vali,
2. Yürütme organına yardımcı organ: Meclis-i İdare,
3. Danışma organı: Meclis-i Umumidir.

Tablo1. 1871 Nizamnamesi ile Osmanlı Taşra Örgütü

İDARİ BİRİMLER	YÜRÜTME ORGANI	MECLİS
Vilayet	Vali	Meclis-i İdare Meclis-i Umumi
Liva	Mutasarrıf	Meclis-i İdare
Kaza	Kaymakam	Meclis-i İdare
Nahiye	Müdür	Nahiye Meclisi
Karye	Muhtar (Seçim)	İhtiyar Meclisi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Vilayet Mülki Amiri: Vali

Vali, Babiali tarafından vilayetin başına atanan yürütme organıdır. Merkezi yönetim, taşra yönetiminde ki kontrolü kaybetmemek için valilere oldukça geniş yetkiler vererek vilayetler üzerindeki kontrolünü pekiştirmiştir. Valinin öncelikli görevi Babiali’den gelen tüm emir ve kararları uygulamaktır. Ayrıca vilayetteki tüm memurları amirleri vasıtasıyla denetlemektir. Bu yetkilerin dışında bir vilayetin başlıca mülkiye, maliye, eğitim, nafia, zaptiye ve cezaiye işlerinden vali sorumlu tutulmuştur. 1871 Nizamnamesi ile oluşturulan “vilayet (il) alanı” oldukça geniş bir coğrafi ölçeğe işaret etmektedir. Bu nedenle vilayet yönetimi valinin başkanlığında vilayet genel yönetimi (Meclis-i İdare) ve vilayet özel yönetimi (Meclis-i Umumi) olarak ikiye ayrılmıştır. Bu meclislerde yer alan ve seçimle gelen yerel

temsilciler sadece birer danışman işlevi görmüştür. Meclislere atanan merkezi hükümet memurları temel otorite olarak kalmıştır (Gençoğlu, 2011: 36-38; Gözler, 2019: 13).

Vilayet İdare Meclisi

İdare meclisinin başı validir ve toplantı gündemi konuları kendisi tarafından belirlenmektedir. İdare meclis üyeleri, “tabii ve seçimle gelen” olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İdare meclisinin tabii üyeleri; müfettiş-i hükkâm-ı şer’iyye (sonrasında merkez naibi), muhasebeci, mektupçu ve hariciye müdürüdür. İdare meclisinin seçimle gelen üyeleri ise vilayete bağlı livalarda ikamet eden ve tabii üyelerin belirlediği 12 aday arasından liva idare meclislerince seçilen ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim kimselerdir. Ancak yine de son karar valiye aittir (Ortaylı, 2011: 70-73; Reyhan, 2015: 62-63; Gözler, 2019: 14; Acar, 2015:4-7).

İdare meclislerinin görev ve yetkileri iki ana başlık halinde toplanmaktadır. İlki vilayetin genel yönetimi (idare) ile ilgili konular diğeri ise hukuki yetkileridir (Gençoğlu, 2011: 39).

İdare meclisinin başlıca genel yetkileri (Gözler, 2019: 15):

- Liva ve kaza meclislerini denetleme,
- Hükümetin gördüğü her türlü satın almaları tamamlama,
- Vilayet merkezindeki güvenlik güçlerinin idaresi,
- Vilayete ait kamu mal ve hazinesinin idaresi,
- Valinin havale ettiği tüm konuların incelenmesidir.
- İdare meclisinin başlıca hukuki yetkileri ise (Çadırcı, 1993: 8):
- Devlet memurlarını yargılama, anlaşmazlıklarını çözüme,
- Vergi anlaşmazlıkların çözülmesi,
- Hükümet ve kişiler arasındaki devlet mallarının iltizamına ilişkin sorunların çözümüdür.
- Bu hukuki yetkilerin dışında vilayet idare meclisleri özel hukuk ve şer’iye mahkemelerine ait işlere asla karışmaktadır.

Vilayet Umumi Meclisi

Günümüz İl Özel İdarelerinin temeli ise Vilayet Umumi Meclisleri ile atılmıştır. Vilayetlerin geniş coğrafi kapsamı sebebiyle genel idare meclisi taşra yönetim kademelerinde de mevcut iken umumi meclis vilayetlere özel olarak kurulmuştur. Diğer bir deyişle Meclis-i Umumi başkanlığını valilerin yaptığı yalnızca vilayetlere özgü bir meclistir. Bu meclisin üyeleri vilayete bağlı sancaklardan seçilip gönderilen ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim olmak üzere toplamda dörder nüfustan oluşmaktadır. Vilayete bağlı sancak sayısına göre meclislerin üye sayısı belirlenmektedir. Meclis üyeleri valinin başkanlığında yılda bir defa kırk günü geçmeyecek şekilde toplanmaktaydılar. Toplantı gündemleri vali tarafından saptanır ve umuma kapalı olarak toplantılar gerçekleştirilirdi. Temel olarak toplantı gündemleri halkın dilek ve istekleri ile vilayet sınırları içerisindeki:

- Yol yapım, bakım ve onarımı,
- Kamu binaları yapım, bakım ve onarımı,
- Ticaret ve tarımın geliştirilmesi
- Vergilerin belirlenmesi, dağıtılması ve toplanmasıdır.

Meclis-i umuminin karar alma yetkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle toplantılarda alınan kararlar birer öneri niteliğindedir. Kayıtlara geçen ve vali tarafından hükümete sunulan kararlar uygun görülmesi halinde Padişah tarafından valiye verilen emirle uygulanmaya konmaktadır (Çadırcı, 1993: 9-10; Ortaylı, 2011: 89-92 Demir, 2014: 62-63).

Kısacası kurulan bu idari düzen ve oluşturulan meclislerle yeni bir taşra idaresine geçilmiş ve merkezi yönetimin vilayet yönetimlerindeki etkisi ve denetimi arttırmıştır. Günümüzdeki il özel idarelerinin kurucu yasası 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-u Muvakkati olarak kabul edilmektedir (Keskin, 2016: 62). Bu kanunda önemli değişiklikler olsa da neredeyse 100 yıl boyunca ülkemizde aynı kanun geçerli olmuştur. 2005 yılında bu kanun yürürlükten kalkmıştır.

2.2. 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu Muvakkatı

Bu kanun aslında 1910 yılında taslak olarak hazırlanmış ve 1913 yılında geçici kanun olarak yürürlüğe sokulmuştur. Ancak geçici kanun olmasına rağmen 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu Muvakkatı, il özel idarelerine tüzel kişilik kazandırarak 1987 yılında isim değişikliğiyle “İl Özel İdaresi Kanununa” dönüştürülmüş ve 2005 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kısaca Karakaya (2024:5)'nın da belirttiği gibi 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu “hem Osmanlı hem de Türk idare tarihinin en uzun ömürlü” düzenlemeleri arasında yer almaktadır.

1876 yılında Kanuni Esasi yerel yönetimlerin yer aldığı ilk anayasadır. Bu anayasa ile il yönetimlerine “tevsii mezuniyet (yetki genişliği) ve tefriki vezaif (güçler ayrılığı)” anayasal ilkeleri getirilmiştir. Böylece il yönetimlerinde genel ve özel ikili yönetim yapısının temeli atılmıştır. Dolayısıyla Kanuni Esasi ile il özel idarelerine özerklik sağlayan 1913 tarihli Vilayet Kanunun önü açılmıştır (Güler, 2014: 92; Güven, 2023: 20-21). II. Meşrutiyet'in ilanı ile ülke yönetiminde yeniden bir yapılanmaya gidilmesi maksadıyla bir kurul toplanmıştır. Kurul 1910 yılında hazırladığı tasarımı meclise göndermiş olmasına rağmen Balkan Savaşları nedeniyle bu tasarı ancak 13 Mart 1913 yılında “geçici yasa” olarak yürürlüğe girmiştir (Kaştan, 2016:83).

Vilayet yönetimi bu “geçici kanunla” önemli bir değişikliğe imza atmıştır. Vilayet İdare Meclisi, merkezi yönetimin “il idare heyetine” dönüştürülürken; Vilayet Umumi Meclisi, yerel yönetimin “il genel meclisine” dönüştürülmüştür. 149 Maddeden oluşan 1913 tarihli geçici kanunu iki kısımdan oluşmaktadır. Kanunun ilk 74 maddesi İdari-i Umumiye-i Vilayet başlığıyla “ilin genel yönetiminden” bahsetmektedir. Ancak 1929 yılında, 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu ile ilk bölüm yürürlükten kaldırılmıştır. İkinci bölüm ise son 75 maddeden oluşan ve “ilin yerel yönetimi olan il özel idaresini” düzenleyen İdare-i Hususiye-i Vilayet bölümüdür. İkinci bölümde bazı hükümlerde değişikliğe gidilse de en temel değişiklik 1987 yılında kanunun adının değişmesi ve 3360 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu olmasıyla yaşanmıştır (Güler, 2014: 92; Kaştan, 2016: 83).

2.3. Vilayet Hususi İdaresi (İl Özel İdaresi)

1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkatı ikinci bölümü ile il özel idarelerine özerklik verilerek, il özel idaresinin organlarını, görev ve yetkilerini, gelir kaynaklarını düzenlemiştir (Keleş, 2000: 139). Bu kanun kapsamında il özel idareleri, “vilayetlerin (illerin) özel işlerini ve yerel kamu hizmetlerini yürütmek amacıyla oluşturulan, tüzel kişiliğe sahip idari yapılar” olarak tanımlanır. Vilayet hususi idaresinin organları; vali, vilayet hususi meclisi (il genel meclisi) ve vilayet daimî encümeninden (il encümeni) oluşmaktadır (Çiftelipinar, 2006: 124).

Bu kanunla Vilayet Hususi İdaresi, taşınır ve taşınmaz malların yönetimi, eğitim, sağlık, bayındırlık gibi yerel kamu hizmetlerini sağlamakla görevlidir. Bu hizmetleri sağlarken yürütme yetkisi büyük oranda valiye aittir. İl genel meclisi ve il encümeni gibi organlar, karar alma süreçlerinde yer alsa da icra yetkisi validedir. İl özel idarelerinin gelir kaynakları arasında devlet katkıları, yerel vergiler ve harçlar bulunmaktadır (Kaştan, 2016: 88).

3. TÜRKİYE'DE İL ÖZEL İDARESİNİN GELİŞİMİ

1921 Anayasasında illerin idari taksimatı; vilayet, kaza ve nahiye olarak belirlenmiştir. Nahiyelerin ise “kasaba veya birkaç köyün bir araya gelerek” oluştuğundan bahsedilmektedir. Ancak liva idaresine değinilmemiş ve livaların yerini vilayetler almıştır. Bu durumda anayasa ve 1913 tarihli kanun arasındaki çelişki ancak 1929 yılında çıkarılan 1426 sayılı İl Kanunu ile giderilmiştir (Kartal, 2023: 21). Öte yandan Daha öncede değinildiği gibi 1929 yılında kabul edilen 1426 sayılı “Vilayet İdaresi Kanunu” ile 1913 tarihli kanunun birinci bölümü hükümleri yürürlükten kaldırılmış, idari bölümlenme ise 1924 Anayasasındaki gibi “vilayet, kaza ve nahiye” şeklinde sıralanmıştır (Kartal, 2023: 22). 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu Türkçeleştirilerek, 1949 yılında 5442 sayılı “İl İdaresi Kanunu'na” dönüştürülmüştür. Bu kanunla mahalli idare taksimatı; il (vilayet), ilçe (kaza) ve bucak (nahiye) şeklinde sıralanmıştır.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu özerk bir yerel yönetim anlayışına sahip anayasadır. 1921 Anayasasına göre il özel idarelerinin üyeleri “vilayet şurası” sisteminde ve her 2 yılda bir seçilmektedir. Vilayet şurasının (il genel meclisi niteliğinde) başkanlığını ise vali değil yine üyelerin aralarında

seçecekleri başkan yürütmektedir. Vali ise sadece anlaşmazlıkların çözümünde yetkilendirilmiştir. Ancak bu madde daha uygulamaya geçmeden 1924 Anayasası ile kaldırılmış ve il özel idareleri başına vali getirilmiştir. Bu bağlamda 1924 Anayasası ile daha merkezîyetçi bir yönetim yapısının esas alındığı gözlemlenmektedir.

1924 Anayasası mahalli idarelerin yönetimi konusunda 1876 Anayasasının koyduğu temel prensiplere geri dönmektedir. Bu nedenle 1924 Anayasasında mahalli idarelere daha sınırlı bir özerklik verilmiştir. 1930'lu yıllarda yapılan düzenlemelerde il özel idareleri “yerel parlamento” olarak görülmüş il genel meclis üyeleri ise “yerel milletvekili” olarak ifade edilmiştir (Bozlağan ve Can, 2009: 219; Çetin, 2015: 250; Karakaya, 2024: 6).

Güler'e göre 1930-1945 yılları arasında yapılan düzenlemeler yerel yönetim sisteminde il özel idarelerini, belediyelere göre daha mühim bir konuma koyarken 1945-1960 arası dönemde bu süreç tersine işlemiştir. (Güler, 2014: 219). Şöyle ki bu dönemde il özel idareleri tarım, eğitim ve sağlık gibi konuların o ildeki tek sorumlusuydu. İl özel idareleri bu dönemde ilkokul, köy yolu, numune hastanesi yapımı gibi pek çok hizmetler yürütmüştür. Ancak 1950 sonrası il özel idarelerinin birçok görevi farklı bakanlıklara dağıtılmış ve süreç içerisinde mali kaynakları da kısıtlanarak neredeyse etkisiz birer yerel yönetim birimine dönüştürülmüştür. Bu dönemi takiben 1961 Anayasasında “bölge müdürlükleri” düzenlemesine gidilerek il özel idareleri iyice etkisizleştirilmiştir (Çiftepınar, 2006: 125; Çetin, 2015: 250). 1960 sonrası dönemde il özel idarelerinin gerekliliği konusu tartışılmaya başlanmıştır. Bu durum ise il özel idarelerinde yeniden yapılanma araştırmalarının önünü açmıştır. Yapılan çalışmalar dâhilinde oluşturulan birçok tasarı o dönemin koşulları sebebiyle hayata geçirilememiştir. 1982 Anayasasında il özel idarelerine dair önemli bir değişiklik görülmemektedir. Bu dönemden 2005 yılına kadar il özel idarelerine dair gözlemlenen tek önemli değişiklik ise 1987 yılında 3360 sayılı Yasanın kabulüdür. Bu yasa ile 1929 tarihli ‘İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatı’nın adı ‘İl Özel İdaresi Kanunu’ olarak değiştirilmiştir. 3360 sayılı yasa ile 1929 tarihli Kanunu’nun bazı maddelerinde değişiklikler mevcut olsa da birçok hükmü aynı kalmıştır. Bu nedenle de il özel idarelerinin sorunları devam etmiştir. 1990’lı yıllarda bu sorunlara çözüm bulabilmek adına reform için çalışmaları yapılsa da hayata geçirilememiştir (Bozlağan ve Can, 2009: 219; Çetin 2015: 252).

3.2. 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu

2005 yılına kadar ki süreçte il özel idareleri yetersiz mali kaynak ve teşkilat yapısı ile bir ilin hem kentsel hem de kırsal alanda hizmet vermeye çalışan aşırı idari vesayete ve denetimine tabii merkezi idareye bağlı birimler haline getirilmiştir. Dolayısıyla 2000’li yıllarda başlayan reform çalışmaları ile il özel idarelerine gelen düzenlemeler bu sorunları giderme ve il özel idarelerine işlerlik kazandırma maksatlıdır (Çiftepınar, 2006: 126; Karakaya, 2024: 10).

2000’li yılların başında başlayan devlet reformları kapsamında il özel idarelerini konu alan en köklü değişiklik İl Özel İdaresi Kanun Tasarısı Taslağı olmuştur. Taslak 2003 yılında gündeme gelmiş ve 2004 yılında görüşülmek üzere TBMM’ye sunulmuştur. Tasarı 2004 yılında mecliste 5197 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu olarak kabul edilmiştir. Ancak Cumhurbaşkanı tarafından yeniden görüşülmek üzere meclise gönderilen bu kanun, yapılan kısmi değişikliklerle 5302 sayısıyla 2005 yılında yürürlüğe konulmuştur (Keskin, 2016: 72). Böylece 86 yıllık 3360 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu 2005 yılında tamamen kaldırılarak yerini 5302 sayılı kanuna bırakmıştır.

- 3360 sayılı Kanun ile 5302 Sayılı Kanun Arasındaki Farklılıklar

Yeni hükümet programı içerisinde oluşturulan 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu; kamu işletmeciliği anlayışına bağlı ve bu doğrultuda demokratiklik, hesap verebilirlik, şeffaflık, özerklik ve yerellik ilkelerine sahip bir kanun olmuştur. Kanun aynı zamanda Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ölçütleri doğrultusunda düzenlenmiştir (Ömürgönülşen ve Sadioğlu, 2009: 3-4).

3.2.1. Yeni İl Özel İdaresi Kanununun Sistemde Yaptığı Genel Değişiklikler

- 5302 Sayılı yasa ile illerde merkezi yönetimin görev ve yetkileri kısıtlandırılmıştır. Böylece merkezi yönetim illerde “özel görevli” bir konuma getirilirken; yerel yönetimler ise görevleri genişletilerek illerde “genel görevli” konumuna getirilmiştir (Ömürgönülşen ve Sadioğlu, 2009: 3-4).

- Neoliberal politikalar ışığında il özel idarelerine ilk kez bu yasa ile idari ve mali özerklik tanınmıştır. Daha öncesinde merkezi yönetimin onayına bağlı olarak; kişilere izin ve ruhsat vermek, yasak koymak ve uygulamak, taşınır-taşınmaz mal alıp satmak, kiralamak veya kiraya vermek, borç almak, özelleştirme yapmak, ulusal ve uluslararası düzeyde yerel yönetimlerle iş birliğine girmek, şirketler kurmak gibi işlemleri gerçekleştirirken artık bu onaya bağlı olmadan işlemleri gerçekleştirmektedir (Çiftelinar, 2006: 131).

- İl özel idaresinin organlarına eski mevzuata göre bağlı kalmıştır. Ancak göreve gelme şekilleri ve görevlerinde değişikliğe gidilmiştir. Bu düzenlemenin en temel örneği valinin il genel meclisinin başkanı olmasına son verilmesidir. Böylece artık il genel meclis başkanı 2 yıllık süreyle, il genel meclisi tarafından kendi üyeleri arasından seçilen kişidir (Ömürgönülşen ve Sadioğlu, 2009: 5-6).

- İl genel meclisinde alınan kararlar artık valinin onayına bağlı değildir. Kararlar valiye bildirilmesi ile kesinleşmektedir. Vali alınan kararı tekrar görüşülme üzere meclise gönderebilir ancak meclis aldığı kararda ısrarcı olursa vali kararı yürürlüğe koymak durumundadır (Çiftelinar, 2006: 131).

- Bir diğer önemli değişiklik ise il daimî encümeninin adı il encümeni olarak değiştirilmiştir. Göreve gelme şeklinde ise yeniliğe gidilerek "il encümeni valinin başkanlığında, genel sekreter ile il genel meclisinin her yıl kendi üyeleri arasından seçtiği üç üye ve valinin her yıl birim amirleri arasından seçeceği iki üyeden" oluşmaktadır (İÖİ Kanunu, Madde 25). Böylece il encümeni seçilmiş ve atanmış kimselerden oluşturulmuştur.

- Eski mevzuata göre il encümeni danışma, yürütme ve karar organıdır. Ancak 5302 Sayılı Yasada il encümeni yürütme ve danışma organı olarak düzenlenmiştir. İl encümeni başkanı ise validir (Oktay, 2010: 85).

- Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı ile oluşturulan bu yasa il özel idarelerinin yönetimini etkin ve etkili kılmak maksadıyla valilerin sorumluluğunda stratejik plan, performans planı ve faaliyet raporu hazırlanmasını düzenlemiştir (Karakaya, 2024: 10).

- Eski kanunda il özel idarelerinin tüm il düzeyindeki görevleri; "sağlık, tarım, sanayi, ticaret, ilin çevre düzeni planı, bayındırlık ve iskân, toprağın korunması, erozyonun önlenmesi, sosyal hizmet ve yardımlar, yoksullara mikro kredi verilmesi, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları, ilk ve ortaöğretim kurumlarına arsa temini, binalarının yapım, bakım ve onarımı ile diğer ihtiyaçlarının karşılanması" olarak düzenlenmiştir. Yeni kanun ile bu görevlere ek olarak; "gençlik, spor, kültür, sanat ve turizm" alanları da eklenerek faaliyet alanı genişletilmiştir (Oktay, 2010: 80).

- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün kaldırılması ve görevlerinin il özel idarelerine devredilmesi ile belediye sınırındaki görevleri genişletilmiştir (Koçak ve Kavsara, 2012: 65).

- Son olarak il özel idarelerinin "performans denetimi" konusunda Sayıştay görevli iken gelir ve gider denetimi il genel meclis içerisinde oluşturulan "denetim komisyonuna" bırakılmıştır (Ömürgönülşen ve Sadioğlu, 2009: 7).

3.3. 6360 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu

Bu yasanın temel gerekçesi yerel yönetimleri güçlendirerek etkin ve verimli kılmak aynı zamanda da yerel yönetimlerde demokratikleşmenin sağlanması, katılımcı yönetim anlayışının artırılmasıdır (Bulut ve Yılmaz, 2019: 738). 2012 yılında kabul edilen ve 2014 yılında uygulamaya geçilen 6360 sayılı kanunla büyükşehir belediyesi tanımı yeniden yapılmıştır. Böylece 14 yeni büyükşehir belediyesi kurularak, ülkemizdeki mevcut büyükşehir belediyesi sayısı 30'a yükseltilmiştir. Büyükşehirlerin sınırları il mülki sınırı olarak genişletilmiştir. Sonuçta büyükşehir belediyesi ile diğer belediyeler arasında olan yerel yönetim sistemi tümüyle farklılaştırılmıştır. Büyükşehir belediyelerinde mahalli idare birimlerinden olan il özel idareleri ve köylerin tüzel kişilikleri sona erdirilerek; yeni ilçeler ve mahalleler oluşturulmuştur. Böylece il yönetimi (51) ve büyükşehir (30) yönetimleri arasındaki yerel yönetim sistemi tümüyle farklılaştırılmıştır (Bulut ve Yılmaz, 2019: 738-739). Yürürlüğe konulan bu yasada il özel idarelerine yönelik oldukça radikal düzenlemelere yer verilmiştir (Karakaya, 2024: 11).

Bu düzenlemelerin başında (Çetin, 2015: 254-255; Keskin, 2016: 64):

- 30 Büyükşehir belediyesindeki il özel idaresinin tüzel kişiliği sonlandırılması,
- Büyükşehir belediyelerinde ki il özel idarelerinin varlıkları, görev, yetki, sorumlulukları hakları ve mali kaynakları farklı birimlere devredilmiştir. Bu devir işlemleri ise yeni kurulan Yatırım İzleme ve

Koordinasyon Başkanlığına verilmiştir. Bu birimin sevk ve idaresi illerde valilik, ilçelerde kaymakamlığın sorumluluğunda olması,

- Büyükşehir belediyesi sınırları içerisindeki köyler mahalleye dönüştürülerek büyükşehir yönetimine ya da ilçeler oluşturularak ilçe belediyelerine bağlanması,

- Belde yönetimleri kapatılarak, belde uygulaması tamamen sonlandırılmıştır. Büyükşehirlerde beldeler mahalleye, diğer illerde ise köy tüzel kişiliği çevrilmesi gelmektedir.

Yapılan bu düzenlemeler değerlendirildiğinde; nüfus oranının yoğun olduğu bölgelerde il özel idarelerinin kapatılması ve varlıklarının farklı birimlere aktarılması, il özel idarelerinin ülkenin sadece %20'lik bir kısmına hizmet veren bir yerel yönetim birimi haline gelmesine sebep olmuştur (Karakaya, 2024: 12). Bu nedenle il özel idareleri üzerine yapılan son düzenlemeler; 5302 sayılı kanunla il özel idarelerine işlerlik kazandırmaya çalışırken, 6360 sayılı yasa ile gelen yeni düzenlemeler günümüzde il özel idarelerinin gerekliliğinin tekrar sorgulanmasına neden olmuştur.

4. İL ÖZEL İDARELERİNİN YAPISI

İl Özel İdaresi Kanununu Madde 4'te belirtildiği gibi "ilin kurulmasına dair kanunla kurulur ve ilin kaldırılmasıyla" varlıkları sona ermektedir. Kanun maddesinden de anlaşılacağı gibi bu idarelerin kurulması özel bir kanunla olmamaktadır. Günümüzde yapılan son düzenlemelerle, Türkiye'de 51 İl Özel İdaresi mevcuttur. Bu yerel yönetim biriminin hizmet alanı, il sınırlarını kapsamaktadır. Tablo 2 de belirtildiği gibi il özel idarelerinin hizmet alanı yaklaşık olarak 380 bin km² dir. Bu alan ülkenin yüzölçümünün neredeyse yarısına tekabül etmektedir. Böylece il özel idaresinin ülkemizde ne kadar kapsamlı bir hizmet alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sadece yüzölçümü olarak değil nüfus açısından bakıldığında ise il özel idarelerinin yaklaşık 19 milyon nüfusa hizmet ettiği gözlemlenmektedir. Bu durumda bu mahalli idarelerin ülke nüfusunun %22'lik kısmına hizmet götürmeye çalıştığı ortaya koyulmaktadır. Fakat ülkenin neredeyse yarısından fazla iline hizmet götüren bu yerel yönetim idarelerinin, güncel personel sayısına bakınca kapsamlı hizmet alanı için oldukça yetersiz bir personel sayısına sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. Türkiye'de 2023 Yılı İtibariyle İl Özel İdarelerinin Nüfusu, Yüzölçümü, Köy Sayısı, Personel Sayısı

	KURUMU	NÜFUSU	YÜZÖLÇÜMÜ (KM2)	KÖY SAYISI	TOPLAM PERSONEL
1	Adıyaman İl Özel İdaresi	604.978	7.337	453	294
2	Afyonkarahisar İl Özel İdaresi	751.344	14.016	420	619
3	Ağrı İl Özel İdaresi	511.238	11.099	563	351
4	Aksaray İl Özel İdaresi	438.504	7.659	175	270
5	Amasya İl Özel İdaresi	339.529	5.628	372	405
6	Ardahan İl Özel İdaresi	92.819	4.934	226	239
7	Artvin İl Özel İdaresi	172.356	7.393	320	494
8	Bartın İl Özel İdaresi	207.238	2.330	263	286
9	Batman İl Özel İdaresi	647.205	4.477	288	404
10	Bayburt İl Özel İdaresi	86.047	3.746	170	151
11	Bilecik İl Özel İdaresi	228.058	4.179	244	265
12	Bingöl İl Özel İdaresi	285.655	8.004	320	413
13	Bitlis İl Özel İdaresi	359.747	8.294	348	223
14	Bolu İl Özel İdaresi	324.789	8.313	487	362
15	Burdur İl Özel İdaresi	277.452	7.175	193	340
16	Çanakkale İl Özel İdaresi	570.499	9.817	576	422
17	Çankırı İl Özel İdaresi	205.501	7.542	371	295
18	Çorum İl Özel İdaresi	528.351	12.428	759	494
19	Düzce İl Özel İdaresi	409.865	2.492	278	412
20	Edirne İl Özel İdaresi	419.913	6.145	253	303
21	Elazığ İl Özel İdaresi	604.411	9.383	550	645

Tuğçe Hisoğlu KOÇ, Asım ERTİLAV, Mustafa LAMBA

22	Erzincan İl Özel İdaresi	243.399	11.815	522	455
23	Giresun İl Özel İdaresi	461.712	7.025	553	580
24	Gümüşhane İl Özel İdaresi	148.539	6.668	318	351
25	Hakkari İl Özel İdaresi	287.625	7.095	125	204
26	Iğdır İl Özel İdaresi	209.738	3.664	162	272
27	Isparta İl Özel İdaresi	449.777	8.946	204	438
28	Karabük İl Özel İdaresi	255.242	4.142	277	325
29	Karaman İl Özel İdaresi	263.960	8.678	158	373
30	Kars İl Özel İdaresi	278.335	10.193	381	340
31	Kastamonu İl Özel İdaresi	388.990	13.064	1.054	667
32	Kırıkkale İl Özel İdaresi	285.744	4.791	185	293
33	Kırklareli İl Özel İdaresi	377.156	6.459	179	340
34	Kırşehir İl Özel İdaresi	247.179	6.584	252	243
35	Kilis İl Özel İdaresi	155.179	1.412	138	222
36	Kütahya İl Özel İdaresi	575.674	11.634	546	484
37	Muş İl Özel İdaresi	399.879	8.650	366	266
38	Nevşehir İl Özel İdaresi	315.994	5.485	153	355
39	Niğde İl Özel İdaresi	377.080	7.234	131	405
40	Osmaniye İl Özel İdaresi	557.666	3.320	159	384
41	Rize İl Özel İdaresi	350.506	3.835	347	413
42	Siirt İl Özel İdaresi	347.412	5.717	276	330
43	Sinop İl Özel İdaresi	229.716	5.717	464	394
44	Sivas İl Özel İdaresi	650.401	28.164	1.233	634
45	Şırnak İl Özel İdaresi	570.745	7.078	196	566
46	Tokat İl Özel İdaresi	606.934	10.042	614	418
47	Tunceli İl Özel İdaresi	89.317	7.582	363	264
48	Uşak İl Özel İdaresi	377.001	5.555	245	338
49	Yalova İl Özel İdaresi	304.780	798	43	179
50	Yozgat İl Özel İdaresi	420.699	13.690	558	503
51	Zonguldak İl Özel İdaresi	591.492	3.342	380	490

Kaynak: 2023 Yılı Faaliyet Raporu, 2023 Yılı Performans Programı, Görüşmeler

4.1. İl Özel İdaresi Tanımı ve Görevleri

İl özel idaresi kanununa göre “il özel idaresi: İl halkının mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisini” ifade etmektedir (2005: md.3). Yine kanunun 6.maddesine göre il sınırları içerisinde; “Gençlik ve spor, sağlık, tarım, sanayi ve ticaret; Belediye sınırları il sınırı olan Büyükşehir Belediyeleri hariç ilin çevre düzeni plânı, bayındırlık ve iskân, toprağın korunması, erozyonun önlenmesi, kültür, sanat, turizm, sosyal hizmet ve yardımlar, yoksullara mikro kredi verilmesi, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları; ilk ve ortaöğretim kurumlarının arsa temini, binalarının yapım, bakım ve onarımı ile diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına ilişkin hizmetlerden” sorumlu iken belediye sınırları dışında “İmar, yol, su, kanalizasyon, katı atık, çevre, acil yardım ve kurtarma; orman köylerinin desteklenmesi, ağaçlandırma, park ve bahçe tesisine ilişkin hizmetlerden” sorumludur. Kanun maddelerinden de anlaşılacağı gibi il özel idarelerinin görevleri, mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçları karşılamak için belediye sınırları dışında ve il sınırları içinde olmak üzere iki ana grupta düzenlenmektedir (Gözler, 2019: 174-176). Burada temel amaç il özel idarelerinin görevlerinin belediye ile arasındaki ortaya çıkacak görev yetki çatışmasına engel olmaktır. İl sınırları dâhilindeki görevleri içinse diğer yerel yönetimlerle ve merkezi yönetimin taşra örgütlenmeleriyle uyum ve bütünlük içerisinde çalışması için koordinasyon yetkisi valiye verilmiştir (Oktay, 2010: 80).

4.2. İl Özel İdaresi Organları

-*İl Genel Meclisi*, ilçeler tarafından seçilen üyelerden meydana gelmektedir. Meclis başkanlığını ise yine üyeler kendi aralarında seçimle belirlemektedirler. İl genel meclisi, il özel idaresinin tek karar organı olarak görev yapmaktadır. Meclis 11 ay boyunca toplantı yapmaktadır ve toplantı gündemi meclis başkanı tarafından belirlenmektedir. Vali alınan meclis kararlarını hukuka aykırı görmesi durumunda yedi gün içerisinde meclise iade edebilmektedir. İade edilen kararda meclis ısrar ederse karar kesinleşmektedir. Kesinleşen meclis kararlarını, vali 10 gün içerisinde idari yargıya gönderebilir (Kaplan, 2005: 137).

-*İl Encümeni*, il genel meclisi üyelerinin kendi aralarından seçtiği üç, valinin birim amirleri tarafından atadığı iki üyeden oluşmaktadır. Encümen toplantılarının başı validir. Kendisinin bulunmaması durumunda genel sekreter toplantılara başkanlık etmektedir. Toplantı gündemi vali tarafından belirlenmekte ve toplantılar her hafta gerçekleştirilmektedir. Alınan encümen kararları vali tarafından tekrar görüşülmek üzere encümene geri gönderilebilmektedir. Encümenin kararda ısrar etmesi durumunda karar kesinleşmektedir. Vali kesinleşen kararların uygulanması durdurabilir veya vali alınan kararı 10 gün içinde idari yargıya taşıyabilir (Eryiğit, 2019: 278-279).

-*Vali*, il özel idaresinin başı ve tüzel kişiliğin temsilcisidir. Aynı zamanda il özel idarelerinde merkezi yönetimin temsilcisi olan vali, ilde merkezi yönetimin politikalarını da uygulamaktadır. Vali il düzeyindeki hizmetlerin (eğitim, sağlık, tarım, altyapı, turizm gibi) yürütülmesini sağlar. Valin il özel idaresinin üzerindeki denetimi oldukça geniş kapsamlıdır. İl özel idaresi tarafından gerçekleştirilen tüm iş ve işlemleri denetlemektedir. İl genel meclisi ve il encümenin aldığı kararları hukuka uygunluk bakımından denetlemektedir. Aynı zamanda il özel idarelerinin stratejik planı, performans raporu ve bu doğrultuda bütçesini hazırlayarak mali denetimlerini de gerçekleştirmektedir (Ökmen ve Demir, 2013: 5-6).

4.3. İl Özel İdaresi Teşkilatı

İl özel idaresi teşkilatı “genel sekreterlik ve mali işler, imar, sağlık, tarım, hukuk işleri, insan kaynakları müdürlüklerinden” oluşmaktadır. Müdürlükler ihtiyaç dâhilinde il genel meclisi kararıyla oluşturulabilir veya kapatılabilir. Kamu kurumları veya il özel idaresinden seçilen genel sekreter ise valinin teklifi ve içişleri bakanlığının onayı ile göreve gelmektedir. Genel sekreter, il özel idaresindeki en üst düzey bürokrati konumundadır ve valiye doğrudan bağlı olarak görev yapmaktadır. Genel sekreter, il özel idaresinin mali ve idari işlerinden sorumludur. İl özel idaresinin yönetiminde valiye yardımcı olmakta ve verdiği talimatlar doğrultusunda il özel idaresini denetlemektedir (Arıbaş vd., 2023: 210).

4.4. İl Özel İdaresi Personel Yapısı

İl özel idaresi personel istihdamına 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile “norm kadro” uygulaması getirilmiştir. Böylece Kanununun 36. Maddesine göre bu idareler, “İçişleri Bakanlığı ve Devlet Personel Başkanlığının” beraber hazırlayacakları “norm kadro ilke ve standartları” çerçevesinde personel istihdamı yapmaktadırlar. İl özel idaresi personel atamaları ilin valisi tarafından yapılmaktadır. İl özel idarelerinde hizmetler; memur, sözleşmeli personel, sürekli işçi ve geçici işçiler tarafından görülmektedir. Tablo x de de belirtildiği gibi 2023 yılı itibari ile ülkemizde 9.402 il özel idaresi çalışanı mevcuttur. Valilerin isteği ve personelin rızası ile kamu kurumlarında çalışan memurlar muvafakat ile il özel idarelerinde üst yönetici kadrolarında yer alabilmektedirler.

Tablo3. İl Özel İdareleri 2020-2023 Yılları Arasında Personel Sayıları

	2020	2021	2022	2023
Memur	5.196	4.994	4906	5576
Sözleşmeli Personel	691	745	789	49
Sürekli İşçi	5.386	4.719	4304	3715
Geçici İşçi	139	260	118	62
Toplam Sayı	11.412	10.718	10.117	9.402

Kaynak: Yazar Tarafından T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının “Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporlarına (2021, 2022, 2023)” Bakılarak Hazırlanmıştır.

4.5. İl Özel İdaresi Mali Yapısı

İl özel idaresi mali yapısı; gelir, gider ve bütçeden oluşmaktadır.

- *Gelir:* İl özel idareleri belediye sınırları dışında ve il sınırları içerisindeki görev, yetki ve sorumluluklarını yerine getirebilmek için gelire ihtiyaç duymaktadır. Fakat il özel idareleri günümüzde geniş yetki ve sorumluluklarına rağmen bu görevleri yerine getirebilmek için yeterli gelir kaynaklarına sahip değildir. Mahalli bir idare birimi olmasına rağmen il özel idareleri merkezi yönetime bağımlı bir gelir yapısına sahiptir. Aslında 2005 yılında yeni kanunla yerel mali özerklik açısından birtakım olumlu iyileştirmeler yapılmıştır. Fakat 2012 yılında 6360 sayılı kanunla yapılan düzenlemelerle söz konusu iyileştirmeler kısıtlanmıştır. Bu düzenlemelerle il özel idareleri genel bütçeden %1,15 pay alırken bu gelir payı azaltılarak %0,5'e düşürülmüştür (Koçak ve Kavsara, 2012: 74-75; Tosun ve Uslan, 2023: 715).

5302 sayılı kanunun 42. Maddesine göre il özel idaresi öz gelirleri: “il özel idaresi vergi, resim, harç ve katılma payları, genel bütçe vergi gelirleri, genel ve özel bütçeli idarelerden yapılan ödemeler, taşınır ve taşınmaz malların kira, satış ve başka suretle değerlendirilmesinden elde edilecek gelirler, il genel meclisi tarafından belirlenecek tarifelere göre tahsil edilecek hizmet karşılığı ücretler, faiz ve ceza gelirleri, bağışlar, her türlü girişim, iştirak ve faaliyetler karşılığı sağlanacak gelirler, diğer gelirler” olarak sıralanmaktadır. Bu kanun maddesinde sıralanan öz gelirlerin yanı sıra, genel bütçeden alınan paylar ve çeşitli mevzuatla sağlanan gelirlerde il özel idarelerinin öz gelirleri arasındadır. İl özel idarelerinin öz gelirleri dışında da gelir kaynakları mevcuttur. Bunlar; idareler arası transfer aracılığıyla elde edilen gelirler ve borçlanmadır. Kısaca il özel idarelerinin gelirleri: öz gelirler, idareler arası transfer aracılığıyla elde edilen gelirler, borçlanma şeklinde özetlenebilir. Fakat mali özerklik için il özel idareleri en önemli gelir payını; öz gelirler içerisinde olan vergi gelirlerinden temin etmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2022: 224-225).

Tablo4. İl Özel İdareleri Yıllara Göre Toplam Gelir Tablosu (Bin TL)

2020	2021	2022	2023
10.729.248	15.816.745	29.758.115	63.628.701

Kaynak: Yazar tarafından, Muhasebat Genel Müdürlüğü 2020- 2021-2022-2023 verileriyle oluşturulmuştur.

- *Gider:* Kapsamlı bir hizmet alanına sahip olan il özel idarelerinin oldukça kısıtlı bir gelir yapısı vardır. Fakat il özel idareleri kanunda sayılan görevlerini icra edebilmeleri için harcama yapmak durumundadır. Bu harcamalar ise il bütçesinin verdiği ile sınırlıdır (Güler, 2010: 265).

5302 sayılı kanunun 43. maddesine göre il özel idaresinin giderleri şunlardır: “İl özel idaresi binaları, tesisleri ile araç ve malzemelerinin temini, yapımı, bakımı ve onarımı için yapılan giderler. İl özel idaresinin personeline ve seçilmiş organlarının üyelerine ödenen maaş, ücret, ödenek, huzur hakkı, yolluklar, hizmete ilişkin eğitim harcamaları ile diğer giderler. Her türlü alt yapı, yapım, onarım ve bakım

giderleri. Vergi, resim, harç, katılma payı, hizmet karşılığı alınacak ücretler ve diğer gelirlerin takip ve tahsili için yapılacak giderler. İl genel meclisince belirlenecek ilkeler çerçevesinde köylere veya köylerin aralarında kurdukları birliklere yapılacak yardımlar. İl özel idaresinin kuruluşuna katıldığı şirket, kuruluş ve birliklerle ilgili ortaklık payı, üyelik aidatı giderleri. Faiz, borçlanmaya ilişkin diğer ödemeler ve sigorta giderleri. Yoksul, muhtaç ve kimsesizler ile engellilere yapılacak sosyal hizmet ve yardımlar. Dava takip ve icra giderleri. Temsil, tören, ağırlama ve tanıtım giderleri. Avukatlık, danışmanlık ve denetim hizmetleri karşılığı yapılacak ödemeler. Yurt içi ve yurt dışı kamu ve özel kesim ile sivil toplum örgütleriyle birlikte yapılan ortak hizmetler ve diğer proje giderleri. Sosyo-kültürel ve bilimsel etkinlikler için yapılan giderler. Özel idare hizmetleriyle ilgili olarak yapılan kamuoyu yoklaması ve araştırması giderleri. Doğal afet giderleri. Kanunla verilen görevler ve hizmetlerin yürütülmesi için yapılan diğer giderler.” olarak sıralanmaktadır.

Tablo6. 2023 Yılı İl Özel İdarelerinin Bütçe Giderlerinin Sınıflandırılması Tablosu

	Ocak-Mart	Nisan-Haziran	Temmuz-Eylül	Ekim-Aralık	Toplam
BÜTÇE GİDERLERİ HESABI	7.637.219	11.217.450	16.753.644	21.389.048	56.997.360
Personel Giderleri	1.801.642	1.771.368	2.863.387	2.358.939	8.795.335
Memurlar	462.742	461.098	710.764	619.862	2.254.465
Sözleşmeli Personel	40.932	4.183	4.525	8.505	58.144
İşçiler	569.409	584.284	1.152.303	742.529	3.048.526
Geçici Personel	3.989	10.090	18.393	32.155	64.628
Diğer Personel	724.569	711.712	977.403	955.888	3.369.572
Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri	249.958	274.837	398.661	354.171	1.277.628
Memurlar	68.786	61.473	77.594	75.778	283.631
Sözleşmeli Personel	4.546	523	353	253	5.675
İşçiler	79.107	111.463	194.811	137.720	523.100
Geçici Personel	289	1.982	4.760	5.419	12.450
Diğer Personel	97.230	99.397	121.144	135.001	452.772
Mal Ve Hizmet Alım Giderleri	1.830.022	2.658.824	4.093.510	4.281.521	12.863.876
Üretime Yönelik Mal Ve Malzeme Alımları	7.962	5.936	25.563	26.323	65.783
Tüketime Yönelik Mal Ve Malzeme Alımları	609.197	674.041	982.512	1.180.606	3.446.356
Yolluklar	15.553	20.508	19.958	19.431	75.449
Görev Giderleri	121.866	125.653	82.545	61.637	391.701
Hizmet Alımları	616.536	940.232	2.174.721	1.684.533	5.416.022
Temsil Ve Tanıtma Giderleri	23.551	47.176	57.874	70.691	199.292
Menkul Mal,Gayrimaddi Hak Alım, Bakım Ve Onarım Giderleri	259.473	309.690	319.796	534.450	1.423.408
Gayrimenkul Mal Bakım Ve Onarım Giderleri	171.074	525.218	425.320	696.604	1.818.215
Tedavi Ve Cenaze Giderleri	4.810	10.371	5.223	7.246	27.650
Faiz Giderleri	66.318	66.615	75.725	93.806	302.464
Kamu Kurumlarına Ödenen İç Borç Faiz Giderleri	0	0	0	0	0
Diğer İç Borç Faiz Giderleri	66.318	66.615	75.725	93.806	302.464
Dış Borç Faiz Giderleri	0	0	0	0	0
İskonto Giderleri	0	0	0	0	0
Cari Transferler	251.698	251.033	330.798	378.434	1.211.962
Görev Zararları	20.830	5.333	3.756	3.137	33.055
Hazine Yardımları (Mahalli İdare Yardımları)	74.801	87.526	73.601	122.386	358.313
Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlara Yapılan Transferler	98.599	105.725	168.185	148.374	520.883
Hane Halkına Yapılan Transferler	2.651	11.651	6.797	7.313	28.412
Yurtdışına Yapılan Transferler	0	106	0	0	106

Tuğçe Hisoğlu KOÇ, Asım ERTİLAV, Mustafa LAMBA

Gelirlerden Ayrılan Paylar	54.818	40.692	78.459	97.225	271.193
Sermaye Giderleri	3.036.487	5.710.633	8.443.655	13.301.336	30.492.111
Mamul Mal Alımları	170.403	279.492	236.055	424.960	1.110.910
Menkul Sermaye Üretim Giderleri	12.248	48.254	80.741	112.354	253.597
Gayri Maddi Hak Alımları	1.800	425	858	1.863	4.947
Gayrimenkul Alımları Ve Kamulaştırması	17.145	33.212	20.180	50.220	120.757
Gayrimenkul Sermaye Üretim Giderleri	2.320.887	4.528.289	6.409.934	10.337.054	23.596.163
Menkul Malların Büyük Onarım Giderleri	15.821	43.243	101.941	104.019	265.024
Gayrimenkul Büyük Onarım Giderleri	485.154	765.685	1.588.206	2.240.335	5.079.380
Stok Alımları	4.330	5.757	3.785	4.445	18.317
Diğer Sermaye Giderleri	8.699	6.277	1.954	26.085	43.015
Sermaye Transferleri	399.989	484.104	547.849	620.601	2.052.543
Yurtiçi Sermaye Transferleri	399.989	484.104	547.849	620.601	2.052.543
Yurtdışı Sermaye Transferleri	0	0	0	0	0
Borç Verme	1.106	37	58	239	1.441
Yurtiçi Borç Verme	1.106	37	58	239	1.441
Yurtdışı Borç Verme	0	0	0	0	0

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğünden Alınmıştır. <https://muhasebat.hmb.gov.tr/mahalli-idareler-butce-istatistikleri>

Tablo6 'da belirtildiği gibi il özel idarelerinin oldukça fazla gider kalemi mevcuttur. Bu gider kalemleri temelde; personel giderleri, Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri, Mal Ve Hizmet Alım Giderleri, Faiz Giderleri, Cari Transferler, Sermaye Giderleri, Sermaye Transferleri ve borç verme giderleri olarak sıralanmaktadır. İl özel idarelerinin kanunda sayılan bu harcama yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için yeterli mali kaynağa sahip olmadığı bu nedenle oldukça düşük bir mali özerkliğe sahip olduğu ve merkezden gelen bütçelerin kullanımıyla kanunda sayılan harcama sorumluluklarını yerine getirebildiği aşikârdır. Bu nedenle de il özel idareleri yerel yönetim hizmetleri yerine merkezi yönetim hizmetleri ağırlıklı çalışmalar ortaya koymaktadır (Karakaya, 2024:17-18). Bu durumun sonucunda da belediyeler o yörenin ihtiyaçlarına cevap verebilen yerel hizmetler sunarken il özel idareleri bu konuda yetersiz kalmaktadır.

Tablo6. İl Özel İdareleri Yıllara Göre Toplam Gider Tablosu (Bin TL)

2020	2021	2022	2023
10.154.404	13.259.122	27.975.436	56.997.360

Kaynak: Yazar tarafından, Muhasebat Genel Müdürlüğü 2020- 2021-2022-2023 verileriyle oluşturulmuştur.

- **Bütçe:** İl özel idarelerinde bütçe yıl sonunda denk olarak kapatılmaktadır. Bu nedenle tahmini gelire göre bir gider belirlenmektedir. Mali yıl bütçesi hazırlanırken; stratejik plan, yatırım programları ve performans planları göz önüne alınmaktadır. Bütçe tasarısı, mali hizmetler birimi tarafından son iki yılda mali verileri gözden geçirilerek, Tablo 7 de belirtildiği gibi ayrılması gereken zorunlu kanuni paylar içinde kaynak ayrılarak oluşturulmaktadır. Hazırlanan tasarı valinin incelemesinin ve düzeltmesinin ardından Eylül ayının ilk iş günü görüşü alınmak üzere il encümenine sunulur. İl encümeni Eylül ayı sonuna kadar bütçe tasarısını inceler ve görüş bildirir. Ardından vali Kasım ayının ilk iş gününde tasarımı il genel meclisine sunmaktadır. İl genel meclisi kendi bünyesinde yer alan plan ve bütçe komisyonunun raporu doğrultusunda maddeleri ayrı ayrı görüşür. Meclis tarafından kabul edilen bütçe vali tarafından İçişleri Bakanlığına iletilir. Ancak bütçenin 1 Ocak tarihinde uygulanmaya konması için meclis kararı yeterlidir (Ulusoy ve Akdemir, 2022: 241-244).

Tablo7. İl Özel İdareleri Bütçe Hazırlarken Hazırlaması Gereken Kanuni Paylar

Bütçe Yapılırken Ayrılması Gereken Kanuni Payın Çeşidi	(%)
--	-----

En Son Yıl Gerçekleşen Öz Gelirlerimizden (Avukat Vekalet Ücreti Gelirleri, Diğer Hizmet Gelirleri, Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar Hariç) 222 S.K.Madde 76/b İlköğretim Hizmetleri İçin Ayrılan Ödenek	20
En Son Yıl Gerçekleşen Öz Gelirlerimizden (Avukat Vekalet Ücreti Gelirleri, Diğer Hizmet Gelirleri, Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar Hariç) 4109 S.K. 11. Md. Muhtaç Asker Ailelerine Yardım (Azami % 2)	2
En Son Yıl Gerçekleşen Öz Gelirlerimizden (Avukat Vekalet Ücreti Gelirleri, Diğer Hizmet Gelirleri, Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar Hariç) 5355 .K. 24. Mad. Öz Gelirlerin % 1'i Vilayetler Birliği Payı	1
En Son Yıl Gerçekleşen Öz Gelirlerimizden 5449 S.K. 19. Mad. Birinci Fık. (d) Bendi Kalkınma Ajansları Payı	1
En Son Yıl Gerçekleşen Öz Gelirlerimizden (Avukat Vekalet Ücreti Gelirleri, Diğer Hizmet Gelirleri, Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar Hariç) 1136 S.K.G. Barolara Yar.(Dernek,Birlik ve Kuruluşlar)	0,1
6107 S.K. Madde 4/a İller Bankası Sermaye İşl.Pay. (Yılı İçinde Tahmini Gelecek Olan İller Bankası Payının % 2'si)	2
En Son Yıl Gerçekleşen Öz Giderlerimizden 01/02/2015 Tarih ve 29254 Sayılı R.G. Afet ve Acil Durumlar ile Sivil Savunmaya İlişkin Yatırımlara Ayrılan Ödenek	1

4.6. Özel İdaresi Denetimi

İl özel idaresi denetimi 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kapsamında yapılmaktadır. Denetimler; il özel idarelerinde gerçekleştirilen iş ve işlemlerin hukuka uygunluğunu belirlemek, il özel idarelerini mali açıdan ve performans açısından denetlemek amacıyla yapılmaktadır. Denetim sonunda elde edilen verilerle hazırlanan rapor ilgililere duyurulur. İl özel idaresi denetimi iç ve dış denetim olmak üzere iki çeşittir (Koçak ve Kavakoğlu, 2010: 123-124).

- İç Denetim: İl özel idareleri iç denetimi 3 çeşittir. İlki İç Denetçiler Koordinasyon Kurulu tarafından atanan iç denetçi tarafından yapılmaktadır. Bu denetim kurumun tüm faaliyetleri üzerine yapılan bir danışmanlık faaliyetidir. Diğerleri ise vali veya görevlendirdiği kişiler tarafından yapılmaktadır. Üçüncü ve sonuncusu ise il genel meclisinin denetim komisyonu aracılığıyla sadece bütçe üzerinde yaptığı denetimdir. İç denetimin temel amacı; kurumun çalışmalarını geliştirmek, kaynakları daha verimli kullanmasını sağlamak, karşısına çıkacak risklere karşı önceden hazırlıklı olmasını sağlamaktır. İç denetim sonrası hazırlanan raporlar ilgili idarenin en üst amirine bildirilir (Ulusoy ve Akdemir, 2022: 246-247).

- Dış Denetim: İl özel idareleri dış denetimi, TBMM adına Sayıştay tarafından gerçekleştirilir. Bu denetimin kapsamı mali faaliyet, karar ve işlemlerdir. Denetim sonucunda Sayıştay tarafından hazırlanan rapor TBMM'ye sunulmaktadır. Mali işlem denetimleri dışında kalan idari işlemler ise İçişleri Bakanlığınca denetlenmektedir. Fakat il özel idarelerinin; yolsuzluk, kamu zararı gibi önemli durumlarda valinin talebi veya Cumhurbaşkanı onayı ile İçişleri Bakanlığı denetçileri tarafından da incelenmeleri dış denetim kapsamındadır (Ulusoy ve Akdemir, 2022: 247-248).

5. SONUÇ

Günümüzde yerel yönetim denilince merkezi yönetimden bağımsız, tüzel kişiliklere sahip, yerel halkın ihtiyaçları doğrultusunda hizmet veren birimler akla gelmektedir. Ancak günümüzde sahip olduğu sorunlar sebebiyle il özel idareleri oldukça işlevsiz bir haldedir. Osmanlı Devleti döneminde kurulan ve sınırlı bir özerklikle faaliyet gösteren il özel idarelerinin, Cumhuriyet döneminde de Osmanlı'dan miras kalan kanuna tabi olması ve bu kanunun etkisi altında yapılan düzenlemeler, bu birimlerin yapısal ve idari sorunlarla karşılaşmasına yol açmıştır. İl özel idarelerinin sahip olduğu; yetki ve görev dağılımı problemleri, finansal kısıtlılıklar ve personel yetersizliği gibi sorunlar bu mahalli idare birimlerinin etkinliğini sınırlamakta ve yerel halkın ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmalarına neden olmaktadır. Aslında il özel idarelerinin yetki ve sorumluluklarını yerine getirmede seçilmiş organlara

karşı herhangi bir sorumluluk taşımaması ve valinin il özel idarelerinin başı olması demokratik yerel yönetim anlayışına uymayan bir durumdur. Gelir ve insan kaynaklarının sınırlı fakat hizmet alanının kapsamlı olması ise il özel idarelerinin hizmet sunumunda ciddi aksaklıklara sebep olmakta ve bu birimlerin “yerel düzeyde merkezi yönetimin bir uzantısı” olarak hizmet vermelerine neden olmaktadır.

2005 yılında yürürlüğe konulan 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, il özel idarelerini daha etkili ve verimli kılmak amacıyla hazırlanmıştır. Ancak 2014 yılında yürürlüğe konulan 6360 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunuyla, il özel idarelerinin 30 büyükşehir belediyesinde varlığına son verilmiş, bütçeleri kısıtlanmış ve personel sayısı yetersizleştirilmiştir. Bu durum il özel idarelerinin varlığının ve işlevinin sorgulanmasına neden olmuştur. Sonuç olarak 2005 yılında da yapılmaya çalışıldığı gibi; işlevi sorgulanmak yerine illere oldukça kapsamlı hizmet götüren bu mahalli idare birimleri, yapısal ve idari reformlarla daha işlevsel ve illerin ihtiyaçlarını karşılayan bir yapıya dönüştürülebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, K. (2015). Osmanlı'da taşra meclislerinin mülkî ve hukuki görevlerinin ayrılması. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-21.
- Arıbaş, N. N., Gürses, S., & Elkırımı, Ö. (2023). İl özel idarelerinde insan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesi: Elazığ ve Kars il özel idareleri örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(85), 206-219.
- Bozlağan, R., & Can, A. (2009). İl özel idaresinde valinin yürütme organı olması sorunu ve bir çözüm önerisi. *Öneri Dergisi*, 8(32), 217-232.
- Bulut, Y., & Yılmaz, V. (2019). Türkiye'de 6360 sayılı yasa sonrası il özel idarelerinin geleceği. *Türkiye Vizyonu Multidisipliner Çalışmalar*, 731-746.
- Çadırcı, M. (1993). Osmanlı döneminde yerel meclisler. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2(5), 3-12.
- Çetin, Z. Ö. (2015). Türkiye'de il özel idaresi sisteminin dönüşümü ve 6360 sayılı kanunun dönüşüme etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 247-266.
- Çiftçinar, R. (2006). Yeni İl Özel İdaresi Yasası'na eleştirel bir bakış. *Yasama Dergisi*, (2), 123-145.
- Demir, G. T. (2014). Tarihsel süreçte Vilayet Meclis-i Umumileri ve Çankırı örneği üzerine bir değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 59-86.
- Doru, S. (2015). 19. y.y'dan Cumhuriyet'e Türk yerel yönetim sisteminin doğuşu ve gelişimi üzerine bir değerlendirme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 15(30), 65-85.
- Eryiğit, H. B. (2019). Yerel yönetimler. In H. Ateş (Ed.), *Türk Kamu Yönetimi* (1st ed.). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 vilâyet nizamnamelerine göre Osmanlı taşra idaresinde yeniden yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 29-50.
- Görmez, K., & Yaylı, H. (Eds.). (2018). *Yerel yönetimler* (2nd ed.). Ankara: Orion Kitabevi.
- Gözler, K. (2019). Osmanlı mülkî idare sistemi üzerinde Fransız etkisi: 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri Fransa'dan mı iktibas edilmiştir? *Amme İdaresi Dergisi*, 52(1), 1-32.
- Gözler, K. (2019). *Türkiye'nin yönetim yapısı (T.C. idari teşkilat)* (2nd ed.). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Güler, A. B. (2014). 22 Şubat 2005 gün ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 29(246), 89-120.
- Güler, B. A. (2014). Büyükşehircilik dönemi bitmiştir. *Yeni Türkiye Dergisi*, 56, 11-778.
- Güler, M. (2010). İl özel idaresinin gelir yapısının “yönetimlerarası gelir bölüşümü” açısından değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 263-284.
- Güven, A. (2023). Türkiye'de yerel yönetimlerin modernleşmesinde Türk anayasalarının rolü. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 11(1), 14-27.
- Kaplan, G. (2005). Yeni İl Özel İdaresi Kanununa göre İl Genel Meclisi ve Encümeni kararları üzerinde vesayet denetimi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 54(3), 121-155.
- Karakaya, O. (2024). İl özel idarelerinin "özel"liği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Advance online publication.
- Kartal, N. (2014). İl sistemine geçiş sorunsalı: Türkiye'de 1864 Vilayet Nizamnamesi ile il sistemine geçilmiş midir? *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 279-294.

- Kaştan, Y. (2016). Osmanlı Devleti'nde "1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-i Muvakkati" ile vilayet yönetiminin yeniden yapılandırılması. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 78-98.
- Keleş, R. (2021). *Yerinden yönetim ve siyaset* (12th ed.). İzmir/Konak: Cem Yayınevi.
- Keskin, N. E. (2016). Reform sarmalında bir kurum: İl özel idareleri. *Memleket Siyaset Yönetim*, 11(25), 61-82.
- Kılıç, S. K. (2005). 1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde uygulanması ve Mithat Paşa. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(37), 99-111.
- Koçak, S. Y., & Kavakoğlu, T. (2010). İl özel idarelerinde iç denetim sisteminin değerlendirilmesine ilişkin bir araştırma. *Sayıştay Dergisi*, (77), 119-148.
- Koçak, S. Y., & Kavsara, V. (2012). 5302 sayılı kanun sonrasında il özel idarelerinde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20), 61-92.
- Ökmen, M., & Demir, F. (2013). Türkiye'de il özel idareleri: Melez bir yerel yönetim modeli. In *Beşinci Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (pp. 21-23). Ankara.
- Oktay, T. (2010). *Yerel yönetim reformu sonrasında il özel idareleri: İstanbul İl Genel Meclisi üzerine bir araştırma*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Ömürgönülşen, U., & Sadioğlu, U. (2009). Türkiye'de yakın dönemde yapılan yerel yönetim reform çalışmalarının il özel idarelerine yansımaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 18(1).
- Ortaylı, İ. (2011). *Tanzimat devrinde Osmanlı mahallî idareleri, 1840-1880* (2nd ed.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ortaylı, İ. (2020). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi* (7th ed.). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Reyhan, C. (2015). Vilayet nizamnamelerinde idare meclisleri: Osmanlı taşrasında "birörnek yönetim modeli"nin kuruluş sorunu. In E. Tural & S. Çapar (Eds.), *1864 Vilayet Nizamnamesi* (2nd ed.). Ankara: Öncü Basımevi.
- Tek, A. F., Kanunu, İ. Y. U. Y. V., Kısım, B., Vilayet, İ. Y. U. Y., & Fasıl, B. (2009). İdare-yi Umumiye-yi Vilayet ve İdare-yi Hususiye-yi Vilayet Kanunları. *Tarih Okulu Dergisi*, 2009(IV).
- Toraman, Ö. (2015). Kaza ekseninde Vilayet Nizamnamesi ile mülki taksimatta meydana gelen değişim. In E. Tural & S. Çapar (Eds.), *1864 Vilayet Nizamnamesi* (2nd ed.). Ankara: Öncü Basımevi.
- Tosun, A. G. M., & Uslan, Ö. Ü. Y. U. (2023). İl özel idaresi ile yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığı: Karşılaştırmalı nitel bir çalışma. *Ankara University SBF Journal/Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 78(4).
- Ulusoy, A., & Akdemir, T. (2022). *Mahalli idareler* (12th ed.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- 3360 Sayılı 13 Mart 1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatının Adının ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine, Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun. (1987, May 26). *Resmi Gazete*. Erişim tarihi: 20 Eylül 2024.
- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. (2003, Aralık 24). *Resmi Gazete*. Erişim tarihi: 19 Eylül 2024.
- 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu. (2005, Mart 4). *Resmi Gazete*. Erişim tarihi: 20 Eylül 2024.
- 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2012, Aralık 6). *Resmi Gazete*. Erişim tarihi: 20 Eylül 2024.

Geliş Tarihi / Received : 07.10.2024 / 10.07.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 16.12.2024 / 12.16.2024

Araştırma Makalesi - Research Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1563067>

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE KATILIM BANKALARI İLE ÖZEL BANKALARIN FİNANSAL PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI*

COMPARISON OF FINANCIAL PERFORMANCE BETWEEN PARTICIPATION AND PRIVATE BANKS IN THE TURKISH BANKING SECTOR

Ganime HALİSDEMİR GÜZEL^a, Hatice Elanur KAPLAN^b

ÖZ: Katılım bankaları, son otuz yılda hitap ettiği kesim ve sunduğu farklı enstrümanlarla finansal sektörün ve bankacılık sisteminin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu çalışmada, Türk bankacılık sisteminde yer alan üç Katılım Bankası (Albaraka Türk A.Ş., Kuveyt Türk, Türkiye Finans) ile üç özel bankanın (Türkiye İş Bankası A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.) Mart 2009-Eylül 2020 dönemleri arasındaki performansları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Panel veri analizi yöntemiyle yapılan çalışmada, Katılım Bankaları için ROA'nın bağımlı değişken olduğu modelde Sanayi Üretim Endeksi, Dolar Kuru, GSYİH büyüme oranı ve Toplam Mevduat/Toplam Aktif değişkenlerinin anlamlı olduğu bulunmuştur. ROE'nin bağımlı değişken olduğu modelde ise Takipteki Alacaklar (Brüt)/Kullanılan Fonlar, Toplam Mevduat/Toplam Aktif, Sanayi Üretim Endeksi, Dolar Kuru ve GSYİH büyüme oranı ile anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Özel bankalar için ROA modelinde yalnızca Sanayi Üretim Endeksi anlamlı bulunurken, ROE modelinde ise Toplam Kredi/Toplam Aktif ve Toplam Mevduat/Toplam Aktif oranları anlamlı ilişkiler göstermiştir.

Anahtar Kelimeler : Katılım Bankacılığı, Özel Bankalar, Finansal Performans, Panel Veri Analizi.

ABSTRACT: Participation banks have become an important element of the financial sector and the banking system with the segments they address and the different instruments they offer in the last thirty years. ++In this study, the performances of three Participation Banks (Albaraka Türk A.Ş., Kuwait Türk, Türkiye Finans) and three private banks (Türkiye İş Bankası A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.) in the Turkish banking system between March 2009 and September 2020 are comparatively examined. In the research conducted using the panel data analysis method, it is found that in the model where ROA is the dependent variable for Participation Banks, the Industrial Production Index, Dollar Exchange Rate, GDP growth rate, and Total Deposits/Total Assets variables are significant. In the model where ROE is the dependent variable, significant relationships were determined with Non-Performing Loans (Gross)/Fund Used, Total Deposits/Total Assets, Industrial Production Index, Dollar Exchange Rate, and GDP growth rate. For private banks, in the ROA model, only the Industrial Production Index was found to be significant, while in the ROE model, the Total Loans/Total Assets and Total Deposits/Total Assets ratios showed significant relationships.

Keywords: Participation Banking, Private Banks, Financial Performance, Panel Data Analysis.

*Bu çalışma "BANKACILIK SEKTÖRÜNDE SEÇİLMİŞ KATILIM BANKALARI İLE ÖZEL BANKALARIN FİNANSAL PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir

^a Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ganime.halisdemirguzel@ohu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1628-9729>

^b Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, haticeelanurkaplan@ohu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4722-3434>

1. GİRİŞ

Bankacılık sektörü, ekonomik sistemin sağlıklı işleyişi, tasarrufların yatırıma dönüştürülmesi ve ekonomilerin sürdürülebilir büyümesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bankalar, kamu yararını gözeterek güvenilir ve kârlı hizmetler sunan, fon fazlası olan kişilerle fon talep edenler arasında finansal aracılık yapan kurumlardır. Bu önemli rollerinden dolayı bankalar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin finans piyasalarında kritik bir konuma sahiptir. Fon arz edenlerle fon talep edenleri bir araya getiren bankalar, makroekonomik istikrarın sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bankaların istikrarlı ve güçlü bir yapıya sahip olmaları, finans sektöründeki sürdürülebilirlik açısından büyük önem arz etmektedir.

Bankacılık sistemi genel olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır: konvansiyonel bankacılık ve İslami bankacılık. Bu iki sistemin benzerlikleri olsa da temel farklılıkları, geleneksel bankaların faiz esasına dayalı çalışması, İslami bankaların ise faizsiz bankacılığı ilke edinmesidir. Türkiye’de Katılım Bankacılığı olarak bilinen İslami bankalar, faiz hassasiyeti olan bireyler için alternatif finansal hizmetler sunmaktadır. Katılım bankaları, kâr-zarar ortaklığı esasına dayanan bir sistemle çalışır ve elde edilen kâr veya zarar müşterilerle paylaşılır. Belirli bir getiri taahhüdünde bulunmayan bu bankalar, nakdi kredi kullandırımı yapmaz ve topladıkları fonları faizsiz finans ürünleri çerçevesinde değerlendirirler.

Bankaların finansal performansı, sahiplerinden yatırımcılara, borçlulara ve hükümetlere kadar geniş bir paydaş kitlesi için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bankaların güçlü bir finansal yapıya sahip olmaları esastır. Bankaların performansının sürekli izlenmesi, denetimlerinin düzenli olarak yapılması gerekmektedir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde İslami ve konvansiyonel bankacılık sistemleri arasındaki likidite ve kârlılık performansını araştıran birçok çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Mart 2009-Eylül 2020 dönemine ait üç katılım bankası (Albaraka Türk A.Ş., Kuveyt Türk, Türkiye Finans) ile aktif büyüklüklerine göre sıralanan üç özel bankanın (Türkiye İş Bankası A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.) performanslarını karşılaştırmaktır. Bu dönem verileri ve seçilmiş rasyo değerleri kullanılarak iki banka türünün performans farkı analiz edilmiştir. Katılım bankaları ve özel bankaların performanslarının kıyaslanması, her iki tür bankanın hem iç performans değerlendirmesini hem de diğer banka türüyle karşılaştırmasını yapma imkânı sunmaktadır. Çalışma, faizsiz bankacılık esasına göre faaliyet gösteren katılım bankaları ile konvansiyonel bankalar arasındaki performans farklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Banka içi ve dışı risk faktörleri dikkate alınarak, performans üzerine etkili olduğu düşünülen bağımsız değişkenler literatürdeki verilerle desteklenmiştir. Bu çalışma, banka performansı ve kârlılığı üzerinde etkili olan faktörler hakkında bilgi sağlayarak ilgili literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

2. LİTERATÜR

Banka performansı ve bankanın performansını etkileyen faktörler ile ilgili yerli ve yabancı literatür taranmış ulaşılan veriler sistematik biçimde Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Banka Performansını Etkileyen Faktörler İle İlgili Literatür Taraması

Çalışmayı Yapanlar ve Yayın Yılı	Kapsadığı Dönem	Çalışmanın Yapıldığı Ülke	Açıklanan Değişkenler	Açıklayıcı Değişkenler	Çalışma Sonucu
Çalışmanın adı: “Determinants of Commercial Bank Interest Margins and Profitability: Some International Evidence”					
Aslı Demirgüç Kunt, Harry Huizinga	1988-1995	Uluslararası (80 Ülke)	Aktif Karlılık (ROA) Net Faiz Marjı	GSYH (-) Enflasyon Oranı (+) Reel Faiz Oranı (+) Kredi ve Mevduat Faiz Dışı Gelir (-) Büyüme	Yapılan çalışmada değişkenlerin banka karlılığına ve faiz marjına etkisi incelenmiştir. Gelişmekte olan ülkeler ve banka karlılığı arasında değişkenlerle anlamlı ilişki kurulmuştur. Rekabet seviyesi yüksek büyük bankaların kar marjlarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
Çalışmanın adı: “The Determinants of Banking Performance in Front of Financial Changes: Case of Trade Banks in Tunisia”					

Ganime HALİSDEMİR GÜZEL, Hatice Elanur KAPLAN

Nouaili Abaoub ve Ochi (2006)	1996-2001	Tunus	Net Faiz Marjı (NFM) ROA	Bankaya Özgü Özellikler Düzenleyici Politikalar Banka Yoğunlaşması ve Yoğunluğu Banka krizi	Bu çalışmada, Tunus bankalarının performans göstergeleri ampirik olarak analiz edilmiştir. Bankaya özgü özelliklerin, düzenleyici politikaların, makroekonomik faktörlerin, finansal gelişme göstergelerinin, banka yoğunlaşması ve yoğunluğunun, rekabet ile kurumsal kısıtlamaların etkisini belirlemek amacıyla kârlılık ölçütleri olarak Net Faiz Marjı (NIM) ve Varlık Getirisi (ROA) kullanılmıştır. Bankacılık performansında, kriz dönemindeki banka kârlılığını ölçmek için panel modelinde genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) yöntemi uygulanmıştır. Kârlılığın, net faiz marjı (NIM) ve varlık getirisi (ROA) ile ölçülmesi durumunda; büyüklük, varlık bileşimi, kredi riski, yoğunlaşma, piyasa değeri ve krizden olumlu etkilendiği gözlemlenmiştir.
Çalışmanın adı: "Kriz Sonrası Türkiye'de Mevduat Bankaları Karlılığına Etki Eden Faktörler"					
Güngör (2007)	1990-2005	Türkiye	ROA	Sermaye Yeterlilik Oranı Likidite Büyüklük Maliyet Oranı GSYİH Takipteki krediler Faaliyet gideri Enflasyon oranı Sektör Payı	Çalışma sonucunda, banka kârlılığında içsel faktörlerin dışsal faktörlere göre daha etkili olduğu belirlenmiştir. Krediler/mevduat oranı, banka büyüklüğü ve bankacılık sektöründeki aktiflerin gayri safi yurt içi hasıla içindeki payının banka kârlılığı üzerinde pozitif bir etki yarattığı, buna karşılık maliyet oranı, takipteki kredi alacakları ve sermaye yeterliliği oranının ise kârlılığı olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Çalışmanın adı: "Kriz Sonrası Türkiye'de Mevduat Bankaları Karlılığına Etki Eden Faktörler"					
Ata (2009)	2002-2007	Türkiye	ROA	Gider Yönetimi Sermaye Yeterliliği Likidite Aktif Kalitesi Toplam Aktifler Büyüme Oranı TÜFE Para Arzı	Banka aktiflerinin GSYİH'ye oranı, kredi/mevduat oranı ve bankaların aktif büyüklüğü arttıkça kârlılık pozitif yönde etkilenmektedir. Ancak, yoğunlaşma oranı, maliyet oranı, öz sermaye/aktifler oranı ve toplam krediler/takipteki krediler oranı banka kârlılığı üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Banka aktiflerinin finansmanında özkaynak artışı, maliyetlerin yükselmesi ve sorunlu kredilerdeki artış, bankaların aktif kârlılığını düşürmektedir.
Çalışmanın adı: "Factors Influencing the Profitability of Islamic Banks of Pakistan"					
Akhtar, Ali ve Sadaqat (2011)	2006-2009	Pakistan	Aktif Karlılık (ROA) Öz Sermaye karlılığı (ROE)	Toplam aktifler Kaldıraç oranı Takipteki krediler Aktif yönetimi Operasyonel etkinlik Sermaye yeterlilik oranı	Sermaye yeterlilik oranı ile kaldıraç oranı arasında, kârlılık açısından istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Takipteki krediler ile operasyonel etkinlik arasında ROA üzerinde negatif bir etki söz konusu iken, aktif yönetim ve sermaye yeterlilik oranının ROA üzerinde pozitif bir etkisi tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, operasyonel etkinlik ile sermaye yeterlilik oranı arasında ROE üzerinde olumsuz bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın adı: "Türkiye'de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler"					
Taşkın (2011)	1995-2009	Türkiye	ROA ROE Net Faiz Marjı	Toplam Krediler/Toplam Aktifler Oranı Aktif Büyüklüğü Özkaynaklar/Toplam Aktifler Özel Karşılıklar/Toplam Krediler Personel Giderleri/Toplam Gelirler Faaliyetler/Toplam Aktifler GSMH Sanayi Üretim Endeksi Yabancı Banka Faiz Oranı Enflasyon Oranı 2001 Krizi	Çalışma sonucunda, üretim endeksinin banka kârlılığını etkilediği, kriz dönemlerinin ise hem faiz marjı hem de aktif kârlılık üzerinde olumsuz etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Faiz oranı, enflasyon ve GSYİH değişimlerinin banka performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Makroekonomik unsurlardan ziyade, mikroekonomik faktörlerin banka performansı üzerinde daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır.
Çalışmanın adı: "Bankacılık Sektöründe Karlılığı Etkileyen Faktörler: Türk Bankacılık Sektörüne Yönelik Bir Uygulama"					
Gülhan ve Uzunlar (2011)	1990-2008	Türkiye	Aktif Karlılık (ROA)	Sermaye (+) Personel Giderleri (+) Likidite (+) Büyüklük (+) Menkul Kıymetler (+) Takipteki Krediler (-) Enflasyon (+) GSYİH (+) Sektör Payı (+) Yoğunlaşma (-)	Çalışmada, sermaye, personel giderleri, likidite, büyüklük, menkul kıymetler, enflasyon ve GSYİH ile sektör payı değişkenlerinin banka kârlılığıyla pozitif ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Öte yandan, yoğunlaşma ve takipteki krediler ile banka kârlılığı arasında negatif bir ilişki tespit edilmiş ve bu faktörlerin banka kârlılığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya konmuştur.
Çalışmanın adı: "Banking Industry Concentration and Net Interest Margins In Pakistan"					
Hussain (2012)	2001-2010	Pakistan	ROA ROE Net Faiz Marjı (NFM)	Likidite Sektör Payı Faaliyet giderleri Faiz dışı gelirler Piyasa Payı Büyüme Kredi piyasası gelişimi Reel efektif döviz kuru Enflasyon Sektörel büyüme Piyasa kapitalizasyonu/GSYH	Çalışmada, Pakistan'daki 26 ticari bankanın kârlılığı değerlendirilmiştir. Sonuçlara göre, geçmiş net faiz marjları, banka sağlamlığı, maliyet, sektör yoğunlaşması, görelî pazar payı, enflasyon, reel amortisman ve endüstriyel büyümenin kârlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür. Çeşitlendirme, banka büyüklüğündeki değişim, gecikmeli likidite ve borsa gelişimi ise net faiz marjlarının genişlemesine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, mülkiyet yapısı, GSYİH ve kredi piyasası gelişiminin banka kârlılığı ile istatistiksel olarak negatif bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Çalışmanın adı: "Profitability Of Banking Systm: Evidence Fromemer Ging Markets"					
Yılmaz (2013)	2005-2010	Gelişmekte Olan Ülkeler (Brezilya Çek Cumhuriyeti Macaristan)	Aktif Karlılık (ROA) Net Faiz Marjı (NFM)	Likidite Riski Faaliyet Giderleri Sermaye Ölçüsü Kredi Riski Banka Büyüklüğü Bankanın Sahiplik Yapısı Enflasyon	195 ticari bankanın incelendiği bu çalışmada, ROA ile özkaynak oranı, faaliyet giderleri, likidite, enflasyon ve büyüklük arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Faaliyet giderlerinin yönetimi, kapitalizasyon, kredi riski, banka büyüklüğü ve enflasyon hem varlık getirisi hem de net faiz marjı üzerindeki değişkenler için önemli belirleyiciler olarak öne çıkmıştır. Ampirik sonuçlar, kârlılığın sürdürülebilir olması için piyasada güçlü bir sermaye yapısının gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, ticari bankaların kârlılığını artırmak için insan kaynağının ve hizmet kalitesinin geliştirilmesi, kredi riskinin ise azaltılması gerektiği vurgulanmıştır.

Ganime HALİSDEMİR GÜZEL, Hatice Elanur KAPLAN

Çalışmanın adı: "Banks' Profitability and Financial Soundness Indicators: A MacroLevel Investigation in Emerging Countries"					
Albulescu (2014)	2005-2013	Orta ve Güney Amerika	ROA ROE	Takipteki Krediler / Toplam Krediler Oranı Likit Varlıklar / Toplam Varlıklar Oranı Faiz Dışı Kapitalizasyon Giderler / Brüt Gelirler Oranı Faiz Marjı / Brüt Gelirler Oranı	Takipteki kredilerin, bankaların kârlılığı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Likidite seviyesi ise karmaşık bir etki yaratmaktadır. Öte yandan, kapitalizasyon ve faiz oranı marjları, bankaların kârlılığını olumlu yönde etkilemektedir. Faiz dışı giderler ise kârlılığı olumsuz etkilemektedir. Kârlılık seviyesini ölçmek için varlık kârlılığı veya özkaynak kârlılığı göstergelerinin kullanılması durumunda sonuçların daha sağlıklı olacağı düşünülmektedir.
Çalışmanın adı: "Determinants of Bank Profitability in Nigeria"					
Osuagwu (2014)	2005-2014	Nijerya	ROA ROE Net Faiz Marjı	Operasyonel Etkinlik Likidite Oranı Kredi Mevduat Oranı Faiz Dışı Gelir Takipteki Kredilerin Oranı Banka Piyasa Yoğunluğu Döviz Kuru Enflasyon Oranı	Yapılan çalışmada, banka kârlılığı ile banka piyasa yoğunluğu, takipteki krediler, operasyonel etkinlik ve likidite oranı arasında negatif bir ilişki, faiz dışı gelirler ile banka kârlılığı arasında ise pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Çalışmanın adı: "Arnavutluk Bankacılık Sektöründe Finansal Performans Değerlendirmesi"					
Latifi (2015)	2011-2013	Arnavutluk	Banka Performansı	Sermaye Yeterliliği, Aktif Kalitesi, Yönetim Kalitesi, Karlılık Likidite	Yapılan çalışma sonucunda, performansı en yüksek olan bankalar BKT Banka, Raiffeisen Banka ve Intesa San Paolo Bank olarak belirlenmiştir. Performansı en düşük olan banka ise Tirana Bank'tır. Ayrıca, bankaların aktif kalitesinin ve mevduat-kredi oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Çalışmanın adı: "Banka Karlılığının Belirleyicileri :2002-2012 Dönemi Türk Mevduat Bankaları Üzerine Bir İnceleme"					
Güneş (2015)	2002-2012	Türkiye	Aktif Karlılık (ROA) Öz kaynak karlılığı (ROE)	Büyüklik Sermaye Risk yönetimi Gider yönetimi Takipteki krediler Likidite Enflasyon GSYİH Yoğunlaşma	Büyüklik, sermaye ve enflasyon değişkenlerinin ROA ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, takipteki krediler değişkeni ile ROA arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. ROE değişkeninin ise sermaye ve enflasyon ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çalışmanın adı: "Factors Affecting Bank Performance: Cases of Top 10 Biggest Government and Private Banks in Indonesia in 2004- 2013"					
Kristianti ve Yovin (2016)	2004-2013	Endonezya	ROA Net faiz marjı	Sermaye yeterlilik oranı (CAR) Operasyonel verimlilik Takipteki krediler Kredi mevduat Net Faiz Marjı (NFM)	Operasyonel verimlilik, NIM ve NPL değişkenlerinin devlet bankalarının performansını etkileyen önemli faktörler olduğu belirlenmiştir. Özel bankalar için ise etkin çıkan değişkenler CAR ve operasyonel verimlilik olarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, etkinlik teorisini, sinyal teorisini ve göreceli piyasa gücü hipotezini desteklemektedir.
Çalışmanın adı: "Determinants of Bank Profitability in Ethiopia: A Case Study of Private Commercial Banks"					
Merin (2016)	2004-2011	Etiyopya	Aktif Karlılık (ROA)	Aktif Büyüklük İş gücü verimliliği Genel gider verimliliği Likidite Pazar payı Faiz dışı gelirler Kredi riski	Yapılan çalışmada, aktif büyüklüğü, kapitalizasyon, likidite ve faiz dışı gelirlerin banka kârlılığı ile pozitif ve önemli ölçüde ilişkili olduğu bulunmuştur. Öte yandan, kredi riski ve genel gider verimliliğinin banka kârlılığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın adı: "Banka Karlılığını Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği"					
Reis, Kılıç ve Buğan (2016)	2009-2013	Türkiye	Aktif Karlılık (ROA) Net Faiz Marjı (NFM)	Kaldıraç Oranı Likidite Oranı Faaliyet Giderleri Oranı Enflasyon GSYİH Piyasa Kapitalizasyonu Kredi/Mevduat Oranı	Araştırmada, ROA ile kaldıraç oranı ve kredi/mevduat oranı arasında anlamlı bir negatif ilişki tespit edilmiş; piyasa kapitalizasyonu ile ROA arasında ise anlamlı bir pozitif ilişki ortaya konmuştur. Ayrıca, kaldıraç oranı, kredi/mevduat oranı, piyasa kapitalizasyonu ve GSYH ile net faiz marjı arasında da anlamlı ve negatif bir ilişki saptanmıştır.
Çalışmanın adı: "Ticari Bankalarda Kârlılığın Belirleyicileri: Türkiye Örneği"					
Güzel ve Yüksel (2018)	2003-2016	Türkiye	ROA ROE	Likidite Takipteki krediler Sermaye yapısı Diğer faaliyet giderleri Faaliyet dışı gelirler	Yapılan çalışmada, likidite ve faaliyet dışı gelirler oranının ROA ve ROE üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Öte yandan, takipteki krediler ve diğer faaliyet giderleri oranlarının ROA ve ROE üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Çalışmanın adı: "Banka Karlılığının Belirleyicileri: Türk Bankacılık Sektöründeki Katılım Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama"					
Aka (2019)	2010-2018	Türkiye	Aktif Karlılık (ROA) Öz Kaynak Karlılığı (ROE)	Aktif büyüklük Kaldıraç oranı Takipteki krediler oranı Kredi Mevduat oranı Operasyonel etkinlik Aktif büyüklük Enflasyon Banka piyasa yoğunluğu Döviz kuru değişkenleri	Gerçekleştirilen çalışmada, katılım bankalarının kârlılığını değerlendirmek amacıyla kullanılan değişkenler ile aktif büyüklük, kaldıraç oranı, takipteki kredilerin oranı, kredi/mevduat oranı, operasyonel etkinlik ve banka piyasa yoğunluğu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
Çalışmanın adı: "Türk Bankacılık Sektöründe Kârlılığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile İncelenmesi"					
Aydın (2019)	2005-2015	Türkiye	Aktif Karlılık (ROA) Öz kaynak karlılığı (ROE)	Takipteki krediler Banka Büyüklüğü Faaliyet Giderleri Banka sermayesi Faiz dışı gelirler Ekonomik Büyüme Faiz gelirleri Enflasyon Sektörel yoğunlaşma	Yapılan çalışmada, özkaynak kârlılığı ile banka büyüklüğü, faaliyet giderleri, faiz gelirleri, faiz dışı gelirler, enflasyon oranı ve sektörel yoğunlaşma gibi değişkenler arasında banka kârlılığı ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Çalışmanın adı: "Türkiye'de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler"					
Yelghi (2020)	2007-2016	Türkiye	ROA ROE Net Faiz Marjı	Döviz kurları	ARDL modelleri kullanılarak ABD doları ve Euro kurlarının banka performans ölçütleri olan ROA, ROE ve NIM üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, Türkiye'deki bankaların kârlılığının döviz kuru dalgalanmalarından etkilenmediğini ortaya koymuştur.

Çalışmanın adı: "Türkiye'deki Bankaların Karlılıklarının Analizi"					
Özet (2021)	2008-2018	Türkiye	ROA ROE	Gösterge faiz (GOSTERGE) Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (BÜYÜME) İşsizlik oranı (İŞSİZLİK) Tüketici fiyat endeksi Likit aktifler/Toplam aktifler (LİKİT) Toplam krediler/toplam mevduat (KR_MV) Takipteki alacaklar Özkaynaklar/kredi+ piyasa+ operasyonel riskler (SYR)	Yapılan çalışmada, ROA değişkeni ile SYR ve işsizlik arasında pozitif bir ilişki bulunmuş, TDO, KR_MV ve likidite değerleri ile ise negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. ROE değişkeni ile TDO, KR_MV ve likidite arasında da negatif bir ilişki gözlemlenmiştir. Ayrıca, TUFE ile işsizlik arasında pozitif bir ilişki belirlenmiştir.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Araştırmada her iki banka türünün performans kriterleri olarak sektör verileri ve finansal oranlar kullanılmıştır. Literatüre dayalı olarak, Mart 2009-Eylül 2020 dönemine ait çeyrek dönem verilerine kesintisiz ulaşılabilen üç katılım bankası (Albaraka Türk A.Ş., Kuveyt Türk, Türkiye Finans) ile 31.09.2021 tarihli aktif büyüklüklerine göre sıralanan üç özel bankanın (Türkiye İş Bankası A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.) performansları, iki farklı model üzerinden analiz edilmiştir. Bağımlı değişkenler olarak Aktif Karlılığı (ROA) ve Özkaynak Karlılığı (ROE) belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler ise içsel ve dışsal olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. İçsel değişkenler; Takipteki Alacaklar (Brüt)/Kullandırılan Fonlar, Toplam Kredi/Toplam Aktif ve Toplam Mevduat/Toplam Aktif oranlarından oluşurken, dışsal değişkenler; Sanayi Üretim Endeksi, Döviz Kuru ve GSYİH büyüme oranıdır. Araştırmada kullanılan özel bankaların rasyo verileri Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB) web sitesinden, katılım bankalarına ilişkin veriler ise Türkiye Katılım Bankaları Birliği'nin (TKBB) web sayfasından banka bazlı olarak alınarak derlenmiştir. Makroekonomik değişkenlere ilişkin veriler ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) kaynaklarından elde edilmiştir. Bu çalışmada, banka finansal verileri üçer aylık periyotlarla alındığından, makroekonomik veriler de aynı şekilde üçer aylık olarak kullanılmıştır.

Araştırmada panel veri yöntemine başvurulmuştur. Bu yöntem, ekonometrik analizlerde son zamanlarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Panel veri modelleri, N sayıda birim ile her birim için T kadar gözleme sahiptir. Bu nedenle hem yatay kesit hem de zaman boyutunu içerir. İki boyutun birlikte kullanılması, daha fazla bilgi elde edilmesine ve serbestlik derecesinin artmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca, gözlem sayısındaki artış, analiz edilen ilişkiye daha fazla değişkenlik katarak çoklu doğrusal bağıntı sorununu azaltmakta ve bu sorunun ortadan kalkmasına yardımcı olmaktadır (Hsiao, 2007). Panel veri analizi, diğer regresyon yöntemleri olan yatay kesit ve zaman serisiyle karşılaştırıldığında çeşitli avantajlar sunmaktadır. Yalnızca yatay kesit verileri ile yapılan çalışmalar, sadece birimler arasındaki farklılıkları gösterirken, panel veri analizi ile hem birimler hem de zaman içindeki değişimlerin izlenmesine olanak tanımaktadır (Baltagi, 2001). Ayrıca, panel veri analizi daha karmaşık modellerin oluşturulmasına ve test edilmesine imkan verdiği için, elde edilen sonuçların daha tutarlı, gerçekçi ve kapsamlı olmasını sağlamaktadır. Bu avantajların yanı sıra, en önemli katkısı, sayısal olarak ifade edilemeyen, gözlenemeyen ve net bir şekilde ölçülemeyen faktörlerin etkilerinin belirlenmesine de olanak tanınmasıdır (Hsiao, 2007).

4. BULGULAR VE YORUM

Bu çalışmada, katılım bankaları ve özel bankaların kârlılıklarını ölçmek amacıyla banka, makroekonomik ve kârlılığı gösteren değişkenler kullanılarak modeller oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılacak modeller şu şekildedir.

$$ROA_{it} = \beta_0 + \beta_1 TA_{it} + \beta_2 MA_{it} + \beta_3 KA_{it} + \beta_4 SÜE_{it} + \beta_5 DK_{it} + \beta_6 BO_{it} + \varepsilon_{it}$$
$$ROE_{it} = \beta_0 + \beta_1 TA_{it} + \beta_2 MA_{it} + \beta_3 KA_{it} + \beta_4 SÜE_{it} + \beta_5 DK_{it} + \beta_6 BO_{it} + \varepsilon_{it}$$

Tablo 2 ve Tablo 3, katılım bankaları ve özel bankalar paneline ait özet istatistikleri sunmaktadır. Bu tablolarda maksimum, minimum, ortalama ve standart sapma değerleri yer

almaktadır. Gözlem sayısının 141 olduğu görülmekte olup, bu sayının ampirik analizlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için yeterli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Katılım Bankaları Model 1’ve Model 2’ye Ait Özet İstatistikler

Model 1 (Bağımlı Değişken ROA)					
Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max
ROA	141	0,766	0,498	0,850	3,307
TA	141	3,623	1,555	1,636	8,0125
MA	141	70,253	7,883	52,664	85,363
KA	141	68,997	5,929	51,549	82,591
SÜE	141	93,836	18,372	53,290	126,992
DK	141	3,020	1,645	1,456	7,202
BO	141	4,585	5,330	-14,082	11,708
Model 2 (Bağımlı Değişken ROE)					
Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max
ROE	141	8,066	4,248	0,318	16,270
TA	141	3,623	1,552	1,636	8,012
MA	141	70,253	7,883	52,664	85,363
KA	141	68,997	5,929	51,549	82,591
SÜE	141	93,836	18,372	53,290	126,992
DK	141	3,020	1,645	1,456	7,202
BO	141	4,585	5,330	-14,082	11,708

Tablo 3. Özel Bankalar Model 1’ve Model 2’ye Ait Özet İstatistikler

Model 1 (Bağımlı Değişken ROA)					
Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max
ROA	141	1,743	0,498	0,850	3,307
TA	141	3,714	1,595	1,537	7,555
MA	141	58,771	2,972	52,997	66,967
KA	141	61,036	5,772	42,689	68,497
SÜE	141	93,836	18,372	53,290	126,992
DK	141	3,020	1,645	1,456	7,202
BO	141	4,585	5,330	-14,082	11,708
Model 2 (Bağımlı Değişken ROE)					
Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max
ROE	141	14,697	3,630	8,430	25,775
TA	141	3,714	1,595	1,537	7,555
MA	141	58,771	2,972	52,997	66,967
KA	141	61,036	5,772	42,689	68,497
SÜE	141	93,836	18,372	53,290	126,992
DK	141	3,020	1,645	1,456	7,202
BO	141	4,585	5,330	-14,082	11,708

Değişkenlerin standart sapma ve varyansları incelendiğinde, ortalamadan önemli ölçüde sapma göstermedikleri anlaşılmaktadır. Minimum değer BO değişkeninde tespit edilirken, maksimum

değerin SÜE değişkeninde olduğu gözlemlenmektedir. Tablo 4 ve 5, korelasyon matrisi sonuçlarını sunmaktadır.

Tablo 4. Katılım Bankaları Model 1 ve Model 2 Korelasyon Matrisi

Model 1 (Bağımlı Değişken ROA)							
	ROA	TA	MA	KA	SÜE	DK	BO
ROA	1,000						
TA	-0,274	1,000					
MA	0,218	0,008	1,000				
KA	0,363	-0,106	0,091	1,000			
SÜE	-0,353	0,198	-0,409	-0,658	1,000		
DK	-0,455	0,464	-0,021	-0,716	0,753	1,000	
BO	0,120	-0,366	-0,150	0,198	0,115	-0,316	1,000

Model 2 (Bağımlı Değişken ROE)							
	ROE	TA	MA	KA	SÜE	DK	BO
ROE	1,000						
TA	-0,356	1,000					
MA	0,168	0,008	1,000				
KA	0,062	-0,106	0,091	1,000			
SÜE	-0,060	0,198	-0,409	-0,658	1,000		
DK	-0,219	0,464	-0,021	-0,716	0,735	1,000	
BO	0,108	-0,366	-0,150	0,198	0,115	-0,316	1,000

Tablo 5. Özel Bankalar Model 1 ve Model 2 Korelasyon Matrisi

Model 1 (Bağımlı Değişken ROA)							
	ROA	TA	MA	KA	SÜE	DK	BO
ROA	1,000						
TA	-0,154	1,000					
MA	0,122	0,527	1,000				
KA	-0,274	-0,100	-0,457	1,000			
SÜE	-0,321	0,091	-0,401	0,685	1,000		
DK	-0,222	0,551	-0,033	0,417	0,753	1,000	
BO	0,084	-0,472	-0,235	0,085	0,115	-0,316	1,000

Model 2 (Bağımlı Değişken ROE)							
	ROE	TA	MA	KA	SÜE	DK	BO
ROE	1,000						
TA	-0,130	1,000					
MA	0,361	0,527	1,000				
KA	-0,658	-0,100	-0,457	1,000			
SÜE	-0,659	0,092	-0,401	0,685	1,000		
DK	-0,561	0,551	-0,033	0,417	0,735	1,000	
BO	0,114	-0,472	-0,235	0,085	0,115	-0,316	1,000

Tablodaki sonuçlar değerlendirildiğinde, en yüksek korelasyonun ROA (Aktif Karlılığı) ve ROE (Özkaynak Karlılığı) değişkenleri arasında olduğu görülmektedir. Bu iki değişken arasında 0.89'lük bir korelasyon hesaplanmış olup, bu güçlü ilişkinin, her iki değişkenin de benzer dinamiklere sahip olmasından ve her ikisinin de bağımlı değişken olarak kullanılıyor olmasından kaynaklandığı ve olağan kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bağımsız değişkenler arasında ise Sanayi Üretim Endeksi (SÜE) ve Döviz Kuru (DK) arasında 0,73'lük bir korelasyon tespit edilmiştir, bu da kendi iç dinamiklerinden kaynaklandığı için normal karşılanmıştır.

Gujarati'ye (2004) göre, korelasyonun 0,80 veya üzerinde olması çoklu doğrusal bağlantı sorunu olduğunu gösterebilir. Ancak bu çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler arasında bu derece yüksek bir korelasyon bulunmadığından, değişkenlerin panel veri analizine uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Korelasyon matrisi sonuçları dikkate alındığında, ele alınan değişkenler arasında kuvvetli bir pozitif veya negatif ilişkiye rastlanmamıştır. Bu nedenle, korelasyon analizinin sonuçlarına göre modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu bulunmadığı kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte, çoklu doğrusal bağlantı sorununu tespit etmek için ek olarak Varyans Artış Faktörü (Variance Inflation Factor - VIF) testi de uygulanmıştır. Bu çerçevede, Tablo 6, VIF test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 6. Katılım Bankaları ve Özel Bankalar Modellerine Ait Varyans Artış Faktörleri (Variance Inflation Factor-VIF)

Bağımsız Değişkenler	Değişkenler	VIF (Katılım Bankaları)	VIF (Özel Bankalar)
	TA	1,61	2,91
MA	1,71	2,02	
KA	2,55	2,10	
SÜE	6,11	6,44	
DK	6,59	6,38	
BO	1,85	1,72	
Mean VIF	3,40	3,59	

VIF tablosunda yer alan değerlere bakıldığında, tüm bağımsız değişkenlerin VIF değerlerinin 10'un altında olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığını göstermektedir ve korelasyon analizinin bulgularını desteklemektedir.

Korelasyon ve çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığını tespit edilmesinin ardından, serilerin durağan olup olmadıklarını belirlemek amacıyla panel birim kök testleri uygulanmıştır. Panel veri setlerinde birim kök testi için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlar arasında Levin-Lin-Chu (2002), Harris-Tzavalis (1999), Breitung (2000; Breitung ve Das, 2005), Im-Pesaran-Shin (2003) ve Fisher tipi testler (Choi, 2001) yer almaktadır. Bu testlerin ortak yönü, boş hipotezlerinin aynı olmasıdır: Boş hipotez, serilerin birim kök içerdiğini öne sürmektedir. Panel birim kök testlerinde genellikle dinamik sabit etkiler modeli kullanılmaktadır (Baltagi, 2008).

$$Y_{it} = \mu_i + \tau_i t + \alpha_i Y_{(it-1)} + \varepsilon_{it}$$

Burada μ_i birim etkileri ifade etmektedir. τ_i trendin parametresini temsil etmektedir. $\alpha_i = 1$ hipotezinin uygun yöntemlerle test edilmesiyle birlikte durağanlığın var olup olmadığı test edilmektedir. 1 numaralı eşitlikte yer alan model bir Dickey Fuller (DF) regresyonu şeklinde de ifade edilebilmektedir;

$$\Delta Y_{it} = \mu_i + \tau_i t + p_i Y_{(it-1)} + \varepsilon_{it}$$

2 numaralı eşitlikte $\Delta Y_{it} = Y_{it} - Y_{(it-1)}$ ve $p_i = \alpha_i - 1$ ifade etmektedir. $p_i = 0$ hipotezi serinin birim köke sahip olduğu anlamına gelirken, alternatif hipoteze göre serinin durağan olduğuna karar verilir.

Tablo 7. Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Harris-Tzavalis		Levin, Lin and Chu		Im, Pesaran and Shin	
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli
ROA	0,000***	0,000***	0,016**	0,000***	0,003**	0,000**
ROE	0,000**	0,000***	0,000***	0,000**	0,000***	0,000***
TA	0,847	0,986	0,418	0,050**	0,987	0,839
Δ TA	0,000***	0,000***	0,004**	0,000***	0,000***	0,000***
MA	0,263	0,990	0,382	0,533	0,197	0,552
Δ MA	0,000***	0,000***	0,000***	0,000***	0,000***	0,000***
KA	0,316	0,057*	0,047**	0,541	0,507	0,002**
SÜE	0,000***	0,000***	0,000***	0,008**	0,016**	0,000***

Ganime HALİSDEMİR GÜZEL, Hatice Elanur KAPLAN

DK	1,000	0,999	1,000	0,798	1,000	0,999
ΔDK	0,000***	0,000***	0,000***	0,000***	0,000***	0,000***
BO	0,000***	0,000***	0,001**	0,000***	0,000***	0,000***

Not: *, **, *** sırası ile %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. İlgili test istatistikleri Stata 15 paket programından elde edilmiştir

Tablo 7 birim kök test sonuçlarını göstermektedir. Değişkenlere üç farklı birim kök testi uygulanmıştır. Tabloda sabitli ve sabitli ve trendli seçeneklerin olasılık değerleri yer almaktadır.

Tablo 7’de yer alan birim kök testi sonuçları incelendiğinde, değişkenlerin sabit ve sabitli trendli eğilim olasılık değerlerinin büyük ölçüde durağan olduğu gözlemlenmektedir. Bazı değişkenlerin olasılık değerleri %1, %5 veya %10 anlamlılık düzeylerinin üzerinde çıkmıştır. Bu durum, bu değişkenlerin birinci derece farklarının alınarak birim kök testine tabi tutulmasını gerektirmiştir. TA ve MA verilerinin birinci derece farkları alındığında durağanlaştığı ve bu nedenle tüm değişkenlerin analize uygun bir trende sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Parametre tahmininin havuzlanmış sıradan en küçük kareler (OLS) yöntemiyle gerçekleştirildiği klasik modelin uygunluğunu test etmek için F testi uygulanmıştır. F testi ile verilerin birimlere göre farklılık gösterip göstermediği, kısıtlı ve kısıtsız model kullanılarak incelenmiştir. Kısıtsız model, katsayıların birimlere bağlı olarak değiştiğini göstermektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2013). Ayrıca model seçimi için Breusch-Pagan (BP) LM testi (1980) kullanılmıştır. Hausman testi, panel veri modelinin sabit etkiler veya rastgele etkiler modeliyle değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu yaklaşımda havuzlanmış regresyon modelinde birimlere özgü etkiler göz ardı edilmektedir.

F testinde H0 hipotezi, havuzlanmış regresyon modelinin kullanılmasını; H1 hipotezi ise sabit etkiler modelinin gerekliliğini ifade etmektedir. BP-LM testinde boş hipotez, havuzlanmış regresyon modelinin kullanılmasını belirtirken, alternatif hipotez rastgele etkiler modelinin uygulanması gerektiğini göstermektedir. Hausman testinin boş hipotezi, rastgele etkiler modelinin kullanılmasını; alternatif hipotezi ise sabit etkiler modelinin gerekliliğini belirtmektedir. Bu bağlamda, Tablo 7 uygun panel model seçimi için gerçekleştirilen test sonuçlarını sunmaktadır.

Tablo 8. Panel Model Seçimi

	F-Testi		Hausman Testi		Belirlenen Model
	İstatistik Değ.	p-değeri	İstatistik Değ.	p-değeri	
Katılım Bankaları için (Bağımlı Değişken ROA)	11,09	0,000***	40,66	0,000***	Sabit Etkiler Modeli
Katılım Bankaları için (Bağımlı Değişken ROE)	6,13	0,002***	16,03	0,013**	Sabit Etkiler Modeli
Özel Bankalar için (Bağımlı Değişken ROA)	7,64	0,000***	13,90	0,001**	Sabit Etkiler Modeli
Özel Bankalar için (Bağımlı Değişken ROE)	9,71	0,000***	171,20	0,000***	Sabit Etkiler Modeli

Not: *, **, *** sırası ile %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. İlgili test istatistikleri Stata 15 paket programından elde edilmiştir.

Tabloda hem katılım bankaları hem de özel bankalar için oluşturulan modellerin F, LM ve Hausman testi sonuçlarına yer verilmektedir. Hausman testi sonucunda elde edilen p-değeri 0.05’ten küçük olduğundan hem katılım bankaları hem de özel bankalar için kurulan her iki modelde de sabit etkiler modelinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca, Tablo 9’da katılım bankalarına ait modeller için sabit etkiler modelinin sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 8. Katılım Bankaları İçin Bankalar Sabit Etkiler Modeli

Değişkenler Bağımlı Değişken (ROA)	Katsayı	Standart Hata	p-değeri
TA	-0,005	0,025	0,818
MA	0,035	0,006	0,000***
KA	0,010	0,010	0,348
SÜE	0,018	0,004	0,000***
DK	-0,266	0,055	0,000***
BO	-0,018	0,007	0,023**
Sabit	-3,275	0,986	0,001**
R ² : 0,37 F (istatistik): 13,29 F (olasılık): 0,000***			
Değişkenler Bağımlı Değişken (ROE)	Katsayı	Standart Hata	p-değeri
TA	-0,553	0,258	0,034**
MA	0,337	0,067	0,000***
KA	0,017	0,106	0,872
SÜE	0,226	0,044	0,000***
DK	-2,377	0,551	0,000**
BO	-0,223	0,079	0,005**
Sabit	-27,869	9,9003	0,006**
R ² : 0,26 F (istatistik): 8,07 F (olasılık): 0,000***			

Not: *, **, *** sırası ile %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir, ilgili test istatistikleri Stata 15 paket programından elde edilmiştir,

Tablo 8'deki analiz sonuçları incelendiğinde, F olasılık değerlerinin "0,000" çıkması, modelin genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, R² değerleri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan ROA ve ROE'yi sırasıyla %37 ve %26 oranında açıkladığını ortaya koymaktadır.

Katılım Bankaları için kurulan Sabit Etkiler modeli sonuçlarına göre, ROA'nın bağımlı değişken olduğu ilk modelin test istatistiklerine bakıldığında, TA ve KA'nın bağımlı değişken ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı gözlemlenmiştir. MA'da meydana gelen bir birimlik artış, ROA'yı 0,003 birim artırırken, SÜE'deki bir artış ROA'yı 0,01 birim artırmaktadır. DK'daki bir birimlik artış ise bağımlı değişkeni 0,2 birim azaltmakta, BO'daki bir artış ROA'yı 0,01 birim düşürmektedir. Sonuç olarak, katılım bankaları için yapılan uygulamada, ROA'nın bağımlı değişken olduğu modelde dışsal değişkenlerin tamamının istatistiksel olarak anlamlı olduğu, içsel değişkenlerden yalnızca MA'nın ise anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

ROE'nin bağımlı değişken olduğu modelde ise, KA dışında diğer tüm değişkenlerin bağımlı değişkenle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. TA'daki bir birimlik artışın ROE'yi 0,5 birim azalttığı, MA'daki bir artışın ROE'yi 0.3 birim artırdığı, SÜE'deki bir artışın ROE'yi 0,2 birim artırdığı, DK'daki bir artışın ROE'yi 2,3 birim azalttığı ve BO'daki bir artışın ise ROE'yi 0,2 birim düşürdüğü saptanmıştır. ROE'nin bağımlı değişken olduğu modelde dışsal değişkenlerin tamamı istatistiksel olarak anlamlıdır; içsel değişkenlerden yalnızca KA'nın anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 10, özel bankalar için kurulan model 1 (ROA) ve model 2 (ROE) için Sabit Etkiler Modelinin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 10. Özel Bankalar için Sabit Etkiler Modeli

Değişkenler Bağımlı Değişken (ROA)	Katsayı	Bootsrap Standart Hata	p-değeri
TA	-0,075	0,102	0,458
MA	0,020	0,034	0,556
KA	0,002	0,040	0,945
SÜE	-0,017	0,007	0,016**
DK	0,135	0,112	0,231
BO	0,019	0,012	0,116
Sabit	1,762	2,063	0,393
R ² : 0,17 Wald chi2: 31,25 Wald olasılık: 0,000***			
Değişkenler Bağımlı Değişken (ROE)	Katsayı	Standart Hata	p-değeri
TA	-0,618	0,375	0,102
MA	0,334	0,112	0,004**
KA	-0,240	0,067	0,001**
SÜE	-0,068	0,026	0,012**
DK	0,141	0,345	0,682
BO	0,098	0,049	0,049**
Sabit	17,59	6,651	0,009**
R ² : 0,60 F (istatistik): 34,37 F (olasılık): 0,000***			

Not: *, **, *** sırası ile %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. İlgili test istatistikleri Stata 15 paket programından elde edilmiştir.

Tablo 10'daki analiz sonuçları incelendiğinde, F değerinin "0,000" çıkması, modelin genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, R² değerleri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan ROA ve ROE'yi sırasıyla %17 ve %60 oranında açıkladığını ortaya koymaktadır.

Tablodaki sonuçlara göre, ROA'nın değişkenlerden yalnızca SÜE ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. ROE'nin bağımlı değişken olduğu modelde ise içsel değişkenlerden MA ve KA ile bağımlı değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dışsal değişkenlerden DK'nın bağımlı değişken ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Özellikle, MA'da meydana gelen bir birimlik artış, ROE'yi 0,3 birim artırırken; KA'daki bir birimlik artış, ROE'yi 0,2 birim azaltmaktadır. Ayrıca, SÜE'deki bir birimlik artışın ROE'yi 0,06 birim azalttığı, BO'daki bir birimlik artışın ise ROE'yi 0,09 birim artırdığı gözlenmiştir.

Araştırma, katılım bankaları ile özel bankaların performansını etkileyen faktörleri karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Tablo 9 ve Tablo 10, bu amaç doğrultusunda, her iki banka türü için kârlılığı belirleyen değişkenlerin etkisini net bir şekilde göstermektedir. Bulgular, farklı bankacılık modellerinin (katılım ve özel bankacılık) farklı ekonomik koşullara ve stratejik faktörlere duyarlılığını yansıtmaktadır. Katılım bankaları için sermaye yeterliliği pozitif etkilerken, özel bankalarda bu etkisi negatiftir. Bu durum, her iki banka türünün risk yönetimi ve sermaye kullanımı açısından farklı stratejiler izlediğini ortaya koymaktadır. Menkul aktifler her iki modelde de olumlu katkılar sunarken, kredi aktiflerin özel bankalarda olumsuz etkileri dikkat çekmektedir.

5. SONUÇ

Katılım bankacılığı, kar ve zarar temeline dayanarak fon toplayan ve murabaha, kiralama, ortaklık gibi yöntemlerle finansman ihtiyaçlarını karşılayan bir bankacılık modelidir. Bankacılık sektöründe, performans ölçümlerinin önemi giderek artmaktadır. Periyodik olarak yapılan bu ölçümler, bankaların durumlarını değerlendirmeleri ve piyasa dengesini sağlamaları açısından kritik öneme sahiptir. Piyasa riskleri ve olası krizlerin önüne geçebilmek için bankaların performanslarının düzenli olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Performans değerlendirmesi, bankaların kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmalarını sağlayarak güçlü ve zayıf yönlerini belirlemekte önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, 2009Q1-2020Q3 döneminde üç katılım bankası (Albaraka Türk, Kuveyt Türk, Türkiye Finans) ile üç özel bankanın (Türkiye İş Bankası, Türkiye Garanti Bankası, Yapı Kredi Bankası) performansı incelenmiştir. Aktif Kaynak Karlılığı (ROA) ve Özkaynak Karlılığı (ROE) bağımlı değişkenler olarak ele alınmıştır. Bağımsız değişkenler, içsel ve dışsal faktörler olarak iki grupta toplanmıştır. İçsel değişkenler arasında Takipteki Alacaklar/ Kullandırılan Fonlar, Toplam Kredi/Toplam Aktif ve Toplam Mevduat/Toplam Aktif yer alırken, dışsal değişkenler Sanayi Üretim Endeksi, Dolar Kuru ve GSYİH büyüme oranını içermektedir.

Analiz sonuçları, katılım bankalarının performans göstergelerini değerlendiren iki model üzerinde özetlenmiştir. ROA'nın bağımlı değişken olduğu modelde, Sanayi Üretim Endeksi, Dolar Kuru ve GSYİH büyüme oranı ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. İçsel değişkenlerden yalnızca Toplam Mevduat/Toplam Aktif'in anlamlı olduğu bulunmuştur. ROE'nin bağımlı değişken olduğu modelde ise Takipteki Alacaklar/Kullandırılan Fonlar, Toplam Mevduat/Toplam Aktif, Sanayi Üretim Endeksi, Dolar Kuru ve GSYİH büyüme oranının bağımlı değişkenle istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Takipteki kredi hacminde bir birimlik artışın ROE'yi 0,5 birim azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, katılım bankalarının takipteki alacaklarındaki artışın performanslarını olumsuz etkilediğini göstermektedir. Özel bankalar ise sorunlu kredilerini varlık yönetim şirketlerine satarak aktif kalitelerini artırabilir, bu da karlılıklarını olumlu yönde etkilemektedir. Katılım bankalarının bu konuda benzer bir esnekliğe sahip olmaması, karlılıkları üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu bulgular doğrultusunda, katılım bankacılığı prensipleriyle uyumlu bir sorunlu kredi devri sistemi önerilmektedir.

Özel bankalarda ROA'nın bağımlı değişken olduğu modelde yalnızca Sanayi Üretim Endeksi'nin anlamlı olduğu görülmüştür. ROE'nin bağımlı değişken olduğu modelde ise içsel değişkenlerden Toplam Kredi/Toplam Aktif ve Toplam Mevduat/Toplam Aktif ile bağımlı değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Bankalar, finansal varlıklara ve kredilere yatırımlarını artırarak karlılıklarını iyileştirebilir. Kredi ve toplam mevduat oranlarını yüksek tutmanın, karlılık ve banka performansını artırabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Sanayi Üretim Endeksi, katılım bankalarında bağımlı değişken ile pozitif bir ilişki gösterirken, özel bankalarda negatif bir ilişki ortaya koymuştur. Dolar kuru ve GSYİH büyümesi, katılım bankalarında her iki model için de negatif bir etki yaratmaktadır. Ancak GSYİH büyümesi, özel bankalarda ROE'nin bağımlı değişken olduğu modelde pozitif bir etki göstermektedir.

Çalışmanın sonuçları, katılım ve özel bankalar genelinde değerlendirildiğinde, makroekonomik değişkenlerin katılım bankalarında daha etkili olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama oranları (R^2) göz önüne alındığında, modele dahil edilmeyen değişkenlerin yanı sıra finansal baskının arttığı dönemlerde (2016 Darbe girişimi, 2018 döviz krizi ve 2020 COVID-19 pandemisi) genel bir değerlendirme yaparak kesin sonuçlara ulaşmanın hatalı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bu çalışma, katılım ve özel bankaların performansları üzerine yapılan kıyaslamalarla fikir sahibi olmamıza katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aka, K. (2019). Banka karlılığının belirleyicileri: Türk bankacılık sektöründeki katılım bankaları üzerine ampirik bir uygulama. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(3), 21-39.
- Akhtar, M. F., Ali, K., & Sadaqat, S. (2011). Factors influencing the profitability of Islamic banks of Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 66, 125-132.
- Albulescu, C. B. (2015). Banks' profitability and financial soundness indicators: A macrolevel investigation in emerging countries. *Procedia Economics and Finance*, 23(15), 203-209.

- Ata, H. A. (2009). Kriz sonrası Türkiye'de mevduat bankaları karlılığına etki eden faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(2), 137-151.
- Aydın, Y. (2019). Türk bankacılık sektöründe kârlılığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 181-189.
- Baltagi, B. H. (2008). *Econometric analysis of panel data* (4th ed.). New York: Wiley.
- Demirgüç-Kunt, A., & Huizinga, H. (1989). Determinants of commercial bank interest margins and profitability: Some international evidence. *Dünya Bankası Ekonomik İnceleme*, 379-408.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic econometrics* (4th ed.). New York: The McGraw-Hill Companies.
- Gülhan, Ü., & Uzunlar, E. (2011). Bankacılık sektöründe karlılığı etkileyen faktörler: Türk bankacılık sektörüne yönelik bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 341-368.
- Güneş, N. (2015). Banka kârlılığının belirleyicileri: 2002-2012 dönemi Türk mevduat bankaları üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 265-282.
- Güngör, B. (2007). Türkiye'de faaliyet gösteren yerel ve yabancı bankaların kârlılık seviyelerini etkileyen faktörler: Panel veri analizi. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 258(9), 41-61.
- Güngör, K. (2015). Malezya'daki faizsiz bankacılık modelinin Türkiye'de uygulanabilirliği üzerine bir analiz. *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı*, 3(29), 54-61.
- Güzel, A., & Yüksel, İ. (2018). Ticari bankalarda kârlılığın belirleyicileri: Türkiye örneği (2003-2016). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 505-534.
- Harris, R. D. F., & Tzavalis, E. (1999). Inference for unit roots in dynamic panels where the time dimension is fixed. *Journal of Econometrics*, 91, 201-226.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 1251-1271.
- Hussain, I. (2012). Banking industry concentration and net interest margins in Pakistan. *Journal of Business Economics and Management*, 15(2), 384-402.
- Hsiao, C. (2007). Panel data analysis—Advantages and challenges. *Test*, 16(1), 1-22.
- Kristianti, R. A., & Yovin. (2016). Factors affecting bank performance: Cases of top 10 biggest government and private banks in Indonesia in 2004–2013. *Review of Integrative Business and Economics*, 5(4), 371-378.
- Latifi, P. (2015). Arnavut bankacılık sektöründe finansal performans değerlendirmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Levin, A. C., Lin, F., & Chu, C.-S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.
- Merin, M. A. (2016). Determinants of bank profitability in Ethiopia: A case study of private commercial banks. *Research Journal of Finance and Accounting*, 7(7), 28-43.
- Nouaili, M., Ezzeddine, A., & Anis, O. (2006). The determinants of banking performance in front of financial changes: Case of trade banks in Tunisia. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 410-417.
- Özer, Y. (2021). Türkiye'deki bankaların karlılıklarının analizi (2008-2018). (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Bankacılık ve Finans, Ankara.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Reis, Ş. G., Kılıç, Y., & Buğan, M. F. (2016). Banka kârlılığını etkileyen faktörler: Türkiye örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 72, 21-36.
- Taşkın, F. D. (2011). Türkiye'de ticari bankaların performansını etkileyen faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 289-298.
- Yelghi, A. (2020). Döviz kurlarının bankacılık sektörünün performansı üzerindeki etkisi: Türkiye örneği (2007-2016). *İstanbul Üniversitesi İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 69-87.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Yılmaz, A. A. (2013). Profitability of banking system: Evidence from emerging markets. *WEI International Academic Conference Proceedings*, 14(16), 105-111.

Geliş Tarihi / Received : 23.11.2024 / 11.23.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 29.12.2024 / 12.29.2024

Araştırma Makalesi - Research Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1590248>

BÜTÜNLEŞİK BİR KARAR VERME YAKLAŞIMINA DAYALI ÇOK BOYUTLU MAKROEKONOMİK PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÖRNEĞİ

MULTIDIMENSIONAL MACROECONOMIC PERFORMANCE MEASUREMENT BASED ON INTEGRATED DECISION MAKING APPROACH: THE CASE OF TÜRKİYE'S ECONOMY

Harun KAYA^a, Murat BELKE^b, Muhammet Burak KILIÇ^c

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, küresel finansal kriz sonrası Covid-19 süreci de dahil olmak üzere, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin 2013-2022 dönemi için çok boyutlu makroekonomik performansını değerlendirmektir. Bu amaçla çalışmada CRITIC, FUCOM ve GRA yöntemlerini kapsayan yeni bir karar alma çerçevesi önerilmektedir. Kriterlerin sırasıyla nesnel ve öznel ağırlıklarının hesaplanmasında CRITIC ve FUCOM modelleri, karar alternatiflerinin sıralanmasında ise GRA tekniği kullanılmıştır. Entegre ağırlıklandırma sonuçları, enflasyon oranının makroekonomik performansı etkileyen en kritik kriter olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca sıralama sonuçlarına göre, 2022'nin diğer yıl alternatiflerine kıyasla makroekonomik açıdan Türkiye ekonomisi için en başarılı yıl olduğunu göstermektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, politika yapıcılar ve uygulayıcılar tarafından makroekonomik performansın iyileştirilmesinde ve etkili sürdürülebilir stratejiler geliştirilmesinde kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler : Makroekonomik Performans, Covid-19, Çok Kriterli Karar Verme, CRITIC, FUCOM, GRA.

ABSTRACT: The purpose of this study is to evaluate the multidimensional macroeconomic performance of a developing country like Türkiye for the period 2013-2022, including the Covid-19 process after the global financial crisis. For this purpose, a new decision-making framework covering CRITIC, FUCOM and GRA methods is proposed in the study. CRITIC and FUCOM are used in calculating the objective and subjective weights of the criteria, respectively, and GRA is used in ranking the decision alternatives. The integrated weighting results reveal that the inflation rate is the most critical criterion affecting macroeconomic performance. In addition, according to the ranking results, it shows that 2022 is the most successful year for the Türkiye's economy in terms of macroeconomics compared to other year alternatives. The findings obtained from this study can be used by policy makers and implementers in improving macroeconomic performance and developing effective sustainable strategies.

Keywords: Macroeconomic Performance, Covid-19, Multi-Criteria Decision Making, CRITIC, FUCOM, GRA.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, hkaya@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4795-3872>

^b Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mbelke@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3299-7162>

^c Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mburak@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9597-1576>

1. GİRİŞ

Küresel finans krizi ve yakın geçmişte dünya çapında bir yangına dönüşen Covid-19 salgını, ülkelerin yaşanan ekonomik sorunlar karşısında makroekonomik toparlanma süreçlerinin değerlendirilmesinin önemini yeniden ortaya koymuştur. Ülkelerin yıllar içinde ekonomik performanslarının değerlendirilmesi ve karşılaştırılması, uygulanan ekonomi politikalarının başarısını ve politika yapıcılarının kabiliyetlerini gösterebilmesi açısından kilit bir rol oynayabilmektedir. Ayrıca, gelecekte uygulanması muhtemel politikalara yön verebilecek olması önemli bir etki değerlendirme aracı olduğunu da göstermektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki politika yapıcılar, uygulamaya koydukları politika tercihleri kanalıyla çıktı, bütçe ve ödemeler dengesi açıklarının azaltılmasına ve bunun yanında fiyat ve finansal istikrarın sağlanmasına odaklanmaktadır. Bu nedenle ülkelerin makroekonomik performansının değerlendirilmesinde genellikle gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH), işsizlik oranı, enflasyon düzeyi, faiz oranı, bütçe açığı, kamu borcu ve dış ticaret (ithalat, ihracat, cari işlemler dengesi) gibi temel makroekonomik değişkenler kullanılmaktadır (Okun, 1970; Calmfors ve Driffill, 1988; Lovell, 1995; Hutton vd., 1998; Barro, 1999; Welsch, 2011; De Azevedo Couto Firme ve Teixeira, 2014; Benlialper vd., 2016; Al ve Baday Yıldız, 2019). Bu temel değişkenler ülkelerin makroekonomik sağlığına ilişkin genel bir görüntü sağlamaktadır. Performans değerlendirilmesinde bu temel değişkenlere odaklanmak, uzun dönemli ekonomik büyümeyi etkileyen beşeri sermaye (eğitim), finansal gelişme, doğrudan yabancı yatırımlar ve kadınların işgücüne katılımı gibi bazı önemli faktörlerin ihmal edilmesine yol açmaktadır.

Uzun dönemli ekonomik büyümeyi etkileyen faktörleri inceleyen; Lucas (1988), Mankiw vd. (1992), Barro (1991; 2003) beşeri sermayenin (eğitim), Levine (1997; 2005), King ve Levine (1993a; 1993b), Levine vd. (2000), Beck vd. (2000) finansal gelişmenin, Blomström vd. (1992), Gruben ve McLeod (1998), De Mello (1999) doğrudan yabancı yatırımların ve Mincer (1985), Psacharopoulos ve Tzannatos (1989), Goldin (1995), Tansel (2002) ve Tam (2011) kadın işgücüne katılımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini göstermişlerdir. Bu nedenle performans değerlendirilmesinde uzun dönemli ekonomik büyümeyi etkileyen ekonominin farklı boyutlarını ortaya koyabilen yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmanın temel amacı, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin küresel finans krizi sonrası Covid-19 sürecini de kapsayan 2013-2022 dönemi için çok boyutlu makroekonomik performansını yıllar itibarıyla değerlendirmektir. Önceki çalışmaların aksine çok boyutlu bir bakış açısı getiren bu çalışmada hem temel makroekonomik göstergeler hem de ülkelerin uzun dönemli büyümesini etkileyen eğitim, finansal gelişme, doğrudan yabancı yatırımlar ve kadınların işgücüne katılım oranı gibi göstergeler çalışmaya dahil edilmektedir.

Analiz sürecinde CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation-Kriterler arası Korelasyon Yoluyla Kriterlerin Önem Tespiti), FUCOM (Full Consistency Method-Tam Tutarlılık Yöntemi) ve GRA (Grey Relational Analysis-Gri İlişkisel Analiz) tekniklerinden yararlanılmıştır. Mevcut araştırmada CRITIC ve FUCOM sırasıyla kriterlerin objektif ve sübjektif ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılmıştır. Buna ilaveten karar alternatiflerinin sıralanmasında ise GRA uygulanmıştır.

Bu araştırmanın literatüre katkıları şu şekilde sıralanabilir:

- Araştırma, çok boyutlu makroekonomik performans değerlendirmesi için sistematik, güçlü ve pratik bir karar destek sistemi önermektedir.
- Bu çalışma, performans analizinde önceki literatürden farklı olarak alternatif bir kriter seti önermektedir. Önerilen kriter seti çok boyutlu makroekonomik performansın daha kapsamlı ve bütüncül bir biçimde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır ki bu da karar verici ve uygulayıcıların daha makul, güvenilir ve sağlam kararlar almalarına katkı sağlayabilir.
- Literatürden farklı olarak CRITIC-FUCOM-GRA hibrit modeli literatürde bir karar verme probleminin çözüm sürecinde ilk defa kullanılmıştır. Önerilen model karar vericilere anlaşılması ve uygulanması nispeten kolay olan analitik bir karar verme çerçevesi sunmaktadır.
- Bu araştırmada önerilen hibrit karar verme metodolojisi farklı alanlardaki karar verme problemlerinin çözüm sürecine entegre edilebilir.

Çalışma, beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde literatür özeti yer almaktadır. Üçüncü bölümde yöntem tanıtılmakta ve dördüncü bölümde analiz bulguları sunulmaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise değerlendirme ve öneriler bulunmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Makroekonomik performansın karşılaştırılması ve değerlendirilmesi, rekabetçi küresel ortamda giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Ekonomik göstergelerin karmaşıklığı ve bu göstergeler arasındaki karşılıklı bağımlılıklar dikkate alındığında, birden fazla kriteri eşzamanlı olarak değerlendirebilme kritik bir gereklilik haline gelmiştir. Bu bağlamda araştırmacılar, çoklu kriterleri analiz etmek için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerini temel araçlar olarak benimsemişlerdir. ÇKKV yöntemleri, makroekonomik performansın kapsamlı bir şekilde incelenmesini sağlayarak karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır (Urfalıoğlu ve Genç, 2013). Karmaşık problemlerin çözümünde ve alternatiflerin sıralanmasında ÇKKV yöntemleri, etkili araçlardır. Bu yöntemler ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik, cari işlemler dengesi gibi geleneksel makroekonomik göstergelerin yanı sıra sosyal ve çevresel faktörleri de dikkate alma imkanı sunmaktadır (Al ve Demirel, 2022).

Literatürde, ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların geneli belirli bir ülke grubuna (örneğin AB ülkeleri, AB'ye aday ülkeler, OECD ülkeleri, gelişmekte olan ülkeler) odaklanmaktadır. Tek bir ülkenin makroekonomik performansına odaklanan çalışmaların sayısı ise sınırlı düzeyde kalmıştır. AB için yapılan çalışmalarda TOPSIS yöntemi yoğun bir şekilde tercih edilmiş, bazı çalışmalarda ise TOPSIS yönteminin yanında diğer yöntemler de kullanılarak analiz bulguları karşılaştırılmıştır. TOPSIS yöntemini kullanarak 27 AB ülkesi ve AB'ye aday 2 ülkenin 2009 yılı için makroekonomik performansını ölçen Özden (2011), en yüksek performansı sergileyen ülkenin Lüksemburg, en düşük performans sergileyen ülkenin ise Yunanistan olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Aday ülkelerden Türkiye'nin makroekonomik performansı ise toplam 29 ülke arasında 27. sırayı almıştır. Balcerzak ve Pietrzak (2016) ise TOPSIS yöntemiyle, Özden'den (2011) daha fazla kriter kullanarak 2004-2013 dönemi için 24 AB ülkesinin sürdürülebilir büyüme performanslarını sıralamışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular İngiltere, Hollanda, İsveç ve Danimarka'nın en yüksek performansı sergileyen ülkeler olduğunu göstermektedir. Yine aynı yöntemle bu defa 2015 yılı için 28 AB ülkesinin ekonomik performansını sıralayan Masca (2017), Özden'in (2011) çalışmasında kullandığı kriterlerin sadece birkaçında değişikliğe giderek Özden'le (2011) benzer bulgulara ulaşmıştır. Masca (2017) da Yunanistan'ı, AB ülkeleri arasında 2009 yılında olduğu gibi 2015 yılında da en kötü makroekonomik performans sergileyen ülke olduğunu tespit etmiştir. Baležentis vd. (2010) diğer araştırmacılar farklı olarak MULTIMOORA yöntemini ve 2008 yılı verilerini kullanarak Litvanya ve diğer AB ülkelerini sürdürülebilir büyüme açısından karşılaştırmıştır. Çalışmada Almanya, Finlandiya ve Lüksemburg gibi ülkelerin en yüksek performansı gösterdiği, Litvanya'nın ise bu listede ortalarında sıralandığı belirtilmiştir.

AB ülkelerinin makroekonomik performans açısından değerlendirilmesinde birden fazla yöntemi kullanarak analiz bulgularını karşılaştıran çalışmalar da olmuştur. Çalışmalarında ELECTRE, PROMETHE ve TOPSIS yöntemlerinin üçünü de kullanan Urfalıoğlu ve Genç (2013), 2010 yılı verileriyle 27 AB ülkesi ve 5 AB'ye aday ülkenin makroekonomik performansını incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, ülke sıralamalarının alternatif yöntemler arasında değiştiğini ancak Hollanda, Lüksemburg ve Almanya'nın tüm alternatif yöntemler altında en iyi performans sergileyen ülkeler olduğunu göstermiştir. TOPSIS ve MOORA yöntemini birlikte kullanarak Türkiye ve AB ülkelerinin makroekonomik performansını 2013 verileriyle inceleyen Sevgin ve Kundakçı (2017), Lüksemburg, İsveç ve Danimarka'nın her iki yöntem içinde en yüksek performansa sahip ülkeler oldukları bulgusuna ulaşmışlardır. Çalışmada en kötü performans sergileyen ülkeler arasında Türkiye de bulunmaktadır. Türkiye ile AB ülkelerini bu defa TOPSIS ve EDAS yöntemleriyle 2007-2017 dönemi için sıralayan Kandemir ve Özarı'nın (2019) her iki yöntemden elde ettiği bulgular Almanya'nın en yüksek performans sergilediğini ortaya koymaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin 2012 yılından sonra orta sıralardaki yerinin son sıralara doğru ciddi bir şekilde kaydığı tespit edilmiştir. AB ülkeleri ve Türkiye'yi makroekonomik performans bakımından 2016-2020 dönemi için SD, ARAS ve COPRAS yöntemlerinin her üçünü de kullanarak inceleyen Öksüzkaya ve Yaşar (2022), kendinden önceki çalışmalara uygun olarak

Lüksemburg ekonomisini en yüksek performans sergileyen, Türkiye ekonomisini ise en düşük performans sergileyen ekonomi olduğu bulgusunu ortaya koymuştur.

ÇKKV yöntemlerinin birlikte kullanılarak analiz bulgularının karşılaştırıldığı OECD ülkelerine odaklanan çalışmalardan Topçu ve Orhan (2017), 35 OECD ülkesinin makroekonomik performansını 2010-2015 dönemi için ELECTRE ve TOPSIS yöntemlerinden yararlanarak analiz etmiştir. Her iki yöntem altında da Almanya, İngiltere ve Lüksemburg ekonomilerinin yüksek performans gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Türkiye ise 35 OECD ülkesi içinde her iki yöntem birlikte değerlendirildiğinde en yüksek 29. sırada yer alabilmiştir. Künc ve Yaşa (2019) ise 32 OECD ülkesinin bütçe ve borçlanma performanslarını 2018 yılı verileriyle ancak Topçu ve Orhan'dan (2017) farklı olarak TOPSIS ve VIKOR yöntemleriyle incelemiştir. Elde ettikleri bulgular, alternatif yöntemler arasında büyük farklılıklar olduğunu, Türkiye'nin ise bahsi geçen diğer tüm çalışmalardan farklı olarak her iki yöntemde de üst sıralarda yer aldığını ortaya koymaktadır.

AB ve OECD ülke grupları dışında farklı ülke gruplarının makroekonomik performansına ÇKKV yöntemleriyle yaklaşan ve sınırlı sayıda da olsa tek bir ülkenin makroekonomik performansına odaklanan çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Ela ve Kurt (2019), TOPSIS yönteminden yararlanarak 2016 yılı verileriyle 8 Sahra-Altı Afrika ülkesinin ekonomik performansını incelemiştir. Elde ettikleri bulgulara göre Fildişi Sahilleri ve Tanzanya en yüksek, Güney Sudan ise en düşük ekonomik performans gösteren ülkeler olmuştur. Eyüboğlu (2017) ise 6 Türk dünyası ülkesi ve 2004-2013 dönemi için TOPSIS yönteminin yanında AHP yöntemini de kullanarak Azerbaycan ile Türkmenistan ekonomilerinin yüksek performans gösterdiği, Tacikistan ve Kırgızistan ekonomilerinin ise düşük performans sergilediği yönünde bulgular elde etmişlerdir. Yine Türk dünyası ülkelerine odaklanan bir diğer çalışma da Uludağ ve Ümit'in (2020) çalışmasıdır. Bu çalışmada, Eyüboğlu'nun (2017) çalışmasından farklı olarak DEMATEL ve COPRAS yöntemleri kullanılmış ve 2008-2016 dönemi ele alınmıştır. Bulgular, makroekonomik performans açısından Türkiye ve Türkmenistan; katma değerli üretim performansı açısından ise Kazakistan ve Özbekistan'ın ilk sıralarda yer aldığını göstermiştir. Farklı ülke gruplarına odaklanan çalışmalardan biri Belke'nin (2020) çalışmasıdır. Çalışmada, CRITIC ve MAIRCA yöntemleriyle G7 ülkelerinin makroekonomik performansı 2010-2018 dönemine ilişkin olarak karşılaştırılmış ve Almanya ekonomisinin en başarılı ülke olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bir diğer farklı ülke gruplarına ilişkin yapılan çalışma da Koşaroğlu'nun (2021) çalışmasıdır. E7 ülkelerinin makroekonomik performansının 2010-2019 dönemi için Entropi ve ARAS yöntemleriyle analiz edildiği çalışmanın bulguları, Çin'in en yüksek, Brezilya'nın ise en düşük ekonomik performans sergileyen ülke olduğunu göstermektedir.

Makroekonomik performansı ÇKKV yöntemlerini kullanarak yalnızca Türkiye'ye ilişkin inceleme yapan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bunlardan biri Al ve Demirel'in (2022) çalışmasıdır. Çalışma, Türkiye ekonomisinin 2002-2019 dönemini TOPSIS yöntemiyle analiz etmiştir. Analizlerin sonucunda 2002 yılı Türkiye'nin en yüksek, 2008 yılı ise en düşük ekonomik performans sergilediği yıl olarak belirlenmiştir. Bir diğer çalışma ise Doğan'a (2022) aittir. Doğan (2022), Türkiye'nin makroekonomik performansını, Al ve Demirel'in (2022) kullandığı TOPSIS yönteminden farklı olarak CRITIC ve ARAS yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Ulaşılan bulgulara göre 2010-2020 dönemi için Türkiye'nin en yüksek ekonomik performans sergilediği yıl 2012 olurken en kötü yıl 2020 olarak tespit edilmiştir. Yalman vd. (2023) çalışmalarında MEREC-LOPCOW-MARCOS hibrit modeliyle Türkiye ekonomisinin 2000-2020 dönemini analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçları, Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansı üzerinde en etkili kriterin ekonomik büyüme, en az etkili kriterin ise işgücüne katılım oranı kriteri olduğunu göstermektedir.

Literatürde, makroekonomik performansın analizi için kullanılan çeşitli yöntemler ve bulgular sunulmaktadır. Çalışmalar, farklı ülkelerin ve bölgelerin performansını karşılaştırarak ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve politikaların etkileri hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. İlgili literatür göz önüne alındığında, çalışmalarda genellikle temel makroekonomik göstergelere odaklanıldığı ancak uzun dönemli ekonomik büyümeyi etkileyen beşeri sermaye (eğitim), finansal gelişme, doğrudan yabancı yatırımlar ve kadınların işgücüne katılımı gibi göstergelerin ihmal edildiği görülmektedir. Ayrıca ÇKKV tekniklerinin, karmaşık makroekonomik verileri analiz etmek ve karar verme süreçlerini desteklemek için güçlü araçlar olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada Türkiye'nin

makroekonomik performansının değerlendirilmesinde geçmiş literatürden farklı olarak CRITIC-FUCOM-GRA hibrit modeli ilk defa kullanılmaktadır. Bu çalışmanın hem makroekonomik performansı çok boyutlu bir şekilde ele alması hem de objektif ve subjektif ağırlık yöntemlerini birleştirerek hibrit bir ÇKKV yöntemi kullanması bakımından literatürdeki boşlukların doldurulmasına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

3. YÖNTEM

Çalışmada, Türkiye ekonomisinin 2013-2022 dönemi makroekonomik performansını belirlemede ÇKKV yaklaşımı uygulanmıştır. ÇKKV süreçlerinde kriterlerin önem ağırlıklarının belirlenmesi önemlidir. Bu amaçla, belirlenen kriterlerin önem ağırlıkları öncelikle objektif CRITIC ve subjektif FUCOM yöntemleriyle belirlenmiştir. Daha sonra iki yöntemden elde edilen ağırlıklar birleştirilmiştir. 2013-2023 dönemi için makroekonomik performans sıralamaları CRITIC-FUCOM-GRA hibrit yöntemiyle elde edilmiştir. CRITIC-FUCOM-GRA hibrit yöntemi ile elde edilen bulguların tutarlı olup olmadığı ise eşit ağırlıklı GRA, CRITIC-GRA ve FUCOM-GRA yöntemleri ile değerlendirilmiştir.

3.1. CRITIC Yöntemi

Diakoulaki vd. (1995) tarafında önerilen ve objektif bir yöntem olan CRITIC yöntem, kriterlerin bilgi içeriği ve karşılıklı bağımlılıklarını dikkate almaktadır. CRITIC yöntemi, sigorta sektörünün finansal performansının değerlendirilmesinde (Işık, 2019), G7 ülkelerinin makroekonomik performanslarının karşılaştırılmasında (Belke, 2020), OECD ülkelerinin ekonomik, sosyal ve çevresel performanslarının değerlendirilmesinde (Arsu ve Ayçin 2021), AXA sigorta şirketinin finansal performansının ölçümünde (Işık, 2021), blokzincir sistemlerin incelenmesinde (Zafar vd., 2021), robot süpürge seçiminde (Kılıç ve Çetin, 2023), yatırım portföyü seçiminde (Silva vd., 2023) ağırlıklandırma yöntemi olarak kullanılmıştır. CRITIC yönteminde kriterlerin ağırlıklandırması dört adımda özetlenebilmektedir (Diakoulaki, 1995; Alinezhad ve Halili, 2019).

Adım 1. Karar Matrisinin Oluşturulması: m adet alternatif ve n adet kriterden oluşan bir karar matrisi (D) Eşitlik (1) ile ifade edilir.

$$D = \begin{bmatrix} z_{11} & \dots & z_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ z_{m1} & \dots & z_{mn} \end{bmatrix}_{m \times n} ; i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n. \quad (1)$$

Adım 2. Normalizasyon: Kriterin fayda ve maliyet olması durumunda, sırasıyla Eşitlik (2) ve Eşitlik (3) kullanılarak normalizasyon işlemi yapılır.

$$y_{ij} = \frac{z_{ij} - z_i^-}{z_i^+ - z_i^-} ; i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

$$y_{ij} = \frac{z_{ij} - z_i^+}{z_i^- - z_i^+} ; i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

ve

$$\begin{aligned} y_{ij} & : i. alternatif ve j. kriter için normalize edilmiş değer, \\ z_i^- & : \min(z_1, z_2, \dots, z_m) \text{ değeri,} \\ z_i^+ & : \max(z_1, z_2, \dots, z_m) \text{ değeri.} \end{aligned}$$

Adım 3. Korelasyon Katsayısı ve Standart Sapmanın Hesaplanması: Normalize edilmiş kriter değerleri arasında korelasyon katsayısı Eşitlik (4) ile elde edilir.

$$r_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (y_{ij} - \bar{y}_j)(y_{ik} - \bar{y}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (y_{ij} - \bar{y}_j)^2 \sum_{i=1}^m (y_{ik} - \bar{y}_k)^2}}. \quad (4)$$

Burada;

$\bar{y}_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_{ij}$, $i = 1, 2, \dots, m$ olup, kriterlerin normalize değerlerinin standart sapması Eşitlik (5) ile hesaplanır.

$$s_j = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (y_{ij} - \bar{y}_j)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m. \quad (5)$$

Adım 4. Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması: C indeksi ve kriter ağırlıklarının hesaplanması için sırasıyla, Eşitlik (6) ve Eşitlik (7) kullanılır.

$$C_j = s_j \sum_{k=1}^n (1 - r_{jk}); \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (6)$$

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{j=1}^n C_j}; \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (7)$$

3.2. FUCOM Yöntemi

Pamuçar vd. (2018) tarafından önerilen FUCOM, bir subjektif ağırlıklandırma yöntemidir. FUCOM yöntemi, hizmet kalitesinin değerlendirilmesi (Prentkovskis vd., 2018), iş zekası uygulamaları (Ayçin ve Aşan, 2021), sağlık hizmetleri performansı (Abdullah vd., 2022), lojistik firmalarının performansı (Işık, 2022) ve elektrikli araç şarj istasyonlarının (Gökler, 2024) seçimi gibi problemlerde kriter ağırlıklarının belirlenmesinde önerilen bir yöntem olmuştur. FUCOM yönteminde kriterlerin ağırlıklandırılması 3 adımda özetlenebilmektedir (Pamuçar vd., 2018).

Adım 1. Kriterlerin Önem Sırasına Göre Sıralanması: Karar vericiler, belirlenen kriterleri en yüksek öneme sahip olması beklenen kriterden en az öneme sahip olması beklenen kritere göre bir sıralama yapar. Bu sıralama Eşitlik (8)'de verilmiştir.

$$K_{j(1)} > K_{j(2)} > \dots > K_{j(k)} \quad k = 1, 2, \dots, n \quad (8)$$

k kriterin sıralamasını göstermektedir.

Adım 2. Sıralanan Kriterlerin Karşılaştırmalı Önceliğinin Belirlenmesi: Bu adımda sıralanan kriterlerin karşılaştırması yapılır ve karşılaştırma önceliği $\varphi_{k/(k+1)}$, $k = 1, 2, \dots, n$ ile gösterilir. Değerlendirme kriterlerinin karşılaştırmalı öncelik vektörü Eşitlik (9)'da gösterilmektedir.

$$\Phi = (\varphi_{1/2}, \varphi_{2/3}, \dots, \varphi_{k/(k+1)}), \quad (9)$$

$\varphi_{k/(k+1)}$, $K_{j(k)}$ sıralamasındaki kriterin, $K_{j(k+1)}$ sıralamasındaki kritere göre önceliğini belirtmektedir.

Adım 3. Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi: Değerlendirme kriterleri ağırlıklarının $(w_1, w_2, \dots, w_n)^T$ hesaplanması için, Eşitlik (10)'da verilen nihai ağırlık katsayıları oranının, kriterler arasında karşılaştırılmalı önceliğine eşit olması koşulu sağlanmalıdır.

$$\frac{w_k}{w_{k+1}} = \varphi_{k/(k+1)} \quad (10)$$

Bu koşula ek olarak ağırlık katsayılarının nihai değerleri, matematiksel geçişlilik koşulunu sağlamalıdır.

$$\varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} = \varphi_{k/(k+2)}$$

olup,

$$\frac{w_k}{w_{k+2}} = \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \quad (11)$$

Eşitlik (11)'de verilen koşul da sağlanmalıdır. Bu koşulların karşılanması için, kriter ağırlıklarının katsayı $(w_1, w_2, \dots, w_n)^T$ değerlerinin $\left| \frac{w_k}{w_{k+1}} - \varphi_{k/(k+1)} \right| \leq \chi$ ve $\left| \frac{w_k}{w_{k+2}} - \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \right| \leq \chi$ koşulunu sağlaması ve χ değerinin minimize edilmesi gereklidir. Burada maksimum tutarlılık gereksinimi, ağırlık katsayılarının elde edilen değerleri için $\chi = 0$ olmasıyla gerçekleşir. Tam tutarlılık ise tam tutarlılıktan sapma değerinin TTS(χ) minimum olmasıyla gerçekleşir. Nihai ağırlıkların belirlenmesi için optimizasyon problemi Eşitlik (12)'de gösterilmektedir.

$$\begin{aligned} \min \chi \\ \left| \frac{w_{j(k)}}{w_{j(k+1)}} - \varphi_{k/(k+1)} \right| \leq \chi, \quad \forall j \\ \left| \frac{w_{j(k)}}{w_{j(k+2)}} - \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \right| \leq \chi, \quad \forall j \\ \sum_{j=1}^n w_j = 1, \quad \forall j \\ w_j \geq 0, \quad \forall j. \end{aligned} \quad (12)$$

Bu çalışmada nihai ağırlıklar R programının fucom paketi (Vanzetta, 2024) yardımıyla elde edilmiştir.

3.3. Optimal Ağırlıkların Hesaplanması

Bu alt bölümde CRITIC ve FUCOM yöntemleri ile hesaplanan objektif ve sübjektif ağırlıklar Eşitlik (13) ile birleştirilerek performans kriterlerinin optimal ağırlıkları elde edilmiştir.

$$w_j = pw_j^C + (1 - p)w_j^F \quad (13)$$

Burada w_j^C CRITIC yönteminden elde edilen ağırlıkları, w_j^F ise FUCOM yönteminden elde edilen ağırlıkları göstermektedir. p değeri ise bu çalışmada 0,5 olarak kabul edilmiştir. Ağırlık yöntemlerinin farklı yöntemler ile birleştirilmesi, bilişsel heterojen ağ birleştirme (Zhong vd., 2022) ve Avrupa şehirlerinin rekabetçilik düzeylerinin karşılaştırılması (Işık vd., 2024) problemlerinde de kriter ağırlıklandırma olarak kullanılmıştır.

3.4. Gri İlişkisel Analiz (GRA)

Gri sistem teorisi ilk olarak Profesör Deng Julong tarafından 1982 yılında “Control Problems of Grey Systems” başlıklı makalede tanıtılmıştır. Bilginin eksik, zayıf veya belirsiz olduğu durumlar “Gri” olarak adlandırılarak, sistemdeki problemlerin çözümleri için önerilmiş ve gri tahminleme, gri karar verme olarak farklı alanlarda uygulamaya konu olmuştur (Deng, 1989). GRA, ekonomik sürdürülebilirlik (Wu vd., 2013), finansal sektör (Camelia vd., 2013), makroekonomik göstergeler (Duran vd., 2017), sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesi (Aydemir ve Şahin, 2019), yeşil büyüme (Koçak, 2020), CO2 emisyonu (Rehman ve Rehman, 2022), inovasyon potansiyeli (Tutak ve Brodny 2023) gibi alanlarda kullanılan ÇKKV yöntemidir. Bu çalışmada ise makroekonomik göstergelerin farklı yıllardaki performanslarının sıralanması için kullanılmıştır. GRA yönteminin adımları sırasıyla aşağıda verilmiştir (Deng, 1989; Aydemir ve Şahin, 2019).

Adım 1. Referans Serisi ve Karar Matrisinin Oluşturulması: m adet alternatif ve n adet kriterden oluşan bir karar matrisi (D) oluşturulur.

$$D = \begin{bmatrix} x_1(1) & \cdots & x_1(j) \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m(1) & \cdots & x_m(j) \end{bmatrix}_{m \times n} ; i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n. \quad (14)$$

Adım 2. Normalizasyon: Kriterin fayda ve maliyet olması durumunda, sırasıyla Eşitlik (15) ve Eşitlik (16) kullanılarak normalizasyon işlemi yapılır.

$$x_i^*(k) = \frac{x_i(k) - \min x_i(k)}{\max x_i(k) - \min x_i(k)} \quad (15)$$

$$x_i^*(k) = \frac{\max x_i(k) - x_i(k)}{\max x_i(k) - \min x_i(k)} \quad (16)$$

Adım 3. Mutlak Değer Fark Matrisinin Hesaplanması: Eşitlik (17) kullanılarak mutlak değer fark matrisi oluşturulur.

$$\Delta_{0i}(k) = |x_0^*(k) - x_i^*(k)| \quad (17)$$

Adım 4. Gri İlişki Katsayısının Bulunması: Mutlak değer fark matrisinde, Δ_{\max} ve Δ_{\min} değerleri hesaplanır. Burada, Δ_{\max} matristeki maksimum fark değerini ve Δ_{\min} ise minimum fark değerini ifade eder. Gri ilişki katsayısı ξ , Eşitlik (18) kullanılarak hesaplanır.

$$\xi_i(k) = \frac{\Delta_{\min} + p \Delta_{\max}}{\Delta_{0i}(k) + p \Delta_{\max}}, \quad (18)$$

ve p değeri çoğu durumda 0,5 kabul edilir.

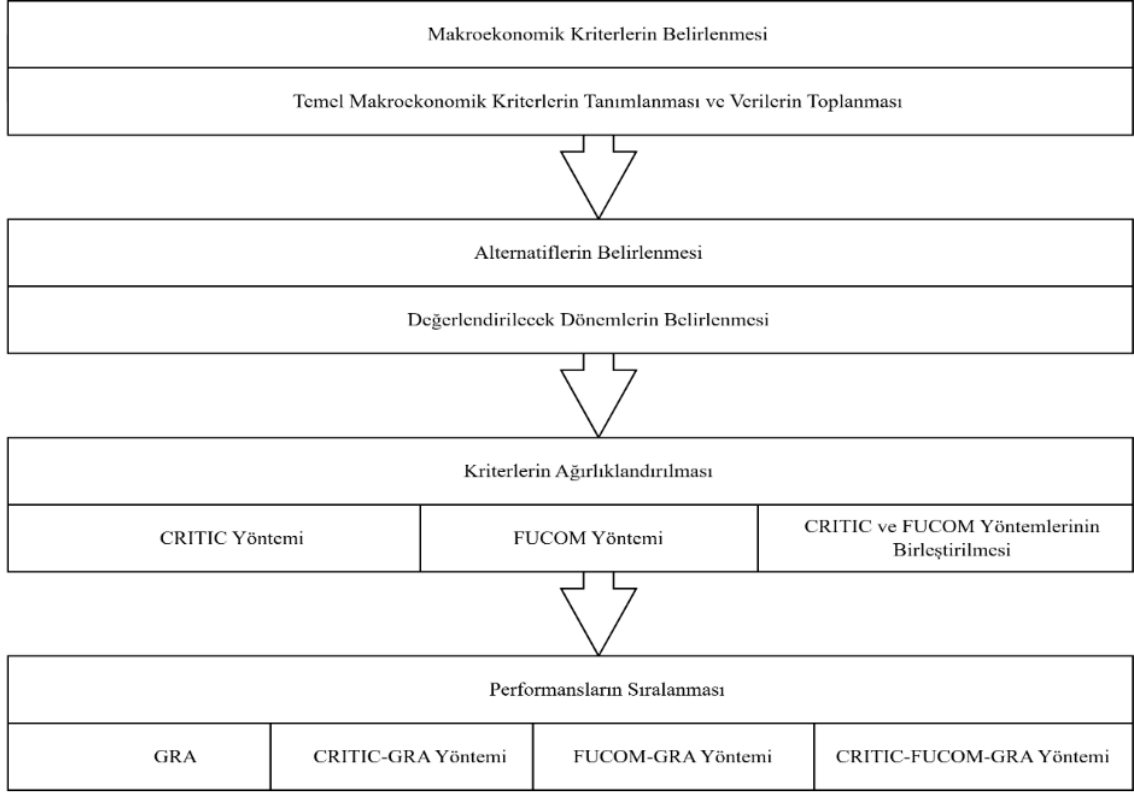
Adım 5: Gri İlişki Derecesinin Hesaplanması: Gri ilişki derecesinin hesaplanması için Eşitlik (19) kullanılır.

$$r_i = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n \xi_i(k) \quad (19)$$

Kriterler için farklı bir ağırlık katsayısı (w) belirlenmişse, Gri ilişki derecesi Eşitlik (20) ile hesaplanır.

$$r_i = \sum w(k) \xi(k) \quad (20)$$

Çalışmada önerilen karar verme sürecinin adımları Şekil 1'de özetlenmektedir.

Şekil 1. Önerilen Karar Verme Süreci

4. BULGULAR

Makroekonomik performansı değerlendirme kriterleri ve kriter kısaltmaları Tablo 1’de gösterilmektedir. Veriler, Dünya Bankası’nın Dünya Gelişmişlik Göstergeleri (World Bank, 2024) ve Uluslararası Para Fonu’nun Dünya Ekonomik Görünümü (IMF, 2024) veri tabanlarından elde edilmiştir. Tablo 1’de birinci kriter olan kadınların işgücüne katılım oranı, ekonomik olarak aktif olan 15 yaş ve üzeri kadın nüfusu içinde kadın işgücü payını göstermektedir. İkinci kriter olan işsizlik oranı, çalışmayan ancak iş bulmaya hazır olan ve iş arayan işgücünün payını ifade etmektedir. Dış ticareti temsilen kullanılan ticaret kriteri, GSYİH’nin bir payı olarak ölçülen mal ve hizmet ihracat ve ithalatının toplamıdır (World Bank, 2024). Enflasyon ise önceki çalışmalardan farklı olarak, gerçekleşen enflasyonun Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası enflasyon hedefinden sapmanın kareleri olarak ölçülmektedir. Ölçümün arkasındaki temel sezgi, enflasyonun hedeften sapmasında aşağı veya yukarı yönlü olarak her iki durumun da istenmeyen bir durum olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle negatif veya pozitif sapmalar kareleri alınarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 1. Değerlendirme Kriterleri

Sıra No	Kriter	Kısaltması
1	Kadın İşgücüne Katılım Oranı	K_1
2	İşsizlik	K_2
3	Ticaret	K_3
4	Enflasyon	K_4
5	Ortaokul Kayıt Oranı	K_5
6	Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu	K_6
7	Finansal Gelişme	K_7
8	Cari İşlemler Dengesi	K_8
9	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	K_9
10	Reel Kişi Başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	K_{10}
11	Bütçe Dengesi	K_{11}

Çalışmada beşeri sermayeyi (eğitimi) temsilen kullanılan ortaokul kayıt oranı (ortaöğretim brüt kayıt oranı), yaşa bakılmaksızın toplam kayıtların, resmi olarak gösterilen eğitim seviyesine karşılık gelen yaş grubundaki nüfusa oranıdır. Ortaöğretim, ilköğretim düzeyinde başlayan temel eğitimin tamamlanmasını sağlamakta ve daha uzman öğretmenler kullanarak ve daha fazla konu veya beceri odaklı eğitim sunarak yaşam boyu öğrenme ve insani gelişimin temellerini atmayı amaçlamaktadır (World Bank, 2024). Yatırımı temsilen kullanılan gayri safi sabit sermaye oluşumu (GSYİH içindeki payı) kriteri, arazi iyileştirmelerini (çitler, hendekler, kanalizasyonlar vb.); tesis, makine ve ekipman alımlarını; okullar, ofisler, hastaneler, özel konutlar, ticari ve endüstriyel binalar dahil olmak üzere yolların, demiryollarının ve benzerlerinin inşasını içermektedir (World Bank, 2024).

Uzun dönemli ekonomik büyümeyi etkileyen ve finansal gelişmeyi temsilen kullanılan finansal gelişme kriteri, literatürde yoğun olarak kullanılan bankalar tarafından özel sektöre verilen yurtiçi kredilerin GSYİH içindeki payı ile ölçülmektedir. Bu kriter, merkez bankası dışında mevduat kabul eden ticari bankalar tarafından özel sektöre sağlanan kredileri, hisse senedi şeklinde olmayan menkul kıymet alımlarını, ticari kredileri ve diğer alacak hesapları gibi geri ödeme talebi oluşturan mali kaynakları kapsamaktadır. Cari işlemler dengesi kriteri ise, net mal ve hizmet ihracatı, net birincil gelir ve net ikincil gelirin toplamının GSYİH içindeki payı ile temsil edilmektedir. Net doğrudan yabancı girişlerinin GSYİH'ye oranı ile kullanılan doğrudan yabancı yatırımlar kriteri, yatırımcının kendi ülke ekonomisi dışındaki bir ekonomide faaliyet gösteren bir işletmede kalıcı bir yönetim hissesi (oy hakkına sahip hisselerin yüzde 10'u veya daha fazlası) elde etmek için yapılan net yatırım girişlerini göstermektedir. Ödemeler dengesinde gösterildiği gibi öz sermaye, kazançların yeniden yatırımı, diğer uzun vadeli sermaye ve kısa vadeli sermayenin toplamından oluşmaktadır (World Bank, 2024).

Ülkede yaşayan toplumun refahını temsilen reel kişi başına GSYİH kriteri kullanılmaktadır. Reel kişi başına GSYİH (sabit 2015 ABD doları), GSYİH'nin yıl ortası nüfusuna bölünmesiyle elde edilmektedir (World Bank, 2024). Bütçe dengesi (GSYİH içindeki payı) ise, toplam gelir eksi toplam harcama olarak hesaplanmaktadır. Bu kriter, genel hükümetin, ekonomideki diğer sektörlerin ve yerleşik olmayanların emrine ne ölçüde mali kaynak verdiğini (net borç verme) veya diğer sektörler ve yerleşik olmayanlar tarafından üretilen mali kaynakları ne ölçüde kullandığını (net borçlanma) ölçen temel bir kamu finansman göstergesidir (IMF, 2024). Kriterlerin belirlenmesinin ardından, kriter önem ağırlıklarının belirlenmesi için objektif bir yöntem olan CRITIC, subjektif değerlendirmeleri dikkate alan FUCOM ve CRITIC-FUCOM yöntemleri uygulanmıştır.

4.1. CRITIC Yöntemine İlişkin Bulgular

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması: Belirlenen 11 farklı makroekonomik performans kriteri için veriler, kriter yönleri ve referans serisi Tablo 2'de gösterilmektedir. K_2 ve K_4 kriterleri performans değerlendirmesi açısından minimum yönlü, diğer kriterler maksimum yönlü alınmıştır.

Tablo 2. Karar Matrisi

	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}
	Maks.	Min.	Maks	Min.	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.
Referans Serisi	35,07	9,71	81,17	5,76	116,04	29,86	70,9	1,97	2,23	14055,1	-0,51
2013	35,07	9,71	81,17	5,76	116,04	29,86	70,9	1,97	2,23	14055,1	-0,51
2014	30,26	9,9	53,77	10,24	105,98	28,75	59,64	-3,42	1,42	10556,12	-0,97
2015	31,51	10,3	51,09	14,44	107,24	29,55	62,6	-2,47	2,23	11050	-0,51
2016	32,45	10,9	48,33	12,25	108,55	29,11	65,28	-2,55	1,59	11264,61	-1,68
2017	33,59	10,92	55,76	47,89	112,98	29,86	65,94	-4,09	1,3	11953,67	-1,88
2018	34,17	10,96	62,61	234,09	112,12	29,77	63,13	-1,87	1,6	12148,29	-3,13
2019	34,36	13,73	63,19	46,79	111,91	25,98	61,83	1,97	1,25	12073,87	-4,78
2020	30,89	13,15	61,34	92,16	112,53	27,52	70,9	-4,32	1,07	12179,66	-4,72
2021	32,82	11,97	71,08	965,97	114,15	28,17	66,07	-0,78	1,57	13449,93	-3,05
2022	35,07	10,47	81,17	3512,93	116,04	29,16	48,35	-5,05	1,51	14055,11	-1,12

Adım 2: Normalize karar matrisi: Kriterlerin fayda ve maliyet durumlarına göre Eşitlik (2) ve Eşitlik (3) kullanılarak, normalize karar matrisi Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}
0,104	1,000	0,128	1,000	0,000	0,611	0,371	0,000	0,302	0,000	0,836
0,000	0,953	0,166	0,999	0,273	0,714	0,501	0,243	0,302	0,093	0,892
0,260	0,853	0,084	0,998	0,364	0,920	0,632	0,376	1,000	0,221	1,000
0,455	0,704	0,000	0,998	0,458	0,807	0,751	0,365	0,448	0,277	0,726
0,692	0,699	0,226	0,988	0,779	1,000	0,780	0,149	0,198	0,455	0,679
0,813	0,689	0,435	0,935	0,717	0,977	0,655	0,461	0,457	0,506	0,386
0,852	0,000	0,452	0,988	0,701	0,000	0,598	1,000	0,155	0,487	0,000
0,131	0,144	0,396	0,975	0,746	0,397	1,000	0,117	0,000	0,514	0,014
0,532	0,438	0,693	0,726	0,863	0,564	0,786	0,614	0,431	0,843	0,405
1,000	0,811	1,000	0,000	1,000	0,820	0,000	0,014	0,379	1,000	0,857

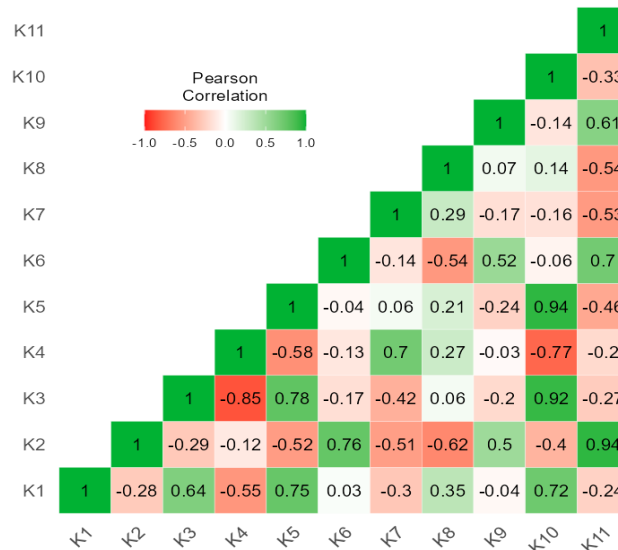
Tablo 4. Kriterler Arası Korelasyon Katsayıları

	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}
K_1	1,000	-0,276	0,637	-0,552	0,746	0,034	-0,304	0,345	-0,039	0,723	-0,236
K_2	-0,276	1,000	-0,287	-0,123	-0,524	0,760	-0,509	-0,620	0,496	-0,396	0,938
K_3	0,637	-0,287	1,000	-0,849	0,779	-0,171	-0,420	0,057	-0,205	0,916	-0,272
K_4	-0,552	-0,123	-0,849	1,000	-0,576	-0,134	0,703	0,271	-0,031	-0,767	-0,196
K_5	0,746	-0,524	0,779	-0,576	1,000	-0,044	0,063	0,211	-0,236	0,937	-0,459
K_6	0,034	0,760	-0,171	-0,134	-0,044	1,000	-0,137	-0,539	0,517	-0,059	0,703
K_7	-0,304	-0,509	-0,420	0,703	0,063	-0,137	1,000	0,292	-0,173	-0,158	-0,529
K_8	0,345	-0,620	0,057	0,271	0,211	-0,539	0,292	1,000	0,072	0,137	-0,538
K_9	-0,039	0,496	-0,205	-0,031	-0,236	0,517	-0,173	0,072	1,000	-0,136	0,613
K_{10}	0,723	-0,396	0,916	-0,767	0,937	-0,059	-0,158	0,137	-0,136	1,000	-0,328
K_{11}	-0,236	0,938	-0,272	-0,196	-0,459	0,703	-0,529	-0,538	0,613	-0,328	1,000

Adım 3: Korelasyon katsayılarının hesaplanması: Kriterler arası Pearson korelasyon katsayıları yukarıda Tablo 4'te yer almaktadır.

Şekil 2'de kriterler arası korelasyonlar için ısı haritası verilmektedir. K2 notasyonu ile gösterilen İşsizlik ve K11 notasyonu ile gösterilen Bütçe Dengesi arasında en yüksek pozitif korelasyon gözlenirken, K3 ile gösterilen Ticaret ve K4 ile gösterilen Enflasyon arasında en yüksek negatif korelasyon gözlenmektedir.

Şekil 2. Korelasyon Isı Haritası

Adım 4: Kriter ağırlıklarının hesaplanması: Ağırlıkları hesaplamak için, normalize karar matrisinden Eşitlik (5) kullanılarak hesaplanan standart sapma, Eşitlik (4) yardımıyla $(1-r_{jk})$ değerlerinin kullanılarak Eşitlik (6) ile hesaplanan C indeksi değerleri ve Eşitlik (7) ile hesaplanan kriter ağırlıkları Tablo 5'te verilmiştir. Kriter ağırlıkları sırasıyla $K_4 > K_{11} > K_2 > K_8 > K_1 > K_7 > K_3 > K_{10} > K_5 > K_6 > K_9$ olarak bulunmuştur. K_4 ile gösterilen Enflasyonun kriter ağırlığı diğer kriterlere göre daha önemli bulunmuştur. K_9 ile gösterilen Doğrudan Yabancı Yatırımlar diğer kriterlere göre daha az önemli bulunmasına rağmen ağırlık olarak diğer kriterlere göre yakın bulunmuştur.

Tablo 5. Hesaplanan Standart Sapma s_j , C_j İndeksi ve Kriter Ağırlıkları w_j

	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}
s_j	0,3512	0,3345	0,3075	0,3138	0,3071	0,3065	0,2740	0,3063	0,2659	0,3121	0,3609
C_j	3,1338	3,5260	3,0181	3,8450	2,7952	2,7802	3,0609	3,1585	2,4249	2,8496	3,7179
w_j	0,0913	0,1028	0,0880	0,1121	0,0815	0,0810	0,0892	0,0921	0,0707	0,0831	0,1084

4.2. FUCOM Yöntemine İlişkin Bulgular

Kriterlerin ağırlıklandırılmasında subjektif değerlendirmeleri dikkate alan FUCOM uygulanmıştır. Bu yöntemde iki karar vericinin, kriterlerin önem sırası ve kriterlere verdikleri öncelikler [1,9] ölçeğinde puanlandırılmış ve nihai ağırlıklar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Karar Vericilerin Değerlendirmeleri ve Kriterlerin Önem Ağırlıkları

Kriter Önem Sıralaması	K_{10}	K_4	K_2	K_6	K_8	K_{11}	K_3	K_7	K_9	K_5	K_1
Kriter Önceliği	1	1	1	2	2	2	2	4	4	7	7
w_j	0,1728	0,1728	0,1728	0,0864	0,0864	0,0864	0,0864	0,0432	0,0432	0,0247	0,0247

Karar vericilerin değerlendirmesi sonucu, K_{10} , K_4 ve K_2 ağırlıkları ilk sırada yer alıp, sırasıyla Reel Kişi Başına GSYİH, Enflasyon ve İşsizlik en önemli kriterler olarak bulunmuştur.

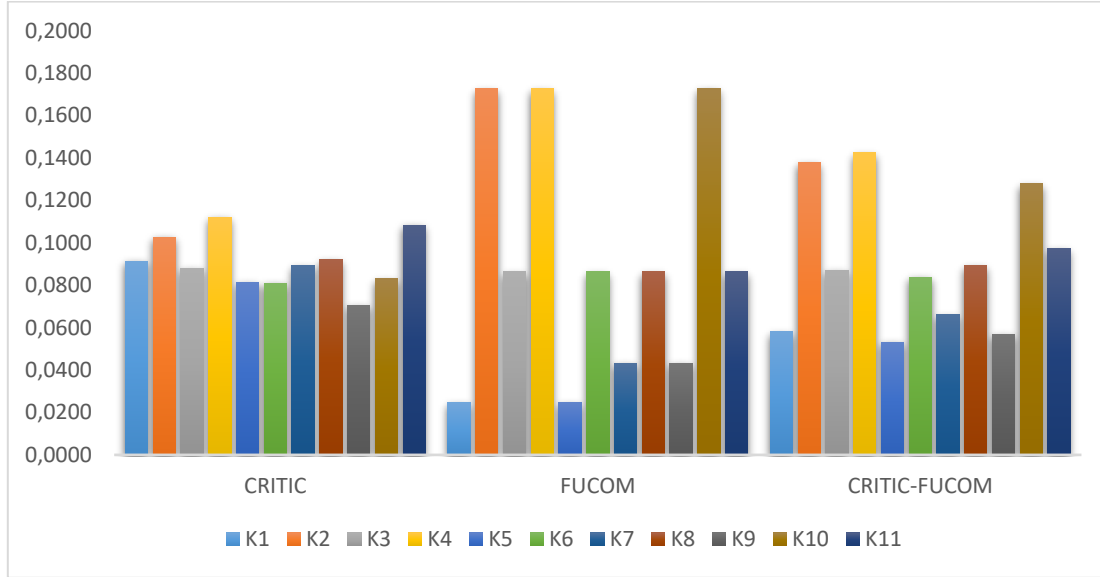
CRITIC yönteminde ise ilk üç sırada Enflasyon, Bütçe Dengesi ve İşsizlik kriterleri yer almıştır. Subjektif ve objektif kriter ağırlıklandırmada da Enflasyon ve İşsizlik ortak önemli kriterler olarak bulunmaktadır. Kriter ağırlıklarına ilişkin CRITIC ve FUCOM değerleri Şekil 3'te gösterilmektedir. K_5 , K_6 ve K_7 ile gösterilen Ortaokul Kayıt Oranı, Gayrisafi Sabit Yatırım ve Finansal Gelişme kriterlerinin ağırlıkları her iki yöntem de birbirine yakın bulunmuştur.

4.3. CRITIC-FUCOM Ağırlıklandırma Yöntemine İlişkin Bulgular

CRITIC ve FUCOM yönteminden elde edilen ağırlıklar birleştirildiğinde, kriterlere ilişkin nihai ağırlıklar Tablo 7'de verilmiştir. CRITIC-FUCOM hibrit yöntemine göre enflasyon en yüksek ağırlığa sahipken, bu kriteri sırasıyla işsizlik ve reel kişi başına GSYİH takip etmektedir. En düşük ağırlıklar ise orta okul kayıt oranı, doğrudan yabancı yatırımlar ve kadınların işgücüne katılım oranıdır. Tablo 7'de sunulan kriter ağırlıkları sırasıyla $K_4 > K_2 > K_{10} > K_{11} > K_8 > K_3 > K_6 > K_7 > K_1 > K_9 > K_5$ şeklindedir.

Tablo 7. CRITIC-FUCOM Hibrit Yöntem Ağırlıkları

	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}
w_j	0,0581	0,1379	0,0872	0,1424	0,0531	0,0837	0,0662	0,0892	0,0569	0,1279	0,0974

Şekil 3. CRITIC, FUCOM ve CRITIC-FUCOM Yöntemlerine İlişkin Kriter Ağırlıkları

4.4. GRA Yöntemine İlişkin Bulgular

2013-2022 dönemine ilişkin GRA yöntemi ile performans sıralamasını elde etmek için Eşitlik (14)-Eşitlik (20) adımları uygulanmıştır. Kriterlere ilişkin Gri ilişki katsayıları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Kriterlere İlişkin Gri İlişki Katsayıları

Kriterler	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}
Yıllar/Kriter Yönü	Maks	Min	Maks	Min	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks
2013	0,358	1,000	0,364	1,000	0,333	0,562	0,443	0,333	0,417	0,333	0,753
2014	0,333	0,914	0,375	0,997	0,407	0,636	0,500	0,398	0,417	0,355	0,823
2015	0,403	0,773	0,353	0,995	0,440	0,862	0,576	0,445	1,000	0,391	1,000
2016	0,479	0,628	0,333	0,996	0,480	0,721	0,667	0,441	0,475	0,409	0,646
2017	0,619	0,624	0,393	0,977	0,693	1,000	0,694	0,370	0,384	0,479	0,609
2018	0,728	0,617	0,469	0,885	0,638	0,956	0,592	0,481	0,479	0,503	0,449
2019	0,772	0,333	0,477	0,977	0,626	0,333	0,554	1,000	0,372	0,493	0,333
2020	0,365	0,369	0,453	0,953	0,663	0,453	1,000	0,361	0,333	0,507	0,336
2021	0,517	0,471	0,619	0,646	0,785	0,534	0,700	0,564	0,468	0,761	0,457
2022	1,000	0,726	1,000	0,333	1,000	0,735	0,333	0,336	0,446	1,000	0,778

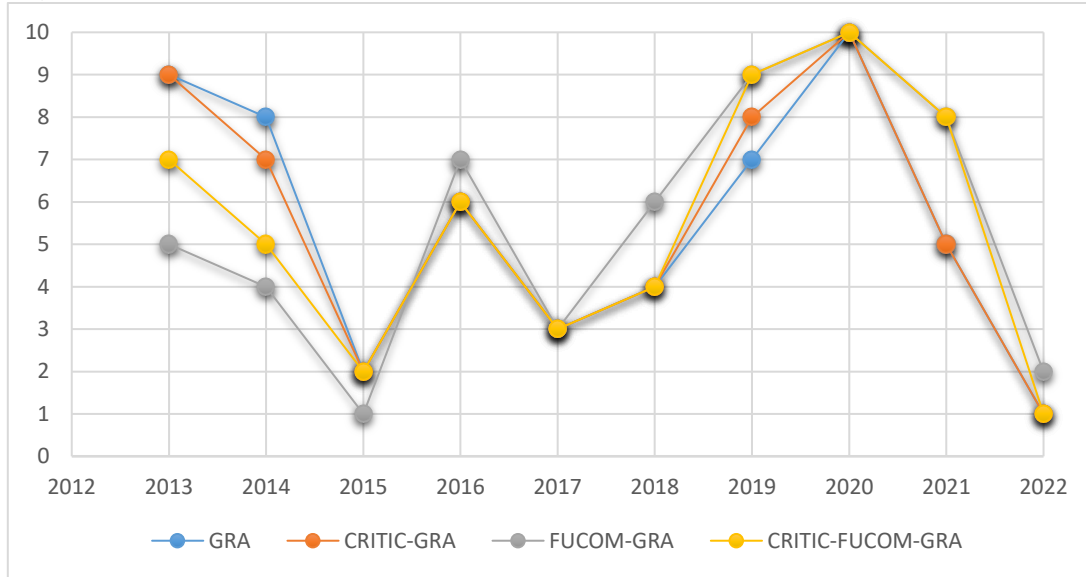
CRITIC-FUCOM-GRA hibrit yöntemle dönemlere ilişkin performans sıralamalarını belirlemek için CRITIC ve FUCOM yönteminden elde edilen ağırlıkların birleştirilmesi ile elde edilen optimal ağırlıklar, CRITIC-FUCOM-GRA yönteminde Eşitlik (20) kullanılarak yönteme ilişkin gri ilişki dereceleri elde edilmiştir. CRITIC-FUCOM-GRA hibrit yöntemin gri ilişki dereceleri ve sıralama sonuçları Tablo 9’da gösterilmiştir. Ayrıca çalışmada duyarlılık analizi olarak Eşit ağırlıklı, CRITIC ağırlıklı ve FUCOM ağırlıklı GRA yöntemlerinden elde edilen sıralama sonuçları da tabloda sunulmuştur.

Tablo 9. Eşit, CRITIC, FUCOM ve CRITIC-FUCOM Ağırlıklı GRA Performans Sıralamaları

Yıllar	Eşit Ağırlıklı-GRA	Sıralama	CRITIC-GRA	Sıralama	FUCOM-GRA	Sıralama	CRITIC-FUCOM-GRA	Sıralama
2013	0,536	9	0,561	9	0,631	5	0,596	7
2014	0,560	8	0,583	7	0,642	4	0,612	5
2015	0,658	2	0,668	2	0,692	1	0,680	2
2016	0,571	6	0,584	6	0,609	7	0,596	6
2017	0,622	3	0,631	3	0,643	3	0,637	3
2018	0,618	4	0,621	4	0,629	6	0,625	4
2019	0,570	7	0,579	8	0,571	9	0,575	9
2020	0,527	10	0,533	10	0,537	10	0,535	10
2021	0,593	5	0,590	5	0,595	8	0,592	8
2022	0,699	1	0,692	1	0,685	2	0,688	1

Çalışmada önerilen CRITIC-FUCOM-GRA hibrit yöntem sonuçlarına göre Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansının en başarılı olduğu yıl 2022 yılıdır. 2022 yılını sırasıyla 2015, 2017 ve 2018 yılları takip etmektedir. 2020 yılı ise performans sıralamasına göre son sırada yer almaktadır. Bulgular, alternatif ağırlıklandırma yöntemleri ile de benzer sonuçlar göstermektedir. Eşit ağırlıklı ve CRITIC ağırlıklı GRA yöntemlerine göre 2022 yılı, FUCOM ağırlıklı GRA yöntemine göre 2015 yılı en başarılı yıldır. Ayrıca alternatif tüm ağırlıklandırma yöntemler altında 2020 yılı en kötü performansa sahip yıldır. Alternatif ağırlıklandırma yöntemleri altındaki GRA performans sıralamaları Şekil 4'te verilmektedir.

Şekil 4. GRA, CRITIC-GRA, FUCOM-GRA ve CRITIC-FUCOM-GRA Performans Sıralamaları

Bulgular, CRITIC yöntemle en yüksek ağırlığa sahip kriterlerin Enflasyon, Bütçe Dengesi ve İşsizlik olduğunu ortaya koymasından Akbulut ve Aydın'ın (2023) bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Sözü edilen çalışma ve bu çalışmanın ortaya koyduğu bulguların bir diğer ortak yönü de en kötü performans sergileyen yılların Covid-19 sonrası yıllar olmasıdır. Covid-19 pandemi krizinin yaşandığı yıllarda Türkiye'nin makroekonomik performansının düşüş yaşadığına ilişkin bulgulara ulaşan bir diğer çalışma da Yalman vd. (2023) çalışmasıdır. 2000-2020 dönemini MEREC-LOPCOW-MARCOS karar modeli ile inceleyen Yalman vd. (2023), 2001 krizi ve küresel finansal krizin yaşandığı yıllarda da Türkiye'nin makroekonomik performansının düşüş yaşadığını tespit etmişlerdir. 2020 yılının en kötü performans sergileyen yıl olmasında; Covid-19 sonrası enflasyonun hızlı bir biçimde yükselmesi, bütçe açığının sürekli büyümesi, yerli paranın değerinin düşmesine rağmen ithalat hacminin beklenen düzeye inmemesi ve CDS priminde artışlar olmasının önemli etkenler arasında olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak tüm bulgular birlikte ele alındığında 2022 yılının en iyi performans sergileyen yıl olması, Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansının Covid-19 sonrasında hızlı bir toparlanma yaşadığı ve dış şokların etkisinin uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında makroekonomik dengeye hızlı bir biçimde dönülebilmesi amacıyla birbirini destekleyen para, maliye ve dış ticaret politikalarının etkin olduğu ve uzun dönemli etkileri olan göstergelerin de göz önüne alındığı belirtilebilir.

5. SONUÇ

Politika yapıcılar, özellikle de yeniden seçilebilmek için oy maksimizasyonu hedefleyen hükümetler, uyguladıkları politikaların seçmen beklentilerini karşılayıp karşılamadığını değerlendirmek ve ekonomi üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini ölçmek için makroekonomik performans değerlendirmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Makroekonomik performans değerlendirmesi, uygulanan politikaların başarı düzeyini ölçerek hükümetlerin politika tercihlerini etkileyebilmekte ve gelecekte uygulanması muhtemel politikalarda etkin ve etkili karar alınmasını sağlayabilmektedir. Ülkelerin

makroekonomik performansı, genellikle ekonomik büyüme, kişi başına gelir, istihdam ve enflasyon gibi toplumun refahı ile yakından ilişkili temel makroekonomik göstergeler ile ölçülmektedir. Ancak makroekonomik performansın birkaç temel gösterge kullanılarak ölçümü eksik bir ölçüm olabilmektedir. Bu nedenle çalışmada ülkelerin uzun dönemli ekonomik performansını etkileyen beşeri sermaye (eğitim), finansal gelişme, doğrudan yabancı yatırımlar ve kadınların işgücüne katılımı gibi diğer faktörler de dikkate alınmıştır. Performans değerlendirmesinde ekonominin farklı boyutlarının incelemeye dahil edilmesi, çalışmada araştırmacılara kapsamlı bir analiz imkanı tanıyan ÇKKV yönteminin seçimini gerekli kılmıştır. ÇKKV ile ekonomiye ilişkin farklı kriterlerin eşanlı olarak incelenmesi, politika yapıcıların politika tercihinde daha açık bir görüşe sahip olmalarını sağlayabilecektir.

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinin küresel finansal kriz sonrası Covid-19 sürecini de kapsayan 2013-2022 dönemi için makroekonomik performansını değerlendirmektedir. Çalışmada analiz yöntemi olarak hibrit bir ÇKKV metodolojisi tercih edilmiştir. Hem CRITIC hem de FUCOM ağırlıklandırmanın kullanıldığı analizde objektif ve sübjektif ağırlık katsayılarını entegre eden CRITIC-FUCOM ağırlıklandırma modeli GRA sıralama modeli ile entegre edilmiştir. Çalışmada 11 farklı makroekonomik performans kriteri seçilmiştir. Temel makroekonomik göstergelere (kişi başına gelir, işsizlik, ithalat ve ihracat, enflasyon, yatırım, bütçe ve cari işlemler dengesi) ilave olarak ve de önceki çalışmalardan farklı olarak uzun dönemli ekonomik büyümeyi etkileyen beşeri sermaye (eğitim), finansal gelişme, doğrudan yabancı yatırımlar ve kadınların işgücüne katılımı analize dahil edilmiştir. CRITIC ağırlıklandırma yönteminde en yüksek ağırlıklar sırasıyla enflasyon, bütçe dengesi ve işsizliktir. Ancak genel olarak bakıldığında ağırlıklar arasında yüksek farklılıklar bulunmamaktadır. FUCOM yönteminde ise reel kişi başına GSYİH en yüksek ağırlığa sahipken, bunu sırasıyla enflasyon ve işsizlik izlemektedir. Çalışmada önerilen CRITIC-FUCOM ağırlıklandırma modelinde de FUCOM'a benzer şekilde enflasyonun, işsizliğin ve reel kişi başına GSYİH'nin en yüksek ağırlığa sahip olduğu gözlemlenmiştir. CRITIC-FUCOM-GRA hibrit modelinden elde edilen sonuçlar, makroekonomik performans açısından en başarılı yılın 2022 yılı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu alternatif ağırlıklandırma (eşit ağırlık ve CRITIC ağırlıklı) tekniklerinin kullanılmasıyla da teyit edilmiştir. 2015 yılı ikinci sırada yer almış olup bu yılı sırasıyla 2017 ve 2018 yılları takip etmektedir. 2020 yılı ise performans sıralamasında hem CRITIC-FUCOM-GRA sıralamasında hem de duyarlılık analizinde kullanılan ve alternatif modeller tarafından üretilen sıralamalarda son sırada yer almaktadır.

Sonuçlar, küresel ekonomiyi olumsuz etkileyen ve ülkelerin önemli ölçüde daralmasına neden olan Covid-19 salgınının en yoğun yaşandığı 2020 yılının Türkiye ekonomisi açısından da zor geçtiğini teyit etmektedir. Pandeminin başlaması ile baş gösteren üretimde düşüş, tüketimde zayıflama ve işsizlik artışı gibi olumsuz gelişmeler, bu sonucu doğrudan etkilemiştir. Bu dönemde uygulanan genişletici para ve maliye politikaları enflasyonu arttırmış, bütçe ve cari işlemler dengesinde bozulmalara yol açmıştır. Önemli istihdam kayıplarının yaşandığı bu dönemde arz zincirinin bozulması dış ticaretin daralmasına ve sermaye akımlarının tersine dönmesine neden olmuştur. Analiz sonuçlarında 2020 yılının en kötü makroekonomik performansa sahip olması, Türkiye ekonomisinin 2020 yılında yaşadığı tecrübelerle tutarlı görünmektedir. 2022 yılının ekonomik performans açısından en iyi yıl olması ise Türkiye ekonomisinin pandemi sonrası toparlanmasının hızlandığı bir yıl olması bakımından değerlendirilebilir. Küresel ekonomideki iyileşmeye paralel olarak Türkiye ekonomisi de olumlu gelişmeler sağlamıştır. Yüksek enflasyona rağmen reel gelir düzeyindeki, istihdamdaki ve dış ticaretteki artış ve bütçe açığındaki azalma bu sürece destek olmuştur. Ayrıca 2022 yılı, uzun dönemli ekonomik performansı etkileyen değişkenlerde de artışın bir sonucu olarak görülebilmektedir.

Kadınların işgücüne katılım oranı ve okullaşma oranı bu dönemde en yüksek değerlerine ulaşmıştır. Çalışma, makroekonomiyi çok boyutlu ele almakta ve sadece enflasyon ya da cari işlemler açığı gibi tek bir boyutu dikkate almamaktadır. Bu doğrultuda 2022 yılının en iyi performansı sergilemesi bulgusunun analiz özelinde ve dikkate alınan kriterlere özgü olduğu unutulmamalıdır. En iyi makroekonomik performans gösteren 2022 yılını takiben 2015, 2017 ve 2018 yıllarının iyi performans göstermesi ancak 2020 yılının en kötü performansı sergilemesi, Türkiye ekonomisinin bu yıllarda dalgalanmalar yaşadığını göstermektedir. Bu dönemde artan siyasi sorunlar ve küresel ölçekte gelişmiş ülke ekonomilerinin politika değişimleri bu süreci yönlendiren temel gelişmelerdir.

Türkiye ekonomisinin 2013-2022 dönemindeki makroekonomik performansını 11 kriter kullanarak çok boyutlu bir çerçevede ele alan bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Çalışmada sadece 11 ana kriter kullanılmış ancak makroekonomik performansı etkileyebilecek doğal afetler ve politik istikrarsızlık gibi bazı dışsal faktörler göz ardı edilmiştir. Gelecekteki çalışmalar, yalnızca Türkiye ekonomisine odaklanmak yerine, Türkiye ekonomisi ile benzer yapısal özellikler gösteren gelişmekte olan ülkelerle genişletilebilir. Bu yolla, ülkelerin nispi performansları değerlendirilebilir ve ülkeler arasında karşılaştırmalar sağlanarak politika tercihleri ve bu tercihlerin sonuçları tespit edilebilir. Ayrıca farklı senaryolar altında Türkiye veya gelişmekte olan ülke gruplarının politika tercihleri simülasyon yöntemi ile analiz edilip politika yapıcılara yol gösterilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, A., Ahmad, S., Athar, M. A., Rajpoot, N. ve Talib, F. (2022). Healthcare Performance Management Using Integrated FUCOM-MARCOS Approach: The Case of India. *The International Journal of Health Planning and Management*, 37(5), 2635-2668.
- Akbulut, O. Y. ve Aydın, Y. (2023). ÇKKV Yöntemleri ile Makroekonomik Performans Analizi 2000-2022 Dönemi İçin Türkiye Örneği. A. Y. Çamlı (Ed.), *İktisat, Maliye ve İşletme Alanında Güncel Çalışmalar* içinde (59-84). İstanbul: Kriter.
- Al, İ. ve Baday Yıldız, E. (2019). Türkiye'nin 2006-2017 Dönemi Makroekonomik Performansı: Sihirli Kare Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 303-320.
- Al, İ. ve Demirel, S. K. (2022). Türkiye'nin Makroekonomik Performansının TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi: 2002-2019 Dönemi. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 9(1), 202-222.
- Alinezhad, A. ve Khalili, J. (2019). CRITIC Method. *New methods and applications in multiple attribute decision making (MADM)* içinde (199-203). *International Series in Operations Research & Management Science*, vol 277. Springer Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-15009-9_26
- Arsu, T. ve Ayçin, E. (2021). Evaluation of OECD Countries with Multicriteria Decision-Making Methods in Terms of Economic, Social and Environmental Aspects. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 4(2), 55-78.
- Ayçin, E. ve Aşan, H. (2021). İş Zekası Uygulamaları Seçimindeki Kriterlerin Önem Ağırlıklarının FUCOM Yöntemi ile Belirlenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 195-208.
- Aydemir, E. ve Sahin, Y. (2019). Evaluation of Healthcare Service Quality Factors Using Grey Relational Analysis in a Dialysis Center. *Grey Systems: Theory and Application*, 9(4), 432-448.
- Balcerzak, A. P. ve Pietrzak, M. B. (2016). Application of TOPSIS Method For Analysis of Sustainable Development in European Union Countries (No. 22/2016). *Institute of Economic Research Working Papers*.
- Baležentis, A., Baležentis, T. ve Valkauskas, R. (2010). Evaluating Situation of Lithuania in the European Union: Structural Indicators and MULTIMOORA Method. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(4), 578-602.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Barro, R. J. (1999). Reagan vs. Clinton: Who's the Economic Champ? *Business Week*, February 22, 22.
- Barro, R. J. (2003). Determinants of Economic Growth in a Panel of Countries. *Annals of Economics and Finance*, 4, 231-274.
- Beck, T., Levine, R. ve Loayza, N. (2000). Finance and the Sources of Growth. *Journal of Financial Economics*, 58(1-2), 261-300.
- Belke, M. (2020). CRITIC ve MAIRCA Yöntemleriyle G7 Ülkelerinin Makroekonomik Performansının Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(Temmuz 2020 (Özel Ek)), 120-139.

- Belke, M. (2020). CRITIC ve MAIRCA Yöntemleriyle G7 Ülkelerinin Makroekonomik Performansının Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(Temmuz 2020 (Özel Ek)), 120-139.
- Benlialper, A., Cömert, H. ve Düzçay, G. (2016). 2002 Sonrası Türkiye Ekonomisinin Performansı: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 43, 65-110.
- Blomström M., Lipsey, R. E. ve Zejan, M. (1992). What Explains Growth in Developing Countries. NBER Working Papers 4132, National Bureau of Economic Research.
- Calmfors, L. ve Driffill, J. (1988). Bargaining, Structure, Corporatism and Macroeconomic Performance. *Economic Policy*, 3(6), 13-61.
- Camelia, D., Emil, S. ve Liviu-Adrian, C. (2013). Grey Relational Analysis of the Financial Sector in Europe. *The Journal of Grey System*, 25(4), 19-30.
- De Azevedo Couto Firme, V. ve Teixeira, J. R. (2014). Index of Macroeconomic Performance for a Subset of Countries: A Kaldorian Analysis from the Magic Square Approach Focusing on Brazilian Economy in the Period 1997-2012. *Panoeconomicus*, 61(5), 527-542.
- De Mello L.R. (1999). Foreign Direct Investment-Led Growth: Evidence from Time Series and Panel Data. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 133-151.
- Deng, J.L. (1982). Control Problems of Grey Systems. *Systems & Control Letters*, 1(5), 288-294.
- Deng, J.L. (1989). Introduction to grey system theory. *The Journal of grey system*, 1(1), 1-24.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G. ve Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The critic method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Doğan, H. (2022). Türkiye'nin Makroekonomik Performansının 2010-2020 Yılları için CRITIC Temelli ARAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Asya Studies*, 6(19), 189-202.
- Duran, E., Uzgur Duran, B., Akay, D. ve Boran, F. E. (2017). Grey Relational Analysis between Turkey's Macroeconomic Indicators and Domestic Savings. *Grey Systems: Theory and Application*, 7(1), 45-59.
- Ela, M. ve Kurt, H. S. (2019). Comparison of Macroeconomic Performances of Sub-Saharan African Countries with TOPSIS Method. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 547-555.
- Eyüboğlu, K. (2017). Türk Dünyasında Yer Alan Ülkelerin Makro Performanslarının Karşılaştırılması. *Bilig*, (83), 331-350.
- Goldin, C. (1995). The U-shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History. T. Paul Schultz (Ed.), *Investment in Women's Human Capital and Economic Development* içinde (61-90). University of Chicago Press.
- Gökler, S. H. (2024). Optimal Site Selection for Electric Vehicle Charging Stations: Analysis with Hybrid FUCOM and Geographic Information Systems. *Energy*, 307, 132659.
- Gruben, W. C. ve McLeod, D. (1998). Capital Flows, Savings, and Growth in the 1990s. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 38(3-1), 287-301.
- IMF (2024). World Economic Outlook October 2024 Edition. Erişim 17 Kasım 2024, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2024/October>
- Işık, Ö. (2019). Türkiye'de Hayat Dışı Sigorta Sektörünün Finansal Performansının CRITIC Tabanlı TOPSIS ve MULTIMOORA Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(1), 542-562.
- Işık, Ö. (2021). AHP, CRITIC ve WEDBA Yöntemlerini İçeren Entegre Bir ÇKKV Modeli ile AXA sigorta Şirketinin Finansal Performansının Analizi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5(2), 892-908.
- Işık, Ö. (2022). Gri Entropi, FUCOM ve EDAS-M Yöntemleriyle Türk Lojistik Firmalarının Çok Kriterli Performans Analizi, *Yaşar Üniversitesi E- Dergisi*, 17(66), 472-489.
- Işık, Ö., Shabir, M. ve Moslem, S. (2024). A Hybrid MCDM Framework for Assessing Urban Competitiveness: A Case Study of European Cities. *Socio-Economic Planning Sciences*, 96, 102109.
- Hutton, A., Dow, A. ve Deeney, T. (1988). Meaning and Measurement of National Economic Success: UK Relative Economic Performance in the 1980s. *Economic Issues*, 3(2), 73-86.

- Kandemir, A. ve Özari, Ç. (2024). Türkiye Avrupa Birliği Ekonomik Performans Karşılaştırması (2007-2017): TOPSIS-EDAS Uygulaması. *The Journal of Social Sciences*, 38(38), 456-479.
- Kılıç, M. B ve Çetin, B. (2023). CRITIC Tekniğiyle Robot Süpürge için Kriter Ağırlıklandırma. S. Karaoğlu ve T. Arar (Ed.), *Yönetim, Pazarlama ve Finans Uygulamalarıyla Çok Kriterli Karar Verme* içinde (39-51). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- King, R. G. ve Levine, R. (1993a). Finance and Growth: Schumpeter Might be Right. *The Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717-737.
- King, R. G. ve Levine, R. (1993b). Finance, Entrepreneurship and Growth: Theory and Evidence. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 513-542.
- Koçak, D. (2020). Green Growth Dynamics in OECD Countries: An Application of Grey Relational Analysis. *Grey Systems: Theory and Application*, 10(4), 545-563.
- Koşaroğlu, Ş. M. (2021). E7 Ülkelerinin Makroekonomik Performanslarının ENTROPİ ve ARAS Yöntemleriyle Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (68), 203-221.
- Künç, G. Y. ve Yaşa, A. A. (2019). Türkiye-OECD Ülkelerine ait Bütçe Göstergelerinin TOPSIS ve VIKOR Yöntemleri ile Karşılaştırılması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 366-384.
- Levine, R. (1997). Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. *Journal of Economic Literature*, 35(2), 688-726.
- Levine, R. (2005). Finance and Growth: Theory and Evidence. P. Aghion ve S. N. Durlauf, (Ed.), *Handbook of Economic Growth Volume 1A* içinde (865-934). Amsterdam, Netherlands: Elsevier.
- Levine, R., Loayza, N. ve Beck, T. (2000). Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes. *Journal of Monetary Economics*, 46(1), 31-77.
- Lovell, C. A. K. (1995). Measuring the Macroeconomic Performance of the Taiwanese Economy. *International Journal of Production Economics*, 39(1-2), 165-178.
- Lucas, R.E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Mankiw, N. G., Romer, D. ve Weil, D. N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.
- Masca, M. (2017). Economic Performance Evaluation of European Union Countries by TOPSIS Method. *North Economic Review*, 1(1), 83-94.
- Mincer, J. (1985). Inter Country Comparisons of Labor Force Trends and of Related Developments: An Overview. *Journal of Labour Economics*, 3(1), 1-32.
- Okun, A. M. (1970). *The Political Economy of the Prosperity*. Washington, D.C.: The Brookings Institution.
- Öksüzakaya, M. ve Yaşar, Z. R. (2022). Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin 2016–2020 Yılları Arası Makroekonomik Performansının ARAS ve COPRAS Yöntemleri ile Karşılaştırılması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 171-198.
- Özden, Ü. H. (2011). TOPSIS Yöntemi ile Avrupa Birliğine Üye ve Aday Ülkelerin Ekonomik Göstergelere Göre Sıralanması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 215-236.
- Pamuçar, D., Stević, Ž. ve Sremac, S. (2018). A New Model for Determining Weight Coefficients of Criteria in MCDM Models: Full Consistency Method (FUCOM). *Symmetry*, 10(9), 393.
- Prentkovskis, O., Erceg, Ž., Stević, Ž., Tanackov, I., Vasiljević, M. ve Gavranović, M. (2018). A New Methodology for Improving Service Quality Measurement: Delphi-FUCOM-SERVQUAL Model. *Symmetry*, 10(12), 757.
- Psacharopoulos, G. ve Tzannatos, Z. (1989). Female Labor Force Participation: An International Perspective. *The World Bank Research Observer*, 4(2), 187-201.
- Rehman, E. ve Rehman, S. (2022). Modeling the Nexus between Carbon Emissions, Urbanization, Population Growth, Energy Consumption, and Economic Development in Asia: Evidence from Grey Relational Analysis. *Energy Reports*, 8, 5430-5442.
- Sevgin, H. ve Kundakçı, N. (2017). TOPSIS ve MOORA Yöntemleri ile Avrupa Birliği'ne Üye Olan Ülkelerin ve Türkiye'nin Ekonomik Göstergelere Göre Sıralanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 87-108.

- Silva, N. F., dos Santos, M., Gomes, C. F. S., & de Andrade, L. P. (2023). An integrated CRITIC and Grey Relational Analysis approach for investment portfolio selection. *Decision Analytics Journal*, 8, 100285.
- Tam, H. (2011). U-shaped Female Labor Participation with Economic Development: Some Panel Data Evidence. *Economics Letters*, 110(2), 140-142.
- Tansel, A. (2002). Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time-series Evidence and Cross-province Estimates. *ERC Working Paper No: 02/3*.
- Topçu, B. A. ve Oralhan, B. (2017). Türkiye ve OECD Ülkeleri'nin Temel Makroekonomik Göstergeler Açısından Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Karşılaştırılması. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(14), 260-277.
- Tutak, M. ve Brodny, J. (2023). Progress towards the Innovation Potential of the European Union Member States Using Grey Relational Analysis and Multidimensional Scaling Methods. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 6(1), 186-218.
- Uludağ, A. S. ve Ümit, A. Ö. (2020). Türk Dünyası Ülkelerinin Katma Değerli Üretim ve Makroekonomik Performanslarının DEMATEL ve COPRAS Yöntemleriyle Analizi. *Sosyoekonomi*, 28(45), 139-164.
- Urfalıoğlu, F. ve Genç, T. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Türkiye'nin Ekonomik Performansının Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ile Karşılaştırılması. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 329-360.
- Vanzetta, M. (2024). `_fucom`: Full Consistency Method (FUCOM). R package version 0.0.2, <https://CRAN.R-project.org/package=fucom>
- Welsch, H. (2011). The Magic Triangle of Macroeconomics: How Do European Countries Score?. *Oxford Economic Papers*, 63, 71-93.
- World Bank. World Development Indicators. Erişim 17 Kasım 2024, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Wu, L. F., Liu, S. F., Yao, L. G. ve Yan, S. L. (2013). Grey Convex Relational Degree and its Application to Evaluate Regional Economic Sustainability. *Scientia Iranica*, 20(1), 44-49.
- Yalman, İ. N., Koşaroglu, Ş. M. ve Işık, Ö. (2023). 2000-2020 Döneminde Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Performansının MEREC-LOPCOW-MARCOS Modeliyle Değerlendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 60(664), 57-86.
- Zafar, S., Alamgir, Z. ve Rehman, M. H. (2021). An Effective Blockchain Evaluation System Based on Entropy-CRITIC Weight Method and MCDM Techniques. *Peer-to-Peer Networking and Applications*, 14(5), 3110-3123.
- Zhong, Y., Wang, H., Lv, H. ve Guo, F. (2022). A vertical handoff decision scheme using subjective-objective weighting and grey relational analysis in cognitive heterogeneous networks. *Ad Hoc Networks*, 134, 102924.

Geliş Tarihi / Received : 29.11.2024 / 11.29.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 11.12.2024 / 12.11.2024

Araştırma Makalesi - Research Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1593238>

KAZANÇ YÖNETİMİNİN DEANGELO MODELİ İLE TEST EDİLMESİ: BORSA İSTANBUL'DA BİR UYGULAMA

TESTING EARNINGS MANAGEMENT WITH THE DEANGELO MODEL: AN APPLICATION IN BORSA İSTANBUL

Başak SARITAŞ^a, İsmail BEKÇİ^b

ÖZ: Kazanç yönetimi, firmaların finansal tablolarını manipüle ederek finansal performanslarını daha olumlu göstermek için kullandıkları bir uygulamadır. Bu teknik, finansal tabloların doğruluğunu ve güvenilirliğini zedeleyerek hem hissedarlar hem de tablo kullanıcıları için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Literatürde bu durumu tespit etmek için kullanılmak üzere çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu çalışmada, kazanç yönetimini tespit etmek için kullanılan DeAngelo Modeli (1986) incelenmiştir. Türkiye'de imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2019-2023 yıllarına ait finansal tabloları, modelin uygulanabilirliğini analiz etmek için kullanılmıştır. Çalışma, DeAngelo Modeli'nin kazanç yönetimi ihtimallerini belirlemedeki etkinliğini değerlendirerek finansal tablo kullanıcıları ve denetçiler için modelin uygulama sürecine dair rehberlik sunmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler : Kazanç Yönetimi, DeAngelo Modeli, Manipülasyon Tespit Modelleri, Hileli Bilanço.

ABSTRACT: Earnings management is a practice where firms manipulate their financial statements to present a more favorable financial performance. This technique undermines the accuracy and reliability of financial statements, posing a significant threat to both shareholders and other financial statement users. Various models have been developed in the literature to detect such practices. This study examines the DeAngelo Model (1986), a widely used method for detecting earnings management. The financial statements of firms operating in Turkey's manufacturing sector for the period 2019–2023 were analyzed to assess the model's applicability. The study evaluates the effectiveness of the DeAngelo Model in identifying earnings management tendencies and provides a guideline for financial statement users and auditors on the practical application of the model.

Keywords: Earnings Management; DeAngelo Model, Manipulation Detection Models, Raudulent Balance Sheet.

^a Doktora Öğrenci, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, basak.saritas@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-1864-8740>

^b Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ismailbekci@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9861-737X>

1. GİRİŞ

Pandemi sonrası dönemde dünya genelinde ve Türkiye’de yaşanan ekonomik dalgalanmalar etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Birçok ülke, bu dalgalanmalar sonucunda satın alma gücünde ve maliyetlerde ciddi değişiklikler yaşamış, bu durum işletmelerin finansal tablolarının gerçek durumu yansıtmaya kabiliyetini zayıflatmıştır. Türkiye’de bu sorunla mücadele amacıyla vergi mevzuatı çerçevesinde işletmelere enflasyon düzeltmesi uygulama hakkı tanınmıştır. Bu düzenlemeye göre, kazançlarını bilanço esasına göre tespit eden gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri, fiyat endeksindeki artışın son üç hesap döneminde %100’ü ve içinde bulunulan hesap döneminde %10’u aşması durumunda finansal tablolarını enflasyon düzeltmesine tabi tutmaktadır. Her iki şartın birlikte gerçekleşmemesi durumunda bu uygulama sona ermektedir. Bu bağlamda, 2023 yılı finansal tabloları için enflasyon düzeltmesi uygulaması yürürlüğe girmiştir. Bu uygulama, işletmelerin finansal tablolarını enflasyonist etkilerden arındırarak, mali verilerin güncel satın alma gücü üzerinden daha doğru bir şekilde hesaplanmasını sağlamayı hedeflemiştir.

Finansal tablolar, işletmelerin mali durumunun aynası niteliğinde olup, kullanıcıların ve yöneticilerin karar alma süreçlerinde kritik bir role sahiptir. Bu nedenle, finansal tabloların doğru, güvenilir ve gerçeği yansıtmaya büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’deki imalat sektöründe faaliyet gösteren 157 işletmeye ait 2019-2023 dönemi finansal verileri kullanılarak, literatürde kazanç yönetimi tespit yöntemlerinden biri olarak öne çıkan DeAngelo Modeli (1986) uygulanmıştır. Modelin, manipülasyon tespitindeki duyarlılığı analiz edilmiş ve aynı zamanda modelin uygulama yöntemi detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler KAP ’ta yayınlanan bağımsız denetimden geçerekmiş tablolardan alınmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, sektör genelinde işletmelerin son 3 yılda ortalama %85 oranında kazanç yönetimi uyguladığı tespit edilmiştir. Çalışma, DeAngelo Modeli’nin uygulamalı kullanımına dair literatüre katkı sağlamayı hedeflemiş, modelin imalat sektöründe manipülasyon tespiti için uygunluğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, finansal tablo kullanıcıları, denetçiler, yöneticiler ve diğer işbirlikçilere modelin nasıl uygulanabileceğine dair bir rehber sunmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, tahakkuk esaslı tahmin modelleri ve kazanç yönetimi hakkında bilgi verilmiş, DeAngelo Modeli’nin etkinliği örnek sektör üzerinde test edilmiştir. Literatürde az tercih edilen bu modelle ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmış ve sektörel manipülasyon eğilimleri ortaya konmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Kazanç Yönetimi Tanımı ve Tespiti

Kazanç yönetimi, yöneticilerin şirket değerlerini arttırmaya yönelik olarak yapmış oldukları yani yöneticilerin kazanç hedeflerine ulaşmak için finansal tablolar üzerinde yaptıkları müdahalelerdir (Di. & Marcuakaityte, 2015). Yapılan bu müdahaleler, finansal tablo kullanıcılarını ve paydaşları yanıltan fakat ilgili ülkenin muhasebe düzenlemelerini ve yasalarını ihlal etmeden yapılan uygulamalardır. Başka bir deyişle, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini ihlal etmeden finansal tabloların manipüle edilmesidir (Sosnowski, 2017).

Davidson ve diğerleri 1985 yılında yapmış olduğu çalışmasında kazanç yönetimini istenilen bir kazanç seviyesine ulaşmak için genel kabul görmüş muhasebe uygulamalarının sınırları çerçevesinde planlanmış hareketler olarak tanımlamıştır. Buna benzer bir şekilde Healy ve Wahlen ise 1999 yılında yapmış oldukları çalışmalarında ise kazanç yönetiminin, bir işletmenin finansal bilgilerini raporlarken işletmenin performansı hakkında bazı paydaşları yanlış yönlendirmek veya anlaşma koşullarını etkilemek amacıyla raporlarında oynama yapmak için fikir birliği yapmaya başladıklarında ortaya çıktığını savunmuştur. Yapılan tüm araştırmaların sonucunda çıkan tanımlara göre aslında, yöneticilerin finansal tablolarını hazırlamada takdir yetkilerinin bulunması sebebiyle kazanç yönetimi tekniğinin açıkça uygulanabilir olduğu söylenebilmektedir.

Kazanç Yönetiminin tespiti tahakkuk temelli yapılmaktadır. Bundan farklı olarak Beneish 1999 yılında yapmış olduğu çalışmasında tahakkukları finansal tablolarda görmenin zor olduğunu bu sebeple modelin tahakkuk temelli olmasının tespit yönteminde zorlaştırıcı olduğunu savunmuştur.

2.2. Literatür Taraması

Bu bölümde manipülasyon tespit yöntemleri, kazanç yönetimi, kâr yönetimi ve yaratıcı muhasebe başlıkları altında yapılan literatür araştırması sunulmaktadır.

Kazanç yönetimi uygulamalarının geçmişi 20. yüzyıla kadar dayanmaktadır. O dönemlerde “gelir düzeltmesi” yani bir dönemdeki gelirlerin ve harcamaların diğer döneme aktarımı olarak tanımlanmıştır. Hepworth 1953 yılında yapmış olduğu çalışmada, yöneticilerin ticari ilişkileri, çalışanları veya yatırımcıları karşısında itibarlarını iyileştirmek ve vergi avantajları elde etmek için “gelir düzeltme” yöntemini kullandıklarını belirtmiştir. Hepworth çalışmada, aslında gerçekleşen ile raporlanan gelir arasında ayırım yapmanın önemli olduğunu vurgulamaktadır. Raporlanan geliri düzeltmek için kullanılan stoklar, varlıklar ve kaynaklar gibi çeşitli muhasebe yöntemlerini açıklamaktadır.

Gordon 1964 yılında yapmış olduğu çalışmada ise, gelir düzeltmesi yönteminin paydaşların memnuniyet düzeyini ve işletmenin gelir istikrarını artırdığını ancak bunun muhasebe kurallarının sınırları dahilinde olduğu fikrini ortaya koymuştur. Gordon, ayrıca Horwitz ve Meyers (1966) ile birlikte gelir düzeltme aracı olarak adlandırılan vergi indirimini ile gelir eşitleme amacı olarak adlandırılan öz kaynak getirisi arasındaki ilişkiyi doğrulamıştır.

Dopuch ve Drake (1966) menkul kıymetler üzerinde oluşan kar veya zararın muhasebe işlemlerini incelemiştir. Archibald (1967) kullanılmakta olan amortisman yöntemini ve bunun gelir eşitlemesi üzerindeki etkisini ele almıştır. Beidleman (1973) ilk kez Ar-Ge maliyetlerinin, satış veya reklam maliyetlerinin ve emeklilik maliyetlerinin gelir denkleştirme uygulamaları için kullanıldığını belirtmiştir. Bu dönemde araştırmacılar, yöneticilerin kârlarını manipüle ettiği sonucuna varmak için en uygun zaman aralığı konusuyla da ilgilenmeye başlamıştır. Copeland 1968 yılında yapmış olduğu çalışmada kazanç yönetimini, kârın en yüksek olduğu en başarılı dönemden kârın en düşük olduğu az başarılı döneme aktararak kârdaki yıldan yıla oluşan dalgalanmaları bertaraf etmek ve bu dalgalanmaları hafifletmek olarak tanımlamıştır.

Healy (1985) tarafından yapılan çalışmada yönetim uygulamaları üzerine yapılan kâr ve tahakkuklarla ilgili bir çalışmanın sonuçları sunulmuştur. Healy'nin geliştirmiş olduğu bu model, literatürde her dönemde var olan kazançların sistematik yönetimini tahmin eden ilk modeldir. İsteğe bağlı tahakkukların seviyesini ifade etmek için toplam tahakkukların ortalamasını kullanmaktadır. Yöneticilerin tahakkukları nasıl manipüle ettiklerini ve karı artırmak ve böylece prim sözleşmelerini ayarlamak amacıyla muhasebe prosedürleri hakkında nasıl kararlar aldıklarını açıklamıştır.

McNichols ve Wilson (2000) sundukları makalelerinde faaliyet nakit girişleri ile ihtiyari tahakkuklar arasında sistematik bir negatif ilişki bulmuştur. Faaliyet nakit akışları alışılmadık derecede yüksek veya düşük olarak gerçekleştiğinde yöneticilerin kârlarını azaltma veya artırma eğiliminde olduğunu savunmuştur.

Literatürde en çok bahsedilen model geliştiricilerden Jones (1991) çalışmada, ABD Uluslararası Ticaret Komisyonu'nun ithalat imtiyazları soruşturması sırasında ithalat imtiyazlarından yararlanacak şirketlerin kârları azaltmak için kârları yönetmeye çalışıp çalışmadığını test etmiştir. Jones modeli, tahakkuk esaslı hesaplamalarda isteğe bağlı ve isteğe bağlı olmayan olarak ayıran en iyi bilinen kazanç yönetimi modellerinden biri olarak kabul edilir. Literatürde, kazanç yönetiminin kârın tahakkuk kısmında gerçekleştiği varsayımını getirmiştir. Sonrasında yapılan birçok çalışma Jones modeli ile gelişmiştir ancak Dechow, Sloan ve Sweeney (1995) tarafından satışlardaki değişimin alacaklardaki değişimle desteklendiği savunularak orijinal Jones modeli Düzeltilmiş Jones modeli olarak değiştirilmiştir. Beneish (2001) ise çalışmada, farklı olarak isteğe bağlı tahakkukları esas almayan, kazanç kontrolünü tespit eden bir model geliştirmiştir. Kâr yönetimi olasılığı ile finansal tablolarındaki belirli rakamlar arasında oluşan ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır.

Manipülasyon, düzenleyiciler tarafından kasıtlı olarak finansal tabloların yanlış beyan edilmesiyle gerçekleştirilen bir eylem olarak tanımlanmaktadır (ACFE, 2008). Literatürde finansal tabloların gerçekliğini ölçmeye yönelik yapılan tüm çalışmalar aynı amaca yönelik olsa da farklı muhasebe kalemleri ve çevresel faktörlerin etkisi ile geliştirilmiş birçok modelin kullanıldığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda kazanç manipülasyonu, hileli bilanço, kâr yönetimi veya yaratıcı

muhasabe tespit yöntemleri, modelleri veya ihtiyari tahakkuk tahmin modelleri gibi farklı başlıklar altında birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Yapılan güncel çalışmaların birçoğunun modellerin etkinlik testine yönelik olduğu görülmektedir. Araştırmacılar çeşitli sektörler üzerinde modelleri tek tek veya birlikte kullanarak hem sektör üzerinde manipülasyon tespiti yapmaya hem de hangi modelin daha uygulanabilir olduğunu tespit etmeye çalışmaktadırlar. Böylelikle en iyi açıklamayı bulan sonuca ulaşmayı hedeflemektedirler. Mevcut çalışmalar ve sonuçları modellerin doğruluk oranlarının hem sektöre hem de lokasyona göre değişkenlik gösterdiğini vermektedir. Bu sebeple kesin bir model üzerinde etkinlik sonucuna ulaşamamıştır. Literatür, genellikle temel performansın kâr yönetimi üzerindeki etkisi ile ölçme sisteminin etkisi arasında doğru bir ayırım yapamamaktadır. Muhasebe sisteminde yayınlanan raporların işletmenin gerçek performansını gösterme kapasitesini etkileyen çeşitli olası manipülasyon hareketleri vardır.

Dechow vd., (2010) günümüzde yapılan tüm çalışmaların kazanç yönetiminin yaygın bir şekilde uygulanmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Uygulanan bu yöntemler yürürlükte olan muhasabe standartları ve yasalarına karşı gelmeden yasalardaki boşluklar kullanılarak yapıldığı için kanunen suç teşkil etmemektedir. Keating Zimmerman (1999) çalışmasında, işletmelerin kazançlarını, muhasabe standartları ve yasaları kapsamında amortismanlarını yeniden düzenleyerek veya varlıklarının faydalı ömrünü veya kalıntı değerini yeniden değerlendirme yöntemi ile değiştirerek manipüle ettiklerini ortaya koymuştur.

Literatürde manipülasyon tespiti için çeşitli yaklaşımlar kullanılmaktadır. Bu yaklaşımlar modeller ile uygulanmaktadır. Bu modeller sıklık dağılımı kullanan modeller, özel tahakkukları kullanan modeller ve toplam tahakkukları kullanan modeller olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır. Beneish (2001) en çok kullanılan yaklaşımın toplam tahakkuk modeli ile manipülasyon tespiti olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılmış çalışmalara göre kazanç yönetimi tespitinde isteğe bağlı tahakkuk modellerini ilk kullanan araştırmacılar arasında sırasıyla Healy (1985), DeAngelo (1986) ve Jones (1991) bulunmaktadır. Dechow ve diğerleri (1995) bulunan bu ilk modellerin gelişimi üzerine çalışmalar yapmışlar ve karşılaştırmalar yaparak detaylı açıklamalar sunmuşlardır. İncelenen bu tahakkuk esaslı modellerin tamamında ihtiyari tahakkuklar hesaplanmış ve bu hesaplamalar için toplam tahakkuklar esas alınmaktadır. Modellerin çoğunda kazanç yönetimi öngörülemediği için bir tahmin dönemi kullanılmaktadır.

2.3. Tahakkuk Temelli Tahmin Modelleri

Kazanç yönetimi ile ilgili yapılan çalışmalarda en çok kullanılan tahakkuk esaslı tahmin modellerini dört başlık altında açıklamak mümkündür.

Healy Modeli (1985); Yöneticilerin finansal verileri manipüle ettiği varsayımına dayanarak geliştirilmiştir. Healy 1985 yılında yapmış olduğu çalışmasında yöneticilerine prim veya kâr payı vermeyi vaat eden işletmelerin finansal verilerinde kâr yönetimi ihtimalinin yüksek olup olmadığını test etmiştir. Hipoteze göre teşvik primi verilen yöneticilerin alacakları primleri arttırmak için finansal verilerde kâr yönetimi teknikleri uygulama olasılıkları ölçülmüştür. Çalışmada isteğe bağlı olmayan yani ihtiyari olmayan tahakkuklar sabit değer olarak alınmış ve isteğe bağlı olan yani ihtiyari tahakkuklar tahmin edilerek hesaplanmıştır. Sonuç olarak yöneticilerin şirket kârını arttırmak için manipülasyon teknikleri uyguladıkları veya diğer bir deyişle prim elde etme imkanının yöneticiler üzerinde pozitif etkili olduğu varsayımı doğrulanmıştır. Modelde uygulanan formül şu şekildedir $DA_t = TA_t / A_t - A_{t-1}$ Formülde bulunan değişkenlerden DA: cari dönemin ihtiyari tahakkuklarını, TA: cari dönemin toplam tahakkuklarını ve $A_t - A_{t-1}$: ise bir önceki yılın aktif toplamını ifade etmektedir.

DeAngelo Modeli (1986); Kâr manipülasyonu ve kazanç yönetimini tespit eden bir yaklaşımdır. Modelde ilk olarak Amerika borsasından temin edilen örnek şirket verileri üzerinde şirket yöneticilerinin hisse senetlerini piyasadan almadan önce kazanç manipülasyonu yaparak hisse senetlerinin değerini düşürüp düşürmedikleri ölçülmüştür (Kara vd., 2016). Modelde toplam tahakkuk değişimlerinin yıllara göre "0" olması kabul edilmektedir. Eğer hisse senetlerinin alındığı dönemlerde toplam tahakkuklar eksi yönlü ise şirket yöneticilerinin manipülasyon yaptıkları kabul edilmektedir (Küçüksözen, 2004). Yaklaşımına göre incelenen dönemin toplam tahakkuk bedelindeki değişimi ile isteğe bağlı tahakkuk ve isteğe bağlı olmayan tahakkukların toplam değişimi "0" hipotezine eşitse

manipülasyon olasılığı var değilse yok çıkarımına ulaşılmaktadır. DeAngelo modeli matematiksel olarak isteğe bağlı tahakkukların tek başına hesaplanamayacağı gerçeğini kabul etmektedir (Aren, 2003). Toplam tahakkukları esas alan bir modeldir. Hesaplama eşitlikleri aşağıda gösterilmektedir.

- TA_t (t yılındaki Toplam Tahakkuklar-Total Accruals) = $\alpha_1 \cdot (1/A_{t-1}) + \alpha_2 \cdot (\Delta REV_t - \Delta REC_t) + \alpha_3 \cdot (PPE_t)$
- NA_t (İhtiyari Olmayan Tahakkuklar-Non-Discretionary Accruals) = TA_t / A_{t-1}
- DA_t (İhtiyari Tahakkuklar- Discretionary Accruals) = $TA_t - NA_t / A_{t-1}$
- t (Cari Dönem)
- $t-1$ (Bir Önceki Dönem)

Jones Modeli (1991); İsteğe bağlı olmayan tahakkukların sabit olmadığı varsayımını doğrulayan bir model olarak literatüre katkı sağlamıştır. İncelenen dönem ile bir önceki dönemi arasında bulunan değişimi ölçerek DeAngelo modeli başlangıç noktası olarak kullanmıştır. Yaklaşımı şirketin ekonomik koşullarını da dikkate alarak aşağıda gösterilen formül üzerine kurmuştur. Formülde bulunan $\Delta SALES_t$ satışlardaki değişimi yani cari yıl ile bir önceki yıl arasındaki farkı ve PPE_t ise t yılındaki brüt maddi duran varlık, tesis ve ekipmanı ifade etmektedir.

$$TAC_t = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot (\Delta SALES_t / TA_{t-1}) + \alpha_2 \cdot (PPE_t / TA_{t-1}) + \varepsilon_t$$

Modelde kullanılan her değişken için negatif ve pozitif değişim, t-istatistikleri ve Wilcoxon işaretli sıra testi uygulanmıştır. Jones tahakkuk modeline göre temel varsayım, cari dönem ile önceki dönem tahakkukları arasında fark varsa bu ihtiyari tahakkuklardaki değişimden kaynaklanmaktadır. Çünkü isteğe bağlı olmayan yani ihtiyari olmayan tahakkuklar sürekli dönemden döneme değişim göstermezler (Denich, 2021).

Düzeltilmiş Jones Modeli 1995 (Modified Jones Model); Uluslararası literatürde yaygın incelenen modellerin başında gelmektedir. DeFond ve Jiambalvo (1994) ve Dechow ve diğerleri (1995) tarafından geliştirilen bir yaklaşımdır. DeFond ve Jiambalvo regresyon katsayılarının sektörlerdeki her bir işletme için yaygın olarak kullanılması yerine, her bir sektör için ayrı ayrı hesaplanarak daha doğru bir sonuç elde edileceğini savunarak modele katkıda bulunmuştur. Yaklaşım şirketin gelirlerini yönetmediği varsayımını çürütmek üzere oluşturulmuştur. Şirketlerin kredili alacaklarını ne zaman tahsil edeceklerine kendileri karar vermesi ile finansal verilerini manipüle ettiğini savunmaktadır. Böylelikle Jones modeline satışlardaki değişimin ticari alacaklardaki değişimden çıkarılarak analiz edilmesi gerektiğini belirterek ekleme yapmıştır. Model aşağıda gösterilmektedir.

$$TAC_t = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot ((\Delta SALES_t - \Delta REC) / TA_{t-1}) + \alpha_2 \cdot (PPE_t / TA_{t-1}) + \varepsilon_t$$

3. ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

Manipülasyon, işletmelerin finansal tablolarını gerçeği yansıtmayan bir şekilde düzenleyerek olduğundan farklı göstermeyi amaçladığı bilinçli bir davranış olarak tanımlanabilir. Finansal tablolar üzerinde yapılan manipülasyon işlemleri işletmelerin finansal tablolarında bulunan önemli bilgilerin kasıtlı olarak yanlış beyan edilmesi olarak da ifade edilmektedir (ACFE, 2008).

Bu çalışmada 2019-2023 yılları arasında KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu)'da yayınlanan yıllık finansal veriler kullanılmış ve imalat sektöründe faaliyet gösteren toplam 157 işletme incelenmiştir. Yapılan literatür araştırmasında DeAngelo modelinin çok yaygın kullanılmadığının tespiti ile söz konusu model üzerinde çalışılmıştır. DeAngelo modeli ile inceleme yaparak literatürde çok kullanılmamış olan bir yaklaşımın uygulanması amaçlanmıştır. Ayrıca yapılan çalışmalarda kullanılan modellerin açıklamaları çok anlaşılmasında olup modellerin uygulamaları daha açık anlatılmaya çalışılmıştır.

Değişim hesaplamaları için cari yıl ile birlikte önceki yılların da verilerine ihtiyaç duyulduğu için 2018 yılı bilgileri de veri setine eklenmiştir. Veriler yıllık olarak alınmış olup KAP üzerinden çekildiği için doğruluk ve şeffaflık ilkesine uygun bir şekilde aktarma, arındırma ve konsolide gibi işlemler yapılarak beyan edildiği varsayılmıştır. İlk etapta 163 işletmenin verileri temin edilmiş fakat incelenen periyodlar için verinin tam olması gerekliliği sebebiyle eksik yılları bulunan işletmeler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Böylelikle incelenen toplam işletme sayısı 157'ye indirilmiş ve bu durum çalışmanın kısıtı olarak kabul edilmiştir.

Araştırmada kullanılan varsayım üzerinde her bir işletmenin finansal veri girdileri işlenerek toplam tahakkuklar, ihtiyari ve ihtiyari olmayan tahakkuklar hesaplanmıştır. Bu hesaplama için literatürde en çok karşımıza çıkan modellerin yanı sıra sürekli değinildiği görülen DeAngelo Modeli kullanılmıştır. Modelin uygulanması ile imalat sektörünün kazanç yönetimi tekniğine başvurma potansiyeli ölçülmüştür. Toplam tahakkuk esaslı kazanç yönetimi ölçümü için kullanılan değişkenler aşağıda açıklanmaktadır.

- TAC_t = Toplam Tahakkuklar (Total Accruals)
- NA_t = İhtiyari Olmayan Tahakkuklar (Non-Discretionary Accruals)
- DA_t = İhtiyari Tahakkuklar (Discretionary Accruals)
- $\Delta SALES_t$ = Satışlardaki Değişim (cari yıl ile bir önceki yılın farkı)
- PPE_t = t Yılındaki Brüt Maddi Duran Varlık, Tesis ve Ekipmanı

4. BULGULAR VE YORUM

Kazanç yönetimine ait hipotez testleri toplam tahakkukların tahmin edilmesinde kullanılan işletmelere özgü beklenti modellerine dayanmaktadır. Bu modeller örneklenen lokasyonda değişen ekonomik koşullarının neden olduğu isteğe bağlı olmayan tahakkuklardaki değişikliklerin yapılmasını daha kolay mümkün kılmaktadır.

Kazanç manipülasyonun günümüzde yaygın olarak kullanılan bir yöntem haline gelmesi finansal tablo kullanıcıları için endişe edici bir durum olmaya başlamıştır. Söz konusu manipülasyonlar, genellikle mevcut yasa ve düzenlemelerdeki boşluklardan yararlanılarak gerçekleştirildiği için yasal olarak usulsüz değerlendirilememektedir. Ancak, bu uygulamaların karar alıcılar ve piyasalar üzerinde yanıltıcı etkiler yarattığı da literatürde yaygın olarak kabul edilen bir gerçektir. Bu sebeple karar vericilerin ve denetçilerin bu yanıltıcı bilgilendirmeleri tespit edebilmeleri için çeşitli matematiksel yöntemler geliştirilmiştir. Uzun yılladır bu yöntemler çeşitli ülkelerde çeşitli sektörler üzerinde uygulanarak test edilmeye çalışılmaktadır. Literatürde özellikle belli modeller üzerinde yoğun çalışmalar yapılmış olup bazı modeller üzerinde fazla çalışma yapılmamıştır. Bu araştırmada kullanılan DeAngelo modelinin az uygulanan modellerden biri olduğunun görülmesi üzerine tercih edilmiştir. Yapılan uluslararası araştırmalarda model hakkında yetersiz bilgi ve hatta yok denecek kadar az sayıda uygulama yapıldığı gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra yine yapılan araştırmalarda model hakkında verilen bilgilerin değişiklik gösterdiği de görülmüştür. Tüm bu görüşler neticesinde çalışmada literatüre bir uygulama örneği kazandırmak ve örnek sektör üzerinde yapılan analiz ile modelin uygulaması hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır.

Araştırma, kazanç manipülasyonu tespit yöntemleri ile ilgili literatürde mevcut olan fakat yapılan çalışmalarda uygulaması hakkında detaylı bilgi verilmediği görülen DeAngelo Modeli üzerine yapılmıştır. Örnek olarak alınan işletmelerin verileri model üzerine yerleştirilmiştir. Modelde toplam tahakkuklar, isteğe bağlı tahakkuklar ve isteğe bağlı olmayan tahakkuklar değişken olarak kullanılmıştır. Yaklaşımının tahakkuk esaslı olması sebebiyle tahakkuklar atasında bulunan değişimler varsayıma dahil edilmiştir. Örnek alınan sektörde faaliyet gösteren 157 işletmeden alınan veriler modele işlenmiş ve tahakkukların değişim oranları hesaplanmıştır. Veri seti 2023-2018 yıllarını kapsayan toplam 6 yıllık finansal tabloları üzerinden alınmış ve cari yıl ve önceki yıllar arasında oluşan değişim farkları hesaplanarak değişken olarak kullanılmıştır. Bu sebeple sonuçlar 2023, 2022 ve 2021 yılları dönemi üzerinde yorumlanmıştır.

Uygulama için $NDA_t = TA_{t-1}$ denklemi dikkate alınarak öncelikle bu denklem için gerekli değişkenler hesaplanmıştır. NDA_t (cari dönemin isteğe bağlı olmayan tahakkukları) TA_t / A_{t-1} denklemi ile hesaplanmıştır. Bu denklem için TA_t (cari dönemin toplam tahakkukları) Düzeltilmiş Jones Modeli kullanılarak bulunmuştur. Düzeltilmiş Jones Modeli üzerine değişkenler yerleştirilmiş ve toplam tahakkuklar hesaplanmıştır. Bulunan bu değerler ile regresyon analizi yapılarak model üzerinde bulunan katsayılar hesaplanmış ve regresyon sonrası katsayılar tekrar model üzerine yerleştirilerek toplam tahakkuk hesaplanmıştır. Sonrasında bilançolardan alınan toplam varlık rakamları ile veriler TA_t / A_{t-1} denklemine yerleştirilerek ihtiyari olmayan tahakkuklar hesaplanmıştır. Devamında $DA_t = (TA_t - TA_{t-1}) / A_{t-1}$ denklemi ile incelenen yılların cari dönem ihtiyari tahakkuk değerleri hesaplanmıştır. Bulunan tüm değerlerin değişimleri hesaplanarak "0" değeri ile ilişkileri belirlenmiştir.

Modelde; toplam tahakkuklardaki değişim isteğe bağlı ve isteğe bağlı olmayan tahakkuklardaki değişime eşitse, diğer bir anlamda “0” hipotezine eşitse manipülasyon olasılığı “yok”, eğer “0” hipotezinden farklı ise “var” olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım ile “0” değeri ile ilişkileri değerlendirilen analiz sonuçları Ek 1’de toplu olarak gösterilmektedir. Burada tespit edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 1’de özet olarak sunulmaktadır.

Tablo 1. “0” Hipotezi Varsayımına Göre Manipülasyon Sonuçları Özeti

Manipülasyon Olasılığı	2023
VAR	145
YOK	12
Toplam Örnek İşletme Sayısı	157
Manipülasyon Olasılığı	2022
VAR	138
YOK	19
Toplam Örnek İşletme Sayısı	157
Manipülasyon Olasılığı	2021
VAR	133
YOK	24
Toplam Örnek İşletme Sayısı	157

Kaynak: Çalışmada yapılan hesaplama sonuçları

Yukarıdaki Tablo 1’de, elde edilen bulgulara göre “0” hipotezi varsayımıyla; 2023 yılında 145 işletmede manipülasyon olasılığı var, 12 işletmede yok, 2022 yılında 138 işletmede manipülasyon olasılığı var, 19 işletmede yok ve 2021 yılında ise 133 işletmede manipülasyon olasılığı var, 24 işletmede yok sonucunu göstermektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kazanç yönetiminin tespiti ve ölçümü için literatürde farklı yöntemler geliştirilmiştir. Bazı modeller yaygın olarak kullanılırken, diğerlerinin yalnızca teorik olarak tanımlandığı ve uygulamada yeterince test edilmediği gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, literatürde sektörel uygulamasına nadiren rastlanan ve bu alanda eksikliği hissedilen **DeAngelo Modeli** tercih edilmiştir. Böylelikle modelin hem detaylı bir şekilde ele alınması hem de potansiyel kullanıcılar için kapsamlı bir rehber sunulması amaçlanmıştır.

Araştırmada, DeAngelo Modeli Türkiye’deki imalat sektörü firmaları üzerinde uygulanarak sektörün kazanç yönetimine yatkınlığı analiz edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, imalat sektöründeki işletmelerin son beş yılın verileri alınarak hesaplanan son üç yılda ortalama %85 oranında kazanç yönetimi uygulamalarına başvurduğu tespit edilmiştir. Bu durum, yöneticilerin finansal performansı kendi hedef ve çıkarlarına göre şekillendirdiğini göstermektedir.

Modelin uygulanabilirliği kapsamında, tahakkuklar **Düzeltilmiş Jones Modeli** ile hesaplanarak DeAngelo Modeli’ne entegre edilmiş ve bu yöntemle test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, modelin manipülasyon tespiti açısından anlamlı çıktılar verdiğini ortaya koymuştur. Özellikle 2023 yılında 145 işletmede manipülasyon olasılığının mevcut olduğu, 12 işletmede ise bulunmadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde, 2022 yılında 138 işletmede manipülasyon olasılığı bulunurken 19 işletmede bu olasılık saptanmamıştır. 2021 yılı için ise 133 işletmede manipülasyon olasılığı tespit edilmiş, 24 işletmede herhangi bir manipülasyon olasılığına rastlanmamıştır. Bu bulgular, gelir artırıcı veya azaltıcı muhasebe tekniklerinin işletmeler tarafından yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, bazı yöneticilerin kendi çıkarları doğrultusunda tahakkuk hesaplarında değişiklik yapma yetkisini kullandığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma DeAngelo Modeli’nin sektörel bir uygulama ile test edilmesi ve kullanıcılara kılavuz olacak şekilde detaylandırılması açısından literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Bilimsel çalışmaların uygulayıcı ve kullanıcılar için fayda sağlamayı amaçladığı göz önünde

bulundurulduğunda, bu araştırma, modelin nasıl kullanılacağına dair pratik bir rehber niteliğindedir. Ayrıca, manipülasyon tespit yöntemlerinin enflasyon düzeltmesi gibi ekonomik koşullar altında duyarlılıklarının ölçülmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, yapılacak yeni analizlerin, finansal tablo kullanıcılarının yanıltıcı bilgilerden arındırılmış doğru verilere ulaşmalarına destek olacağı ve bu alanda daha geniş uygulamalı çalışmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ACFE. 2008. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse. Austin, Texas: Association of Certified Fraud Examiners Austin, TX.
- Archibald, T. R. (1967). The return to straight-line depreciation: An analysis of a change in accounting method. *Journal of Accounting Research*, 5, 164-180.
- Aren, S. (2003). Yöneticilerin kazanç yönetimi ile ilgili tutumları ve imkb'de bir uygulama (Doctoral dissertation, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Association of Certified Fraud Examiners. (2008). Report to the nations on occupational fraud and abuse. Association of Certified Fraud Examiners.
- Beidleman, C. R. (1973). Income smoothing: The role of management. *The accounting review*, 48(4), 653-667.
- Beneish, M. D. (1999). The detection of earnings manipulation. *Financial Analysts Journal*, 55(5), 24-36.
- Beneish, M. D. (2001). Earnings management: A perspective. *Managerial finance*, 27(12), 3-17.
- Copeland, R. M. (1968). Income smoothing. *Journal of accounting research*, 101-116.
- Davidson, S., Stickney, C. P., & Weil, R. L. (1980). Intermediate accounting: concepts, methods, and uses. (No Title).
- DeAngelo, L. E. (1986). Accounting numbers as market valuation substitutes: A study of management buyouts of public stockholders. *Accounting review*, 400-420.
- Dechow, P. M., Sloan, R. G., & Sweeney, A. P. (1995). Detecting earnings management. *Accounting Review*, 70(2).
- Dechow, P., Ge, W., & Schrand, C. (2010). Understanding earnings quality: A review of the proxies, their determinants and their consequences. *Journal of accounting and economics*, 50(2-3), 344-401.
- DeFond, M. L., & Jiambalvo, J. (1994). Debt covenant violation and manipulation of accruals. *Journal of accounting and economics*, 17(1-2), 145-176.
- Denich, E. (2021). Methodological Analysis of Accounting Quality: Empirical Approach to DeAngelo's Model and the Modified Jones Model
- Di, H., & Marciukaityte, D. (2015). Earnings smoothing around open-market share repurchases. *Review of Accounting and Finance*, 14(1), 64-80.
- Dopuch, N., & Drake, D. F. (1966). The effect of alternative accounting rules for nonsubsidiary investments. *Journal of Accounting Research*, 192-219.
- Gordon, M. J. (1964). Security and investment: Theory and evidence. *The Journal of finance*, 19(4), 607-618.
- Gordon, M. J., Horwitz, B. N., & Meyers, P. T. (1966). Accounting measurements and normal growth of the firm. *Research in accounting measurement*, 23(4), 223-241.
- Healy, P. M. (1985). The effect of bonus schemes on accounting decisions. *Journal of accounting and economics*, 7(1-3), 85-107.
- Healy, P. M., & Wahlen, J. M. (1999). A review of the earnings management literature and its implications for standard setting. *Accounting horizons*, 13(4), 365-383.
- Hepworth, S. R. (1953). Smoothing periodic income. *The accounting review*, 28(1), 32-39.
http://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/documents/2008-rttn.pdf.
- Jones, J. J. (1991). Earnings management during import relief investigations. *Journal of accounting research*, 29(2), 193-228.
- Kara, S., Sakarya, Ş., & Aksu, M. (2016). Beneish modeli ile kazanç manipülasyonunun tespit edilmesi: bist şirketleri üzerine ampirik bir uygulama. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(2), 13-25.

- Keating, A. S., & Zimmerman, J. L. (1999). Depreciation-policy changes: tax, earnings management, and investment opportunity incentives. *Journal of accounting and economics*, 28(3), 359-389.
- Küçüksözen, C. (2004). Finansal Bilgi Manipülasyonu: Nedenleri Yöntemleri Amaçları Teknikleri Sonuçları ve İMKB Şirketleri Üzerine Ampirik bir Çalışma. Ankara Üniversitesi (Turkey).
- McNichols, M. F. (2000). Research design issues in earnings management studies. *Journal of accounting and public policy*, 19(4-5), 313-345.
- Sosnowski, T. (2017). Earnings management and the floatation structure: empirical evidence from Polish IPOs. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 12(4), 693-709.

EK 1: Toplam Tahakkuk, İsteğe Bağlı Tahakkuk ve İsteğe Bağlı Olmayan Tahakkukların Değişim Analiz Sonuçları

Firma Kodu	Analiz Sonuçları			Manipülasyon Olasılığı		
	2023	2022	2021	2023	2022	2021
1	0,06	0,00	0,00	Var	Yok	Yok
2	0,20	-0,05	-0,01	Var	Var	Var
3	0,00	-0,07	-0,26	Yok	Var	Var
4	0,19	0,00	0,00	Var	Yok	Yok
5	0,07	0,00	-0,01	Var	Yok	Var
6	0,02	0,03	0,04	Var	Var	Var
7	0,16	-0,06	-0,01	Var	Var	Var
8	0,14	-0,06	0,02	Var	Var	Var
9	0,09	-0,02	0,02	Var	Var	Var
10	0,09	0,00	0,00	Var	Yok	Yok
11	0,00	-0,02	0,03	Yok	Var	Var
12	0,01	0,02	0,05	Var	Var	Var
13	0,03	-0,02	0,04	Var	Var	Var
14	0,06	-0,02	0,01	Var	Var	Var
15	0,07	-0,02	0,03	Var	Var	Var
16	0,05	-0,05	-0,02	Var	Var	Var
17	0,23	-0,05	-0,02	Var	Var	Var
18	0,06	-0,02	0,05	Var	Var	Var
19	-0,01	-0,05	0,17	Var	Var	Var
20	-0,08	0,08	-0,03	Var	Var	Var
21	-0,05	0,09	-0,03	Var	Var	Var
22	0,08	0,01	-0,01	Var	Var	Var
23	0,11	0,26	-0,14	Var	Var	Var
24	0,06	0,33	-0,16	Var	Var	Var
25	0,04	0,02	0,04	Var	Var	Var
26	0,00	-0,05	0,12	Yok	Var	Var
27	0,43	0,17	0,02	Var	Var	Var
28	-0,02	0,15	-0,12	Var	Var	Var
29	0,04	0,07	-0,03	Var	Var	Var
30	0,03	0,02	0,01	Var	Var	Var
31	0,07	0,00	0,00	Var	Yok	Yok
32	-0,14	0,22	0,00	Var	Var	Yok
33	0,00	0,06	0,03	Yok	Var	Var
34	0,07	0,07	-0,02	Var	Var	Var
35	-0,01	-0,03	0,02	Var	Var	Var
36	0,11	-0,04	0,04	Var	Var	Var
37	0,10	0,05	-0,03	Var	Var	Var
38	0,13	0,00	-0,03	Var	Yok	Var
39	0,04	0,06	-0,02	Var	Var	Var
40	0,08	-0,05	-0,01	Var	Var	Var
41	0,01	-0,01	-0,02	Var	Var	Var
42	0,02	0,03	-0,01	Var	Var	Var

43	0,02	0,01	0,00	Var	Var	Yok
44	0,00	-0,04	-0,11	Yok	Var	Var
45	-0,01	0,06	0,03	Var	Var	Var
46	0,05	0,03	-0,02	Var	Var	Var
47	0,00	-0,03	0,04	Yok	Var	Var
48	0,03	0,02	0,00	Var	Var	Yok
49	0,42	-0,34	0,24	Var	Var	Var
50	0,04	-0,09	0,09	Var	Var	Var
51	0,02	0,01	0,04	Var	Var	Var
52	0,14	-0,02	-0,01	Var	Var	Var
53	0,00	-0,02	0,04	Yok	Var	Var
54	0,11	-0,07	0,01	Var	Var	Var
55	0,01	-0,03	0,10	Var	Var	Var
56	0,08	0,01	-0,02	Var	Var	Var
57	0,37	-0,08	0,02	Var	Var	Var
58	0,08	-0,07	0,07	Var	Var	Var
59	0,12	-0,02	0,00	Var	Var	Yok
60	-0,11	0,15	0,19	Var	Var	Var
61	0,09	0,00	-0,04	Var	Yok	Var
62	0,04	0,03	0,03	Var	Var	Var
63	0,05	-0,06	0,05	Var	Var	Var
64	0,13	-0,04	0,00	Var	Var	Yok
65	0,04	-0,03	0,03	Var	Var	Var
66	0,37	-0,06	0,08	Var	Var	Var
67	0,15	0,03	-0,02	Var	Var	Var
68	-0,01	0,04	0,00	Var	Var	Yok
69	0,00	0,10	0,08	Yok	Var	Var
70	0,08	-0,11	0,09	Var	Var	Var
71	0,10	0,06	-0,02	Var	Var	Var
72	0,10	0,00	0,00	Var	Yok	Yok
73	0,07	-0,02	0,06	Var	Var	Var
74	0,03	0,01	0,01	Var	Var	Var
75	0,11	-0,06	0,00	Var	Var	Yok
76	0,04	-0,03	0,06	Var	Var	Var
77	0,06	0,00	0,01	Var	Yok	Var
78	0,04	0,06	-0,03	Var	Var	Var
79	0,03	-0,03	0,03	Var	Var	Var
80	0,23	-0,05	0,00	Var	Var	Yok
81	0,09	-0,02	0,05	Var	Var	Var
82	0,05	-0,07	0,11	Var	Var	Var
83	0,00	0,06	0,03	Yok	Var	Var
84	0,11	0,00	-0,01	Var	Yok	Var
85	-0,02	0,02	0,18	Var	Var	Var
86	0,13	-0,04	-0,02	Var	Var	Var
87	0,22	-0,01	-0,02	Var	Var	Var
88	0,02	0,01	0,00	Var	Var	Yok
89	0,01	0,04	0,00	Var	Var	Yok
90	0,05	-0,02	0,03	Var	Var	Var
91	0,07	-0,03	0,06	Var	Var	Var
92	0,01	0,01	0,00	Var	Var	Yok
93	0,00	0,05	0,01	Yok	Var	Var
94	0,00	-0,02	0,03	Yok	Var	Var
95	0,08	0,00	0,08	Var	Yok	Var
96	0,11	-0,01	0,01	Var	Var	Var
97	0,06	0,00	0,02	Var	Yok	Var
98	0,05	0,04	0,03	Var	Var	Var
99	0,04	-0,05	0,03	Var	Var	Var
100	-0,02	-0,06	0,14	Var	Var	Var

101	0,01	0,01	-0,03	Var	Var	Var
102	0,10	-0,04	0,03	Var	Var	Var
103	0,07	-0,07	-0,04	Var	Var	Var
104	0,12	-0,03	0,01	Var	Var	Var
105	0,04	-0,03	0,04	Var	Var	Var
106	-0,03	0,03	-0,03	Var	Var	Var
107	0,15	-0,06	-0,01	Var	Var	Var
108	-0,19	0,22	0,00	Var	Var	Yok
109	-0,01	0,01	0,01	Var	Var	Var
110	0,03	0,01	0,02	Var	Var	Var
111	-0,03	0,05	0,09	Var	Var	Var
112	0,04	0,00	0,00	Var	Yok	Yok
113	-0,03	0,06	0,04	Var	Var	Var
114	0,04	-0,03	0,05	Var	Var	Var
115	0,00	0,00	0,06	Yok	Yok	Var
116	-0,03	0,11	0,04	Var	Var	Var
117	-0,02	0,02	-0,01	Var	Var	Var
118	0,06	-0,01	0,04	Var	Var	Var
119	0,12	-0,05	-0,02	Var	Var	Var
120	0,05	-0,03	0,08	Var	Var	Var
121	0,05	0,03	-0,02	Var	Var	Var
122	0,29	-0,03	-0,05	Var	Var	Var
123	0,04	-0,04	0,03	Var	Var	Var
124	0,13	-0,05	0,00	Var	Var	Yok
125	0,06	0,00	-0,09	Var	Yok	Var
126	0,01	-0,10	0,10	Var	Var	Var
127	-0,02	0,00	-0,02	Var	Yok	Var
128	0,16	-0,04	0,01	Var	Var	Var
129	0,04	-0,04	0,00	Var	Var	Yok
130	0,04	0,00	-0,03	Var	Yok	Var
131	-0,01	0,02	0,02	Var	Var	Var
132	0,13	0,03	-0,06	Var	Var	Var
133	0,15	0,05	-0,04	Var	Var	Var
134	0,01	0,04	0,02	Var	Var	Var
135	-0,03	0,08	-0,04	Var	Var	Var
136	-0,33	0,01	0,03	Var	Var	Var
137	-0,01	0,01	-0,04	Var	Var	Var
138	0,03	0,08	0,00	Var	Var	Yok
139	0,18	-0,04	-0,02	Var	Var	Var
140	0,13	-0,02	0,00	Var	Var	Yok
141	0,11	-0,07	0,02	Var	Var	Var
142	0,03	-0,03	0,02	Var	Var	Var
143	-0,01	-0,01	0,00	Var	Var	Yok
144	0,06	0,00	-0,04	Var	Yok	Var
145	0,08	-0,05	0,01	Var	Var	Var
146	0,01	0,04	0,08	Var	Var	Var
147	0,07	-0,04	0,04	Var	Var	Var
148	0,02	-0,01	0,01	Var	Var	Var
149	0,13	-0,02	0,02	Var	Var	Var
150	0,02	0,01	-0,02	Var	Var	Var
151	0,03	0,01	0,00	Var	Var	Yok
152	-0,06	-0,02	0,14	Var	Var	Var
153	0,08	0,00	0,04	Var	Yok	Var
154	0,15	0,03	-0,01	Var	Var	Var
155	0,34	-0,02	-0,02	Var	Var	Var
156	-0,01	-0,04	0,07	Var	Var	Var
157	0,32	-0,05	0,04	Var	Var	Var

EK-1’de bulunan rakamsal değerler yıllar bazında ve ayrı ayrı olarak DeAngelo modeline göre her yıl için toplam tahakkuk değişim, isteğe bağlı tahakkuk değişim ve isteğe bağlı olmayan tahakkuk değişim farkları alınarak hesaplanmıştır. Yine aynı tabloda bulunan “var”, “yok” bilgileri ise modele göre “0”a eşit olmayan sonuçlarda manipülasyon olasılığı var, “0”a eşit olan sonuçlarda ise manipülasyon olasılığı yok varsayımına göre çıkan sonuçları göstermektedir. Firma isimleri gizlilik sebebiyle numaralandırılarak belirtilmiştir.

Geliş Tarihi / Received : GG.AA.YYY / MM.DD.YYY

Kabul Tarihi / Accepted : GG.AA.YYY / MM.DD.YYY

Araştırma Makalesi - Research Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1593749>

YAŞLANMA İLE İLGİLİ SORUNLARLA BAŞA ÇIKMADA DİNİN FONKSİYONU

FUNCTION OF RELIGION IN COPING WITH AGEING RELATED ISSUES

Burhan YILMAZ^a, Yasemin APALI^b

ÖZ: Yaşlılık insanların yaşamlarındaki evrelerden biridir ve insanların en bilge oldukları zaman olarak değerlendirilmektedir. Ancak yaşlılık insanları fiziksel ve zihinsel değişimlere uğratarak yaşam kalitesinde düşürmektedir. Yaşlılık dönemini daha iyi anlayabilmek için birtakım kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramlar yaşlılığın çeşitli boyutlarını ele alır ve analiz ederken aynı zamanda yaşlı bireylerin yaşam deneyimlerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Yaşlılık ile birlikte kendini gösteren sağlık sorunları, yaşlı bireylerde sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Genellikle yaşlılıkta ortaya çıkan sağlık sorunları, fiziksel zorluklar ile psikolojik sorunlar, toplumsal alandan uzaklaşma ve kayıplarla başa çıkma gibi yaşam kalitesini düşüren etkenler ile karşılaşan yaşlı birey, bu sayılan durumlara farklı şekillerde mücadele etmektedir. Din insanların yaşamlarında derin köklere sahip olan ve manevi ihtiyaçların karşılanmasında önemli rol oynayan bir kavramdır. Din ve dindarlık yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmada ve ruhsal anlamda daha iyi hissetmelerinde önemli etkilere sahiptir. Bu çalışmada, yaşlılık ile ilgili çeşitli kavram ve kuramlar sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Ayrıca yaşlılık sürecinin nasıl anlaşılması gerektiğini, yaşlıların karşılaştığı fiziksel, toplumsal ve psikolojik zorluklar ve bu zorluklarla başa çıkma yöntemleri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda dinin yaşlılık döneminde nasıl bir fonksiyona sahip olduğunu ve yaşlı bireylerin yaşadıkları zorluklar karşısında dinin durumunun analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Yaşlılık, Yaşlılık Türleri, Yaşlılık Kuramları, Dindarlık, Yaşlı Dindarlığı.

ABSTRACT: Old age is one of the stages in human life and is evaluated to be the time when individuals are the wisest. However, physical and mental changes occurring in individuals with old age decrease the quality of life. Specific theories have been developed to understand old age period of life better. These theories handle and analyze a variety of dimensions of old age and help to understand the life experiences of older adults better. Health issues that emerge with old age are frequently encountered in older adults. Older adults who face factors decreasing the quality of life such as health issues that generally emerge in old age, physical difficulties and psychological issues, estrangement from social area and coping with losses struggle against these situations in different ways. Religion is a concept that has deep roots in human life and has a major role in meeting spiritual needs. Religion and religiosity have noteworthy impacts on increasing the quality of life in older adults and making them feel spiritually better. In this study, a variety of concepts and theories related to old age will be discussed from a sociological point of view. In addition, how old age should be comprehended and the physical, social and psychological difficulties faced by older adults and methods of coping with these difficulties will be discussed. In this context, the function of religion in old age and the position of religion in the difficulties faced by older adults will be analyzed

Keywords: Aging, Types of Aging, Theories of Aging, Religiosity, Elderly Religiosity.

^a Yüksek Lisans Öğrenci, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji, yilmazb220@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-4993-4354>

^b Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, yapali@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8440-0789>

1. GİRİŞ

İnsan yaşamının son sürecini ifade eden “yaşlılık” ve “yaşlanma” kavramaları günümüzde genel olarak gerontolojik bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Oysa ki bu kavramlar tek bir bakış açısıyla ele alınabilecek kadar basit bir kavram değildir. Çok boyutlu bir kavram ve en önemlisi de bir süreç olması nedeniyle, tüm farklı yönleri ile ele alınmanın da zor bir iş olduğu aşikardır. Bu nedenle çalışmada yaşlılığın sosyolojik yönüne daha kuvvetle değinilerek, bu alanda yapılmış çalışmalar arasında farklı bir yöne temas edilmesi amaçlanmıştır. Yaşlanma ve yaşlılık ile ilgili kuramların tümü sadece sosyolojik yöne değil aynı zamanda psikolojik yöne de vurgu yapmaktadır.

Yaşlılık döneminde dinin rolü, aynı zamanda sosyal rollerin değişmesiyle de yakından ilişkilidir. Çocukluk, gençlik ve olgunluk gibi yaşamın diğer evrelerinde bireylerin toplumdan beklenen çeşitli roller ve sorumlulukları vardır. Ancak yaşlılık dönemi, bu rollerin yeniden gözden geçirilmesini gerektirir. Geleneksel toplumlarda, yaşlılar genellikle ailenin en değerli üyeleri olarak kabul edilirken, modern toplumlarda yaşlıların daha çok bakıma muhtaç ve yalnız bireyler olarak görüldüğü bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşüm, yaşlı bireylerin toplumsal rollerini nasıl algıladıklarını, dini inançlarına nasıl yaklaştıklarını ve yaşam kalitelerini nasıl şekillendirdiklerini etkileyebilir. Ayrıca, Türkiye’deki demografik değişimlerle birlikte, yaşlı nüfusun artması, toplumsal yapıdaki dönüşümler ve dini inançların rolü, bu çalışmanın ele alacağı önemli bir konu başlığını oluşturmaktadır.

Türkiye’deki demografik değişimlerin etkisiyle, yaşlı nüfusun hızla arttığı bir dönemde, bu dönüşüm daha da belirgin hale gelmiştir. Özellikle geleneksel aile yapısının değişmesi ve çekirdek aile yapısının artması, yaşlıların toplumsal konumlarını ve yaşam kalitelerini doğrudan etkilemektedir. Bu değişiklikler, yaşlıların daha fazla yalnızlık, izolasyon ve sosyal dışlanma gibi sorunlarla karşılaşmalarına yol açabilir. Bu noktada, dini inançlar, yaşlıların toplumsal bağlarını güçlendirmelerine, kendilerini anlamlı ve değerli hissetmelerine yardımcı olabilir. Bu nedenle, yaşlılıkta din ve dindarlığın rolü, sadece bireylerin psikolojik iyilik hallerini değil, aynı zamanda toplumsal düzeydeki ilişkilerini de etkileyebilir.

Dindarlık, yaşlılık döneminde bireylerin yaşamlarını anlamlandırmalarını sağlayan önemli bir etken olarak karşımıza çıkar. İnsanların dini inançları, yaşlılık döneminde psikolojik iyilik hali, sosyal ilişkiler ve genel yaşam kalitesi üzerinde derin etkiler yaratabilir. Din, yaşlı bireyler için sadece bir inanç sistemi olmanın ötesinde, toplumsal bağlar kurmalarını, kendilerini değerli ve anlamlı hissetmelerini sağlayan bir araç işlevi görebilir. Bu bağlamda, dindarlığın yaşlılıkta psikososyal gelişim üzerindeki etkileri, bu çalışmanın odaklandığı temel konu olmuştur.

Bu doğrultuda yaşlanma ile ilgili; ilişik kesme/geri çekilme kuramı, aktivite/etkinlik kuramı, süreklilik kuramı, rol bırakma kuramı, başarılı yaşlanma kuramı ve benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk kuramları bu çalışmada ele alınmıştır.

Erik Erikson’un psikososyal gelişim teorisinde, yaşlılık dönemi "Bütünlük vs. Çaresizlik" evresi olarak tanımlanmış ve bu süreçte bireylerin yaşamlarının anlamını ve değerini belirledikleri bir dönem olarak ele alınmıştır. Bu evrede, bireylerin dini inançları ve manevi arayışları, yaşadıkları psikolojik krizlere yanıt aramalarında önemli bir rol oynamaktadır.

Diğer kısımda ise farklı toplumlardaki yaşlılık olgusuna değinilmiş ve ardından yaşlılık sürecinde toplumsal, psikolojik ve fiziksel pek çok sorunla karşılaşan yaşlı bireyin kendi için adeta sığınacak bir liman olarak tercih ettiği dinin, insan yaşamındaki bu son evrede nasıl bir fonksiyon icra ettiği konusuna yer verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, yaşlılıkta dindarlığın sosyal ilişkiler, psikolojik iyi oluş ve yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini incelemektir. Ayrıca, yaşlılık döneminde dinin rolü hem bireysel düzeyde hem de toplumsal düzeyde, yaşlıların yaşam kalitesini nasıl şekillendirdiğine dair bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

2. YAŞLANMA, YAŞLILIK VE YAŞLILIK TÜRLERİ

Yaşlanma ve yaşlılık kavramlarına değinmeden önce “yaş” kavramından bahsetmek daha yerinde olacaktır. Yaş kavramı bir organizmanın doğumundan itibaren geçen süreyi ifade etmektedir. Yaş sadece bir kavram değil aynı zamanda tüm deneyim ve tecrübeleri içeren fiziksel ve zihinsel değişim sürecidir.

Yaşın belirli aralıklara bölünmesiyle de yaşlılık kavramı ortaya çıkmaktadır. Yaşlılık, bireylerin hayatlarında önemli değişikliklerin yaşandığı, fiziksel ve biyolojik ihtiyaçların farklılaştığı kendine özgü özelliklerin olduğu bir dönemdir. Yaşlılık ise bu sürecin bölümlerinden biri, yaşlanma ise tüm bu süreci ifade etmektedir. “Yaşlılık dönemi sosyal bilimlerde genellikle ömrün en son gelişim basamağı olarak görülür; bu dönemde fiziksel olarak gerileme, biyolojik kapasitede azalma, toplumsal rollerde ve yaşamda esneklik bireysel ve toplumsal beklenti düzeyinde giderek hızlanan bir düşüş görülür” (Akyüz ve Çapçioğlu, 2020, s.254).

Yaşlılık için kesin bir tanımlama bulunmamasıyla birlikte üzerinde ortaklaşa durulabilecek pek çok tanım söz konusudur. Yaşlılık ve yaşlanmayı birbirinden ayrı olarak tanımlamak, konu ile ilgili farklı bakış açılarından söz etmek demektir. Yaşlanma; biyolojik olarak vücudun kaçınılmaz son olan ölüme doğru sürüklenmesi, hücrelerin bir önceki güne göre daha fazla yıpranmış olması ve artık zamana karşı duramayarak eski yenilenme gücünü bulamaması kısaca zamanın akıp gitmesidir. “Yaşlanma bir yandan insanların ölümlü olma durumları ile yüzleştikleri, bir yandan da yaşlılık hastalıkları, yoksunluklar, yalnızlaşma ve önceki yaşam evrelerindeki kazanımlarını yavaş yavaş kaybı ile karşılaştıkları zor bir evre olarak algılanır” (Duben, 2018, s.9). Yaşlanma ve yaşlılıkla ilgili pek çok sosyolojik kuram bulunmaktadır ve bu kuramların oluşmasında da farklı kültürel unsurlar bulunmaktadır.

Yaşlanma ve yaşlılık konuları incelenirken zaman ve mekân unsurlarının gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Yaşlılık kavramı içinde bulunduğumuz topluma göre değişmektedir. İçinde bulunulan yaşa, topluluğa, fiziksel ve bilişsel duruma göre birey, yaşlı olarak değerlendirilebilir. Dünya Sağlık Örgütüne göre 60-74 yaş arası kişiler yaşlı olarak değerlendirilmektedir. Ancak sağlık alanında ortaya çıkan yenilikler sayesinde bu yaş aralığının yükseleceği ve daha ileri yaşta bulunan kişilerin yaşlı olarak değerlendirileceği öngörülmektedir. Genel olarak yaşlanma türleri; kronolojik/biyolojik yaşlanma, psikolojik yaşlanma ve sosyolojik yaşlanma olarak gruplandırılabilir.

2.1. Kronolojik/Biyolojik Yaşlanma

Kronolojik yaş ve biyolojik yaş, yaşlanma sürecinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Kronolojik yaş, doğumdan itibaren geçen toplam süre anlamına gelirken biyolojik yaş ise biyolojik ve fiziksel durumumuz anlamına gelmektedir. Bu iki yaşlanma arasında sadece sayılara bağlı kalınmaması gerekmektedir. Aynı zamanda bireyin yaşam kalitesinin, fiziksel durumunun ve sağlık durumunun da ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Kronolojik olarak çok yaşlı olan biri biyolojik, psikolojik veya sağlık yönünden daha iyi durumda olabilmektedir.

Bireyin yaşı biyolojik ve kronolojik olarak değerlendirilmektedir. Kronolojik yaş doğumdan itibaren geçen süreyi ifade eden sayısal değerdir. Takvim yaşı olarak değerlendirilen bu yaş kişinin doğduğu günden itibaren hesaplanır ve resmi evraklarda bu yaş türü kullanılır. Biyolojik yaş ise bireyin fizyolojik ve biyolojik özelliklerini yansıttığı yaştır. Vücudun iç ve dış görünüşüne göre değerlendirilmektedir. Bireylerin yaşam tarzı, genetik etkiler, fiziksel aktiviteler gibi pek çok etmen biyolojik yaş üzerinde oldukça etkilidir. Biyolojik yaş ile kronolojik yaş çoğu zaman birbiriyle örtüşmez. Yaşam şekline göre birbirine ters durumların oluştuğu durumlar da görülebilmektedir.

Sayısal yaş genellikle içinde bulunulan toplum tarafından belli standartlara bölünmüştür. Örneğin;15-24 yaş arası genç,45-64 yaş arası orta yaş, 65-74 yaş arası yaşlı olarak değerlendirilirken 75-89 yaş arası ihtiyar sayılır. “Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 1963 yılında yaşlılar ile ilgili düzenlediği toplantıda 60 yaş ve üzeri insanları yaşlı olarak kabul ederken;45-59 yaş arasını orta yaş,60-74 yaş arasını yaşlılık, 75-89 yaş arasını ileri yaşlılık,90 ve üstünü ise ihtiyarlık olarak belirtmiştir” (Tufan ve Durak, 2017, s.6).

Biyolojik yaş, vücudun anatomik yapısına ve organların işleyişine göre ortaya çıkan ve gözlemlenebilen bir yaştır. Fiziksel özellikler ve sağlık durumunu belirlemeye yardımcı olan biyolojik yaş, dış görünüşle ilgili bir yaş kavramıdır ve yanıltıcı olabilir. Çünkü kişiden kişiye değişen bir durum söz konusudur. Vücudun sağlıklı olması bu yanılgıda büyük bir rol oynamaktadır. Bir takım test ve araştırma sonucu biyolojik yaş belirlenmektedir.

Kronolojik yaş için zamanı durdurma gibi bir durum söz konusu değildir ancak biyolojik yaşı yavaşlatmak için yapabilecek şeyler vardır. Birey anne karnından başlayarak ilk hücreden itibaren

yaşlanmaya başlar, tüm hücreler bireyi oluşturmak için durmadan çalışır, ta ki dünyaya gelip hatırı sayılır bir ömür yaşadktan sonra artık hücreler eskisi kadar mükemmel bir şekilde kendini yenileyemez. Ancak hücrelerin daha geç yaşlanması sağlanabilir, bu da bireyin yaşam biçimi ve sağlıklı bir hayat geçirip geçirmemesi ile alakalıdır. Spor, sağlıklı beslenme ve stresten uzak bir hayat hücrelerimizin daha geç yaşlanmasını sağlayabilmektedir. Ancak tam tersine bir yaşam ise olağandan daha çabuk yaşlanma ile karşı karşıya kalınmasına neden olmaktadır.

Ancak her iki yaşın da yetersiz olduğu durumlar vardır. Kronolojik yaş bireyin deneyimlerini, bilgisini ve bilgeliğini yansıtmayabilir. Aynı zamanda biyolojik yaşta bireyin yaşam tecrübelerini ve sosyal etkileşimlerini görmezden gelebilir. Örneğin, iki ayrı birey aynı kronolojik yaşa sahip olabilirler ancak biyolojik yaşları aynı olmayabilir. Bunun sebebi yaşlanma sürecini etkileyen genetik, çevresel ve yaşam tarzı gibi faktörlerin bulunmasıdır. Bu yüzden yaşlanma sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu iki yaşlanma türünün de birlikte ele alınması gerekmektedir.

2.2. Psikolojik Yaşlanma

İnsanlar yaşamları boyunca farklı duygu durumlarına sahip olurlar. Mutlu, üzgün, öfkeli, sinirli, sakin vb. tüm bu yaşanan deneyimler psikolojik yaşlanmanın bir yansımasıdır. Zihni ve duyguları yoran her şey beraberinde psikolojik yaşlanmayı getirmektedir. Psikolojik yaşlanma bireyin bilişsel duygusal ve sosyal alanda yaşadığı değişimleri ifade etmektedir. Bu durum bireyin zihinsel işlevlerini ve duygusal tepkilerinde değişmelere neden olmaktadır. “Yaşlı bireyin fiziksel kayıpları ile birlikte meydana gelen davranışsal uyum yeteneğindeki yaşa bağlı değişimler psikolojik yaşlanmayı oluşturmaktadır” (Karakas ve Durmaz, 2017, s.33).

“Yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan ruhsal özellikler, yaşlılıktan kaynaklanan fiziksel özelliklere ve etkilere nazaran daha az bilinmekte ve daha az önemsenmektedir” (Gönüllü, 2020, s.21). Yaşlı bireyin hayatındaki ruhsal değişiklikler, fiziksel ve biyolojik değişiklikler kadar göze çarpmasa da bireyin içsel dünyasını derinden etkilemektedir. Psikolojik yaşlanma daha çok bireyin kendisi üzerindeki etkisi gibi görünse de bu yaşlanma türüne toplumun da etkisi vardır.

Psikolojik yaşlanmanın belirtileri olarak, zihinsel azalma, duygusal değişimler, sosyal uyumsuzluk ve benlik algısında yaşanan değişimler gösterilebilir. Psikolojik yaşlanma sadece kronolojik yaşla ilgili değil aynı zamanda duygusal ve sosyal yeteneklerdeki değişmelerle de ilgilidir. Bireyin yaşı ilerledikçe algılama öğrenme ve problem çözmedeki yetenekleri de değişmektedir. Bu değişimler bireyin yaşam kalitesini ve sosyal yaşamını etkilemektedir. Psikolojik yaşlanma süreci bireyin tek başına sürdürdüğü bir süreç değildir. Bu süreçte toplumun da etkisi bulunmaktadır. Bilişsel alandaki azalma yaşlı bireylerin uyum sağlama ve durumlara farklı bakış açısından bakabilme yeteneğini de etkiler. Benlik imajındaki değişimler psikolojik yaşlanmanın önemli bir parçasıdır.

2.3. Sosyolojik Yaşlanma

Toplumun bir parçası olan birey, birtakım statü ve rollere sahiptir. Yaşamın ilerleyen yıllarında bu rollerde ve statülerde değişmeler olabilmektedir. Sosyal yaş kavramı sosyolojik yaşlanmanın anlaşılmasına yardımcı olan bir kavramdır. Sosyal yaş bireyin toplum içindeki yaşam evrelerine bağlı olarak sahip olduğu sosyal rol ve statülerdir. Bireyin yaşına bağlı olarak toplumun bireyden beklediği davranışlar da denebilir. Örneğin, genç bireylerden enerjik, aktif ve yenilikçi davranışlar beklenirken yaşlı bireylerden daha bilge, deneyimli ve saygılı davranışlar beklenir.

Sosyolojik yaşlanma bireyin ilerleyen yaşı ile toplumdaki rol ve statüsünün değişmesidir. Bu değişim genellikle bireyin toplumsal rollerinde bir azalma anlamına gelmektedir. Sosyolojik yaşlanma belirtisi olarak emekli olmak, çocukların evden ayrılması ve aile içindeki değişmeler gösterilebilir. Bu durumlar toplumsal etkinliklerden ayrılan yaşlı bireylerde bir sosyal izolasyon ve yalnızlık durumu yaratabilmektedir. “Bedenin biyolojik olarak yaş almaya bağlı değişimi, eylemlerin ve fiziksel yeteneklerin farklılaşması biyolojik yaşlanma; zihinsel yeteneklerin değişmesi ruhsal yaşlanma, kişinin yaşadığı kültürün norm ve beklentilerine uygun olarak role girmesi de sosyolojik yaşlanma olarak tanımlanmaktadır” (Giddens, 2008, s.221).

Yaşlı bireylerin sosyal izolasyonu ve bu durumun sonucunda ortaya çıkan sorunları ele almak için toplumsal gerontoloji disiplini devreye girmiştir. Yaşlı nüfusunun artışı ile toplumsal gerontoloji

disiplini alanında çalışmalar hız kazanmıştır. Toplumsal gerontoloji yaşlı nüfusunun ve yaşlanmanın toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini araştıran bir bilim dalıdır. Sosyoloji, antropoloji ve psikoloji disiplinleri ile yaşlanma sürecini ve yaşlıların toplum içerisindeki rollerini anlamaya çalışmaktadır.

Yaşlılığın sosyal yönlerini inceleyen çalışmalar zamanla sistemli bir hal alarak toplumsal gerontoloji olarak bir bilim dalı haline gelmiştir. Toplumsal gerontoloji yaşlı nüfusu başta olmak üzere yaşlanmanın toplum üzerindeki etkilerini araştıran bir alandır. Yaşlı bireyin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarını, yaşlı bireyin aile içindeki rollerini ve sosyal politikaların yaşlılık üzerine etkilerini incelemektedir. Demografik değişiklikler ile yaşlı nüfusunun artması sonucunda toplumsal gerontolojinin önemi daha da artmıştır. Çünkü yaşlanma bireysel bir süreç olmaktan çıkmış; aileyi, toplumu ve ülkeleri ilgilendiren bir konu haline gelmiştir.

Sosyolojik yaşlanmanın sebebi yaşlanmanın doğal bir süreçtir çünkü yaşlandıkça insan vücudu biyolojik ve zihinsel olarak değişmektedir. Çalışma ve sosyal hayata katılım konusunda bu durum bireyi geri plana atmaktadır. Toplumsal bakış açısı ve değerler, toplumun gözündeki yaşlılık profili toplumdaki topluma farklılık göstermektedir. Yaşlılara değer ve saygının olmadığı toplumlarda sosyolojik yaşlanma genellikle daha hızlı olmaktadır. Emeklilik, ömrünün büyük kısmını sabit bir işte çalışarak geçirmiş bir kişinin emekli olması onun için yaşlandığı anlamına gelmektedir. Bu durum bireyin toplumsal alandaki rolünün ve statüsünün sonu gibi görünmektedir. Bu aslında bir sonda ziyade statü değişikliği olarak adlandırılabilir. Birey yalnızlaşır ve toplumdaki izole bir hayata doğru adım atmaktadır. Sosyal yaşlanmanın birey üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. Bunları; sosyal ilişkilerde azalma, sosyal aktivitelerde azalma, toplumsal rol ve statüde azalma olarak sıralamak mümkündür. Sosyolojik yaşlanmanın toplumsal etkileri olarak iş gücünde azalma, ekonomik yük ve sosyal uyum problemleri gösterilebilir.

Toplumun bireyleri nasıl algıladığı, bireyin kendini nasıl hissettiğinden genellikle daha önemli olabilmektedir. Bireye yaşlı sıfatı toplum tarafından verildiği için toplum bireyin bu sifata yakışır şekilde davranmasını ister. Yaşlı birey kendini enerjik ve dinç hissetse bile toplum tarafından yaşlı olarak algılandığı için konumu ve sosyal etkileşimi yaşlılık kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu durum toplumdaki topluma değişse de genellikle yaş gruplandırılmaları aşağı yukarı birbirine yakındır. Her toplumda emeklilik yaşı gelen birey hakkında toplumun tutumu aynıdır. Toplumu bir akıntı ve yaşlı bireyi de bu akıntıdaki bir yaprak olarak değerlendirmek mümkündür. Toplumun sadece yaşlılık dönemini şekillendirmediği aksine tüm yaş evrelerini şekillendirdiği açıktır. Yaşlı birey ya toplumun istediği rolü devam ettirecektir ya da bu normlara karşı gelerek kendi yaşamını şekillendirecektir.

3.YAŞLILIK İLE İLGİLİ KURAMLAR

Yaşlanmanın karmaşıklığı ve çok yönlülüğü nedeniyle yaşlılık bilimi araştırmacıları yaşlanmanın farklı yönlerini anlamak ve açıklamak için çeşitli kuramlar geliştirmişlerdir. Ancak geliştirilen bu kuramların hepsi yaşlılık olgusunu tam anlamıyla izah edememiş ve tek bir kuramın da yaşlanma deneyimini kapsayacak şekilde bir perspektif sunamayacağı anlaşılmıştır.

Yaşlılık bilimi araştırmacıları araştırmalarında bir dizi sorunla karşılaşmışlardır ve bu sorunun üstesinden gelmek için yalnızca bilginin değil aynı zamanda yaşlılık bilimindeki çalışmaların başarısı için kuramlara ihtiyaç duymuşlardır. Yaşlanmanın farklı yönlerini ele alarak açıklamak için onlarca kuram geliştirilmiştir. Yaşlanma sürecinin insan hayatında büyük bir bölümü kaplaması ve ancak uzun bir yaşamdan sonra ortaya çıkması onu etkileyen birçok etmeni barındırdığını göstermektedir. “Bu sebeple son yüzyılın ikinci yarısına kadar, yaşlılık konusunda sistemli, bütünlüklü ve tatmin edici kuramsal yaklaşımlar mevcut değildir” (Şentürk, 2022, s.95).

Sosyal kuramlar yaşlılık olgusunu ele alırken yaşlı bireyin toplumsal yaşam içerisindeki rollerini ilişkilerini ve deneyimlerini açıklamaya çalışırlar ancak bu kuramlar yaşlılık deneyimini tam olarak kavrayamayabilir çünkü yaşlılık çok katmanlı bir süreçtir. “Nitekim yaşlılık ile ilgili toplumsal kuramlar içinde değerlendirilen sosyal gerontolojik kuramların hiçbiri, yaşlılık olgusunun tamamını açıklama gücüne sahip değildir” (Şentürk, 2022, s.95).

3.1. İlişki Kesme/İlgisizlik/Kopma/Geri Çekilme Kuramı

Yaşlılık kavramını açıklamak üzere geliştirilen ilk psiko-sosyolojik kuram, Elaine Cumming ve William Henry tarafından geliştirilen ilişki kesme/kopma/geri çekilme kuramıdır (Kalaycıoğlu ve diğ.

2003, 10; Hablemitoğlu&Özmete, 2010, 144'den akt. Akbolat, 2014, s.30). Bu kurama göre yaşlı birey fiziksel, psikolojik ve zihinsel olarak sahip olduğu toplumsal konumundan uzaklaşmaktadır.

Yaşamdan çekilme/kopma kuramına göre yaşlı birey fiziksel, psikolojik ve toplumsal açıdan dünyadan adım adım çekilme sürecindedir. Yaşlı bireyin kimsenin baskısı altında olmadan kendi rızası ile sosyal yaşamdan kendini soyutladığı varsayılır. İçinde buldukları sürece uyum sağlayan yaşlılar huzurlu ve mutlu bir yaşam için bu izolasyonu kabul ederler.

Cumming ve Henry, "sosyolojide fonksiyonalist kurama dayanan yaşamdan geri çekilme ya da kopma kuramına göre yaşlılığa uyum sağlamış kişi, toplumsal ve psikolojik bağlarının giderek azalmasını zihinsel olarak kolay kabul eder, toplumsal ve bireysel bakımdan ortaya çıkan değişimlere tepki göstermeden uyum sağlar" (Üçok, 2018, s.454).

Bu kuram, yaşlı bireyin toplumdaki yavaş yavaş geri çekilmesini destekler niteliktedir. Yaşlı bireyin hem kendi hem de toplumun iyiliği için toplumsal rollerinden ve sorumluluklarından bilinçli olarak geri çekilmesi gerekmektedir. Bu çekilme ile yaşlı bireyin içsel huzurunu bulmasına yardım edeceği görüşü mevcuttur.

Yaşlı birey geçmiş rollerinden sıyrılmış ve kendi iç dünyasına odaklanmıştır. Geçmiş deneyimleri ve bu deneyimlerin değerlerini anlamada kendilerini derinlemesine anlama sürecindedirler. Buna göre yaşlılığın başlangıcı ile bireyin aktif rolden pasif role geçmesini ister. Yaşlı bireyden artık toplum için değil kendi için bir şeyler yapmasını istemektedir. Bireyin geri çekilmesi ve artık kendi içine dönerek ölüme hazırlık yapması beklenmektedir. Bu kuram bireyin yaşlanma sürecine uyumu kolaylaştırdığını öne sürmektedir.

Yaşlı bireyin iş ve aile yaşamından gönüllü olarak emekli olması normaldir. Emeklilikten sonra yaşlı birey için fazlaca boş zaman kalmaktadır. Bu boş zamanlar bireyi sosyallikten uzaklaştırmakta ve ölüm için bir hazırlık süreci olabilmektedir. Birey yaşamının sonlarında kendine daha fazla zaman ayırarak huzura ulaşmış ve ölüme barışık bir şekilde yaşamını sürdürmektedir. Genel olarak yaşlılıkta, yaşlı bireyler elden ayaktan düşmeden bir an önce ölümün gelmesini isterler. Bu durum yaşlıların veya tanıdıklarının vefatı olabileceği gibi kimseye yük olmak istememeleri de olabilir. Böylesine bir yolla yaşlanan insan, iş ve aile yaşantısından gönüllü olarak emekli olur. Hayatın son evresine ulaşmış yaşlı birey artık ölüme huzurlu bir şekilde hazırlanmaya çalışmakta ve pasif bir yaşam biçimine bürünmektedir.

"Cumming'e göre: Yaşlının zaman içinde kendini yaşamdan geri çekmesinin 3 yönü vardır. Bunlardan birincisi yaşam alanının daralmasıdır. Bireyler, yaşlandıkça daha az sayıda insanla etkileşime girerler ve bireylerin rolleri azalır. İkincisi bireysellikteki artıştır. Yaşlı bireyler rollerini yerine getirmede katı kurallar ve beklentilerden daha az etkilenirler. Bunların bireyi kontrol ve yönlendirme gücü zayıflar. Üçüncüsü ise yön değişimlerin kabulüdür. Birey bilerek ve isteyerek rollerinden ve ilişkilerinden uzaklaşır" (Sayıl, ts:168'den akt. Akbolat, 2014, s.31).

Bu üç yöne bakıldığında, toplumun yaşlıyı yaşamın dışına doğru attığı görülebilmektedir. Toplum yaşlıyı sınırları gözle görülmeyen bir alandan atmakta ve sanki vücuda zararlı bir bakterinin antikorlar tarafından yok edilip vücuda zarar vermesinin önlenmesi gibi bir durum söz konusu olmaktadır. Yaşlı bireyin hayatının son aşamasında hareketlerinin kısıtlanması, fiziksel olarak güçsüz durumda olması aktif yaşam içerisinde yer almasını engellemektedir. Bireysellikteki artışta ise yaşlı bireyler için artık katı kurallar yoktur ve toplumsal rolleri belirleyen normlar zayıflamıştır. Yaşlı bireyler kendi istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için yaşarlar. "Ununu elemiş, eleğini asmış" deyiminde olduğu gibi artık hayatın geri kalanı yaşlının hayattan keyif alması ve bir doyuma ulaşması için ona özeldir. Ancak bu dönemde her yaşlı için farklı şekilde bireysel farklılıklar bulunmaktadır. Üçüncü durum ise bireyin sahip olduğu rollerden ve sosyal ilişkilerden bilerek uzaklaşmasıdır. Bu büyük dönüşüm bireyin emekli olması ile başlıyor gibi görünmektedir. Aktif sosyal roller yerine yavaş akan bir zaman dilimi yaşlının kalan sürede daha fazla doyuma ulaşmasını sağlamaktadır.

Cicero; "Yaşlı Cato ve Yaşlılık" üzerine isimli kitabında yaşlılığın acınası bir durum olduğunun 4 gerekçesini belirtmektedir. Bunlardan ilki; iş yapmaktan alıkoyması, ikincisi bedeni zayıflatması, üçüncüsü neredeyse tüm hazlardan yoksun bırakması, dördüncüsü ise ölümden uzak olmayışıdır (Cicero, 2017, s.11). Bu gerekçeler ve geri çekilme kuramı birbiriyle örtüşüyor gibi görünmektedir. Ancak kitabın devamında yaşlılığın iş yapmaktan alıkoyması aslında gençken güçlü bir vücut ile yapılan

işlerden alıkoyması olarak bahsedilmektedir. Vücut zayıf iken yaşının zihnen idare edeceği işlerin bulunduğu bahsedilmektedir. Zihnin zayıflaması ve hazlardan uzak tutması ise çalışmayan her şeyin köreleceğinden bahsedilerek aslında yaşlı bireyin bu evrede zihnini ve kendini hoş tutacak işleri yapması öğütlenmektedir. Yaşlılıkta hazzın olmayışı aslında yaşlılığın en büyük armağanı olarak görülür. Çünkü haz gençlikteki en büyük kusur olarak belirtilir. Son olarak ölüme yakın olması ise tamamen inanıp inanmama boyutundan bakılmaktadır. “Ölüm ruhu tümüyle yok ediyorsa onu umursamamalıyız, ebedi bir geleceği taşıyorsa arzulamalıyız” (Cicero, 2017, s.33).

Bu kurama getirilen eleştirilerden biri de yaşlı bireyin önceki yaşamı bir çırpıda silinerek ve sosyal bağlantıları yok sayılarak bu durumun yaşlı için daha iyi olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Ancak yaşlı bireyin sosyal hayattan kopmasının kaçınılmazlığı engellenebilir ya da kısmen yaşlı için daha çekilir hale getirilebilir. İlerleyen yaşlarına rağmen birçok yaşlı aktif yaşam içerisinde yer almak istemektedir. Çünkü insan sosyal bir varlıktır ve sosyal yaşama katılmayı her zaman az da olsa ister. Sakinlerinin yaşlılar olduğu huzur evlerinin sayısının azlığı ve yaşlı nüfusunun fazlalığı onları kendi hallerine bırakılmış ve toplumdan dışlanmış bireyler olarak görmenin kolayca kaçmak olduğunu göstermektedir. Kuram yaşlı bireyleri izole etmekte ve sosyal bağlarını koparma konusunu biraz abartılı görünmektedir. Geleneksel toplumlarda yaşının zaman geçirdiği mekân ev içerisi olurken, modern toplumlarda ve yaşlı ağırlıklı nüfus sahibi ülkelerde yaşlıların görünürlüğü daha fazladır. Yaşlı nüfusunun artması ile birlikte yaşlılar için hayata geçirilmesi gereken politikalar, onlar adına pek çok değişimin de dayanağı olacaktır.

3.2. Aktivite/Etkinlik Kuramı

Aktivite kuramı yaşlanma alanında eski ve yaygın olan kuramlardan biridir. İlişik kesme teorisine tepki olarak ortaya atılmıştır. Bu teori yaşlılık döneminin pozitif olan yönlerine odaklanarak yaşlı bireylerin sosyalliğinin sürdürülmesini ve daha da geliştirilmesini istemektedir. Şentürk'e göre geri çekilme kuramı; “sosyal gerontolojinin gelişiminde yüksek derecede etkili olmasına rağmen deneysel test ve tartışmalar bu kuramın zayıflıklarını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla geri çekilme kuramının zayıflığı, ona bir tepki olarak aktivite ve süreklilik kuramları gibi makro yaşlılık kuramını ortaya çıkarmıştır” (Şentürk, 2022, s.103).

Buna göre yaşlı bireylerin yapmış oldukları aktivitelere devam etmeleri ve topluma entegre olmaları önemlidir. Çünkü çevreye katılım ve yeni roller edinme, yaşam kalitesini artırarak toplumsal yaşama aktif bir şekilde katılmayı sağlamaktadır. Özellikle aktif iş yaşamının sona ermesi ve emeklilik yıllarında sosyal etkileşimin artması önemlidir. Aktivite kuramı; yaşlı bireylerin sosyal alanları ile etkileşimde kalarak farklı aktiviteler yapmaları sayesinde yaşlılık dönemine daha iyi adapte olabileceklerini savunmaktadır. Gelişen yaşam koşulları ve değişim geçiren toplumsal dinamikler bireyin hayatı boyunca yeni şeyler öğrenmesini sağlamaktadır. Yaşam boyu öğrenme sistemleri yaşlı bireyler için yaşam kalitesini arttırmakta ve sosyal izolasyonlarını azaltmaktadır. Yaşlı bireyler için emeklilik yıllarında yaşamdan geri çekilmek yerine bu evrede onlara uygun iş ve uğraşlara girmeleri yaşam kalitesi açısından önemlidir. “Buna ilaveten yaşlı bireyler, hayata ne kadar aktif bir şekilde katılım gösterirlerse, o ölçüde daha yavaş yaşlanıp yaşamdan o denli zevk alacaklardır” (Akbolat, 2014, s.32).

Biyoloji ve sağlıkla ilgili değişimler dışında yaşlıların psikolojik ve sosyal ihtiyaçları orta yaşlı bireyler ile aynıdır. Biyolojik ve sağlık açısından sorunları bulunmayan bireyler yaşlandıkça yaşamlarına uzun süredir etki etmiş aktivitelerini devam ettirmek istemektedirler. Orta yaşa ulaştığı yıllardaki aktivitelerinin büyük çoğunluğunu yapmasa da sosyal izolasyona tepki olarak birçoğunu yapmaya çalışır. Eskisi gibi olmasa da yapamadığı aktivitelerin yerlerine yenilerini bulmaya çalışır. Yeni aktiviteler yaşlı bireyin yapmaktan keyif aldığı, ilgi duyduğu ya da fiziksel ve zihinsel yeteneklerine uygun olan aktivitelerdir.

Yaşının olumlu bir benlik algısı sürdürmesi ve hayattan zevk alması için bireyin etkinliklere katılımı gereklidir. Yaşam doyumumuz, benlik algımız ve sahip olduğumuz sosyal roller ile yakından ilişkilidir. Yaşlılık döneminde bu rollerin yeniden değerlendirilmesi yaşam kalitesine olumlu etki yapmaktadır. Sahip olunan roller yaşlılık döneminde daha önceki dönemler kadar yorucu olmamaktadır. Örneğin orta yaş grubunda yer alan bir aile için ebeveynlik daha çok uğraş ve sorumluluk

gerektirirken bu durum yaşlılıkta daha kolaydır. Çünkü çocuklar artık büyümüş ve hayatlarını kendi ellerine almışlardır. Ebeveynlerinden çok fazla yardım beklememektedirler.

Bu kurama getirilen önemli eleştirilerin başında yaşlı bireyin katılabileceği etkinliklerin sınırlı olmasıdır. Toplum yaşlı birey için bazı rolleri çoktan hazırladığı için yaşının da bu rollere uygun olarak davranmasını istemektedir. Aktif yaşlı, toplumda olumsuz olarak değerlendirilir. Örneğin, yaşının gençler gibi davranmaması gerekmektedir. Yaşlı olduğu için gençlere iyi örnek olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra yaşlı bireyin evlilik yapması toplum tarafından olumsuz karşılanan diğer bir durumdur. Kadın erkek eşitliği açısından baktığımızda bu durum kadınlar üzerinde daha ağır hissedilmektedir. Bir başka eleştiri ise kuramın daha çok aktif yaşlılara hitap etmesidir. “Kuram yaşlı insanı sosyal çevreye yansıtırken, sürekli olarak aktif yaşlılara vurgu yapmaktadır” (Gönüllü, 2020, s.53). Yaşlılık aşamasında bireyin fiziksel olarak zayıf durumda olması, yeti kayıpları ve sağlık sorunları gibi durumlar göz ardı edilmiş gibi gözükmemektedir.

3.3. Süreklilik Kuramı

Süreklilik kuramı aktivite kuramı ile benzer özellikler taşımaktadır. Süreklilik kuramına göre yaşlanma süreklilik ve değişim arasındaki dengedir. Kuram yaşlanmanın tamamen bir çöküş süreci olmadığına aksine yaşlanmanın insanların içinde bulunduğu dönemin farklı alanlarda süreklilik ve değişimle şekillendiğini belirtmektedir. Bu kuram, aktivite kuramının daha ayrıntılı bir formatı olarak düşünülebilir. Süreklilik kuramı yaşlanma sürecinde bireyin tercihlerini, iç dış yapılarını koruma eğilimlerine yönelmektedir. Birey yaşlandıkça düşünce, karakter özellikleri, deneyimler ve seçimlerini koruma eğilimindedir. Kuram aynı zamanda yaşlı bireyin gelişimsel görevlerini sürdürmesi, sosyal ve duygusal hayatlarındaki değişimlere uyum sağlayabilecek güçte olmasını istemektedir. Yaşlı bireylerin yaşadıkları kayıplara karşı stratejiler geliştirerek bu durumlar ile başa çıkmasını beklemektedir. Bu yüzden yaşlı bireyin yeni stratejiler geliştirmekten kaçınmamasının onlar için daha iyi olacağı belirtilmiştir. Yaşlılık döneminde yaşam tarzı değişikliği ve yeni beceriler kazanmak yerine mevcut olanları korumak, bu kuramın temelini teşkil etmektedir.

“Yaşlıların hayatlarını, önceki yaşamları belirlemektedir. Örneğin; yaşlı bireyler, yaşlanmadan önceki dönemlerde aktif bir rol oynamışsa aktif bir şekilde hayatına devam edeceğini belirtmektedir. Eğer yaşlanmadan önceki dönemlerde pasif role sahipse pasif bir şekilde hayatına devam edeceğini belirtmektedir” (Çubukçu ve Çiçek, 2023, s.499).

Bu kurama göre geçmiş ve gelecek iç içe değerlendirilmektedir. Geçmişte nasıl bir yaşam sürülmüş ise yaşlılıkta da bu şekilde bir hayatın olacağından bahsedilmektedir. Bu kurama getirilen önemli eleştirilerden biri, yetişkinlik dönemindeki özelliklerin yaşlılık döneminde devam edebilir olup olmamasını açıklayamamasıdır. Kuram gençlik yıllarındaki özelliklerin tek düze bir nitelik olduğunu ve bunların yaşlılık döneminde de yapılabileceğinden bahsetmektedir. Ancak yaşlılık döneminde bu niteliklerin yaşlı tarafından yapılması artık ne derece mutluluk verici ya da ne derece sıkıcı olup olmadığı kesin bir sonuç verememektedir. Yaşlılık tek düze bir dönem değildir, yaşlıların bu dönemde sevmedikleri yönleri olabilir ve bunlardan vazgeçebilirler. Bu durum tamamen yaşının kendi yaşam kalitesini arttırmak için yapabileceği yeniliklerin olduğu bir dönemdir.

3.4. Rol Bırakma Kuramı

Rol bırakma kuramı 1973 yılında sosyolog Zena Smith Blau tarafından ortaya atılmıştır. Kuram yaşlı bireylerin yaşamları boyunca sahip oldukları rollerden vazgeçerek yaşlanma sürecine uyum sağladıklarını belirtir. Yaşlanma sürecinin bir parçası olarak bireylerin toplumdaki rollerini azalttıklarını ve bazı rolleri tamamen bıraktıklarını belirtir. Bu roller genellikle iş yaşamı ve ebeveynlik gibi sosyal rollerdir. Bu rollerin kaybedilmesi, yaşlanan bireyin yetişkinlik kimliğinin kendisinde var ettiği birçok özelliğin kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Çalışılan işten emekli olma, çocukların evden uzaklaşması gibi durumlar sosyal rollerin değişmesine sebep olmaktadır. Yaşlılıkta rol bırakma kuramı bazen zorunlu şekilde olabildiği gibi bazen istemli olarak gerçekleşmektedir. Sağlık sorunları ya da emeklilik durumları buna örnek olarak gösterilebilir.

Sosyolog Z. S. Blau'ya göre yaşlı bireyin emekli olması ve dul kalması toplumdaki temel kurumsal yapılardan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu durum yaşlı bireyin toplumsal katılımını

azaltır ve toplumsal bakımdan faydalı olabilecek rolleri terk etmesine sebep olabilmektedir. Yetişkinlik rollerinin temelini oluşturan rollerin sona ermesi bireylerde birçok özelliğin bitimi olarak değerlendirilirken aynı zamanda bu dönemde bireylerin bu sorumluluk gerektiren rollerden kurtularak daha az kaygı ve stressiz bir yaşama geçiş yaptıkları şeklinde de değerlendirilebilir. Rol bırakma kuramı yaşlı bireylerin değişen toplumsal rollere ayak uydurarak yeni rollere bürünmelerini istemektedir.

Bu kurama getirilen eleştirilerde kuramın genellikle yaşlı bireylerin rol kayıplarına abartılı şekilde yaklaştığı belirtilmektedir. Ancak rol kayıplarının bu dönemde yaşlı bireyi umutsuzluğa sürükleyen bir durum olmasından ziyade yaşlı bireyi rahatlatan bir kayıp olarak anlaşılması gerekmektedir. Ebeveynlik rolünden sıyrılmış bir yaşlı ya da her gün işe giderek kendine daha az zaman ayıran bir bireyin artık emeklilik ile kendine daha çok zaman ayırması gibi durumlar örnek verilebilir. Yaşlılık dönemi yalnızca eksiklerin olduğu bir dönem değil yeni fırsatların olduğu bir dönem olarak anlaşılmalıdır. Rol bırakma kuramı, yaşlı bireylerin rol kayıplarının olumlu yönlerini görmemektedir. Ancak bahsedildiği gibi bırakılan bu rollerin yaşlıların yaşam kalitesini olumlu yönde etkilediğini gözden kaçırmamakta fayda vardır.

3.5. Başarılı Yaşlanma Kuramı

Başarılı yaşlanma farklı açılardan farklı olarak değerlendirilmektedir. Başarılı yaşlanma denilince sadece bir sonuç ortaya çıkmamaktadır. Aksine başarılı yaşlanmayı sağlıklı bir yaşam sürmek olarak algılayanlar olduğu gibi, koyulan hedeflere ulaşmak ve bireyin kendi yaşamından memnun kalması ya da yaşlanma sürecindeki değişimlere başarılı şekilde uyum sağlama da bir başarılı yaşlanmadır. Başarılı yaşlanma için yaşlılık dönemi yalnızca bedensel sağlığın iyi olması yeterli değildir. Aynı zamanda zihinsel sağlığın da iyi olması gerekmektedir. Yaşlılık döneminde düzenli egzersizler ve sağlığa dikkat etmek yaşlılık sürecinde yaşam kalitesini etkileyecek unsurlardır. Bunun yanında zihinsel aktiviteler ile sağlıklı bir zihne sahip olmak ve zihni güçlü ve diri tutmak yaşlılık döneminde yaşam kalitesini arttırmada ya da en azından istenilen seviyede tutmaya fayda sağlamaktadır.

Başarılı yaşlanmanın tarihi Cicero'nun (M.Ö 44) yaşlılık üzerine olan eserlerinde de görülmektedir. Cicero, yaşlılığın tüm zorluklarına rağmen bilgelik ve deneyim kaynağı olduğunu savunmuştur. Ancak akademik çalışmalar henüz yeni olduğu için, ilk sistemli başarılı yaşlanma çalışmaları John ve Catherine MacArthur tarafından 1984 yılında MacArthur vakfı adı altında yapılmaya başlamıştır. "Rowe ve Kahn (1997) yaşlılıkta sosyal aktiviteleri, başarılı yaşlanma için bir gereklilik olarak görmektedir. Bu yaklaşımın ana fikri, sıradan yaşlanmanın yaşamdaki kayıplara odaklandığı; başarılı yaşlanmanın ise bu kayıplarla karakterize edilmemesi ile bağlantılı olduğudur" (Koçak, 2023, s.240).

Emeklilik ile başlayan yeni dönemde yaşlı birey birtakım sorunlar ile karşılaşmaktadır. Uzun yıllar çalışan ve bir ritme kendini alıştırmış yaşlı birey, emeklilik ile birlikte bu rutinin dışına çıkar ve yeni bir alışma sürecine girer. Bu süreçte eğer yaşlı birey kendisini meşgul edecek yeni iş ve uğraşlar bulursa mutlu bir yaşam sürecektir ancak içinde bulunduğu vasıfsızlık hissini yenemez ise mutsuz ve düşük bir yaşam kalitesi içerisinde kendisini bulacaktır. İnsan her dönemde olduğu gibi toplum tarafından işe yarar bir birey olarak görülme ister. Yaşlı birey toplumun kendisini bir kenara atmasını ve görmezden gelmesini istememektedir.

Başarılı yaşlanma kuramının geçmişi çok eski zamanlara kadar gitse de diğer kuramlar gibi bu kuramda da evrensel bir tanımlama getirilememiştir. Bu kuram ile ilgili çoğu kaynakta birbirinden farklı tanımlar yer almaktadır. Bunun sebebi başarılı yaşlanmanın birden çok modele sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin; başarılı yaşlanmanın sağlıklı bir yaşlanma mı olduğu, manevi doygunluk mu olduğu yoksa belirlenen hedeflere ulaşabilmek mi olduğu konusunda ve bunların hangisinin başarılı yaşlanma olarak değerlendirileceği konusunda bir kesinlik yoktur. Bunun başlıca sebebi, yaşlanmanın kişisel olması ve kültürel farklılıklar içermesinden kaynaklanmaktadır.

Başarılı yaşlanma kuramı yaşlanmanın fiziksel güç kaybı ve sağlık sorunlarından ziyade bireyin aslında halen büyümekte olduğunun bir göstergesi ve aynı zamanda bu büyüme ile yaşlı bireyin yaşam kalitesinin arttığı bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Bu kuramı ilk ortaya atan Carol D. Ryff'in çok boyutlu psikolojik iyi oluş modeli ile başarılı yaşlanmanın ya da diğer bir deyişle Ryff'e göre psikolojik iyi oluşun 6 kriteri bulunmaktadır. Bu kriterler; kabullenme, diğer kişilerle olumlu ilişkiler, bağımsızlık, amaçlı yaşam, kişinin çevresini kontrol altına alma ve kişisel gelişimdir. Rowe ve Kahn başarılı yaşlanma

kavramını yaşlanmanın sadece bir hastalık veya bozukluk süreci değil yaşamın doğal bir evresi ve fırsatlar ile dolu bir dönemi olarak nitelemektedirler.

Bunlar da kendi içlerinde sadece hasta olmamayı değil aynı zamanda hastalığa yol açan sebeplerin de olmaması, yüksek seviyede fiziksel ve bilişsel etkinliklerin olması ve son olarak da yaşam ile aktif bir ilişki içinde olmak gibi alt başlıklara bölünmüştür.

Başarılı yaşlanma kuramı, diğer başarılı yaşlanma kuramlarına göre daha kabul edilebilir ve diğerlerine nazaran daha az eleştiri almış bir kuramdır. Baltes ve Baltes'in başarılı yaşlanma kuramı yaşlanmayı yaşam boyu süren bir adaptasyon süreci olarak değerlendirmektedir. Yaşam boyu süren bu adaptasyonda kişisel hedeflere ulaşılması, kayıpların en aza indirilmesi ve kazanımları en üst düzeyde tutma olarak belirtilmiştir. Yaşam boyu yapılan tercihler ve telafi edilen hatalar, yaşlının yaşam kalitesini olumlu yönde etkilemektedir.

3.6. Benlik Bütünlüğüne Karşı Umutsuzluk Kuramı

“New York eyaletindeki Rochester Üniversitesi Psikoloji, Psikiyatri ve Eğitim profesörü olan David Elkind, Erikson'un gelişim kuramından, savaş sonrası psikolojiye ve psikanalize yapılmış en önemli katkılardan birisi olarak bahseder. Freud' den farklı olarak Erikson, bireyin karakterinin çocuklukta biçimlenmediğine tam tersine yaşamın her evresinde farklı değişmelerle karşılaşılacağını düşünmektedir” (Elkind ve Dönmez, 1979, s.27).

“Erikson, insan gelişim sürecini 8 evrede ele alarak açıklamaya çalışmıştır. Bu evreler; bebeklik aşamasında olan güvene karşı güvensizlik, ilk çocukluk aşamasında özerkliğe karşı kuşku, oyun çağında ise girişkenliğe karşı suçluluk, 6 yaşından 11 yaşına kadar olan evre için becerikliliğe karşı aşağılık duygusu, ergenlikte ise kimlik kazanmaya karşı rol karışıklığı, ergenlikten orta yaşa kadar olan evrede ise yakınlığa karşı yalıtılmışlık, yetişkinlik döneminde özgeciliğe karşı kendine dönüklük ve yaşlılık döneminde ise bütünlüğe karşı umutsuzluk olmak üzere tüm yaşamı evreler halinde açıklamaya çalışmıştır”(Elkind ve Dönmez, 1979, s.31-37).

Erikson'a göre, birey her bir gelişimsel dönemde birtakım çatışmalar yaşamaktadır. Gelişimsel dönemlerde birey kendini tanımakta, çevresiyle ilişki kurmakta ve zamanla uyum sürecine girmektedir. Erikson'un belirtmiş olduğu 8 evre gelişimsel süreç içerisinde aşılması gereken sorunlar ve çatışmalar içermektedir. Yaşanan çatışmaların başarılı şekilde atlatılması kişiliğin gelişmesi için önem arz etmektedir. Bireyin krizleri aşması kendini daha iyi tanımaya fırsat vermektedir. Gelecekteki gelişim dönemlerine hazırlıklı olmasını sağlamaktadır.

Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramına göre bireyin yaşamı boyunca karşılaştığı krizler, sorunlar ve çeşitli yaşam evreleri bireyin kişiliğini şekillendirmektedir. Erikson'un kuramlarında yaşlılık dönemine denk gelen son evre benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluktur. Bu evrede birey yaşamının son anlarını yaşarken geçmişi değerlendirerek yaşamın anlamını aramaya başlamaktadır. Birey yaşamı boyunca karşılaştığı zorlukların üstesinden gelme ve yaşamın bir bütün olarak anlamını kavrama noktasında doyum ile bütünlük duygusunu hissetmektedir. Ancak birey geçmişteki hataları ve kaçırılmış fırsatları düşünerek umutsuzluk duygusuna da kapılabilir. Umutsuzluk duygusunun temelinde bu hataların telafi edilemeyeceği ve önünde kalan kısa ömrün yeni bir başlangıç için yeterli olmayacağı fikri yatmaktadır.

Erikson bireyin bütünlüğü için kişisel katılımdan ziyade toplumsal katılıma vurgu yapmaktadır. Sağlıklı bir kimlik ve benlik bütünlüğü için toplumda aktif bir role sahip olması gerekmektedir. Din, sanat ve bilim gibi önemli konularda liderlerin takip edilmesi bireyin bu değerleri öğrenmesini ve uyum sağlamasını kolaylaştırabilmektedir.

4. TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA YAŞLILIK

Demografik geçiş süreci nüfus yapısında önemli değişikliklere neden olmaktadır. Bu değişikliklerin en önemli sonuçlarından biri nüfusun giderek yaşlanmasıdır. Doğurganlık oranlarının azalması nüfusun yaşlanmasına neden olan önemli etkenlerden biridir. Ülkemizde de nüfus giderek yaşlanmaktadır. Demografik yapıımızdaki değişiklik dünya genelinde yaşanan politikalar ile paralellik göstermektedir. Cumhuriyetten itibaren ülke nüfusumuz giderek artmıştır.

“Türkiye'de dünyadaki demografik gelişmelere paralel bir dönemden geçmektedir. Cumhuriyet ile birlikte, 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında 13,6 milyon olan Türkiye nüfusu, pronatalist

politikaların sonucu olarak, 1960'da iki katına çıkarak 27,8 milyona ulaşmıştır. Bu dönemde toplam doğurganlık hızı ise altı çocuk dolayında olmuştur. Antinatalist nüfus politikalarının 1965 yılından itibaren uygulanmasıyla birlikte doğurganlık düşüşe geçmiş ve %61,0'lık bir azalma gözlenmiştir" (Tekin ve Kara, 2016, s.223).

"Kırdan kente göç 1950'li yıllardan itibaren hızlı bir artış göstermiştir. Ana çocuk sağlığındaki gelişmeler, eğitim düzeyinin yükselmesi, kadının çalışma hayatına giderek daha fazla dahil olması, 1980'li yıllardan sonra doğum hızının düşmesine neden olmuştur.1980'li yıllarda gerilemeye başlayan doğum hızı 2001 yılında 2,38 çocuk iken 2023 yılında 1,51 çocuk olarak gerçekleşmiştir. Bu demek oluyor ki, bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısı 2023 yılında 1,51 olmuştur. Bu durum, doğurganlığın nüfusun yenilenme düzeyi olan 2,10'un altında kaldığını göstermektedir" (TÜİK, 2023).

"Türkiye'nin 2007 ve 2023 yılı nüfus piramitleri karşılaştırıldığında, doğurganlık ve ölümlülük hızlarındaki azalmaya bağlı olarak, yaşlı nüfusun arttığı ve ortanca yaşın yükseldiği görülmektedir" (TÜİK, 2023). Nüfusun artması ve yaşam süresinin uzaması, toplam nüfus içerisindeki yaşlı nüfusunun artmasına neden olmaktadır.

"Nüfus yaşlanmasının diğer bir göstergesi, yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranının %10'u geçmesidir. Türkiye'de yaşlı nüfus, diğer yaş gruplarına göre daha yüksek bir oranda artış göstermektedir. "Demografik değişim" sürecinde olan ülkemiz, genç bir nüfusa sahip gibi görünse de mutlak yaşlı sayısı oldukça fazladır (TÜİK, 2023). Türkiye hızla yaşlanan ülkelerden biridir. Yaşlı nüfus oranına göre 184 ülke arasında 67. Sırada yer almaktadır. Nüfus projeksiyonlarına göre, yaşlı bağımlılık oranının 2030 yılında %19,6, 2040 yılında %25,3, 2060 yılında %37,5 ve 2080 yılında %43,6 olacağı öngörülmüştür" (TÜİK, 2023).

4.1. Geleneksel Türk Toplumunda Yaşlanma ve Yaşlılık

Yaşlılık, insan hayatının kaçınılmaz bir aşamasıdır ve her toplumda farklı şekilde deneyimlenmektedir. Geleneksel ve modern toplumlarda yaşlılığa bakış açısı ve yaşlıların rolü önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Geleneksel toplumların pek çoğunda yaşlıya büyük bir önem atfedilmektedir. Tarım toplumları, Asya ve uzak doğu toplumlarında yaşlı bireylerin bilge kişiler olduğu ve statüsünün yüksek olduğu görülmektedir. Türk toplumuna ait değerler yaşlıya saygı ve hürmeti en üst seviyede tutmaktadır. Bu nedenle Türk toplumunda yaşlı bireylerin yeri oldukça farklı değerlendirilmektedir. Geçmişten günümüze yaşlılar tecrübeleri ve yaşadıklarıyla topluma yol gösterenler olmuştur. Bu durum onların koca çınar ağaçlarına benzetilerek saygı duyulması gereken insanlar olarak nitelendirilmelerini sağlamıştır. Bilgilerini bir sonraki kuşağa aktararak görevlerini yerine getirmektedirler. Yaşlıların değer gördüğü zamanlarda kuşaklar arası çatışma durumu söz konusu değildir.

Modernite ile birlikte toplumda yaşlı insanların bilgeliğine ve tecrübesine ihtiyaç kalmamış gibi görünmektedir. Makineleşme, dijitalleşme ve teknik bilginin artmasıyla bilgi aktarımı kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Yaşlı bireyler pasif bir konuma düşmüş ve toplumda adeta deyim yerinde ise atıl olarak değerlendirilmeye başlanılmıştır. Bu kimseler kapitalist sistem için işe yaramayan kişiler olarak görülmekte, çünkü ne üretime katılabilirler ne de normal insanlar gibi tüketim yapmaktadırlar. Bakıma muhtaç yaşlı bireyler geleneksel toplumlarda aile üyeleri tarafından bakımları sağlanırken günümüzde huzur evleri ve yaşlı bakım evleri bu görevi üstlenmektedir. Geleneksel toplumlarda yaşlı bireylerin torunlarına göz kulak olması, onlara bilgi ve tecrübelerini aktarabilmesi durumu varken günümüzde bu durum böyle değildir. Kendi bakımını sağlayabilen aile büyükleri torunlarından uzaktadır ve torun, dede, nine bağları oluşmamaktadır. Bu durum sosyal ilişkilerin değişmesine neden olmaktadır.

Genel olarak geleneksel Türk toplumunda yaşlılık, ihtiyar kelimesi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Yaşlanıp ihtiyar statüsüne ulaşmış bu kişiler toplumlumuzca geçmişte de günümüzden olduğundan daha fazla öneme sahip olsa da halen geçerliliğini korumaktadır. İhtiyarlık aşamasına ulaşmış kişiler Orta Asya'da aksakallılar ya da bilge kişiler olarak nitelendirilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında da padişahların akıl danıştığı hocaları olan aksakallılar mevcuttur. Geleneksel toplumlarda yaşlılar genellikle aile bireyleri ile yaşarlar, dayanışma güçlüdür ve yaşlı aile üyesinin

İhtiyaçları kendi ailesi tarafından karşılanmaktadır. Yaşlı birey hayatının son evresinde aktif bir yaşlanma sürer, çünkü sosyal konumu halen değerlidir. Torunların bakılması, fikir alışverişinde bulunulması, aile içi karar alınacağına ilk önce onların fikirlerine danışılması gibi süreçler ile aktif bir yaşlanma geçirmektedirler. Geleneksel toplumlarda çok çeşitli rolleri bulunan yaşlı bireylerin sosyal yaşam içerisinde tecrübelerinden faydalanılması da ayrıca önemli görülmektedir. “Bu nedenle yaşlıların elini öpmek, evlerin başköşesini onlar için ayırmak, tecrübeli insanlar oldukları için onların tecrübelerinden istifade etmek, kültürümüzün bir miras olarak yaşamasını sağlamaktadır” (Duvan ve Kantar, 2022, s.17).

4.2. Modern Türk Toplumunda Yaşlanma ve Yaşlılık

İstihdamın tarıma dayalı olduğu 1950’li yıllardan sonra tarımda makineleşmenin artması kırdan kente göçün en önemli sebebi olarak değerlendirilmektedir. Bu durum eski tip aile biçimi olan geniş aileye büyük zarar vermiştir. Geleneksel yaşamın devam ettiği kırsal alanlarda nüfus giderek azalma eğilimi göstermektedir. 1927 yılında toplum nüfusunun %75,8’ini oluştururken bu oran ilerleyen yıllarda giderek düşmüştür. 1950’li yıllardan itibaren tarımda makineleşme ve iş arayışları kırsal alandan kentlere hızlı bir göçün olmasına neden olmuştur (Veri Kaynağı, 2022).

“Türk toplumunun geleneksel yapısında önemli bir değeri bulunan yaşlıların aile içindeki konumunun değişimine yönelik belirli bir tarih vermek zor olsa da genel olarak bu değişimin 1950’lerden itibaren başladığı kabul edilebilir. Tarımsal alanlardaki makineleşmenin itici gücü ve endüstriyel istihdam alanlarının genişlemesi, kent yaşamının bireye yönelik destekleyici örgütlü kurumlarının hem kapsamı hem de çeşitliliği anlamında artan cazibesi kırdan kente göçün en önemli nedenleri olarak kabul edilir” (Altunay ve Özkul, 2022, s.1017).

Türkiye’de yaşanan köyden kente göç geleneksel geniş aile yapısından modern çekirdek aile modeline bir geçiş aşamasında beraberinde getirmiştir. Göçler geleneksel aile yapısının bölünmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kırsal alandan kente yapılan göçler sonucu aile üyeleri fiziksel olarak birbirinden uzak kalmışlar ve bu durum geleneksel aile yapısına bir darbe vurmuştur. Kente göç eden nüfus genel itibarıyla çekirdek aileden oluşmaktadır. Bu durum ise yaşlıların geride kalmasına neden olmakla birlikte, durumu iyi olan yaşlılar ise bakım için huzurevi veya bakımevlerinden faydalanmaktadır. İlerleyen zamanlarda eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik kurumlarının gelişip yaygınlaşması ile geleneksel aile yapısı biraz daha gevşeyip çözülmüştür. Özellikle yaşlı aile üyelerinin bakımı için sağlık hizmetlerinin ve modern tıbbın ilerlemesi, yaşlı bakımını aile kurumunun dışında başka kurumlar tarafından üstlenilmesini sağlamıştır.

Kırdan kente göç sürecinde ekonomik, sosyal ve kültürel nedenlerin etkisiyle göç eden insanların hayatlarında büyük değişimlere neden olur. “Diğer gelişmiş ülkelerden farklı olarak Türkiye’de iç göç sanayileşme neticesinde değil; tarım sektöründe yaşanan makineleşme ve kent ile kır arasındaki ulaşım imkanlarının artması neticesinde gerçekleşmiştir” (Kızılaslan ve Arslan, 2022, s.148). Birden fazla aile üyesinin aynı hane içerisinde yaşadığı geleneksel Türk toplumunda kente göç ile birlikte ekonomik nedenlerden dolayı bir araya gelen aile üyeleri daha küçük birimler halinde yaşamaya başlamıştır. Bu durum çekirdek aile yapısını destekleyen mekanizma halini almıştır. Kent hayatına tümüyle adapte olma sürecinde geniş aile ilişkilerinin ve bağların zayıfladığı görülmektedir. Kent ortamının getirdiği rekabetçi ortam bireyler üzerinde baskı oluşturmaya başladığında, bireyler içinde buldukları şehrin farklı yerlerinde iş arayışı içerisinde olmaktadır. Ayrıca kentteki yoğun iş temposu ve stres aile üyelerinin birbirlerine zaman ayırma imkanlarını kısıtlayarak geniş aile ilişkilerini zayıflatmaktadır.

Kırsalda geniş aile üyeleri genellikle aynı hane içerisinde yaşamakta iken kente göç ile bu durum apartman yaşamına dönüşmüştür. Kırdaki komşuluk ilişkileri daha içten ve samimi iken apartman yaşamında komşuluk ilişkileri daha yüzeyseldir. Apartman yaşamının yoğunluğu ve anonimliği komşular arasındaki iletişimi ve dayanışmayı azaltmıştır. Geleneksel aile yapısında kadının rolü ev işleri, çocuk bakımı ve yaşlı aile üyelerinin bakımıyla sınırlı iken modern aile yapısına dönüşümde kadının iş hayatında görünürlüğü artmıştır. Bu nedenle çekirdek ailenin modern yaşama uyum gösterme süreci en çok yaşlı bireyleri hem moral olarak hem de duygusal olarak etkilemiştir. Modern yaşam yaşlılara

karşı algının değiştiği dönem olarak tanımlanmaya başlamıştır. “Dolayısıyla modern dönemde yaşlılık, çok çeşitli sorunlarla izahı yapılan bir yaşam haline gelmiştir” (Altunay ve Özkul, 2022, s. 1014).

Modernleşme ve kentleşme süreci ile birlikte aile yapıları geniş aileden çekirdek aile yapısına dönüşmüş ve bu durum yaşlıların sosyal izolasyon durumlarını arttırmıştır. Ayrıca modern yaşam tarzına uyum sağlamak yaşlılar için fazla zorlayıcı bir hal almış ve duygusal olarak onları etkilemiştir. Geleneksel aile rolünün zayıflamasıyla birlikte yaşlılar sosyal destek sistemlerine daha fazla bağımlı hale gelmişlerdir.

Geleneksel toplumlardaki yaşlanmaya göre farklı şekilde deneyimlenen yaşlılık, doğum oranının azalması ve yaşlı nüfusunun artması sonucu yaşlılığa bakışı değiştirmektedir. Modern toplumlarda yaşlılığa bakış açısı daha fazla bireyselleşmiştir ve aile içi hiyerarşi zayıflamıştır. Genellikle aile üyeleri yaşlıyı bakmak zorunda oldukları bir yük olarak görmeye başlayarak yaşlı bireyin kendisini işe yaramaz birisi olarak düşünmesine sebep olmaktadır. Kırıldaki yaşlı bireylerden biri ölmemiş ise birlikte yaşarlar, eşlerden biri ölmüş ve bakıma muhtaç ise çocuklarının yanına yerleşir ya da huzur evi tercih edilir. Geniş aileden çekirdek aileye geçişte birlikte yaşamaktan ziyade yakında yaşamaya dönmüştür. Çoğu aile apartmanı bu düşünce ile şekillenmiştir. Anne-baba ve çocuklar aynı binada farklı dairelerde yaşamaktadırlar.

4.3. Dünyada Yaşlanma ve Yaşlılık

Yaşlılık insan yaşamında fiziksel, sosyal ve zihinsel kayıpların başladığı bir dönemdir. Yaşlı nüfus gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda artış göstermektedir. Yaşlı nüfusunun artmasında iki önemli durum söz konusudur. Bunlardan biri doğum oranlarındaki düşüş, diğeri ise yaşam süresindeki artıştır.

“Yaşanan demografik dönüşümle birlikte, yaş yapısında değişiklikler meydana gelmektedir. Doğum oranlarının azalması, nüfus artışının yavaşlaması ve ortalama yaşam süresinin artmasına bağlı olarak toplam nüfus içindeki yaşlı nüfus oranı artış göstermektedir. Nüfusun yaşlanma süreci son dönemlerde hızla artmakta ve bu kapsamda ortaya çıkan sorunları gidermeye yönelik çeşitli politikalar uygulanmaktadır” (Eser ve Küçük, 2021, s.542).

19.yy'dan itibaren tıbbi bilgi ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, sağlık sistemlerinin gelişmesi ve yaşam koşullarındaki iyileşmeler yaşam süresinin uzamasında etkili olmuştur. Bu duruma takiben doğurganlık hızındaki azalma 20. yy ortalarından itibaren düşüşe geçmiştir. Geçen yüzyıldan beri dünya nüfusunun arttığı ve aynı zamanda yaşlı nüfusunun da arttığı yapılan çok çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur. Çok çeşitli evrelerde oluşan insan ömrü, yaşlılık hariç tüm evreleri sabit kılmaktadır. Uzayan ömürler sadece yaşlılık evresini uzatmış gibi gözükmemektedir.

5. YAŞLILIĞIN SORUNLARI İLE BAŞA ÇIKMADA DİNİN FONKSİYONU

5.1. Kavramsal Açından Din

Din, insanlık tarihi kadar eski ve karmaşık bir kavramdır. Dünya genelinde 4 binin üzerinde din olduğu kaynaklarda geçmektedir. Din kavramı herkes için farklı anlamlara geldiği için genel bir tanımlama yapmak oldukça zordur. Bir Müslüman ile bir Hristiyan'ın din tanımı birbirinden farklı olmakla birlikte, aynı dine mensup kişiler arasında bile bu tanım oldukça farklı olabilmektedir. Dini inançlar her dindar kişi için ve her din için kendine has tanımlamalar içermektedir. İnsanlığın varoluşu ile birlikte ortaya çıkan din olgusu, toplumları birleştirip bütünleştirmenin yanı sıra, bireylerde hayatı anlama ve anlamlandırma noktasında bir kaynak vazifesi görmektedir.

Toplum açısından bakıldığında ise toplumu bir arada tutarak, onu ortak değerler etrafında birleştirerek sosyal dayanışmayı artırmaktadır. Din kavramını anlamaya yönelik yapılan çalışmalarda farklılıklar bulunsa da üzerinde varılan ortak düşünce, dinin hem bireysel hem de toplumsal etkilerinin bulunduğu gerçeğidir. “Fertlerin hayatına hâkim olan din, zamanla topluma akseder ve toplumda etkin bir unsur olur” (Özdemir, 1998, s.14).

İnsanın varoluşa dair aradığı sorunları bulmada din etkili bir araçtır. Yaşamın amacına dair inananlarına bir yol sunan din, bir amaç duygusu yaratır. Doğruları ve yanlışları bulmada yol gösteren niteliktedir. İnananların günahkârlık ve suçluluk duygusu hissettikleri vakit, tövbe yolunu açarak içsel huzura kavuşmalarını sağlamak gibi bir fonksiyonu mevcuttur. Dini ritüeller, ayinler ve ibadetler stresi azaltmaktadır. Dinin psikolojik boyutu insanların anlam arayışına bir cevap bulmaktır. İnsanlar

belirsizlik ve kontrolsüz durumlar karşısında hep bir arayış içerisinde olmuşlardır. Din bu noktada bu arayışı çözüme kavuşturmak için devreye girmektedir. Yaşamın anlamı ve amacını bulma konusunda yardımcı olmaktadır. İnsanların zor zamanlarında din, stresle başa çıkmada da oldukça etkili bir olgudur. Yas ve kayıp durumlarında insanlara dayanma gücü ve teselli vermektedir. Bu durum özellikle yaşlılık döneminde daha çok ihtiyaç duyulan bir hâl almaktadır. Görülen odur ki, yaşlılık döneminde insan psikolojisini anlamada din etkili bir rol oynamaktadır.

Din, yüzlerce yıldır cevap aranan ve üzerine kafa yorulan karmaşık bir olgudur. Din olgusu üzerine yapılmış pek çok çalışma bulunmakla birlikte, üzerinde mutabakat sağlanan bir din tanımı da bulunmamaktadır. Bu nedenle yapılan tanımları iki kısımda toplamak mümkündür. “Dinin toplumda yerine getirdiği sosyal fonksiyonu dikkate alan tanımlara işlevselci tanımlar, onun ne olduğunu dile getiren, yani dinin aslı mahiyetini ön plana çıkaran tanımlara ise özsel tanımlar denmektedir” (Willaime vd., 2003, s.323). Dinin hem özsel hem de işlevsel tanımı ise hem dinin içeriği hem de bu durumun toplum üzerindeki etkisinin anlaşılmasına yardım etmektedir.

Özsel tanımlama, dinin ne olduğunu ifade eden yani dinin aslı mahiyetini ön plana çıkaran yaklaşımlardır. Bu nedenle dinin mahiyetini ve içeriğini açıklamaya çalışır. Kutsallık, ilahilik ve aşkınlık gibi kavramları vurgulamaktadır. Dini inançların uygulamalarını, ritüellerini, amellerini izah etmektedir. Özsel tanımda din, insanın ihtiyaçlarını karşılayan ve kutsal olana anlam verip yönlendiren bir olgudur. İşlevsel tanımlamalar, dinin bireysel ve toplumsal hayatta rolünü ve yerine getirdiği fonksiyonu belirtmektedir. Ahlaki çerçeve ve sosyal dayanışma gibi fonksiyonları vurgular. Dinin belirli bir amacı vardır bu amaç insanların bireysel ve toplumsal hayatta belli fonksiyonları yerine getirmesidir. İşlevsel tanıma göre, dinin bir fonksiyonu varsa aynı zamanda anlamı da vardır. Hem özsel hem de işlevsel tanımlamada ise din hem insanın iç dünyasını zenginleştirmek hem de toplumsal düzeni ve sosyal birlikteliği koruma vazifesi üstlenmektedir.

5.2. Yaşlılığın Sorunları ile Başa Çıkmada Dinin Fonksiyonu

Yaşlılık hayatın kaçınılmaz bir döngüsü olmakla birlikte beraberinde birçok zorluk getirmektedir. Başta fiziksel ve bilişsel yeteneklerin azalmasına neden olan bu biyolojik durum, yaşlı bireylerin sosyal hayatını büyük ölçüde etkilemektedir. Ekonomik zorluklar, sağlık sorunları, sosyal izolasyon ve yakınların kaybı yaşlı bireylerde stresin artmasına, anksiyete ya da ruhsal sorunların oluşmasına neden olmaktadır.

“Genellikle fiziksel ve bilişsel yeterliklerin azalmasıyla anılan yaşlılık döneminde bireylerin ekonomik, sağlık ve sosyal sorunları artmaktadır. Eş kaybı, yakın arkadaşların ölümü, emeklilik, rol değişiklikleri gibi durumlar bireylerin stres düzeylerini artırmakta ve depresyon, anksiyete gibi ruhsal sorunlar yaşamasına sebep olabilmektedir. Yaşlılık döneminde kayıplarla başa çıkmada dini ve manevi eğilimler önemli bir yere sahiptir” (Gürsu ve Ay, 2018, s.1180).

Dini ve manevi eğilimlerin birtakım katkıları bulunmaktadır. Bunlar; yaşlılık evresinde karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmek için anlam ve amaç duygusu, dini cemaat gruplarının sağlamış olduğu aitlik ve sosyal destek, yaşlılık döneminde yaşanan stres ve kaygıların azaltılması için başa çıkma mekanizmaları sunması ve son olarak maneviyatın vermiş olduğu umuttur.

Yaşlılıkta birey fiziksel olarak güçsüz olduğu için, dışardan gelen zorlukların üstesinden gelmek için fiziki gücü kullanmak bazen yetersiz gelebilir. Fiziki gücü yerinde olan bir birey olsa dahi bazen bu zorluğun üstesinden gelemediği içsel meseleler olabilir. Bu gibi durumlarda manevi bir varlıktan yardım ve rehberlik beklenebilir. Bu dini bir ibadet olabildiği gibi meditasyon da olabilir.

“Sadece İslam dini veya bir başka din değil, diğer din ve geleneklerin yanı sıra, herhangi bir dine dâhil olmayan kimselere ait olabilecek manevi duygu durumları da bir arada hesaba katılmaktadır. Çünkü asıl olan, kişiye ruhsal açıdan iyi olmasını (veya olumsuz unsurlar içeriyorsa kötü hale gelmesini) sağlayacak motivasyonları vermektir. Bu noktada tüm dinlerin ve maneviyat sağlayıcı oluşum ve düşüncelerin bu tür bir çalışma açısından değeri bulunmaktadır” (Horozcu, 2010, s.211).

Bu ruhsal iyi olma durumuna en çok yaşamın sonlarına doğru daha fazla ihtiyaç duyulur hale gelmektedir. İnançlı yaşlı birey bu son zamanlarında içsel iyi oluşu aramakta ve bu huzuru kendisinden daha üstün yüce bir varlıkta olduğunu hissetmektedir. İnançlı olmayan bireylerde ise içsel huzur için bir tür dua türü olan meditasyon ile bu rahatlama sağlanmaktadır.

Din insan hayatına derin anlam kazandırarak bireyin zorluklar karşısında sığındığı bir liman haline gelmektedir. İnançlı bireyler karşılaştıkları zorluklar hakkında bunun Tanrı'nın bir imtihanı olduğunu düşünerek bu durumun üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar. "İnançlar genel anlamda bireyin çevresel şartlar üstünde bir hakimiyetinin olup olmamasından daha çok, karşılaştığı zorluklar karşısında nasıl bir inanca sahip olduğu önemlidir" (Kula, 2002, s.241). Bu nedenle yaşamın zorluklarının inanan bireyde yarattığı stresli ve sıkıntılı durumlarda dinden kaynaklanan davranışsal ve en önemlisi de bilişsel tekniklerin kullanılması dini başa çıkmayı ifade etmektedir.

Din, bireye manevi bir rehberlikten daha ziyade, bireyin duygusal ve ruhsal dayanıklılığını arttırmaktadır. Hayatta karşılaşılan acılar ve zorlukların yaşamın doğal bir parçası olduğunu kabul ettirerek bireyin bu durumdan ders çıkarmasını sağlamaktadır. Sadece yaşlılıkta değil yaşamın tüm evresinde din insanlara karşılaştıkları zorluklar karşısında yardımcı olmaktadır. Ancak yaşlılık aşamasında bireyin din hakkındaki görüşleri ve fikirleri daha da derinleştiği için dinden daha fazla keyif almaktadır. Ruhsal durumunu din ile tedavi eden bireyin fizyolojik sağlığının da düzelmesi bu durum karşısında normal görünmektedir. İçsel iyi oluş bireyin yaşam kalitesini de arttırmaktadır.

İnsan doğasının bir parçası olan hayatı sorgulama ve anlam arayışı insanı insan yapan temel unsurlardan biridir. Bu arayış içerisinde bireyin öz farkındalığı artmış durumdadır, bu süreçte dini düşüncelerin gelişmesi için zemin hazırlanmış olmaktadır.

"Yaşlılığın genel itibarıyla fiziksel ve psikolojik olarak getirdiği bazı zorluklar karşısında dine yönelmeye başlayan yaşlılar, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde yaptıkları işlerin çoğunu artık güçleri yetmediği için gerek psikolojileri kaldıramadığı için yapmamaktadırlar. Yeni bilgiler öğrenmek de yaşlı kişiler için oldukça zorlaşmıştır. Dolayısıyla dinin etkisinin en yoğun olarak görüldüğü evre yaşlılık evresidir. İnsanlar yaşlanmaya başladıktan sonra ömürlerinin sonlarına doğru iyice yaklaştıklarının farkına vardıkları için dinin amel boyutu ile ilgilenmeye başlamaktadır" (Apalı, 2021, s.71).

Yaşlılık insanlar için önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde insanlar sosyal, fizyolojik ve psikolojik olmak üzere farklı değişik süreçler geçirmektedirler. Yaşamı zenginlikler ile dolu olan yaşlılar tüm zorluklara rağmen var olmanın gücünü ve bilgeliğini içinde barındırırlar. Yaşlı bireylerin hayatlarının son evrelerinde onları hayata bağlayacak şeylerden biri de dini inançtır. Din ve inanç yaşlı birey için yaşam, ölüm ve ölümden sonrası için tatmin edici cevaplar vermektedir. Dini inançtan kaynaklanan manevi değerler yaşanılacak ruhsal sorunlar için bir başa çıkma mekanizması olarak fonksiyon görmektedir. Ancak inanca sahip olmayan bireyler için bir bocalama dönemi sayılabilmektedir.

Araştırmalar dinin yaşlı bireyler için karşılaştıkları zorlayıcı dönemlerde başa çıkma mekanizması olarak önemli rol oynadığını göstermektedir. Din, yas ve kayıplarda her yaş grubundan bireylere teselli verebilirken bu durum yaşlılıkta daha fazla önem arz etmektedir. Geçen sürede yaşlı bireyin hayatına dair pek çok şey geride kalmıştır; yakınlarının veya eşinin kaybı bireyde bilemediği ve anlamlandıramadığı ama sonunda kendisinin de yok olacağını bildiği bir his yaratmaktadır. Deyim yerinde ise yaşlı bireyler için bu tarz durumlar karamsarlık ruh halini ortaya çıkarmaktadır.

Yaşam devam ederken birey bazen kendini dine çok yakın hissetmekte iken zaman zaman da dinden uzaklaştığı anlar olmaktadır. Ancak bu değişimler yaşlılık evresinde çok belirgin hale gelmektedir. Çünkü yaşlılık döneminde birey derin manaları daha iyi anlamaktadır. Hayatına daha önce bakmadığı bir gözle bakmaya başlamaktadır. Dinin derinliği de yaşlılıkta daha iyi anlaşılacaktır. Yaşlı birey dine daha farklı bir anlam ile yaklaşmakta ve dinin ruhani değerlerine daha sıkı sarılmaktadır. Yaşamın son basamağına gelen birey inancı ne olursa olsun bir son veya bir başlangıcın olduğunu hissederek kendini bu manevi akıma bırakır. O ana kadar sahip olduğu şeylerin kıymetini daha iyi anlar ve şükür eder. "Bu doğrultuda Tanrı'nın soyut ve aşkın şekilde tasavvur edildiği söylenebilir" (Alçelik, 2013, s.52). Bu soyutluk ve inançtaki ruhaniyet yaşlı bireyin ömrü boyunca biriktirdiği bir birikimdir. Yaşlı bireyin çocukluğundan beri biriktirdiği bu inançlılık ömrünün sonlarında dolup taşmaktadır.

Dindarlık dinin dogmaları, kurumları ve toplulukların nesnel yönün aksine bireysel bir anlam taşımaktadır. Dindarlık bir kişi veya toplumun dini değerleri nasıl yaşadığı ve ifade etmesiyle ilgilidir. Dindar olmak için öncelikle bir dine mensup olmak gerekmektedir. Mensup olunan dinin öğretilerinin günlük yaşamda tutum ve davranışlarda eksiksiz olarak gösterilmesi gerekmektedir. Bu sayede kişi dini inancını günlük yaşamının bir parçası haline getirmiş olur. Dindarlık insanın dini ritüelleri yerine

getirmekten ziyade kişinin ahlaki değerleri başta olmak üzere sosyal ilişkilerini ve dünya görüşlerine etki etmektedir. Dindarlık tutumu her dinde farklı şekillerde görülmektedir. Örneğin, bir Müslüman için namaz kılmak oruç tutmak, yalan söylememek, zina yapmamak bir dindarlık şekli iken bir Hristiyan için kiliseye gitmek, günah çıkarmak, hayır işleri yapmak da bir dindarlık şeklidir.

Yaşlılık, din ve dindarlık arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Bu ilişkiyi anlamak için dini inançların yaşlı bireyler üzerindeki etkilerini değerlendirmek gerekir. Yaşlılığa kadar birey dindar biri olmayabilir ya da yaşlılık evresine kadar dini ritüelleri yerine getirmiş biri de olabilir. Her ne olursa olsun din, yaşlılık döneminde bir destek mekanizmasıdır. Dindarlık bireylere yaşadıkları hayatın anlamı ve amacını, yaşanan zorluklara daha geniş perspektiften bakmalarını sağlayabilir. Teselli ve umut bulmak için yaşamın herkes için son bulacağı ve dini bilgiler doğrultusunda yeniden bir araya gelineceği ve ölümün aslında bir yok oluş değil tekrar bir araya geliş olduğunu bilmek yaşanan ıstırap için iyi bir teselli aracı olmaktadır. İbadet etmek, dini metin okumak ve diğer dini pratikleri yapmak yaşlı birey için başa çıkma mekanizmasıdır.

Yaşlılık dönemindeki insanların fiziksel olarak kırılğan yapıda olmaları onları aciz, güçsüz ve yardıma muhtaç hissettirir. Böyle zamanlarda yaşlı bireyler kendilerini rahatlatmak ve huzura kavuşturacak bir yol aramaya başlamaktadırlar. Bu yol genellikle dini inanç yoludur. İncanın sağladığı bu manevi destek yaşlı bireylerin ölüm korkusunu ve toplumsal soyutlanmanın yarattığı korku/endişelerin giderilmesinde yardımcı olmaktadır. Yaşlı bireyin hayatı boyunca çalışması onda bir disiplin ve zamanını aktif kullanmasını sağlamıştır. Ancak yaşlılık ile birlikte boş zaman oldukça fazladır ve bu zamanın verimli şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Dini inanç bu noktada yaşlı bireyin tekrar kaliteli bir zaman kavramını elde etmesini, dini ritüellerdeki düzen ve devamlılık da yaşlı bireyin içinde bulunduğu aşamaya alışmasını sağlamaktadır. Yaşlılık döneminin dindarlığa etkisi olduğu gibi tam tersi durumlarda olabilir. Bu dönemde yaşlı bireylerin dine ilgisi tamamen kaybolabilir veya azalabilir. Yaşlılık döneminde dini inanç ve tutumları zayıflatan pek çok faktörün olduğunu belirtmekte fayda vardır. Yaşlılık, din ve dindarlık arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Bu ilişkiyi anlamak için dini inançların yaşlı bireyler üzerindeki etkilerini değerlendirmek gerekmektedir. Her ne olursa olsun din yaşlılık döneminde bir destek mekanizmasıdır. Din, bireylere yaşadıkları hayatın anlamı ve amacını, yaşanan zorluklara daha geniş perspektiften bakmalarını sağlama fonksiyonu üstlenmiştir.

6. SONUÇ

Yaşlanma ve yaşlılık insan yaşamının kaçınılmaz bir parçasıdır ve biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarda ele alındığında oldukça karmaşık bir konudur. Kronolojik/Biyolojik yaşlanma insan yaşamındaki sürecin doğal bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Her canlıda olduğu gibi insanlar doğumdan itibaren büyür, gelişir ve biyolojik olarak değişirler. Psikolojik yaşlanma ise birey zihinsel ve duygusal olarak büyür ve gelişir. Zamanın insanın dış görünüşünde yaptığı etkiyi zihinsel ve bilişsel yetenekler üzerinde de gösterir ve bu yetiler zamanla zayıflar. Bu durum yaşam kalitesini ve sosyal etkileşimlere zarar vermektedir. Sosyolojik yaşlanma da yaşlanma ile birlikte bireylerin toplumdaki rol ve statüleri değişmektedir. Çocukluk aşamasında, gençlik aşamasında ve olgunluk aşamasında toplum bireyden bu kavramlara göre yaşamasını ister ve yaşlılıkta da durum böyledir. Toplum tarafından beklentiler ve sosyal roller yaşlılık aşamasında değişim göstermektedir.

Yaşlanmanın karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü anlamak için yaşlılık üzerine birtakım kuramlar geliştirilmiştir. Ancak bu kuramlar yaşlılığın anlaşılmasında farklı bakış açıları sunsa da yaşlanma sürecini tam anlamıyla kapsayacak tek bir kuramdan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Yukarıda değinilen kuramlardan ilişki kesme/kopma/geri çekilme kuramı, yaşlı bireyin hayattan adım adım çekildiği ve sosyal ilişkilerini azalttığını öne sürerken; aktivite/etkinlik kuramı, yaşlının sosyal yaşama aktif olarak katıldığı ve yaşam kalitesini arttırmaktadır. Süreklilik kuramı ise, yaşlanmanın süreklilik ve değişim arasında bir denge olduğu noktasına odaklanmıştır. Rol bırakma kuramı ise yaşlıların yaşamları boyunca sahip oldukları ve hayatlarındaki yeni dönemde bu rollerden vazgeçerek yaşlanma sürecine uyum sağladıklarını ileri sürmektedir. Başarılı yaşlanma kuramı ise yaşlı bireylerin biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan sağlıklı ve kaliteli bir yaşlanma deneyimi yaşadıklarını açıklamaktadır. Benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk kuramı ise yaşlı birey geçmiş yaşantıları üzerinde durmaktadır. Pişmanlıklar ve yaşamın anlamı üzerinden geçmişi değerlendiren yaşlı birey, hayatı olumsuz olarak değerlendirmektedir. Bu kuramların her biri yaşlılığa farklı açılardan baksa da unutulmaması gereken

şey, yaşlılığın kişiden kişiye değişiklik göstermesidir. Ancak yaşlanma bilimi alanında yapılan araştırmalar, geliştirilen kuramların yaşlının hayat kalitesine arttırmak ve yaşlanma sürecini anlamak için temel oluşturmasıdır. Yaşlanma ile birlikte depresyon, demans, alzheimer ve deliryum gibi yaşlılığa özgü birtakım kronik sağlık sorunlarının da arttığı bilinmektedir. Bu sağlık problemleri yaşlının yaşam kalitesini kötü bir şekilde etkilemekte ve sosyal izolasyonu arttırmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda yaşlı nüfusunun artması demografik değişimi göstermektedir. Yaşlı nüfusunun artması aynı zamanda sosyo-ekonomik bir yük olarak görülebilmektedir. Sağlık sistemleri ve sosyal destek sistemleri bu demografik değişim için hazırlıklı değil iseler, bu durum sistemler üzerinde bir baskı yaratabilmektedir. Bu demografik değişime doğum oranları ve yaşam süresinin uzaması etki etmektedir. Türkiye’de de yaşlı nüfusun arttığı görülmektedir. Geleneksel aile yapısının değişmesi ve modern aile yapısına geçiş yaşlı bireyler için olumsuz etkiler doğurmaktadır. Geleneksel Türk toplumunda yaşlının konumu ile modern Türk toplumundaki konumu birbirinden farklıdır. Geleneksel toplumda yaşlı birey, ailenin en değerlisi konumunda iken modern toplumda yaşlılar artık bakıma muhtaç bireyler olarak değerlendirilmektedir. Bu değişimler aynı zamanda aile içi bağları da zayıflatmaktadır.

Yaşlılık döneminin psikolojik, sosyal ve fiziksel bağlamda getirmiş olduğu çok çeşitli sorunlar karşısında inançlı bireylerin dini sığınacak bir liman olarak görmesi oldukça sık karşılaşılan bir hal almıştır. Yaşlanma ile birlikte yaşlı bireyler fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlerle karşı karşıya kaldıklarında manevi ve dini eğilimlerin önemi daha da artmaktadır. Yaşlı birey için yaşamın anlamının arandığı bu dönemde din, manevi bir rehber olarak görev yapmaktadır. Dindarlık ise yaşlı bireyin inanç ve bağlılık derecesini göstermektedir. Din ve dindarlık kavramları yaşlının hayatını anlamlı kılarken zorluklarla başa çıkma kapasitesini de arttırmaktadır. Aşırılıkların insana zarara uğrattığı bir gerçektir ve bu dönemde din ve dindarlık kavramlarını değerlendirirken daha dikkatli olunması gerekmektedir. Bu kavramların yaşlı üzerinde olumsuz etkileri de bulunduğu da günümüzde bilinen bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- Akbolat, A. (2014). Yaşlılık Döneminde Yaşam Kalitesi ve Dindarlık İlişkisi: Şanlıurfa İli Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Akyüz, N. ve Çapçioğlu, İ. (Dü). (2020). Din Sosyolojisi El Kitabı. Ankara: Grafiker.
- Açelik, Z. (2013). Yaşlılık Döneminde Tanrı Tasavvuru ve Benlik Saygısı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Altunay, Z. ve Özkul, M. (2022). Geçmişin Değeri Günün Sosyal Problemi: Yaşlılık ve Modern Toplumda Yaşlı Bakımı. *Vizyoner Dergisi*, 13(35), 1012-1036.
- Apalı, Y. (2021). Yaşlılık Yolunda Dindarlık. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Cicero, M. T. (2017). Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine. (C. C. Çevik, Çev.) İstanbul: Kültür Yayınları.
- Çubukçu, A. T. ve Çiçek, A. (2023). Yaş Altmış İş Bitmemiş: Yaşlılık. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 7(2), 491-503.
- Duben, A. (Dü.). (2018). Yaşlanma ve Yaşlılık Disiplinlerarası Bakış Açılımları (Cilt 1). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duvan, M. K. ve Kantar Davran, M. (2023). Kırsal Alanda Yaşlılık: Osmaniye İli Kadirli İlçesi Örneği. *Premium e-Journal of Social Science (PEJOSS)*, 7(32), 643-654.
- Elkind, D. ve Dönmez, A. (1979). Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi. *University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 12(1), 27-38.
- Eser, B. ve Küçük, S. (2021). Yaşlanan Nüfus, Sorunlar ve Politikalar: Türkiye İçin Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 541-556.
- Giddens, A. (2008). Sosyoloji. (C. Güzel, Yay. Haz.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gönüllü, C. (2020). Yaşlılık Sosyolojisi (1.Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Gürsu, O. ve Ay, Y. (2018). Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık. *Journal of International Social Research*, 11(61), 1176-1190.
- Horozcu, Ü. (2010). Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 209-240.
- Karakaş, S. A. ve Durmaz, H. (2017). Yaşlılık Dönemi Psikolojik Özellikleri ve Moral. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 18(1), 32-36.

- Kızılaslan, N. ve Arslan, F. (2022). Kırsaldan Kente Göç Hareketlerinin Nüfusun Cinsiyet ve Eğitim Faktörlerine Etkisi (Amasya İli Örneği). *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 11(3), 147-158.
- Koçak, D. B. (2023). Başarılı Yaşlanma Sürecinde Bazı Kuramsal Yaklaşımlar. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (16), 235-255.
- Kula, N. (2002). Deprem ve Dini Başa Çıkma. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 234-255.
- Özdemir, Ş. (1998). Cezaevlerinde Din Eğitimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Konya Selçuk Üniversitesi.
- Şentürk, Ü. (2022). Yaşlılık Sosyolojisi, Yaşlılığın Toplumsal Yörüngeleri (3.baskı). Bursa: Dora Basım Yayın.
- Tekin, Ç. S. ve Kara, F. (2016). Dünyada ve Türkiye’de Yaşlılık. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(1), 219-229.
- Tufan, İ. ve Durak, M. (2017). Gerontoloji- Kapsam, Disiplinlerarası İş Birliği, Ekonomi ve Politika (Cilt 1). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Üçok, A. (2018). Yaşlılıkta Aktivite Kuramı ile Yaşamdan Kopma Kuramının Karşılaştırılması. *Journal of International Social Research*, 11(56), 451-456.
- Williaime, J., Keskin, H. ve Alperen, A. (2003). Dinin Tanımlanması Meselesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 3(1), 1-321.
- TÜİK, (15 Mayıs 2023). Erişim 20 Mayıs 2024, TÜİK: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Birth-Statistics-2023-53708>
- TÜİK, (27Mart2024). Erişim 24 Mayıs 2024, TÜİK: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2023-53710>
- Veri Kaynağı, (30 Ekim 2023). Erişim 20 Mayıs2024, Veri Kaynağı: <https://www.verikaynagi.com/grafik/100-yilda-kent-ve-kirsal-nufusu/>

Geliş Tarihi / Received : 09.12.2024 / 12.09.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 30.12.2024 / 12.30.2024

Araştırma Makalesi - Research Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1598429>

AŞIRI İFA GÜÇLÜĞÜ

HARDSHIP

Mehmet MÜLAZIMOĞLU^a

ÖZ: Sözleşme kurulurken tarafların amacı, ifanın uygun bir şekilde yerine getirilmesidir. Borç, zor veya masraflı bile olsa ifa edilmelidir. Ancak, sözleşme kurulurken mevcut olmayan bazı aksilikler, ifanın gereği gibi gerçekleşmesini engelleyebilir. Özellikle yakın zamanda pandemi sürecinde yaşanan koşullar sebebiyle sürekli edimli sözleşmelerde ifa önemli ölçüde güçleşmiş ve taraflar sözleşmeleri uyarlama ya da sona erdirmeye yoluna gitmiştir. TBK m. 138 bu kapsamda önemli bir başvuru aracı haline dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler : *Aşırı İfa Güçlüğü, Sözleşme, İfa Engeli.*

ABSTRACT: The parties' aim when forming a contract is to ensure that the performance is carried out properly. The obligation must be fulfilled even if it is difficult or costly. However, some problems that were not present when the contract was formed may prevent the performance from being fulfilled as required. Especially due to the conditions experienced during the recent pandemic, performance in contract of continuous performance has become significantly difficult and the parties have resorted to adapting or terminating the contracts. TBK article 138 has become an important reference tool in this context.

Keywords: *Hardship, Contract, impediment to Performance.*

^a Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mehmetmulazimoglu@mehmetkif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4534-7521>

1. GİRİŞ

Sözleşme kurulurken tarafların amacı, ifanın uygun bir şekilde yerine getirilmesidir. Borç, zor veya masraflı bile olsa ifa edilmelidir (Arat, 2006, s. 29). Tarafların bu yükümlülüğü sözleşmeye bağlılık ilkesiyle (ahde vefa) *'pacta sunt servanda'*¹ açıklanmaktadır (Topuz, 2009, s. 64). Ancak, sözleşme kurulurken mevcut olmayan bazı aksilikler², ifanın gereği gibi gerçekleşmesini engelleyebilir. Özellikle koşulların, sonradan beklenmedik bir şekilde değişmesi sebebiyle ifa güçleşebilir (Serozan, 2014, s. 130). Burada cevaplanması gereken soru, irade özerkliği ilkesine uygun bir şekilde kurulmuş bir sözleşmeye, beklenmedik değişiklikler gerekçe gösterilerek, bu ilkenin özüyle bağdaşmayacak bir şekilde devletin müdahale etme hakkının olup olmadığıdır. Günümüzde liberal piyasa modelinin benimsendiği ülkelerde, sözleşme adaletinin tesis edilmesi amacıyla sözleşme özgürlüğüne müdahale edilebileceği görüşü hakimdir. Şu durumda, sözleşme adaletiyle sözleşmeye bağlılık ilkesi arasında bir çatışma mevcutsa, bu çatışma sözleşmenin uyarlanması -bu mümkün değilse feshi- yoluyla giderilmelidir (Baysal, 2009, s. 10).

Sözleşmenin değişen hal ve şartlara uyarlanmasına, sözleşmenin uyarlanması denir (Eren, 2014, s. 482). Sözleşmenin uyarlanmasının hukuki sonuçları, sözleşmenin muhtevasının değiştirilmesi, sözleşmenin süresinden önce sona ermesi veya sözleşme süresinin uzatılmasıyla ilgilidir (Kaplan, 2013, s. 128). Sözleşmenin uyarlanması için hal ve koşullar elverişli değilse, son çare olarak sözleşmeden dönme veya sözleşmenin feshi yoluna gidilmelidir (Serozan, 2014, s. 272). Ancak, taraflardan biri sözleşmenin uyarlanmasının sonuçlarına razı olduğunu, sözleşmeyi yeni şartlarla da ifaya hazır olduğunu ve buna gücü yettiğini ifade ederse, hâkim sözleşmenin feshine karar veremez (Uygur, 2010, s. 235; Eren, 2014, s. 486 vd.).

Türk hukuku bakımından, BK'nın yürürlük döneminde, sözleşmenin uyarlanmasına ilişkin genel bir hüküm yoktu. Eser sözleşmeleri için özel bir durum olarak yükleniciye bedel arttırma veya sözleşmeyi fesih imkânı veren Eski BK m. 365 / f. 2 vardı. Türk / İsviçre hukuku bakımından sözleşmenin uyarlanması ihtiyacı için hâkim görüş, MK m. 2'nin uygulama alanı bulacağı şeklindeydi (Arat, 2006, s. 81). Bu çözüm sözleşmeye bağlılık ilkesinin sınırının dürüstlük kuralıyla belirlenebileceği anlayışına dayanır (Arat, 2006, s. 82). Nitekim İsviçre hukukunda hala, sözleşmelerin uyarlanması için genel bir düzenleme yoktur ve buna ihtiyaç duyulmadığı savunulmaktadır³.

Alman hukukunda ise konu, BGB § 313'te düzenlenmiştir. İşlem temelinin bozulması başlıklı ilgili düzenleme uyarınca⁴;

1) Sözleşmenin temelini oluşturan hal ve şartlar sözleşmenin kurulmasından sonra ağır bir biçimde değişmiş ve taraflar bu değişikliği öngörmüş olsalardı sözleşmeyi hiç yapmayacak veya başka bir içerikle yapacaklarsa, somut olayın özelliklerinin, özellikle de kanuni veya sözleşmesel risk dağılımının göz önünde tutulması sonucunda taraflardan birinden sözleşmeye olduğu gibi bağlı kalmasının beklenemeyeceği durumlarda, sözleşmenin uyarlanması istenebilir.

2) Tarafların sözleşmenin temeli haline gelen esaslı tasavvurlarının sonradan yanlış olduğunun ortaya çıkması, hal ve şartların değişmesine müsavidir.

3) Sözleşmenin uyarlanmasının mümkün olmadığı veya taraflardan birinden beklenemediği durumlarda, mağdur olan taraf sözleşmeden dönebilir. Sürekli borç ilişkilerinde dönme hakkının yerini fesih hakkı alır.

¹ Sözleşmeye bağlılık ilkesinin klasik kökenlere irade özerkliği prensibine dayanır. Nitekim sözleşme, tarafların özgür iradelerinin bir ürünüdür. Ancak günümüzde birçok yazar, sözleşmenin bağlayıcı gücünün, tarafların iradesinden değil, bu gücü ona tanıyan nesnel hukuktan kaynaklandığı noktasında birleşmektedirler (Baysal, 2009, s. 10.)

² Sözleşme kurulurken, ifanın olanaksız olduğu belli ise; sözleşme kesin olarak hükümsüzdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altunkaya, 2005.

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Arat, 2006, s. 81 vd. Denge bozulması ve ifa güçlüğü durumlarında dürüstlük kurallarının sözleşmeye müdahalenin dogmatik temeli olarak kabul edilmesini isabetsiz bulan görüş için bkz. Topuz, 2009, s. 142 vd.

⁴ Türk Borçlar Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu s. 272-273'ten aynen alınmıştır.

Ayrıca BGB § 314 f. 1'de sürekli borç ilişkilerinin önemli sebeplerle feshi kenar başlığı altında şu düzenlemeye yer verilmiştir⁵:

'Sürekli borç ilişkilerinde taraflardan her biri mühim sebeplerle feshi ihbar sürelerine uymadan sözleşmeyi feshedebilir. Somut olayın bütün koşullarının göz önünde tutulması ve her iki tarafın yararlarının tartılması sonucu sözleşmenin, kararlaştırılan sona erme tarihine kadar veya bir feshi ihbar süresinin işlemeye başlamasına kadar devam etmesinin feshedilen kısım için beklenmeyecek olduğu hallerde, mühim sebebin olduğu kabul olunur.'

BGB § 314 işlem temelini çökmesi halleri bakımından da önem arz etmektedir. İşlem temelini çökmesi, fesih için haklı bir sebep teşkil edebilir. Bu konuya değinen SELİÇİ şu ifadeyi kullanmaktadır (Seliçi, 1976, s. 195):

'İşlem temelini teşkil eden durum ve ilişkilerin yokluğu veya çökmesi, sürekli borç ilişkilerinde, haklı sebep doğurabilecek olgular şeklinde görülmelidir.'

Sözleşmenin uyarlanması halleri için öngörülen TBK m. 138'nin gerekçesinde, BGB ile paralel biçimde, işlem temelini çökmesi teorisinin dikkate alındığı vurgulanmıştır⁶. Bununla birlikte sürekli borç ilişkilerinin feshi noktasında Türk / İsviçre hukuk sisteminde genel bir düzenleme yer almamaktadır.

Türk hukukunda TBK ile işlem temelini çökmesi teorisinin benimsenmiş olması nedeniyle bu teoriyi ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun buluyoruz⁷.

2. İŞLEM TEMELİNİN ÇÖKMESİ TEORİSİ

Karşılaştırmalı hukukta sözleşmenin değişen koşullara uyarlanması konusunda farklı isimlerde (emprevizyon (*öngörülemezlik*), clausula rebus sic stantibus, frustration, hardship vb.) birçok teori bulunmasına rağmen TBK madde 138'in gerekçesinde 'işlem temelini çökmesi' teorisinin benimsendiği ifade edilmiştir. Bu teori Fransız emprevizyon teorisinde geliştirilen sözleşme ekonomisinin ve dengesinin bozulması hallerini ihtiva ettiği gibi, İngiliz hukukunda geliştirilen sözleşme ile izlenen amacın boşa çıkması hallerini de ihtiva eden bir Alman teoridir (Baysal, 2009, s. 93).

Sözleşmenin müspet ihlali halinde borçlunun sorumluluğuna yol açanın bir ihlal olması söz konusu iken; işlem temelini çökmesinde, sorumluluk değil sadece riskin taşınması veya paylaşılması

⁵ İlgili madde çevirisinin naklen alındığı eser bkz. Kılıçoğlu, 2013, s. 257.

⁶ Her ne kadar madde gerekçesinde TBK m. 138'in 'öğreti ve uygulamada sözleşmeye bağlılık (ahde vefa) ilkesinin istisnalarından biri olarak kabul edilen, 'işlem temelini çökmesi'ne' ilişkin olduğu ifade edilmiş olsa da bu madde sadece işlem temelini bir türü olarak aşırı ifa güçlüğüne kapsamaktadır. Ancak işlem temelini çökmesi denilince akla; aşırı ifa güçlüğü, edimler arası dengenin bozulması ve sözleşme ile izlenen amacın anlamını yitirmesi gelir (Baysal, 2009, s. 87.) Nitekim maddenin başlığı ve içeriği ile ilgili tartışmalara komisyon raporunda da yer verilmiştir. 'Ancak, Tasarının 137 nci maddesi ile ilgili tekrar-i müzakere talebinde bulunulmuş ve maddenin yeniden görüşülmesi sırasında, madde başlığının "sözleşmenin uyarlanması" biçiminde değiştirilmesi, aşırı ifa güçlüğü dışında kalan uyarlama sebeplerinin de mukayeseli hukuk ve doktrin temelinde düzenlenmesi gereği dile getirilmiştir. Sorunla ilgili olarak bir öneri de geliştirilmiş, çözüme bilim kurulu karşı çıkmış, Komisyonca, Genel Kurul aşamasına kadar bir önerge geliştirilmesi temennisi ile madde oylanmıştır... Tasarı, ifa güçlüğü dışında kalan uyarlama sebeplerini kapsamamaktadır. İfa güçlüğü oluşturmaya bile karşı edimin değerinin azalması sebebiyle edimler-arası dengenin bozulması, sözleşme amacının bozulması gibi işlem temelini çökmesi halleri dışarıda bırakılmıştır. Bu durumda, uyarlamanın düzenlenmemesi tercih olunmalıdır. Çünkü bu halde, diğer uyarlama sebeplerinin aksi ile kanıt yorumu yoluyla yasaklandığı sonucuna ulaşılabilir. Doktrin buna özellikle işaret etmektedir (Dr. Arat, Ayşe. Sözleşmenin Değişen Şartlara Uyarlanması, Ank.2006, Dr. Topuz, Seçkin. Denge Bozulması ve İfa Güçlüğü Durumlarında Sözleşmeye Müdahale. Yayınlanmamış (yakında yayımlanacak doktora tezi). Düzenleme yokluğunda yargı (TMK m.2/I veya m.1/II) yoluyla soruna özgü içtihat hukukunu geliştirerek ihtiyacı giderecektir...' (Türk Borçlar Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu'ndan). Ayrıca BELEN, TBK m. 138'de BGB § 313 / 2'deki düzenlemeye yer verilmemiş olmasını dikkate alarak madde başlığına ilişkin şu eleştiriyi getirmektedir: '... BGB § 313'ün başlığının kapsamında iki ayrı zamandaki bozukluk bulunmaktadır. Hem başta sağlam olan temelin sonradan bozulması hem başta bozuk olan temel düzenlenmektedir. Kanunumuzda sadece sonradan bozulan temelin düzenlenmesi dolayısıyla olsa gerekir ki BGB'deki madde başlığı alınmamıştır... Bir anlamda, öğretilerdeki başlangıçtaki imkansızlık sonraki imkansızlık ayrımının çifte esinlenmesiyle hüküm getirilmiştir. Ad, aşırı ifa güçlüğüdür. Hüküm ifa imkansızlığı üst bağılığının altına yerleştirilmiştir. Kanımızca temel bozan sebeplerden bir tanesinin seçilmesi, başlığın böyle değişmesini gerektirmemelidir' (Belen, 2014, s. 359 vd.)

⁷ Sözleşmenin değişen şartlara uyarlanması ile ilgili olarak doktrinde ileri sürülen teoriler; kurucu şart teorisi, işlem temeli teorisi, hata teorisi, imkansızlık teorisi, ahlaka aykırılık teorisi, gabin teorisi, BK m. 365 / 2'nin genelleştirilmesi teorisi, sebepsiz zenginleşme teorisi olarak isimlendirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arat, 2006, s. 56 vd.

söz konusudur (Serozan, 2014, s. 264). İşlem temelini çökmesine bağlanan hukuki sonuç, genelde taraflarca öngörülemediği olup yasaca da belirtilmemiş olan beklenmedik gelişmelerin beraberinde gelen rizikoların, sözleşenler tarafından hakça taşınması ihtiyacının bir sonucudur (Serozan, 2014, s. 266). Karşılıklı sözleşmelerde edimler arasındaki dengenin olağanüstü dalgalanmada altüst olması ve bu yüzden ifa imkansızlaşmasa bile oldukça zorlaşması işlem temelini çökmesinin en tipik örneğidir (Serozan, 2014, s. 264).

İşlem temelinden anlaşılması gereken ‘sözleşmenin asıl içeriğine dahil olmamakla birlikte sözleşmenin kurulması aşamasında ortaya çıkan ve işlem iradesinin dayanağı olan belirli koşulların varlığına veya gelecekte ortaya çıkmasına ilişkin ortak tasavvurlar’dır⁸(Cashien-Ritaine, 2005, s. 321). Hukuki işlemin üzerine inşa edildiği bu tasavvurların gerçeğe uygun olmadığı sonradan anlaşıldığı zaman işlem temeli çökmüş sayılacaktır (Doğan, 2014, s. 12).

BAYSAL işlem temelini çökmüş sayılması için aranan gerekleri üç ana başlıkta toplamaktadır (Baysal, 2009, s. 145):

1. İşlem temelini oluşturan durumlarda sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkan esaslı bir değişiklik olmalıdır.
2. Bu değişiklik önceden görülemez bir değişiklik olmalıdır.
3. Değişen koşullar sonucu sözleşmenin ifasının, bu değişiklik sonucu mağdur olan taraftan beklenmesi dürüstlük kuralına aykırı olmalıdır.

BK’nın yürürlük döneminde kaleme alınan Yargıtay’ın bir kararında işlem temelini çökmesinin şartlarına ve bu kapsamda sözleşmeye müdahaleye ilişkin şu saptamalar yapılmıştır (Yargıtay 3. Hukuk Dairesi 2008/12834 E., 2008/14964 K.):

‘...ayrıca, Borçlar Kanunu’nun 19 ve 20. maddelerine aykırı bulunmayan karşılıklı sözleşmede, edimler arasındaki denge, umulmadık gelişmeler yüzünden sonradan bozulacak olursa güven sorumluluğu ve ivazsız iktisabın korunmazlığı ilkesi (TMK m. 2) gereğince sözleşme koşulları değişen maddi koşullara uyarlanır. Buna göre, sözleşenlerin eğer gelişmeleri baştan kestirebilselerdi, sözleşmeyi bambaşka koşullarla kurmuş olacakları söylenebiliyorsa, ayrıca, beklenmeyen gelişme yüzünden sözleşmeye baştan kararlaştırılmış koşullarla olduğu gibi katlanmak taraflardan biri için özveri sınırının aşılması anlamına geliyorsa, nihayet, yasal ve sözleşmesel risk dağılımı çerçevesinde taraflardan sözleşmeye baştan kararlaştırılmış koşullarla bağlı kalmaları beklenemiyorsa, sözleşmeye hakim müdahalesi gündeme gelir. O nedenle, işlem temelini çökmesi veya tarafların mali durumlarının değişmesi irat şeklinde ödenmesine karar verilen nafakanın arttırılması veya azaltılmasını gerektirebilir. Örneğin, alacaklının (davalının) yoksulluğu azalmış veya büsbütün ortadan kalkmıştır; ya da borçlunun (davacının) mali veya gelir durumu kötüleşmiştir. Burada, iradın takdirine (veya kararlaştırılmasına) esas olan şartları ortadan kaldıracak önemde bir değişiklik olması aranacaktır.’

3. TBK MADDE 138 UYARINCA AŞIRI İFA GÜÇLÜĞÜ

Aşırı ifa güçlüğü⁹ başlığı altında düzenlenen TBK madde 138 uyarınca¹⁰:

⁸ Cashien-Ritaine, Eleanor, Çeviren: Başak Baysal, ‘Emprevizyon, Emprevizyon, Hardship ve İşlem Temelinin Çökmesi: Pacta Sunt Servanda ve Alman-Fransız Hukuki İlişkilerinde Sözleşmelerin Uyarlanmasına Giden Yollar’, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 2005, C.63, S. 1-2, s. 321.

⁹ Madde başlığına eleştiri için bkz. dn. 6.

¹⁰ Madde gerekçesine göre:

‘818 sayılı Borçlar Kanunu’nda yer verilmeyen, “III. Aşırı ifa güçlüğü” kenar başlıklı yeni bir maddedir.

Tasarının tek fıkradan oluşan 137’nci maddesinde, aşırı ifa güçlüğü düzenlenmektedir.

Bu yeni düzenleme, öğreti ve uygulamada sözleşmeye bağlılık (ahde vefa) ilkesinin istisnalarından biri olarak kabul edilen, “işlem temelini çökmesi”ne ilişkindir. İmkansızlık kavramından farklı olan aşırı ifa güçlüğüne dayanan uyarılma isteminin temeli, Türk Medenî Kanununun 2 nci maddesinde öngörülen dürüstlük kurallarıdır. Ancak, sözleşmenin değişen koşullara uyarlanması ya da dönme hakkının kullanılması, Tasarının 137’nci maddesinde belirtilen şu dört koşulun birlikte gerçekleşmesine bağlıdır:

'Sözleşmenin yapıldığı sırada taraflarca öngörülmeleyen ve öngörülmesi de beklenmeyen olağanüstü bir durum, borçludan kaynaklanmayan bir sebeple ortaya çıkar ve sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut olguları, kendisinden ifanın istenmesini dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlu aleyhine değiştirir ve borçlu da borcunu henüz ifa etmemiş veya ifanın aşırı ölçüde güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutarak ifa etmiş olursa borçlu, hakimden sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını isteme, bu mümkün olmadığı takdirde sözleşmeden dönme hakkına sahiptir. Sürekli edimli sözleşmelerde borçlu, kural olarak dönme hakkının yerine fesih hakkını kullanır. Bu madde hükmü yabancı para borçlarında da uygulanır.'

Maddenin, işlem temelini bozulması başlıklı BGB § 313'ten esinlenilerek hazırlanmış olduğu dikkat çeken ilk hususlardan birisidir. BGB § 313 / 1'deki gibi TBK m. 138 / 1'de uyarılmanın koşulları sayılmıştır. Bu düzenlemede, Alman Medeni Kanunu'nda kullanılmış olan *'sözleşmenin temelini oluşturan hal ve şartlar'* ifadesi yerine *'sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut olgular'* ifadesinin kullanılmış olduğu göze çarpmaktadır. 'Mevcut olgular' ifadesi ile kastedilen 'hal ve şartlar'dır ve bu kavram hukukumuzda yabancıdır. Dolayısıyla, 'hal ve şartlar' (= durum ve koşullar) ifadesinin tercih edilmiş olması hem doktrinle uyum açısından hem de kavramsal yeknesaklık açısından daha yerinde bir tutum olurdu (Belen, 2014, s. 365). Bununla birlikte, BGB § 313 / 2 TBK'da düzenleme alanı bulunmamıştır. BGB § 313 / 2'de sözleşmenin temeli haline gelen esaslı tasavvurlarının sonradan yanlış olduğunun ortaya çıkması, hal ve şartların değişmesine eş tutulmuştur. Türk (İsviçre) hukukunda ise, başlangıçtaki tasavvur bozuklukları saikte (temelde) yanılma (hata) başlığı altında TBK m. 32 ile farklı bir düzenlemede çözümlenmiştir (Belen, 2014, s. 359; Baysal, 2009, s. 94).

Sözleşmenin uyarlanması –bu mümkün değilse sözleşmeden dönme- değiştirici yenilik doğuran hak niteliğindedir (Eren, 2014, s. 1120 vd.)¹¹. Buna karşın sürekli edimli sözleşmeler bakımından sözleşmenin uyarlanması mümkün değilse gündeme gelen sözleşmenin feshi bozucu yenilik doğuran haktır. Aşırı ifa güçlüğü halinde, sözleşmenin değişen koşullara uyarlanması ya da fesih / dönme hakkının kullanılması, TBK m. 138 ve gerekçesinde dört koşulun birlikte gerçekleşmesi şartına bağlanmıştır. Ayrıca, madde ve gerekçesi incelendiğinde sadece borçluya uyarılma talebinde bulunma hakkı tanındığı görülmektedir. Bu hakkın alacaklı bakımından da sağlanmış olması için, 'borçlu' kavramı yerine 'taraf' kavramının kullanılmış olması daha yerinde olurdu (Belen, 2014, s. 364). Nitekim, hakim somut olayın verilerine göre, borçlunun edimini alacaklının yararına olmak üzere artırabileceği gibi; borçlu yararına da, edim yükümlülüğünden kısmen veya tamamen kurtulmasına karar verebilmelidir (İnal, 2015, s. 462). Bununla birlikte, madde metninde *'sözleşmenin yapıldığı sırada taraflarca öngörülmeleyen... borçlu, hakimden sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını isteme, bu mümkün olmadığı takdirde sözleşmeden dönme hakkına sahiptir'* ifadesine yer verilmiş olması metnin içerisinde de kavramsal tutarsızlığa yol açmaktadır.

Dikkat çeken bir diğer husus, aşırı ifa güçlüğü mülga kanun döneminde genel bir düzenlemeye sahip olmadığından bu konu doktrinde borcu sona erdiren sebepler arasında değil genel olarak ifa engelleri arasında sayılıyordu (İnan ve Yücel, 2014, s. 643). Böylece ilk etapta sözleşme ilişkisinin sona erdirilmesinden ziyade değişen koşullara uyarlanarak sözleşmenin ayakta tutulması amaçlanıyordu. Ancak TBK'da aşırı ifa güçlüğü, Üçüncü Bölüm Borçların ve Borç İlişkilerinin Sona Ermesi, Zamanaşımı /

1. Sözleşmenin yapıldığı sırada, taraflarca öngörülmeleyen ve öngörülmesi de beklenmeyen olağanüstü bir durum ortaya çıkmış olmalıdır.

2. Bu durum borçludan kaynaklanmamış olmalıdır.

3. Bu durum, sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut olguları, kendisinden ifanın istenmesini dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlu aleyhine değiştirmiş olmalıdır.

4. Borçlu, borcunu henüz ifa etmemiş veya ifanın aşırı ölçüde güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutarak ifa etmiş olmalıdır.

Maddeye göre, uyarılmanın bütün koşulları gerçekleşmişse borçlu, hâkimden sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını isteyebilir. Bunun mümkün olmaması hâlinde borçlu, sözleşmeden dönebilir; sürekli edimli sözleşmelerde ise kural olarak, fesih hakkını kullanır.'

¹¹ Katılmadığım farklı bir görüşe göre, sözleşmeden dönme bozucu yenilik doğuran hak niteliğindedir (Belen, 2014, s. 372).

Birinci Ayırım Sona Erme Halleri / E. İfa imkansızlığı başlığı altında düzenlenmiştir. Aşırı ifa güçlüğü halinde, sözleşmenin ayakta tutulabilmesi için sözleşmenin uyarlanmasının ilk seçenek olduğu bu mümkün değilse sözleşmenin feshinin (dönme) gündeme geleceği dikkate alınır, maddenin doğru başlık altında düzenlenmiş olup olmadığı tartışılabilir. Bununla birlikte kanun koyucunun konuyu ifa imkansızlığı başlığı altında düzenlemiş olması tesadüfi de değildir. Şöyle ki, başlangıçtaki / sonraki ifa imkansızlığı ayırımında olduğu gibi, aşırı ifa güçlüğü düzenlemesinde başlangıçtaki tasavvur bozuklukları maddeye esas alınmamış, sonraki bozukluklar nedeniyle 'işlem temelinin çökmesi' dikkate alınmıştır.

Bunların yanı sıra belirtmek gerekir ki, TBK m. 138'e başvurarak hakimden sözleşmenin uyarlanması istenmeksizin de tarafların iradi olarak sözleşmeyi uyarlamaları mümkündür¹². TBK m. 138'in bu noktada bir ihtilaf doğarsa başvuru aracı olarak kullanılması gerektiği unutulmamalıdır.

3.1. Koşulları

3.1.1. Sözleşmenin Yapıldığı Sırada, Taraflarca Öngörülme ve Öngörülmesi de Beklenmeyen Olağanüstü Bir Durum Ortaya Çıkmış Olmalı

Uyarlama yapılabilmesi için, öncelikle şartların sözleşme kurulduktan sonra değişmiş olması gerekir. Ayrıca bu değişikliğin taraflarca sözleşmenin kurulması anında öngörülemez ve öngörülmesi beklenmeyen nitelikte olması gerekir. Öngörülme durumu sadece şartların değişmesine neden olan olaylar değil; gerçekleşen sözleşme rizikosudur (Topuz, 2009, s. 260). Diğer bir ifadeyle öngörülme durumu sadece değişen hal ve şartlar değil, aynı zamanda ifa güçlüğü ve denge bozulmasıdır. Söz konusu rizikolar öngörülebiliyorsa, artık işlem temelinin bozulduğu iddiasına dayanarak sözleşmeye müdahale edilemez (Topuz, 2009, s. 261). Zira kişi olayı öngörmüşse riski de üstlenmiş sayılır (Baysal, 2009, s. 173). Yargıtay bir kararında öngörülemez hal ve şartları şu şekilde açıklamıştır (Yargıtay 13. Hukuk Dairesi 2012/8250 E. , 2013/2623 K.):

'Edimlerin dengesindeki değişiklik sözleşme yapılırken öngörülme ve öngörülmesi de beklenmeyen (savaş, ekonomik kriz, devalüasyon, tabii afetler, ithal ve ihraç konusunda getirilen yasak ve tahditler gibi) olağanüstü bir durumdan ileri gelmelidir. Bu husus da 'Emprevizyon' olarak ifade edilebilir. Maddede her ne kadar 'taraflarca öngörülme' denmişse de olağanüstü olgunun sözleşme kurulurken sadece aşırı ifa güçlüğüne düşen taraf açısından öngörülemez olması yeterli sayılmalıdır. Aşırı ifa güçlüğüne düşenin bu durumu sözleşme yapılırken öngörmediğini ispat etmesi yetmez, bu durum onun için 'öngörülmesi beklenemez' olmalıdır. Kendi özensizliği veya dikkatsizliği sebebiyle bu olguyu öngörememişse, 138. maddeden yararlanamayacaktır'.

Sözleşmenin değişen hal ve şartlara uyarlanmasının talep eden tarafından, sözleşmenin kuruluş safhasında gerçekten tahmin edilmiş olaylar ile tahmin edilmemiş olmakla birlikte dürüstlük kuralına göre beklenebilir (=tahmin edilebilir) nitelikte kabul edilen olaylar, sözleşmenin değişen şartlara uyarlanmasını talep etme yetkisi vermez (Kaplan, 2013, s. 144). Sonraki olayların önceden tahmin edilebilir nitelikte olması meselesi, uyarlama talep eden sözleşme tarafının sonradan ortaya çıkabilecek gelişmeleri -bilmesi veya bilmiş- olması bakımından değil, olayların normal akışına ve makul düşünce tarzına göre, bu gelişmeleri hesaba katma durumunda olup olmaması yönünden değerlendirilir (Kaplan, 2013, s. 144).

¹² Taraflar sözleşmeye daha önce koydukları kayıtlara dayanarak da sözleşmenin bu hükümler çerçevesinde uyarlanmasını sağlayabilirler. Ancak sözleşmeye konulan bu kaydın emredici kurallara, ahlaka, kamu düzenine ve kişilik haklarına aykırı olmaması gerekir. Ayrıca sözleşmede olumlu veya olumsuz yönde bir intibak kaydı bulunsa bile; bu kayda rağmen ve intibak kaydına uygun olarak sözleşmenin uyarlanmasını talep etmek TMK m. 2 çerçevesinde hakkın kötüye kullanılması olarak değerlendirilebilir (İnal, 2015, s. 465). Bunun yanı sıra, tüketici işlemleri bakımından, sözleşmeye konulmuş olan bu yöndeki kayıtların 6502 Sayılı TKHK m. 5 çerçevesinde haksız şart kapsamına girmemesi gerekirken; tüketici işlemi olmayan diğer hukuki işlemler bakımından da uyarlamaya ilişkin sözleşmeye daha önce konulmuş olan kayıtların TBK'daki genel işlem koşulları düzenlemelerine (TBK m. 20 - 25) aykırılık oluşturmaması gerekir.

Sözleşmenin ifası sırasında ortaya çıkan hal ve şartlar, olağanüstü objektif nitelikte¹³ olmalıdır (Kaplan, 2013, s. 140). Önceden tahmin edilemeyen olağanüstü durumlar kavramı, önlenemez neden (mücbir sebep) hallerini kapsar (Becker, 1934, s. 631). Ancak bu hal ve şartlar mücbir sebep teşkil eden olaylarla sınırlı değildir (Arat, 2006, s. 95). Örneğin, işçi ücretlerinin artması, arsada ortaya çıkan elverişsizlik gibi (Arat, 2006, s. 95). Olağanüstü nitelikteki olaylarla kastedilen, sosyal felaket boyutundaki olaylardır (Kaplan, 2013, s. 140; Arat, 2006, s. 96). Savaş, ekonomik kriz gibi olaylar bu kapsamda değerlendirilebilir.

3.1.2. Bu Durum Borçludan Kaynaklanmamış Olmalı

Sözleşmeye müdahale edilebilmesi için, şartların öngörülemez bir biçimde değişmesinde tarafların sorumluluğunun olmaması gerekir. Kendi kusurlarıyla şartların öngörülemez biçimde değişmesine yol açan taraflar, sözleşmeye müdahale edilerek uyarılama yapılması talebinde bulunamazlar. Nasıl ki borçlu, kusurlu imkânsızlık durumunda kendisine hiçbir kusur isnat edilemeyeceğini ispat etmedikçe ifanın imkansızlaşmasından dolayı alacaklıya karşı sorumlu tutuluyor ise, aynı şekilde ifa güçlüğü durumlarında da borçlu, şartların öngörülemez şekilde değişmesi konusunda kendisine hiçbir kusur isnat edilemeyeceğini ispat etmedikçe, sözleşmeye müdahale edilmesini talep edememelidir (Topuz, 2009, s. 270).

Dikkat edilmesi gereken bir nokta da, gerek maddede gerekse gerekçede sözleşmeye müdahale için şartların öngörülemez bir şekilde değişmesinde borçlunun kusurlu olmasından bahsedilmemiş olmasıdır. 'Borçludan kaynaklanmayan bir sebep' ifadesi borçlunun kusurlu davranışlarını da içine alan kapsayıcı bir ifadedir. Şu durumda, borçlu ifayı, yardımcı kişilerle veya istihdam ettiği kişilerle yerine getiriyorsa, bu kişilerin fiilleri nedeniyle hal ve koşullar öngörülemez bir şekilde değişmişse, sözleşmeye müdahale talep edemez. Bu kusursuz sorumluluk hallerinde borçlu beklenmedik hal ve koşulları kendisi oluşturmamış olsa da buna sebep olmuştur (Akıncı, 2013, s. 154). Bununla birlikte TBK m. 138'de 'borçludan kaynaklanmayan bir sebep' ifadesi yerine 'borçlunun sorumlu tutulamadığı bir sebep' ifadesi kullanılmış olması daha isabetli bir tutum olurdu (Topuz, 2009, s. 272). Şöyle ki, 'borçludan kaynaklanmayan bir sebep' ifadesinin içeriği doldurulmaya muhtaçtır.

3.1.3. Bu Durum, Sözleşmenin Yapıldığı Sırada Mevcut Olguları, Kendisinden İfanın İstenmesini Dürüstlük Kurallarına Aykırı Düşecek Derecede Borçlu Aleyhine Değiştirmiş Olmalı

Sözleşmenin kurulmasından sonra fakat ifasından önce ortaya çıkan beklenmedik hal ve koşullar -kanundaki ifadeyle mevcut olgular- borçluyu ciddi manada zor duruma sokmuş olmalıdır. Borçludan, edimin başlangıçta söz verdiği şekilde yerine getirmesini istemek hak ve nesafet ilkesine aykırılık oluşturmamalıdır (Ayan, 2015, s. 221). Ancak, değişen hal ve şartlar nedeniyle edimler arasında meydana gelen bu aşırı ve olumsuz dengesizliğin, mutlaka borçlunun yıkımına sebep olması veya onun sömürülmesine yol açması aranmamakta, sadece edimler arası açık ve büyük dengesizliğin varlığı yeterli görülmektedir (Kaplan, 2013, s. 141). Değişen koşullar nedeniyle borçlu aleyhine oluşan dengesizlik, dürüstlük kuralına aykırılık teşkil edecek boyuta ulaşmış olmalıdır¹⁴.

¹³ Yargıtay 13. Hukuk Dairesi E. 1994/6791 K. 1994/9014 T. 24.10.1994 kararında olağanüstü objektif nitelikte kavramına dikkat çekerek şu değerlendirmeyi yapmıştır: 'Her talep vukuunda sözleşmeyi değişen hal ve şartlara uydurmak mümkün değildir. Aksi halde özel hukuk sistemimizde geçerli olan "irade özgürlüğü" sözleşme serbestisi "ve sözleşmeye bağlılık" ilkelerinden sapma tehlikesi ortaya çıkar. Sözleşmeye müdahale müessesesi istisnai tali (ikinci derecede) yardımcı niteliktedir. Uyarılamanın anlatılan hukuki tanımından sonra şimdi, sözleşmeye müdahale için, gerekli olan esaslara değinelim: Sözleşme kurulduktan sonra onun ifası sırasında ortaya çıkan olaylar olağanüstü ve objektif nitelikte olmalıdır. Az yukarıda örneklenen olaylarda olduğu gibi... Yine değişen hal ve şartlar nedeni ile tarafların yükledikleri edimler arasındaki dengenin aşırı ölçüde bozulmuş olması şarttır. Uyarılama isteyen davacı fevkalade hal ve şartların çıkmasına kendi kusuru ile sebebiyet vermemelidir. Değişen hal ve şartlar taraflarca önceden öngörülebilir, bekletilir, olağan ve hesaba katılabilen nitelikte olmamalı veya olaylar, öngörülebilir olmakla beraber bunların sözleşmeye etkileri kapsam ve biçim bakımından bu derece tahmin edilmemelidir (Bkz., Doç. Dr. İbrahim Kaplan, Hakimin Sözleşmeye Müdahalesi, Ankara-1987, Sh. 152 vd.; Hatemi / Serozan / Arpacı, Borçlar Hukuku Özel Bölüm, İstanbul-1 992, Sh. 186 vd.)' (http://www.hukuki.net/ictihat/Yargıtay_13_Hukuk_Dairesi_1994-6791.php) (Erişim Tarihi: 27.12.2015)

¹⁴ Edimler arasında dengenin herhangi bir oranda bozulmuş olmasının, sözleşmenin uyarlanmasına ilişkin diğer şartların varlığı halinde, yeterli kabul edilmesi gerektiği düşüncesiyle dengedeki bozukluğa herhangi bir ölçüt getirilmesinin işi, hakimin sübjektif yargısına bırakacağından hareketle kanundaki düzenlemeyi isabetsiz bulan görüş için bkz. Topuz, 2009, s. 256.

3.1.4. Borçlu, Borcunu Henüz İfa Etmemiş veya İfanın Aşırı Ölçüde Güçleşmesinden Doğan Haklarını Saklı Tutarak İfa Etmemiş Olmalı

Borçlu herhangi bir çekince (ihtirazi kayıt)¹⁵ koymadan borcunu ifa etmiş ise, olağanüstü durumun borçlunun ifa kabiliyetini olumsuz yönde etkilemediği kabul edilir ve uyarılma talebi kabul edilmez (Ayan, 2015, s. 222). Zira ifada bulunmakla borçlu, ifayı yerine getirme gücünü haiz olduğunu ve değişen şartlara rağmen borcunu kabul ettiğini dolaylı yoldan açıklamış demektir (Kaplan, 2013, s. 145).

Temerrüde düşmüş olan borçlu da şartlar oluşmuşsa TBK m. 138'e başvurabilir (Belen, 2014, s. 371). Ancak bu ihtimal halinde borçluyu birtakım zorluklar beklemektedir. Şöyle ki, TBK m. 119 uyarınca, *'temerrüde düşen borçlu, beklenmedik hal sebebiyle doğacak zarardan sorumludur. Borçlu, temerrüde düşmekte kusuru olmadığını veya borcunu zamanında ifa etmiş olsaydı bile beklenmedik halin ifa konusu şeye zarar vereceğini ispat ederek bu sorumluluktan kurtulabilir'*. Öyleyse, aşırı ifa güçlüğü nedeniyle temerrüde düşmüş olan borçlu kurtuluş kanıtı getirmelidir (Belen, 2014, s. 371). Aşırı ifa güçlüğüne düşmüş olma, kusursuzluk kanıtı olarak değerlendirilmeyebilir (Belen, 2014, s. 371).

4. YARGITAY KARARLARI

4.1. BK Dönemi

Kısa süreli kira sözleşmelerinde, tacir olan davacının, sözleşmenin yeni koşullara uyarlanması isteme imkânı bulunmadığına ilişkin YHGK E. 2007/11-612 K. 2007/612 T. 26.9.2007 kararına göre (www.kazanci.com Erişim Tarihi: 20.12.2015):

'Dava, taraflar arasındaki kira sözleşmesinde yazılı bedelin uyarlanması istemine ilişkindir. Hukukumuzda aslanan sözleşmeye bağlılık (ahde vefa - Pacta Sund Servanda) ve Sözleşme Serbestisi ilkeleridir. Ancak, MK.nun 2 nci maddesinden de esinlenmek suretiyle hem Clausula Rebus Sic Stantibus (Beklenmeyen hal şartı nedeniyle sözleşmenin değişen şartlara uydurulması) ilkesi, hem de İşlem Temelinin Çökmesi kuramını uygulamak suretiyle uyarılma davalarının görülebilir olduğunu benimsemiştir. Sözleşmeye müdahale için, uzun süreli sözleşme kurulduktan sonra, ifası sırasında ortaya çıkan olaylar olağanüstü ve objektif nitelikte olmalı, değişen hal ve şartlar nedeniyle tarafların yükledikleri edimler arasındaki denge aşırı ölçüde ve açık biçimde bozulmuş olmalı, uyarılma isteyen taraf fevkalade hal ve şartların ortaya çıkmasına kendi kusuru ile sebebiyet vermemeli, sözleşme tamamen ifa edilmemiş olmalıdır. Taraflar arasındaki 28.04.1998 başlangıç tarihli kira sözleşmesinin süresi 31.12.1998 tarihinde sona erdikten sonra, şifahi olarak dönemsel şekilde yenilenmiştir. Başka bir ifade ile, davaya konu kira sözleşmesi, uzun süreli olmayıp, kısa sürelidir. Sözleşmenin sonunda, tarafların sözleşmeyi yeni koşullarda yenileme veya sona erdirmeye imkanları bulunmakta olup, kısa süreli kira sözleşmelerinde, tacir olan davacının, sözleşmenin yeni koşullara uyarlanması isteme imkânı bulunmamaktadır'.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun ABD Doları üzerinden belirlenen kiraya ilişkin uyarılma davası için verdiği bir karara göre (YHGK 2003/13-332 E., 2003/340 K.):

'İşlem Temelinin Çökmesi ilkesinin somut olaya ne şekilde uygulanacağı hususunun da irdelenmesi gerekir. Yukarıda anıldığı gibi uyarılma kurallarının uygulanması için öngörülmez bir dış olayın meydana gelmesi gerekir. Bilindiği gibi Türkiye Ekonomisinin alınan tedbirlere rağmen istikrarlı bir duruma gelmediği bilinen bir gerçektir... Nitekim, 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan "istikrar tedbirleri"ne rağmen ekonomi tarihimizde ilk kez 1946'da % 104 olan üç rakamlı enflasyon, 1980'de % 107 olmuştur... Türk parasının yabancı paralar karşısındaki değer kaybının engellenmesi ve yükselen enflasyonun düşürülmesi amacıyla T.C. Merkez Bankası 10 Aralık 1999 tarihinde, "Döviz çipasına dayalı istikrar programını açıklamış; ancak 27 Kasım 2000 tarihinde bankacılık sisteminden kaynaklanan kriz nedeniyle, repo faizleri ve iç faizler rekor düzeyde yükselmiştir. Krizin giderek derinleşmesi sonucu döviz piyasalarından kaynaklanan Şubat 2000 krizi yaşanmış, ekonomideki bu açmazlar sonucunda hisse senedi borsaları çökmüş, bankalara devlet el koymak zorunda kalmıştır. Türkiye İMF'ye başvurarak ekonomisine bir yön vermeye çalışmıştır. Merkez Bankası ciddi para politikalarına yönelmiş, 21/2/2001

¹⁵ Çekince açıklaması, tek taraflı varması gerekli ve herhangi bir şekle tabi olmayan irade açıklamasıdır (Yılmaz, 2015, s. 118 vd.)

tarihinde "döviz çıpasına" dayalı sabit kurdan dalgalı kura geçmek suretiyle doların, faizin, enflasyonun aşırı artmasına engel olmaya çalışılmıştır. 23.12.1999 tarihinde bir ABD doları 534.000 TL. iken 21.2.2001 tarihinde 687.000 TL. olmuş, 11.7.2002 tarihinde 1.700.000 TL. olan ABD doları Irak savaşı sırasında 18.4.2003 tarihinde 1.790.000 TL ya, bu kararın verildiği tarih itibariyle piyasa şartları sonucu 1.450.000 TL. olmuş, enflasyon Merkez Bankasının sıkı para politikaları sonucu %30'lara inmiştir. Son günlerde 1 yıllık vadeli bonolarda bileşik faizler yüzde 50 civarına, Merkez Bankasının yüzde 41'lik gecelik borçlanma faizlerinin fonlama bileşik faizi ile birlikte %50,6 ya gerilemiştir. Sözleşmenin yapıldığı tarihte 1 ABD doları 691.260 TL'dir. Sözleşmenin bağitlandığı tarih itibariyle kiralayan 2000 USDx691.260=1.382.520.000 TL. aylık kira almaya başlamıştır. Davacı sözleşmenin yapılmasından 6 ay 3 gün sonra bu uyarılma davasını açmıştır. Dava tarihi itibariyle uyarılmanın yapılması halinde davalı kiralayanın eline 1.200 USDx1.240.407=1.488.400 TL. geçmeye başlayacaktır. Yukarıdan beri açıklandığı gibi Türkiye'de yıllardan beri ekonomik paketler açılmakta, ancak istikrarlı bir ekonomiye kavuşmamaktadır. Devalüasyonların ülkemiz açısından önceden tahmin edilemeyecek bir keyfiyet olmadığı, kur politikalarının güvenilir olmadığı bir gerçektir. Nitekim kira sözleşmesinin yapıldığı tarihten 1 ay sonra Kasım 2000 tarihli ve bundan kısa bir süre sonra da Şubat 2001 tarihli ekonomik kriz meydana gelmiştir. Devalüasyon ve ekonomik krizlerin bir anda oluşmadığı, piyasadaki belli ekonomik darboğazlardan sonra meydana geldiği bir gerçektir. Davacı tacirin ekonomik krizin işaretlerinin belli olduğu bir dönemde, Kasım 2000 krizinden 20 gün önce yabancı para üzerinden kira sözleşmesi yapması basiretli bir tacir olarak davranmadığı sonucuna varılmalıdır... Ülkemizdeki istikrarsız ekonomik durum tacir olan davacı tarafından tahmin olunabilecek bir keyfiyettir. Somut olayda uyarılmanın koşullarından olan öngörülemezlik unsuru oluşmamıştır'.

Dövizde endeksli kira sözleşmesinden kaynaklı uyarılma davaları için Yargıtay 13. Hukuk Dairesi'nin E. 1994/6791 K. 1994/9014 T. 24.10.1994 kararı uyarınca¹⁶:

'... mahkemece yapılacak iş; yerinde uygulama yapıp uzman bilirkişiler düşüncesinden de yararlanmak suretiyle; sözleşmenin kurulduğu günden dava tarihine kadar geçen süre içinde Ülkemizin yerleşmiş ekonomik koşullarının etkisiyle sözleşmedeki yabancı paranın (dövizin) Türk Parası karşısında normal artışlarla ulaşması gereken değeri bulunmalı, bulunan bu değer sözleşme gereği kiralayan yararına kabul edilmeli, daha sonra 1994 yılı başlarından itibaren umulanın üstünde hareket gösteren ve giderek aralıksız şiddetini artıran ekonomik krizin ve bu krize bağlantılı ve zorunluluk altında hükümetçe alınan bir dizi ekonomik karar ve tedbirlerin tabii sonucu ortaya çıkan, sözleşmedeki yabancı paranın Türk Parası karşısındaki dava tarihi itibariyle değer artışı tesbit edilmeli, böylece belirlenecek iki değer arasındaki farklılık miktarı, sözleşmedeki özel hükümler, kiralananın niteliği, kullanma alanı, konumu, bölgede kira parasında etkileyecek normalin üstündeki imar ve ticari gelişmeler gibi değişiklikler, emsal kira paraları, vergi ve amortisman giderlerindeki artışlar ile, somut olayda görülebilen objektif etkenlerle karşılaştırılıp, değerlendirilmeli, sonuçta işlem temelinin çöktüğü, sözleşmedeki çıkar dengesinin katlanılamayacak derecede davacı aleyhine bozulduğunun benimsenmesi halinde, kiracının ne miktar kira parasından sorumlu olacağı belirlenmeli~ böylece sözleşmedeki kira parasını tarafların amacına uygun objektif iyi niyet hak ve nesafet (MK. m. 4, 2/1) kurallarının elverdiği ölçü ve düzeyde yine yabancı para olarak uyarlanmalıdır.'

4.2. TBK Dönemi

Aşırı ifa güçlüğüne ilişkin düzenlemenin görülmekte olan davalar için de derhal uygulanması gerektiğine ilişkin bir Yargıtay kararına göre¹⁷:

'6101 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun'un 7. maddesinde "Türk Borçlar Kanunu'nun kamu düzenine ve genel ahlaka dair kuralları ile geçici ödemelere dair 76'ncı, faize dair 88 inci, temerrüt faizine dair 120. ve aşırı ifa güçlüğüne dair 138.

¹⁶ (http://www.hukuki.net/ictihat/Yargitay_13_Hukuk_Dairesi_1994-6791.php) (Erişim Tarihi: 27.12.2015.)

¹⁷ Yargıtay 6. Hukuk Dairesi E. 2014/13828 K. 2015/2161 T. 4.3.2015 (www.kazanci.com) (Erişim Tarihi: 20.12.2015).

maddesi, görülmekte olan davalarda da uygulanır." denilerek, görülmekte olan davalarda "aşırı ifa güçlüğüne" dair yasa maddesinin uygulanacağı düzenlemiştir'.

İsviçre Fransı üzerinden kullanılan konut kredisi borcunda uyarılma talebini konu alan başka bir Yargıtay kararına göre¹⁸:

'TBK m. 138 hükmüne göre; sözleşme taraflarından birinin hakime yapacağı başvuru üzerine talep doğrultusunda bir karar verilebilmesi için aşağıdaki şartlar bulunmalıdır.

1) Sözleşme kurulduktan sonra, tarafların edimleri arasındaki denge, borçludan sonuçları yüklenmesi istenemeyecek kadar büyük ölçüde bozulmuş olmalıdır. Şayet aşırı ifa güçlüğü sözleşme kurulduğu sırada da mevcut olup sadece taraflarca bilinmiyorsa, bu TBK m. 138 hükümlerine değil, şartları varsa yanılma (TBK m. 30 vd.) hükümlerine göre iptale konu olabilir. Sonradan ortaya çıkan ifa güçlüğü'nün, mutlaka borçlunun ekonomik olarak mahvına veya ağır zararına yol açacak olması gerekmez. Maddede, "kendisinden ifanın istenmesinin dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlu aleyhine değiştirir" olması yeterli görülmüştür. Elbette bu değerlendirmede, karşı tarafın durumu da göz önüne alınacaktır.

2) Edimlerin dengesindeki değişiklik sözleşme yapılırken öngörülemez ve öngörülmesi de beklenmeyen (Savaş, ekonomik kriz, devalüasyon, tabii afetler, ithal ve ihraç konusunda getirilen yasak ve tahditler gibi) olağanüstü bir durumdan ileri gelmelidir. Bu husus da "Emprevizyon" olarak ifade edilebilir. Maddede her ne kadar "taraflarca öngörülmemen" denmişse de, olağanüstü olgunun sözleşme kurulurken sadece aşırı ifa güçlüğüne düşen taraf açısından öngörülemez olması yeterli sayılmalıdır. Aşırı ifa güçlüğüne düşenin bu durumu sözleşme yapılırken öngörmediğini ispat etmesi yetmez, bu durum onun için "öngörülmesi beklenemez" olmalıdır. Kendi özensizliği veya dikkatsizliği sebebiyle bu olguyu öngörememişse, 138. maddeden yararlanamayacaktır.

3) Aşırı ifa güçlüğü yaratan olgu borçludan kaynaklanmamalıdır. Olgunun kendisinin borçludan kaynaklanmaması yanında, bunun aşırı ifa güçlüğü yaratması da borçludan kaynaklanmamalıdır.

4) Edimler henüz ifa edilmemiş olmalıdır. Kural olarak ifade bulunduktan sonra aşırı ifa güçlüğünden söz ederek uyarılma veya sözleşmeden dönme yollarına başvurulamaz. Ancak, borçlu doğan haklarını saklı tutarak ifade bulunmuşsa, ifadan sonra da bu haklarını kullanabilecektir. Bu takdirde, uyarılmanın sonucuna göre veya sözleşmeden dönme halinde, ifa etmiş bulunduğu edimi sebepsiz zenginleşme hükümlerine göre kısmen veya tamamen geri isteyebilecektir. TBK m. 138 uyarınca bu şartlar gerçekleştiğinde, önce hakimden uyarılma talep edilmesi gerektir. Uyarılma edim yükümünün azaltılması veya karşı edimin arttırılması şeklinde yapılabileceği gibi, vadelerin veya ifa tarzının değiştirilmesi gibi hakimin uygun bulacağı her şekilde yapılabilir. Hakim, davacının talebinde öngörmediği bir tarzda uyarılma da yapabilir. Ancak borç uyarılmaya uygun değilse veya ifa güçlüğü'nü katlanır kılacak herhangi bir uyarılma bu kez karşı taraf açısından katlanması beklenilmez bir durum yaratıyorsa, borçlu ancak bu şartla sözleşmeden dönme hakkını kullanabilecektir. Öte yandan, maddenin son fıkrasında aynen; "Bu madde hükmü yabancı para borçlarında da uygulanır." hükmü getirilmiştir. Böylece dövize endeksli borçlanmalarda da bu madde hükmünün uygulanacağı tereddüte yer vermeyecek açıklıkta kabul edilmiştir.

... Dava tarihi itibarıyla 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu henüz yürürlükte değil ise de, 6101 Sayılı Türk Borçlar Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanunun 7. maddesi uyarınca devam eden davalarda da 6098 Sayılı Yasanın 138. maddesi uygulanabileceğinden temyiz aşamasında da bu hususun nazara alınması ve dövize borçlanmalarda uyarılma istenebileceği gözetilmelidir. Temyiz aşamasında anılan yasa yürürlükte değildir. Mahkemece, dövize borçlanmalarda Türk Lirasının değer kaybettiğinin kolayca bilinebilecek ve öngörülebilecek bir husus olduğu vurgulanmıştır. Ancak, bu sonucu varılırken, hangi objektif kriterlerin bulunduğu açıklanmamış, sadece önceki krizler gösterilmiştir.

¹⁸ Yargıtay 13. Hukuk Dairesi E. 2012/8250 K. 2013/2623 T. 7.2.2013 (www.kazanci.com) (Erişim Tarihi: 20.12.2015).

... Mahkemece, sözleşmenin uyarlanmasına ilişkin açıklanan kural ve yöntemler gözetilmeden, eksik incelemeyle yazılı şekilde karar verilmesi usul ve yasaya aykırıdır.'

Japon Yeni üzerinden kullanılan konut finansman kredisi borcunda uyarlama talebini konu alan başka bir Yargıtay kararına göre¹⁹:

'Yukarıdan beri açıklandığı gibi, Türkiye'de yıllardan beri ekonomik paketler açılmakta, ancak istikrarlı bir ekonomiye kavuşmamaktadır. Devalüasyonların ülkemiz açısından önceden tahmin edilemeyecek bir keyfiyet olmadığı, kur politikalarının her an değişebileceği bir gerçektir. Devalüasyon ve ekonomik krizlerin aniden oluşmadığı, piyasadaki belli ekonomik darboğazlardan sonra meydana geldiği bilinmektedir. Ülkemizde 1958 yılından beri devalüasyonlar ilan edilmekte sık sık para ayarlamaları yapılmakta, Türk parasının değeri dolar ve diğer yabancı paralar karşısında düşürülmektedir. Ülkemizdeki istikrarsız ekonomik durum davacı tarafından tahmin olunabilecek bir keyfiyettir. Somut olayda uyarlamanın koşullarından olan öngörülemezlik unsuru oluşmamıştır. Nitekim aynı ilkeler, Hukuk Genel Kurulu'nun 15.10.2003 gün ve 2003/13-599 E.-2003/599 K.; Hukuk Genel Kurulu'nun 07.05.2003 gün ve 2003/13-332 E.-2003/340 K. sayılı kararlarında da benimsenmiştir.'

5. SONUÇ

Sözleşmeye bağlılık ilkesi, diğer bir ifadeyle ahde vefa ilkesi, borçlar hukukunun temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu ilke, tarafların sözleşme ile üstlendikleri borçları, ne kadar zor ya da masraflı olursa olsun, yerine getirmeleri gerektiğini ifade eder. Ancak, sözleşme kurulurken mevcut olmayan ve taraflarca öngörülmesi mümkün olmayan olağanüstü nitelikteki beklenmedik koşulların ortaya çıkması durumunda, bu ilkenin katı bir şekilde uygulanması, taraflardan biri için adaletsiz sonuçlar doğurabilir. Bu gibi durumlarda, sözleşmenin uyarlanması ya da uyarlamanın mümkün olmadığı hallerde sözleşmenin feshi veya dönme hakkı gündeme gelebilir.

Türk Borçlar Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce, sözleşmenin uyarlanmasına ilişkin ihtilaflar, Türk Medeni Kanunu'nun 2. maddesinde düzenlenen dürüstlük kuralı çerçevesinde çözümlenmekteydi. Bu bağlamda, dürüstlük kuralı, sözleşmeye bağlılık ilkesinin sınırlarını belirleyen bir araç olarak kullanılmıştır. İsviçre hukukunda da benzer bir yaklaşım benimsenmiş olup, bu konuda özel bir düzenleme bulunmamasına rağmen, ihtilafların çözümünde dürüstlük kuralı esas alınmıştır.

Türk Borçlar Kanunu'nun 138. maddesi, aşırı ifa güçlüğü başlığı altında, sözleşmenin uyarlanmasının koşullarını düzenlemiştir. Bu madde, büyük ölçüde Alman Medeni Kanunu'nun (BGB) 313. paragrafından esinlenerek hazırlanmıştır. TBK m. 138, sözleşmenin uyarlanması için dört temel koşul öngörmektedir:

Sözleşmenin yapıldığı sırada taraflarca öngörülmemiş ve öngörülmesi de beklenmeyen olağanüstü bir durumun ortaya çıkması,

Bu durumun borçludan kaynaklanmamış olması,

Ortaya çıkan durumun, sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut olan olguları, borçlu aleyhine olacak şekilde, ifanın dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede değiştirmiş olması,

Borçlunun, borcunu henüz ifa etmemiş ya da ifanın aşırı ölçüde güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutarak ifa etmiş olması.

Bu koşulların bir arada gerçekleşmesi durumunda, borçlu, mahkemedeki sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını talep edebilir. Uyarlamanın mümkün olmadığı hallerde ise, borçluya sözleşmeden dönme hakkı tanınmıştır. Sürekli edimli sözleşmelerde ise dönme hakkı yerine fesih hakkı kullanılabilir.

TBK m. 138'in düzenlenmesiyle birlikte, Türk hukukunda sözleşmenin uyarlanması konusunda daha net ve somut bir çerçeve çizilmiştir. Bu düzenleme, sözleşmeye bağlılık ilkesi ile sözleşme adaleti arasında bir denge kurmayı amaçlamaktadır. Ancak, bu düzenlemenin uygulanmasında bazı eleştiriler de gündeme gelmiştir. Örneğin, maddenin yalnızca borçluya uyarlama talebinde bulunma hakkı tanınması, alacaklı açısından bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, maddenin gerekçesinde kullanılan bazı ifadelerin kavramsal tutarsızlıklar içerdiği ve bu durumun uygulamada sorunlara yol açabileceği belirtilmiştir.

¹⁹ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu E. 2014/13-1614 K. 2014/900 T. 12.11.2014 (www.kazanci.com) (Erişim Tarihi: 20.12.2015).

Bununla birlikte, TBK m. 138'in, tarafların iradi olarak sözleşmeyi uyarlamalarına engel teşkil etmediği de unutulmamalıdır. Taraflar, mahkemeye başvurmaksızın, karşılıklı anlaşma yoluyla sözleşmeyi yeni koşullara uyarlayabilirler. Ancak, taraflar arasında bir ihtilaf doğması halinde, TBK m. 138, mahkemeye başvuru için önemli bir hukuki dayanak oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, TBK m. 138, sözleşmeye bağlılık ilkesinin katı bir şekilde uygulanmasının doğurabileceği adaletsizlikleri önlemek amacıyla, sözleşme adaletini sağlamak için önemli bir araçtır. Bu düzenleme, özellikle pandemi gibi olağanüstü durumların yaşandığı dönemlerde, sürekli edimli sözleşmelerin uyarlanması ya da sona erdirilmesi konusunda taraflara hukuki bir çözüm sunmaktadır. Ancak, bu düzenlemenin uygulanmasında, her somut olayın özelliklerinin dikkatlice değerlendirilmesi ve dürüstlük kuralının esas alınması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Altunkaya, M. (2005). Ankara: Edimin Başlangıçtaki İmkansızlığı.
- Arat, A. (2006). Ankara: Sözleşmenin Değişen Şartlara Uyarlanması.
- Ayan, M. (2015). Konya: Borçlar Hukuku (Genel Hükümler).
- Baysal, B. (2009). İstanbul: Sözleşmenin Uyarlanması.
- Becker, H. (1934). Bern: İsviçre Borçlar Kanunu Şerhi İkinci Bölüm Çeşitli Sözleşme İlişkileri Madde: 184-551. (A. Suat Dura Çev.). Yargıtay Yayını No: 24.
- Belen, H. (2014). İstanbul: 6098 Sayılı Borçlar Kanunu Genel Hükümler (Kısa Şerh).
- Cashin-Ritain, E. (2005). İstanbul: Emprevizyon, Emprevizyon, Hardship ve İşlem Temelinin Çökmesi: Pacta Sunt Servanda Ve Alman-Fransız Hukuki İlişkilerinde Sözleşmelerin Uyarlanmasına Giden Yollar (321-342) (Başak Baysal Çev.) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası.
- Doğan, G. (2014). Aşırı İfa Güçlüğü Nedeniyle Sözleşmenin Değişen Koşullara Uyarlanması (9-36). *TBB Dergisi*
- Eren, F. (2014). Ankara: Borçlar Hukuku Genel Hükümler.
http://www.hukuki.net/ictihat/Yargitay_13_Hukuk_Dairesi_1994-6791.php.
- İnal, T. (2015). Ankara: Borca Aykırılık Dönme ve Fesih.
- İnan, Ali N. ve Yücel, Ö. (2014): İnan Borçlar Hukuku Genel Hükümler. Ankara.
- Kaplan, İ. (2013). Ankara: Hakimin Sözleşmeye Müdahalesi.
- Kazancı İctihat ve Bilgi Bankası (www.kazanci.com).
- Kılıçoğlu, Ahmet M. (2013). Ankara: Borçlar Hukuku Genel Hükümler.
- Seliçi, Ö. (1976). İstanbul: Borçlar Kanununa Göre Sözleşmeden Doğan Sürekli Borç İlişkilerinin Sona Ermesi.
- Serozan, R. (2014). İstanbul: İfa İfa Engelleri Haksız Zenginleşme.
- Topuz, S. (2009). Ankara: Türk – İsviçre ve Alman Hukukunda Denge Bozulması ve İfa Güçlüğü Durumlarında Sözleşmeye Müdahale.
- Uygur, T. (2010). Ankara: Açıklamalı – İctihatlı Borçlar Kanunu.
- Yılmaz, H. (2015). Ankara: Borçların İfasında İhtirazi Kayıt (Çekince) İleri Sürülmesi ve Uygulanması.

Geliş Tarihi / Received : 17.12.2024 / 12.17.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 30.12.2024 / 12.30.2024

Araştırma Makalesi - Research Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1602922>

PAY SENEDİ PİYASALARINDA FİYAT BALONU: MALİ KURULUŞLAR ÜZERİNE BİR UYGULAMA

PRICE BUBBLE IN EQUITY MARKETS: AN APPLICATION ON FINANCIAL INSTITUTIONS

Ercüment DOĞRU^a

ÖZ: Bir varlığın piyasa fiyatının temel ekonomik değerinden sapma göstererek ciddi bir şekilde yükseldiği durumu ifade eden fiyat balonu; aşırı talep, psikolojik faktörler, sürü davranışı gibi irrasyonel yatırımcı davranışları sonucu ortaya çıkmaktadır. Fiyat balonları patladığında varlığın fiyatında hızlı bir düşüş yaşanmakta, yatırımcılar için önemli kayıplara neden olabilmektedir. Dolayısıyla fiyat balonlarını tespit etmek ve nedenlerini anlamak yatırımcılar ve piyasa düzenleyicileri için önemlidir. 05.01.2020 ile 29.09.2024 dönemi haftalık kapanış fiyatlarının kullanıldığı çalışmada, BIST'te işlem mali kuruluşların yer aldığı ana sektör endeksi olan BIST Mali endeksi (XUMAL) ile 7 alt sektör endeksinde (XBANK, XSGRT, XFINK, XHOLD, XAKUR, XGMYO ve XYORT) çoklu fiyat balonlarının varlığı (Phillips vd., 2015) tarafından literatüre kazandırılan genelleştirilmiş supremum ADF (GSADF) testi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda sektör endekslerinde çoklu fiyat balonlarının olduğuna dair bulgulara ulaşılmıştır. XUMAL, XBANK ve XSGRT endekslerinde balon oluşumunun devam ettiği, XUMAL ve XHOLD endekslerinde benzer dönemlerde fiyat balonlarının olduğu belirlenmiştir. Ayrıca endekslerde ortaya çıkan çoklu balonların bazılarının uzun süreli olduğu görülmüştür. Bu bulgular, piyasanın spekülasyon davranışlarıyla şekillendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler : Fiyat Balonu, GSADF Testi, Mali Kuruluşlar, BIST Sektör Endeksleri.

ABSTRACT: A price bubble, which refers to a situation in which the market price of an asset deviates from its fundamental economic value and rises significantly, arises as a result of irrational investor behavior such as excessive demand, psychological factors and herd behavior. When price bubbles burst, there is a rapid decline in the price of the asset, which can cause significant losses for investors. Therefore, it is important for investors and market regulators to detect price bubbles and understand their causes. In this study, which uses weekly closing prices for the period between 05.01.2020 and 29.09.2024, the existence of multiple price bubbles in the BIST Financial index (XUMAL), which is the main sector index including financial institutions traded in BIST, and 7 sub-sector indices (XBANK, XSGRT, XFINK, XHOLD, XAKUR, XGMYO and XYORT) (Phillips et al, 2015) with the generalized supremum ADF (GSADF) test. As a result of the analysis, it is found that there are multiple price bubbles in sector indices. XUMAL, XBANK and XSGRT indices continued to experience price bubbles, while XUMAL and XHOLD indices experienced price bubbles in similar periods. Moreover, some of the multiple bubbles that emerged in the indices were found to be long-lasting. These findings suggest that the market is shaped by speculative behavior.

Keywords: Price Bubble, GSADF Test, Financial Institutions, BIST Sector Indices.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun Meslek Yüksekokulu, ercumentdogru@mehmetkif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2650-9326>

1. GİRİŞ

Fiyat balonu finansal piyasaların ve ekonomik faaliyetlerin istikrarı için önemli bir kavramdır. Belirli bir varlığın ya da yatırım aracının piyasa fiyatının temel değerinin çok üzerinde olması durumunu ifade eden fiyat balonu; spekülasyon, aşırı talep ve yatırımcı psikolojisi gibi faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Fiyat balonları, finansal piyasalarda görülen dalgalanmaların en önemli sebeplerinden biri olup, geçmişte birçok krizin de temel nedeni olmuştur. Tarih boyunca hisse senetleri, emtia, gayrimenkul ve kripto paralar gibi varlıklarda balon oluşumlarını gözlemlemek mümkündür.

Geçmiş dönemlerde fiyat balonlarının yatırımcıların aşırı iyimserlik ve panik halinde hareket etmeleri sonucunda ortaya çıktığı bilinmektedir. XVII. yüzyılda Hollanda'da lale soğanı fiyatlarının çok yüksek seviyelere ulaştığı Lale Balonu, yatırımcıların duygusal tepkileri ve spekülatif alım satımlarının sonucunda ortaya çıkan ve sonunda patlayan en önemli balon örneklerinden birisidir. Yine 2000 yılının başında yaşanan dot-com balonu teknoloji şirketlerine olan aşırı ilgi ve spekülatif hareketler sonucunda ortaya çıkmış, sonrasında ise balonun patlaması ile birlikte çok büyük kayıplara neden olmuştur. 2008 yılında yaşanan küresel finans krizi, gayrimenkul fiyatlarının reel değerlerinin üzerine çıkmasının küresel çapta ülke ekonomileri ve finansal piyasalar üzerinde olumsuz etkileri olmuştur.

Fiyat balonlarının ortaya çıkışı sadece ekonomik nedenlere bağlı olmamakta, yatırımcının sosyal ve psikolojik davranışları ile de ortaya çıkabilmektedir. Yatırımcılar çoğu zaman korku, panik, heyecan, stres ve açgözlülük gibi duyguların etkisi altında kalarak karar vermekte, bu durum ise piyasalarda aşırı fiyat dalgalanmalarına sebep olmaktadır. Bu nedenle fiyat balonlarının incelenmesi, sadece finans teorilerinin değil, aynı zamanda yatırımcı davranışlarının da anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Fiyat balonlarının tespiti, fiyatı aşırı değerlenen varlıkları belirleme konusunda yatırımcılara yol göstererek risklerini daha iyi yönetme imkanı sağlayacaktır. Böylece yatırımcılar, aşırı riskli veya kayıplara yol açabilecek yatırımlardan kaçınmış olacaklardır. Ayrıca, piyasa düzenleyicilerinin balonların neden olduğu olumsuz etkileri azaltma ve piyasa manipülasyonlarını ve spekülasyonları önleme konusunda gerekli tedbirleri almalarına olanak tanıyacaktır.

Çalışmada öncelikle konu ve amaç doğrultusunda literatüre dayanılarak hazırlanan kavramsal çerçeveye yer verilmektedir. Devam eden kısımda ise, finansal piyasalarda fiyat balonlarının araştırıldığı çalışmaların yer aldığı literatür taraması bulunmaktadır. Üçüncü kısımda araştırmada kullanılan yöntem ile incelenen değişkenler hakkında bilgiler sunulmuş ve analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiş, son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Geleneksel olarak ekonomistlerin dikkatini çeken piyasa olgularından birisi de varlık piyasası balonlarıdır. Fiyat balonu, bir varlık fiyatının temel değerlerinden (gelecekte beklenen kazançların iskonto edilmiş toplamına dayanan değer) önemli ölçüde farklı olması durumunda ortaya çıkmaktadır (Cuñado vd., 2007). Rasyonel bir balon, bir varlığın fiyatının içsel olarak alakasız olan (yani piyasa temellerinin bir parçası olmayan) bir değişkene (veya değişkenlerin bir kombinasyonuna) veya piyasa temellerinin bir parçası olmayan parametreleri içeren bir şekilde gerçekten alakalı değişkenlere bağlı olduğuna dair kendi kendini doğrulayan bir inancı yansıtmaktadır (Diba ve Grossman, 1988: 520). Böyle bir durumda balon oluşumu, piyasa temelleriyle ilgisi olmayan parametrelerin de dahil olduğu bir süreç içinde gerçekleşmekte ve varlık fiyatı gerçekte önemli olmayan faktörlere dayalı bir beklenti ile belirlenmektedir.

Fama (1970) tarafından geliştirilen etkin piyasalar hipotezi menkul kıymet piyasalarının bireysel hisse senetleri ve bir bütün olarak borsa hakkındaki bilgileri etkin bir şekilde yansıttığını varsaymaktadır. Bir bilgi ortaya çıktığında hızlı bir şekilde yayılmakta ve menkul kıymetin fiyatına yansımaktadır. Böylece arbitrajcıların pozitif beklenen net kar elde etmesinin önüne geçilmiş olmaktadır. Eğer piyasada bir fiyat balonu mevcut ise fiyat dalgalanmaları normal seviyenin ötesine geçmekte ve bu durum da etkin piyasalar hipotezinin başarısızlığını doğrulamaktadır (Liu ve Lee, 2018: 278). Ancak, her ne kadar ilk bakışta etkin piyasalar hipotezi ile tutarsız gibi görünse de rasyonel spekülatif balon teorisi savunucuları, yatırımcıların fiyat çöküşü riskini giderek artan getirilerle telafi

edebileceği beklentisi ile bu fiyatlama davranışının piyasa rasyonalitesiyle tamamen tutarlı olduğunu öne sürmektedirler. Spekülatif balonların olması halinde, varlık getirilerindeki pozitif yönlü beklenti talep artışına neden olacak, dolayısıyla fiyatları temel değerlerinden sapmaya zorlayacaktır. Fiyatlar balonun ilk aşamasında yavaşça artmaktadır. İlerleyen süreçte yatırımcılar, balonla şişen fiyatların sürdürülemez olduğunu fark ettiklerinde çöküş tetiklenmeden önce portföylerini üstel biçimde büyütebilmektedirler. Varlığa yatırım yapmanın riskliliği arttıkça, fiyat balonu patlayana kadar elde edilen getiriyi artırmak mümkündür. Balonun ne zaman patlayacağı kesin bir şekilde tahmin edilebilseydi, yatırımcılar balon oluşumlarından uzak duracağı için böyle bir süreç yaşanmayacaktı. Buradan hareketle, spekülatif balonların sınırlı bir bilgi kümesine bağlı olarak tamamen rasyonel, ileriye dönük yatırımcı davranışından kaynaklanabileceğini ve Merton'un (1973) zamanlar arası sermaye varlık fiyatlandırma modeli (ICAPM) çerçevesinde ortodoks varlık fiyatlandırma teorisiyle tutarlı olarak kabul edilebileceğini vurgulamak gerekmektedir (Anderson ve Brooks, 2014: 20-21).

Fiyat balonlarının patlaması konusu, ekonomik değişkenler ve karar verme birimleri üzerinde neden olacağı etkilere bağlı olarak önemli sonuçlar ortaya çıkaracağı için araştırılmalıdır. Yapılan bir yatırım için coşku aşamasının ne zaman sona ereceğini tespit etmenin mümkün olup olmadığı sorusuna cevap vermek önemlidir (Potrykus, 2024: 1).

Yaşanan finansal krizler, varlık fiyat balonlarının döngüsel olarak ortaya çıkmasının sistemik riski artırdığını doğrulamıştır. Hollanda lalesi balonu, Britanya Güney Denizi balonu, Fransız Mississippi ve diğer erken Avrupa finansal balonları, 1929'da ABD borsa çöküşü, 1990'da Japonya'daki hisse senedi ve gayrimenkul balonlarının patlaması veya 2008'deki ABD hisse senedi ve konut fiyatlarının çöküşü gibi krizler varlık fiyatlarında ciddi artış ve düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, varlık fiyat balonlarının periyodik olarak ortaya çıktığını ve sistemik bir finansal krizi tetikleyebileceğini göstermiştir. Ekonomik refah dönemlerinde balonlar kontrol edilmediğinde, genel eğilim genişlemeyi hızlandırma yönünde olmakta, yatırımcılar rasyonel davranmaya başladığında ise balonların patladığı görülmektedir (Zhang vd., 2023: 2). Bu bulguya paralel olarak, bir borsa çöküşünü henüz doğrudan tecrübe etmemiş olan deneyimsiz yatırımcıların, fiyat balonunu besleyen iyimserliğe daha yatkın olduğunu söylemek mümkündür (Greenwood ve Nagel, 2009: 239). Balonlar, yatırımcıların hisse senedinin gelecekteki fiyatı hakkındaki iyimser beklentileriyle yakından ilişkilidir. Yatırımcılar, bir varlığın fiyatının zaten "değerinin üzerinde" olduğunu bildikleri halde, bu varlığın fiyatının daha da artmasını bekledikleri için fiyat artışından elde edilecek potansiyel sermaye kazançlarından faydalanmak amacıyla bu varlığı satın almaktadırlar (Hommes vd., 2008: 116).

Varlıkların piyasa değerinin, temel ekonomik göstergelerle uyumsuz şekilde şişmesi durumunu tanımlayan fiyat balonu, sürü davranışı gibi irrasyonel davranışlardan kaynaklanan psikolojik faktörler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Özellikle menkul kıymet piyasaları, emtialar, gayrimenkul ve diğer yatırım araçlarında sıkça rastlanan bu durum, yatırımcıların aşırı iyimserliği veya gelecekteki kazanç beklentilerinin abartılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Fiyat balonları, genellikle bir varlığın fiyatının, ekonomik temellerden bağımsız bir şekilde yükselmesiyle başlamakta ve sonunda patlayarak ciddi değer kayıplarına yol açmaktadır. Bu nedenle, fiyat balonlarının tespit edilmesi ve etkilerinin anlaşılması hem yatırımcılar hem de ekonomi analistleri açısından büyük bir önem taşımaktadır. Fiyat balonu konusunda elde edilebilecek erken bir uyarı sisteminin paydaşların potansiyel balonların ortaya çıkaracağı etkileri azaltma imkanı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı mali kuruluşlar ana sektör endeksi (XUMAL) ile mali kuruluşlar altında sınıflandırılan 7 alt sektör endeksinde (XBANK, XSGRT, XFINK, XHOLD, XAKUR, XGMYO ve XYORT) rasyonel fiyat balonu oluşumlarının analiz edilmesidir. 05.01.2020 ile 29.09.2024 tarihleri arasındaki haftalık verilerin kullanıldığı çalışmada, çoklu fiyat balonlarının varlığı (Phillips vd., 2015) tarafından literatüre kazandırılan genelleştirilmiş supremum ADF (GSADF) testi ile araştırılmıştır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde menkul kıymet piyasaları, emtialar, kripto piyasaları, gayrimenkul piyasaları ve farklı finansal varlıklar üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu bölümde, hisse senedi piyasalarında fiyat balonlarının varlığını inceleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Greenwood ve Nagel (2009) fiyat balonlarında yatırımcıların finansal davranış yönüne dikkat çekmiş, deneyimsiz yatırımcıların varlık fiyat balonu üzerinde oynadığı rolü incelemek için teknoloji balonunda yatırım fonu yönetici verilerini kullanmışlardır. Yaşı, yöneticilerin yatırım deneyiminin bir göstergesi olarak kullanarak, teknoloji balonunun zirvesinde, genç yöneticiler tarafından yönetilen yatırım fonlarının, yaşlı meslektaşlarına göre teknoloji hisse senetlerine daha fazla yatırım yaptığını bulmuşlardır. Ayrıca, genç yöneticilerin, yaşlı yöneticilerden farklı olarak, teknoloji hisse senedi yatırımlarında trend takip etme davranışı sergiledikleri görülmüştür. Anderson vd. (2010) 10 farklı S&P 500 Küresel Endüstri Sınıflandırma Standardı sektör endeksinde Ocak 1973 – Haziran 2004 döneminde balon oluşumlarının varlığını inceledikleri çalışmalarında 7 sektör endeksinde fiyat balonunun olduğunu, 1990'lerde başlayıp ardından çöken balonun ABD hisse senedi piyasalarında birçok sektörü etkilediğini ve sektörler arasında balon bulaşmasının olduğunu tespit etmişlerdir. Gutierrez (2011), asimptotik testlerin sonlu örneklem olasılık dağılımını hesaplamaya yardımcı olan bir bootstrap yöntemi kullanarak Nasdaq endeksi ve Case-Schiller konut fiyatı endeksinin fiyat balonu özelliği gösterip göstermediğini incelemiştir. Her iki değişkende de fiyat balonunun olduğunu, Nasdaq endeksinde Temmuz 1995'te başlayan balonun Ekim 2000'de sona erdiğini ve coşku döneminin 64 ay sürdüğünü belirlemiştir.

Almudhaf (2017), farklı örneklem dönemlerinde 8 Afrika ülkesinin hisse senedi piyasalarındaki irrasyonel davranışların bir göstergesi olarak patlayan davranış dönemlerini test etmek için aylık fiyat-temettü oranını kullanmıştır. SADF ve GSADF yöntemi ile yapılan analizde 6 ülke hisse senedi piyasasında çoklu spekülasyon balonlarının varlığına rastlanmıştır. Chen vd. (2021), 25 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin hisse senedi piyasası balonlarının sistemik risk üzerindeki etkilerini ve aktarım kanalını inceledikleri çalışmalarında borsa balonlarının finansal kırılmalığa önemli katkısının olduğunu, sistemik riskin balon oluşurken zaten artmış olduğunu ve hisse senedi balonunun patlama-düşme döngüsünün sistemik risk üzerinde asimetrik bir etki sergilediğini tespit etmişlerdir. Basse vd. (2021), 1871 – 2014 yılları arasında S&P 500 endeksinde uygulanan temettü politikalarının spekülasyon balonlarının varlığı üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular, daha önce yapılan çalışmaların aksine 1990'ların sonlarında spekülasyon bir fiyat balonunun oluştuğuna dair iddiaları çürütürken, temettü politikalarının spekülasyon balonları test etmeyi etkilediğini de ortaya koymuştur. Boubaker vd. (2022), 29 küresel hisse senedi piyasasında balon oluşumlarını ve balonun patlama dönemlerini tespit etmek için yaptıkları çalışma sonucunda elde edilen bulgular, bir ila üç yıl içinde piyasa endeksi getirilerinin %100 artmasının her büyük balonda yapısal bir kırılma noktası meydana getirdiğini ve borsa balonlarının kendini tekrar etme eğiliminde olduklarından dolayı iki aşamalı benzer örüntüyü sergilediğini göstermiştir. Liu vd. (2023) bankaların somut ve soyut varlık menkul kıymetleştirme tercihlerinin banka hisse senedi fiyat balonları üzerindeki etkisini araştırmışlar, somut varlık menkul kıymetleştirmenin banka iç kontrol kalitesini artırarak hisse senedi fiyat balonlarının oluşumunu engellediği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, yüksek hisse senedi fiyat balonlarının genellikle likidite, kredi ve kâr riskleri ile ilişkili olduğu belirtilen çalışmada, bankaların sistemik riskleri önleme yönünde stratejiler geliştirmeleri gerektiği önerilmiştir. Dettoni vd. (2024) uzun bellek temelinde kesirli entegrasyon ve eş bütünleşme ile birlikte süre bağımlı parametrik olmayan yöntemler kullanarak ABD hisse senedi piyasalarında rasyonel spekülasyon balonlarının olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir.

Korkmaz vd. (2016) altın, mevduat faiz oranı, BIST 100 endeksi getirisi ile euro ve dolar döviz kurunda fiyat balonlarının olup olmadığını SADF ve GSADF testi ile araştırdıkları çalışmalarında Ocak 2002 – Mayıs 2016 dönemi aylık verilerinden faydalanmışlardır. Her iki testten elde edilen bulgular euro ve mevduat faiz oranı dışında diğer değişkenlerde balonların olduğunu ortaya koymuştur. Çağlı ve Evrim Mandacı (2017) temettü verim oranlarını kullanarak, Kasım 2006 – Mayıs 2016 tarihleri arasında 21 BIST endeksinde rasyonel spekülasyon balonlarının varlığını araştırmışlar, GSADF testi sonuçlarından BIST mali, bankacılık, holding ve ticaret endeksleri dışındaki 17 endekste fiyat balonlarının olduğunu tespit etmişlerdir. Koy (2018), Türkiye dahil olmak üzere gelişmekte olan 10 ülkenin hisse senedi piyasalarında Ocak 2001 – Temmuz 2017 tarihleri arasında fiyat balonu oluşumunu incelemek için SADF ve GSADF testini kullandığı çalışmada, Polonya hisse senedi piyasası dışında diğer ülke hisse senedi piyasalarında çoklu fiyat balonu oluşumlarının bulunduğunu vurgulamaktadır. Anavatan ve Yalçın Kayacan (2018) BIST 100 endeksinde fiyat balonlarının varlığını LPPL modeli ile test

ettikleri çalışmalarında endeksin 03.01.1996 – 15.03.2018 dönemi günlük verilerini kullanmışlardır. Analiz sonucunda, sadece 2008 küresel finans krizinin ortaya çıktığı dönemle aynı dönemde gerçekleşen bir balonun olduğu belirlenmiştir.

Çıtak (2019), Borsa İstanbul'da işlem gören 24 sektör endeksinde rasyonel spekülative balonların varlığını GSADF testi ile araştırmıştır. Ocak 2005 – Şubat 2019 dönemi aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, XBANK, XHOLD ve XBLSM harici diğer endekslerde fiyat balonlarının olduğu tespit edilmiştir. Kılıç (2020), Aralık 1994 – Mart 2020 tarihleri arasında BRICS-T ülke borsalarındaki çoklu finansal balonları tespit etmek için GSADF testini kullandığı araştırmasında, incelenen tarih aralığında sadece Çin hisse senedi piyasasında 3 farklı dönemde finansal balonun varlığına dair bulgulara ulaşılmıştır. Sağlam Bezgin ve Başar (2020), BIST 100 getiri endeksinde 1997 – 2018 yılları arasında balon oluşumlarını test etmek amacıyla GSADF yöntemini kullanarak, seride 2000, 2007 ve 2018 yıllarında çoklu patlayan balon oluşumlarının mevcut olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Yıldırım ve Akdağ (2021), Borsa İstanbul'da yer alan 23 sektör endeksinde 11.03.2020 – 21.12.2020 tarihleri arasında spekülative fiyat balonu olup olmadığını GSADF testi ile inceledikleri çalışmalarında sektör endekslerinin 10'unda (XMANA, XELKT, XGMYO, XKMYA, XTAŞT, XKAGT, XSPOR, XUTEK, XILTM, XGIDA) fiyat balonunun olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yurtoğlu (2022) MIST ülkelerinin hisse senedi piyasalarının endeks getirilerinde fiyat balonunun varlığını Nisan 2001 - Kasım 2020 yılları arası haftalık verileri kullanarak araştırmıştır. SADF testi sonuçlarına göre BIST100 endeksi dışında diğer ülkelerin hisse senedi piyasa endekslerinde fiyat balonu olduğu belirlenmiştir. GSADF testinden elde edilen bulgular ise Günay Kore dışında diğer MIST ülkelerinde alt dönemlerde çoklu fiyat balonlarının olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Çakar (2022), 2019-2021 yılları arası günlük verileri kullanarak belirlenen BIST katılım (KATLM, KAT50, KATMP) ve konvansiyonel (XU100, XUMAL, XUHIZ) endekslerinde fiyat balonlarını araştırdığı çalışmada, incelenen dönemde katılım endekslerinde ortaya çıkan fiyat balonlarının konvansiyonel endekslere göre zaman aralıklarının ve sayısının daha az olduğu görülmüştür. Işıldak (2022) altın, dolar ve BIST-Tüm endeksinde fiyat balonunu GSADF testi ile araştırdığı çalışmada 29.07.2018 – 24.07.2022 tarihleri arası haftalık verileri kullanmıştır. Analiz sonucunda BIST-Tüm endeksinde 6 adet fiyat balonunun gerçekleştiği bulunmuştur. Yaman ve Topaloğlu (2023) BIST Sınai (XUSIN), BIST Mali (XUMAL), BIST Hizmet (XUHIZ) ve BIST Teknoloji (XUTEK) endekslerindeki finansal balonları inceledikleri çalışmalarında 03.01.2010 – 18.09.2022 tarihleri arası haftalık verileri kullanmışlardır. İki eşit alt dönem üzerinden yapılan analizlerde Mayıs 2016'ya kadar sektör endekslerinde herhangi bir balon oluşumuna rastlanmamış, ikinci dönemde ise değişkenlerin tamamında çoklu finansal balonların olduğu tespit edilmiştir. Demirer vd. (2024) küresel hisse senedi piyasalarındaki balonların öngörülebilirliğini ve balon oluşumundaki eşzamanlılığı piyasa riski ölçütleri ile inceledikleri çalışmalarında G7 ülkeleri hisse senedi piyasalarında senkronize bir şekilde patlama ve çöküş döngülerinin olduğunu, balonların ve birbirleriyle olan hareketlerinin öngörülebilir olduğunu ancak, altın/platin fiyat oranının aşağı yönlü fiyat hareketlerinin ve ardından gelen rallinin daha güçlü bir öngörücüsü olduğunu belirlemişlerdir. Özbey vd. (2024) Covid-19 döneminde BIST teknoloji endeksinde (XUTEX) fiyat balonunun varlığını GSADF testi ile inceledikleri çalışmalarında kısa süreli fiyat balonlarının olduğu yönünde bulgulara ulaşmışlardır.

Literatür incelendiğinde BIST endekslerinde farklı dönemler için fiyat balonlarının varlığını inceleyen çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışma, daha önce yapılan araştırmalardan hem incelenen dönem itibarıyla hem de sadece BIST'te işlem gören mali kuruluşlar üzerine odaklanması nedeniyle farklılık göstermektedir. Belirtilen farklılıklardan dolayı yapılan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. VERİ VE YÖNTEM

4.1. Veri

Analizde BIST'te işlem gören mali kuruluşların içinde yer aldığı sektör endeksi ile alt sektör endekslerinde fiyat balonlarının olup olmadığı (Phillips vd., 2015) tarafından geliştirilen genelleştirilmiş supremum ADF (GSADF) testi ile araştırılacaktır. Bu kapsamda, mali kuruluşlar endeksi (XUMAL) ile KAP'ta (Kamuyu Aydınlatma Platformu) 11 alt sektöre ayrılan mali kuruluşlardan endeks değeri

hesaplanan 7 alt sektör (XBANK, XSGRT, XFINK, XHOLD, XAKUR, XGMYO ve XYORT) incelemeye alınmıştır. BIST Aracı Kurumlar endeksi (XAKUR) 04.11.2019 tarihinde hesaplanmaya başlandığı için incelenen değişkenlerin 05.01.2020 ile 29.09.2024 tarihleri arası haftalık kapanış fiyatları kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. BIST Mali Kuruluşlar Sektör Endeksi ve Alt Sektör Endeksleri

Endeks Adı	Kodu	Şirket Sayısı	Başlangıç Tarihi
1 Mali Kuruluşlar	XUMAL	155	31.12.1990
2 Finansman Şirketleri	-	1	-
3 Varlık Yönetim Şirketleri	-	2	-
4 Bankalar	XBANK	12	27.12.1996
5 Sigorta Şirketleri	XSGRT	6	27.12.1996
6 Finansal Kiralama ve Faktöring Şirketleri	XFINK	8	27.12.1996
7 Holdingler ve Yatırım Şirketleri	XHOLD	53	27.12.1996
8 Diğer Mali Kuruluşlar	-	-	-
9 Aracı Kurumlar	XAKUR	9	04.11.2019
10 Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları	XGMYO	48	28.12.1999
11 Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları	XYORT	9	27.12.1996
12 Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları	-	7	-

Kaynak: www.kap.org.tr/tr/Sektorler (Erişim Tarihi: 01.11.2024)

4.2. Yöntem

Ekonometrinin önemli bir alanı olan fiyat balonlarının tespiti için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Lucas (1978) tarafından literatüre kazandırılan varlık fiyatlandırma modeli fiyat balonlarını rasyonel bir çerçevede analiz etmek için geliştirilen ilk çalışmalardan birisidir. Bu model, varlık fiyatlarının içsel değerlerinden önemli sapmalar gösterdiği durumdaki dinamikleri incelemektedir. Sonraki yıllarda finansal piyasalardaki rasyonel balonlara ilişkin yapılan teorik çalışmalar arasında Blanchard (1979), Blanchard ve Watson (1982), Shiller (1984), Tirole (1982, 1985), Evans (1989), Evans ve Honkapohja (1992) ve Olivier (2000) ve ampirik çalışmalar arasında Shiller (1981), West (1987, 1988), Campbell ve Shiller (1987, 1989), Diba ve Grossman (1988), Froot ve Obstfeld (1991) ve Wu (1997) yer almaktadır. Flood ve Hodrick (1990) ve Gurkaynak (2005) finansal balonlar için mevcut ekonometrik metodolojileri ve test sonuçlarını incelemiştir. Geliştirilen yöntemlerin bazılarında ortaya çıkan sahte regresyon gibi sorunları aşmak ve tespit süreçlerini daha verimli hale getirmek için (Phillips vd., 2011) örneklem döneminde tek balonun varlığını tespit etme kapasitesine sahip supremum ADF (SADF) testini geliştirmişlerdir. SADF testinin birden fazla balon tespit etme konusundaki sınırlılıklarını ele alan (Phillips vd., 2015) genelleştirilmiş supremum ADF (GSADF) testini geliştirmişlerdir. GSADF testi, tespit penceresinde daha fazla esneklik sağlayarak daha geniş bir alt örnek veri setini kapsamaktadır. Bu sayede, piyasadaki birden fazla patlayıcı balon davranışını etkili bir şekilde yakalamaktadır (Huang ve Wang, 2024: 2; Phillips vd., 2011: 204). Düzgün bir fiyat serisi emtia fiyatlarının temel değerlerine döneceğini gösterirken, birim köke sahip düzgün olmayan bir fiyat serisi ise bir emtianın fiyatında temel değerlerinden kalıcı bir sapma olduğunu ve bir balonun varlığını göstermektedir (Wang vd., 2024: 7).

Balonlar, GSADF test istatistiği değerinin, Monte Carlo simülasyonu ya da bootstrap gibi yöntemlerden elde edilen kritik değerlerden büyük olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. GSADF test istatistiğinin değeri elde edilen kritik değerlerden küçük ise incelenen veri serisinde balon olmadığı varsayımını reddetmek için bir neden bulunmamaktadır. Analiz edilen zaman serisi için balonlar tespit edildiye, geriye dönük SADF (BSADF) testi kullanılarak bu balonların hangi tarihlerde ortaya çıktığı belirlenebilmektedir (Potrykus, 2023: 112).

SADF testinin birden fazla balonu tanımlamadaki sınırlamalarını ortadan kaldırmak isteyen Phillips vd. (2015), balonların başlangıç ve bitiş zamanını doğru bir şekilde belirlemek için özyinelemeli geriye dönük regresyon tekniğine dayanan GSADF testini geliştirmişlerdir. Özyinelemenin başlangıcını

ilk gözlemlerde sabitleyen SADF testinin aksine, GSADF testi esnek bir pencere aracılığıyla yinelemenin başlangıç ve bitiş noktalarını değiştirmeye olanak tanımakta, bu da örneklem kapsamını genişletmektedir. Bu yöntem, birim kökler için sağ taraflı çift yinelemeli bir testtir. GSADF testinde örneklem başlangıç noktası r_1 , 0 ile $1-r_0$ arasında değişmekte ve örneklem dönemini değiştirmek için inceleme dönemi bu noktadan ileriye doğru genişletilmektedir. Başlangıç noktası r_1 için bitiş noktası r_2 , r_1+r_0 ile 1 arasında değişen değerler almaktadır. GSADF testi, örneklemelerin başlangıç ve bitiş noktalarını aynı anda ileri taşıyarak yineleme yapmaktadır. SADF test istatistiği, her sağ kuyruklu ADF testinin üst sınırı alınarak elde edilmekte iken; GSADF test istatistiği, SADF test istatistiğinin üst sınırı alınarak elde edilmektedir. GSADF testinde test istatistiğinin nasıl hesaplanacağı takip eden aşağıdaki sıralı denklemler ile açıklanacaktır (Huang ve Wang, 2024: 6-7; Phillips vd., 2015: 1048-1053)

$$GSADF(r_0) = \sup_{\substack{r_2 \in [r_0, 1] \\ r_1 \in [0, r_2 - r_0]}} \{ADF_{r_1}^{r_2}\}$$

SADF ve GSADF testlerinde, r_0 'ı seçmek için tüm örneklemin %1'lik bir alt sınırına dayanan ve çok sayıda simülasyonda tatmin edici bir güç performansına sahip olan bir kural önerilmektedir. r_0 'ı seçmek için bu kuralın basit fonksiyonel formu aşağıdaki gibidir:

$$r_0 = 0.01 + \frac{1.8}{\sqrt{T}}$$

SADF test istatistiğini sınırlayıcı sınırlayıcı teorisine benzer şekilde, asimptotik GSADF test dağılımında da minimum pencere boyutu r_0 değerine bağlıdır. Pratikte, r_0 değeri toplam gözlem sayısı olan T 'ye göre seçilmelidir. Eğer T küçükse, başlangıç tahmini yapabilmek için r_0 'ın yeterince büyük olması gerekir. Eğer T büyükse, patlayıcı olayları erken tespit etme fırsatını kaçırmamak için r_0 daha küçük bir sayı olarak ayarlanabilir.

SADF testinin sağ kuyruklu öz yinelemeli ADF testi için tarih belirleme stratejisini geliştirmek amacıyla, Phillips vd. (2015) geri yönlü supremum ADF (BSADF) testi adı verilen çift tekrarlamalı bir test prosedürü önermiştir. $BSADF_{r_2}(r_0)$, örneklem uç noktalarını r_2 'de sabitler ve başlangıç noktası olan r_1 'i ise 0 ile $r_2 - r_0$ 'a kadar değiştirir. $BSADF_{r_2}(r_0)$ bir dizi ADF içinde üst sınıra karşılık gelir. Phillips vd. (2011)'in çalışmalarına benzer şekilde, r_2 'nin uygulanabilir aralığı r_0 'dan 1'e kadar öz yinelemelidir. Bu ifadeye göre, r_2 gözlem noktasında, sürecin potansiyel bir balon patlaması içerip içermediği $BSADF_{r_2}(r_0)$ değerine bakılarak belirlenmektedir. Tanımlanan balonun başlangıç tarihi olan r_s , $BSADF_{r_2}(r_0)$ istatistiğinin kritik değeri aştığı ilk gözlemdir. Balonun bitiş tarihi r_e ise, r_s tarihinden sonra $BSADF_{r_2}(r_0)$ istatistiğinin kritik değer altına düştüğü ilk gözlemdir. Ayrıca bu durumun balon olarak tanımlanması için süresinin, $\delta \ln(T)$ ile gösterilen minimum süreyi aşması gerektiği varsayılmaktadır. Bir balonda r_s ve r_e değerleri, aşağıda gösterilen 3 ve 4 numaralı denklemler ile hesaplanmaktadır:

$$r_s = \inf_{r_2 \in [r_0, 1]} \{r_2 \mid BSADF_{r_2}(r_0) > scv_{r_2}^{\beta_T}\}$$

$$r_e = \inf_{r_2 \in [r_s, \delta \ln(T), 1]} \{r_2 \mid BSADF_{r_2}(r_0) < scv_{r_2}^{\beta_T}\}$$

Burada $scv_{r_2}^{\beta_T}$ ifadesi, $[0, r_2]$ gözlem aralığındaki verilere dayanan supremum ADF test istatistiğinin belirli bir güven aralığındaki kritik değeridir. SADF testi, $r_2 \in [r_0, 1]$ için her r_2 noktasında ADF testinin tekrarlanmasına dayanmaktadır. GSADF testi, $r_2 \in [r_0, 1]$ aralığı için geriye dönük

supremum ADF testini tekrarlamakta ve BSADF test istatistikleri $\{BSADF_{r_2}(r_0)\}_{r_2 \in [r_0, 1]}$ dizisinin sup (üst) değerine göre bir çıkarım yapmaktadır. Bu nedenle, SADF ve GSADF test istatistikleri, verilen tam örneklem verisi ve r_0 üzerinde sabit bir değere sahiptir. Buna karşılık, $BSADF_{r_2}(r_0)$, r_2 ile değişen sürekli bir eğridir. SADF ve GSADF testinin denklemleri aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$SADF(r_0) = \sup_{r_2 \in [r_0, 1]} \{ADF_{r_2}\}$$

$$GSADF(r_0) = \sup_{r_2 \in [r_0, 1]} \{BSADF_{r_2}(r_0)\}$$

Phillips vd. (2011) ile karşılaştırıldığında, BSADF testi daha fazla bilgi sağlamakta ve bir örnek içindeki balonların tespitini iyileştirmektedir. Ayrıca, bu yöntem birden fazla balon tespitinde daha fazla esneklik sağlamaktadır.

5. BULGULAR

BIST'te işlem gören mali kuruluşların yer aldığı ana sektör ve alt sektör endekslerinde fiyat balonlarının varlığını test eden GSADF test sonuçlarından önce analizde kullanılan değişkenlere ait tanı istatistikleri ile ilgili bilgiler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	XUMAL	XBANK	XSGRT	XFINK	XHOLD	XAKUR	XGMYO	XYORT
Ortalama	4228,16	4459,61	15969,48	1836,24	3699,72	16943,02	1407,47	1829,67
Medyan	2325,69	2061,12	6372,87	1202,54	2160,87	9261,99	1026,00	1213,92
Maksimum	12758,97	16148,68	69978,14	4448,67	10217,50	49563,72	3244,86	4756,32
Minimum	956,29	1071,85	3081,06	515,14	676,30	1342,50	302,40	534,56
St. Sapma	3559,96	4267,39	17597,68	1192,81	3000,83	15377,86	946,14	1239,39
Çarpıklık	0,98	1,29	1,58	0,93	0,79	0,81	0,63	1,05
Basıklık	2,56	3,44	4,19	2,27	2,16	2,08	1,87	2,49
JB	41,44	71,30	117,36	40,99	33,03	35,68	29,81	48,37
Olasılık	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Gözlem	248	248	248	248	248	248	248	248

Tablo 2 incelendiğinde, XSGRT hariç diğer endekslerde standart sapmanın ortalamaların altında kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte, çarpıklık ve basıklık değerleri ile Jarque-Bera test istatistiği sonuçları serilerin normal dağılım sergilemediğini göstermektedir. 248 haftalık gözlemden oluşan veri setindeki değişkenlere ait GSADF test sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. GSADF Test Sonuçları

	Gözlem Sayısı	Pencere Uzunluğu	GSADF Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Kritik Değer (%5)	Kritik Değer (%10)
XUMAL			5.0596***			
XBANK			7.4886***			
XSGRT			9.9646***			
XFINK	248	30	4.6906***	2.6940	2.0933	1.8854
XHOLD			5.7005***			
XAKUR			7.6436***			
XGMYO			4.4779***			
XYORT			4.9711***			

1- *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

2- Kritik değerler 1000 özyinelemeli Monte Carlo simülasyonu ile elde edilmiştir.

3- Uygun pencere genişliği $r_0 = 0.01 + \frac{1.8}{\sqrt{T}}$ formülünden elde edilmiştir.

Tablo 3'te görüldüğü üzere BIST'te işlem gören mali kuruluşların yer aldığı BIST Mali endeksi ile alt sektör endekslerinin tamamında GSADF test istatistiği değerleri %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerden büyüktür. Elde edilen bu bulgular sonucunda incelenen endekslerin tamamında zaman serisinin birim kök içerdiğini yani seride balon olmadığını ifade eden H0 hipotezi reddedilmiştir. Bu durum, serinin temel değerlerinden saparak patlayıcı bir davranış sergilediği anlamına gelmektedir. Serilerde balon oluşumlarının olduğu dönemler Şekil 1'deki endekslere ait grafikler ile gösterilmektedir.

Şekil 1. GSADF Testine Göre Endeks Serilerinde Fiyat Balonlarının Oluşumu

Şekil 1’de, GSADF testi sonucu elde edilen ve mavi çizgi ile gösterilen test istatistiği değerlerinin kırmızı çizgi ile gösterilen kritik değerlerin üzerine çıktığı dönemler endeks serilerinde fiyat balonlarının oluştuğu dönemleri göstermektedir. Grafiklerde de görüldüğü üzere endekslerde incelenen dönem içerisinde çok sayıda fiyat balonu ortaya çıkmaktadır. 2022 ve 2023 yıllarında tüm değişkenlerde benzer şekilde spekülasyon fiyat balonlarının oluştuğu belirlenmiştir. Özellikle TCMB’nin Haziran 2023’te faiz artırımlarına başlamasından önce piyasada ortaya çıkan artış beklentisiyle birlikte mali kuruluşların yer aldığı endekslerde fiyat balonlarının oluştuğu görülmektedir. Bununla birlikte incelenen dönem itibarıyla XUMAL, XBANK ve XSGRT endekslerinde balon oluşumlarının devam ettiği gözlemlenmektedir. Dikkat çeken başka bir husus ise, XUMAL ile mali kuruluşların yaklaşık üçte birinin içerisinde yer aldığı XHOLD endeksindeki fiyat balonu oluşumlarının birbirine benzer dönemlerde ortaya çıkmasıdır.

Fiyat balonu oluşumlarının hangi dönemlerde ortaya çıktığının daha net bir şekilde ortaya çıkarılması için analiz sonucunda elde edilen GSADF test istatistikleri ile GSADF kritik değerleri karşılaştırılmış, test istatistiğinin kritik değerlerin üzerine çıktığı tarihler belirlenerek Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. BIST Mali Kuruluşlar Sektör Endeksi ve Alt Sektör Endekslerinde Balon Oluşum Tarihleri

XUMAL	XBANK	XSGRT	XFINK
20.12.2020 – 17.01.2021 (4 Hafta)	07.11.2021 – 14.11.2021 (1 Hafta)	27.12.2020 – 31.01.2021 (5 Hafta)	31.01.2021 – 21.03.2021 (7 Hafta)
07.11.2021 – 12.12.2021 (5 Hafta)	03.04.2022 – 24.04.2022 (3 Hafta)	28.11.2021 – 05.12.2021 (1 Hafta)	07.08.2022 – 11.09.2022 (5 Hafta)
02.01.2022 – 09.01.2022 (1 Hafta)	24.07.2022 – 04.09.2022 (6 Hafta)	28.08.2022 – 11.09.2022 (2 Hafta)	18.09.2022 – 25.12.2022 (14 Hafta)
27.03.2022 – 08.05.2022 (6 Hafta)	09.10.2022 – 16.10.2022 (1 Hafta)	16.10.2022 – 29.01.2023 (15 Hafta)	16.07.2023 – 03.12.2023 (20 Hafta)
22.05.2022 – 19.06.2022 (4 Hafta)	06.11.2022 – 01.01.2023 (8 Hafta)	09.07.2023 – 29.09.2024 (64 Hafta)	14.01.2024 – 21.01.2024 (1 Hafta)

Ercüment DOĞRU

XHOLD	XAKUR	XGMYO	XYORT
10.07.2022 – 16.04.2023 (40 Hafta)	08.01.2023 – 15.01.2023 (1 Hafta)		04.02.2024 – 03.03.2024 (4 Hafta)
30.04.2023 – 07.05.2023 (1 Hafta)	26.02.2023 – 05.03.2023 (1 Hafta)		14.04.2024 – 26.05.2024 (6 Hafta)
28.05.2023 – 29.09.2024 (70 Hafta)	16.07.2023 – 29.09.2024 (63 Hafta)		02.06.2024 – 23.06.2024 (3 Hafta)
			30.06.2024 – 14.07.2024 (2 Hafta)
XHOLD	XAKUR	XGMYO	XYORT
20.12.2020 – 17.01.2021 (4 Hafta)	19.07.2020 – 02.08.2020 (2 Hafta)	27.12.2020 – 03.01.2021 (1 Hafta)	11.10.2020 – 18.10.2020 (1 Hafta)
24.01.2021 – 14.02.2021 (3 Hafta)	16.08.2020 – 23.08.2020 (1 Hafta)	10.01.2021 – 17.01.2021 (1 Hafta)	07.08.2022 – 18.09.2022 (6 Hafta)
07.11.2021 – 12.12.2021 (5 Hafta)	30.08.2020 – 07.03.2021 (27 Hafta)	24.01.2021 – 07.02.2021 (2 Hafta)	25.09.2022 – 02.10.2022 (1 Hafta)
27.03.2022 – 03.07.2022 (14 Hafta)	14.11.2021 – 23.01.2022 (10 Hafta)	21.11.2021 – 12.12.2021 (3 Hafta)	09.10.2022 – 01.01.2023 (12 Hafta)
10.07.2022 – 23.04.2023 (41 Hafta)	03.04.2022 – 29.05.2022 (8 Hafta)	02.01.2022 – 09.01.2022 (1 Hafta)	08.01.2023 – 15.01.2023 (1 Hafta)
30.04.2023 – 07.05.2023 (1 Hafta)	10.07.2022 – 29.01.2023 (29 Hafta)	30.01.2022 – 06.02.2022 (1 Hafta)	05.03.2023 – 12.03.2023 (1 Hafta)
21.05.2023 – 22.09.2024 (70 Hafta)	19.02.2023 – 12.03.2023 (3 Hafta)	06.03.2022 – 18.09.2022 (28 Hafta)	18.06.2023 – 19.05.2024 (48 Hafta)
	28.05.2023 – 10.12.2023 (28 Hafta)	09.10.2022 – 29.01.2023 (16 Hafta)	
	17.12.2023 – 24.12.2023 (1 Hafta)	12.02.2023 – 05.03.2023 (3 Hafta)	
	14.01.2024 – 10.03.2024 (8 Hafta)	02.07.2023 – 17.12.2023 (24 Hafta)	
	21.04.2024 – 26.05.2024 (5 Hafta)	31.12.2023 – 17.03.2024 (11 Hafta)	
		31.03.2024 – 07.04.2024 (1 Hafta)	
		21.04.2024 – 12.05.2024 (3 Hafta)	
		09.06.2024 – 21.07.2024 (6 Hafta)	
		08.09.2024 – 22.09.2024 (2 Hafta)	

Tablo 4'te görüldüğü üzere incelenen dönemde en fazla balon oluşumu sırasıyla Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, Aracı Kurum ve Finansal Kiralama ve Faktöring Şirketleri endekslerinde ortaya çıkmıştır. Balon oluşum süresi en fazla olan endeksler ise 70 hafta ile Mali Kuruluşlar ana sektör endeksi ile Holdingler ve Yatırım Şirketleri endeksleridir. Bu süreçte her iki endekste de benzer dönemlerde patlayıcı fiyat balonlarının olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte Sigorta Şirketleri, Bankalar ve Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları endekslerinde de uzun süreli balonlar tespit edilmiştir. Dikkat çeken başka bir husus ise, TCMB'nin faiz artırımlarına başladığı Haziran 2023'ten bir ay öncesinde oluşan beklentiyle birlikte bazı endekslerde uzun süreli balon oluşumlarının başladığı ve bu durumun diğer endekslere yayıldığı görülmektedir. Ayrıca, 2021 yılından sonra uygulanması kararlaştırılan enflasyon muhasebesinin bazı mali kuruluşlarda önce 2024, ardından 2025 yılı sonrasına ertelenmesi hisse senetlerinde ani fiyat hareketlerine neden olmuştur. Bu nedenle fiyat balonlarının, uygulanan ekonomi politikalarından, siyasi gelişmelerden ve yasal düzenlemelerden bağımsız düşünülmemesi gerekmektedir.

6. SONUÇ

Fiyat balonları, finansal piyasalarda irrasyonel yatırımcı davranışlarına ve spekülasyona bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Oluşan bir fiyat balonunun patlaması sadece o varlığın yatırımcılarını değil, aynı zamanda bulaşma nedeniyle diğer ekonomik sistemleri ve finansal piyasaları da etkileyebilmektedir. Daha önce yapılan çalışmalar, fiyat balonlarının aşırı iyimserlik ve finansal düzenlemelerdeki eksikliklerden dolayı etkisini artırdığını ortaya koymaktadır. Balon oluşumlarının önlenmesi ya da etkisinin azaltılabilmesi için yatırımcıların finansal okuryazarlık seviyesinin artırılması ve ekonomik göstergelerin sıkı bir şekilde izlenmesi gerekmektedir. Bu tarz fiyat hareketleri karşısında yatırımcıların bilinçli hareket etmesi finansal piyasaların etkin ve sürdürülebilir bir şekilde işlemesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, BİST’te işlem gören mali kuruluşların yer aldığı sektör endekslerinde fiyat balonu oluşumlarının varlığı araştırılmıştır. Mali kuruluşlar ana sektör endeksi (XUMAL) ile mali kuruluşlar altında sınıflandırılan 7 alt sektör endeksinde (XBANK, XSGRT, XFINK, XHOLD, XAKUR, XGMYO ve XYORT) çoklu rasyonel fiyat balonu oluşumları 05.01.2020 ile 29.09.2024 tarihleri arasındaki haftalık veriler kullanılarak GSADF testi ile analiz edilmiştir.

Analizden elde edilen bulgular, incelenen endekslerde çoklu rasyonel fiyat balonlarının olduğu, ana ve alt sektör endekslerinde fiyatların temel değerlerinden önemli ölçüde sapma göstererek spekülasyon hareketlerinin arttığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Mali kuruluşlar ana sektör ve alt sektör endekslerinde farklı dönemlerde ve 70 haftaya kadar uzayan sürelerde fiyat balonları olduğu görülmüştür. En fazla balon oluşumunun Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, Aracı Kurumlar ile Finansal Kiralama ve Faktöring Şirketleri endekslerinde olduğu, en uzun süreli balonların ise Mali Kuruluşlar ile Holding ve Yatırım Şirketleri endekslerinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca XUMAL, XBANK ve XSGRT endekslerinde fiyat balonunun devam ettiği belirlenmiştir. Araştırmada, enflasyon muhasebesinin ertelenmesi ve faiz kararı gibi ekonomik ve yasal düzenlemelerin hisse senedi fiyatlarında dalgalanmalara neden olduğu ve balonların bu faktörlerden bağımsız olmadığı belirlenmiştir. Bu bulgular, etkin piyasalar hipotezinin geçerliliği konusunda yatırımcı davranışlarının rasyonellikten uzaklaşabileceğini göstermektedir.

Fiyat balonlarının patlaması finansal piyasalarda istikrarsızlığa ve ekonomik krizlere neden olabileceği için bu problemin hızlı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Yatırımcıların ve piyasa düzenleyicilerinin fiyat balonlarını erken tespit etmesi sistemik risklerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın, Türkiye'deki mali kuruluşlar sektörünün yanı sıra, benzer diğer piyasalarda fiyat balonu davranışlarını anlamak için geçerli bir referans oluşturması beklenmektedir. Yapılacak çalışmalarda, farklı piyasa koşulları ve yatırımcı psikolojisi üzerindeki etkilerin incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Almudhaf, F. (2017). Speculative bubbles and irrational exuberance in African stock markets. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 13, 28-32. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2016.11.002>
- Anavatan, A., & Yalçın Kayacan, E. (2018). BİST 100 endeksinde balon etkisinin incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 124-131. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2013.05.005>
- Anderson, K., & Brooks, C. (2014). Speculative bubbles and the cross-sectional variation in stock returns. *International Review of Financial Analysis*, 35, 20-31. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2014.07.004>
- Anderson, K., Brooks, C., & Katsaris, A. (2010). Speculative bubbles in the S&P 500: Was the tech bubble confined to the tech sector? *Journal of Empirical Finance*, 17(3), 345-361. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2009.12.004>
- Basse, T., Klein, T., Vigne, S. A., & Wegener, C. (2021). U.S. stock prices and the dot.com-bubble: Can dividend policy rescue the efficient market hypothesis? *Journal of Corporate Finance*, 67. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2021.101892>
- Boubaker, S., Liu, Z., Sui, T., & Zhai, L. (2022). The mirror of history: How to statistically identify stock market bubble bursts. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 204, 128-147. <https://doi.org/10.1016/J.JEBO.2022.09.024>

- Chen, G., Chen, L., Liu, Y., & Qu, Y. (2021). Stock price bubbles, leverage and systemic risk. *International Review of Economics & Finance*, 74, 405-417. <https://doi.org/10.1016/J.IREF.2021.03.017>
- Cuñado, J., Gil-Alana, L. A., & Perez de Gracia, F. (2007). Testing for stock market bubbles using nonlinear models and fractional integration. *Applied Financial Economics*, 17(16), 1313-1321. <https://doi.org/10.1080/09603100600970081>
- Çağlı, E. Ç., & Evrim Mandacı, P. (2017). Borsa İstanbul'da rasyonel balon varlığı: Sektör endeksleri üzerine bir analiz. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(629), 63-76.
- Çakar, R. (2022). Katılım ve Konvansiyonel Endekslerin Fiyat Balonları Açısından Test Edilmesi: Covid-19 Dönemi Türkiye'den Ampirik Kanıtlar. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*. <https://doi.org/10.54427/ijisef.1057115>
- Çıtak, F. (2019). An empirical investigation of bubble in the Turkish stock market. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 5(2), 247-262.
- Demirer, R., Gabauer, D., Gupta, R., & Nielsen, J. (2024). Gold, platinum and the predictability of bubbles in global stock markets. *Resources Policy*, 90, 104808. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2024.104808>
- Dettoni, R., Gil-Alana, L. A., & Yaya, O. O. S. (2024). Stock market prices and Dividends in the US: Bubbles or Long-run equilibria relationships? *International Review of Financial Analysis*, 94, 103319. <https://doi.org/10.1016/J.IRFA.2024.103319>
- Diba, B. T., & Grossman, H. I. (1988). Explosive rational bubbles in stock prices? *The American Economic Review*, 78(3), 520-530.
- Greenwood, R., & Nagel, S. (2009). Inexperienced investors and bubbles. *Journal of Financial Economics*, 93, 239-258. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2008.08.004>
- Gutierrez, L. (2011). Bootstrapping asset price bubbles. *Economic Modelling*, 28(6), 2488-2493. <https://doi.org/10.1016/J.ECONMOD.2011.07.009>
- Hommes, C., Sonnemans, J., Tuinstra, J., & van de Velden, H. (2008). Expectations and bubbles in asset pricing experiments. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 67(1), 116-133. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2007.06.006>
- Huang, W., & Wang, Y. (2024). Identifying price bubbles in global carbon markets: Evidence from the SADF test, GSADF test and LPPLS method. *Energy Economics*, 134. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2024.107626>
- Işıldak, M. S. (2022). Dolar, altın ve BİST-Tüm endeksinde spekülasyon balonları. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 194-206. <https://doi.org/10.38009/ekimad.1150814>
- Kılıç, Y. (2020). Finansal piyasalarda balon varlığının test edilmesi: BRICS-T ülkeleri örneği. *Journal of Banking and Capital Markets Research*, 4(9), 11-22.
- Korkmaz, Ö., Erer, D., & Erer, E. (2016). Alternatif yatırım araçlarında ortaya çıkan balonlar Türkiye hisse senedi piyasasını etkiliyor mu? BİST 100 üzerine bir uygulama. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 10(2), 29-61.
- Koy, A. (2018). Multibubbles in emerging stock markets. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(637), 95-109.
- Liu, Q., Li, R., Ahmad, M., & Ren, Z. (2023). Asset securitization and bank stock price performance: Bubble increase or risk transfer? *Borsa İstanbul Review*, 23(6), 1474-1486. <https://doi.org/10.1016/J.BIR.2023.10.004>
- Liu, T. Y., & Lee, C. C. (2018). Will the energy price bubble burst? *Energy*, 150, 276-288. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2018.02.075>
- Özbey, F., Sanlı, E., & Kandır, S. Y. (2024). BIST teknoloji endeksinde Covid-19 döneminde oluşan spekülasyon balonlarının belirlenmesi: GSADF yaklaşımı. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 43-59. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1229012>
- Phillips, P. C. B., Shi, S., & Yu, J. (2015). Testing for multiple bubbles: Historical episodes of exuberance and collapse in the S&P 500. *International Economic Review*, 56(4), 1043-1078. <https://doi.org/10.1111/iere.12132>

- Phillips, P. C. B., Wu, Y., & Yu, J. (2011). Explosive Behavior In The 1990S Nasdaq: When Did Exuberance Escalate Asset Values? *International Economic Review*, 52(1), 201-226. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2354.2010.00625.x>
- Potrykus, M. (2023). Price bubbles in commodity market – A single time series and panel data analysis. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 87, 110-117. <https://doi.org/10.1016/J.QREF.2022.12.002>
- Potrykus, M. (2024). Dot-com and AI bubbles: Can data from the past be helpful to match the price bubble euphoria phase using dynamic time warping? *Finance Research Letters*, 67, 105799. <https://doi.org/10.1016/J.FRL.2024.105799>
- Sağlam Bezgin, M., & Başar, M. (2020). The research of asset price bubble at Borsa İstanbul and financial crisis relationship. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 143-156. <https://doi.org/10.18037/ausbd.758046>
- Wang, T., Wu, F., Dickinson, D., & Zhao, W. (2024). Energy price bubbles and extreme price movements: Evidence from China's coal market. *Energy Economics*, 129, 107253. <https://doi.org/10.1016/J.ENERCO.2023.107253>
- Yaman, S., & Topaloğlu, E. E. (2023). Pay piyasalarında finansal balonlar adaptif mi? Borsa İstanbul'dan kanıtlar. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 1586-1604. <https://doi.org/10.20491/isarder.2023.1668>
- Yıldırım, H., & Akdağ, S. (2021). Kovid-19 sürecinde sektör endekslerinin fiyat balonları açısından test edilmesi: Türkiye üzerine uygulamalı bir analiz. *Akademik Hassasiyetler*, 8(17), 89-104. <https://orcid.org/0000-0001-9576-6786>
- Yurtoğlu, Y. (2022). Pay senedi piyasalarında balon varlığının test edilmesi: MIST ülkeleri örneği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 410-427.
- Zhang, X., Wei, C., Lee, C. C., & Tian, Y. (2023). Systemic risk of Chinese financial institutions and asset price bubbles. *The North American Journal of Economics and Finance*, 64, 101880. <https://doi.org/10.1016/J.NAJEF.2023.101880>

Geliş Tarihi / Received : 03.07.2024 / 07.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 14.10.2024 / 10.14.2024

Derleme Makalesi - Review Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1509573>

BURDUR'DA ÇOBAN SESLENMESİ

SHEPHERD'S CALL IN BURDUR

Yağmur KEYİK BAYAR^a

ÖZ: Konargöçer toplum yapısı doğrultusunda Türklerin ekonomik anlayışlarının önemli ölçüde hayvancılığa dayandığı söylenebilir. Hayvancılığa dayalı ekonomi ise sürüleri sevk ve idare etme noktasında yetkin bireylerin varlığını zorunlu kılmış ve çobanlık önemli bir meslek alanı olarak karşımıza çıkmıştır. Değişen sosyal ve kültürel koşullara bağlı olarak Türk toplumunda çobanlığa dair algı ikili bir yapı izlemiştir. Çalışma sahamız olan Burdur'un özellikle kırsal kesimlerinde hayvancılık önemli bir faaliyet olmuştur. Ekonomik faaliyet alanlarının gelişmesi ve özellikle genç nüfusun kent merkezine yerleşme düşüncesi hayvancılığa verilen önemi bir nebze de olsa azaltmıştır. Çobanlığın sürdürülebilmesi adına gereken çırak sayısının azlığı ise ayrı bir tehlike olarak görülmüştür. Bahsi geçen olumsuz durumlara karşın yörede bulunan çobanların zengin bir geleneksel bilgiye sahip olduğu ve bu geleneksel bilginin bir kısmının ise "çoban seslenmeleri"nden oluştuğu görülmektedir. Yapılan çalışmada çoban ve hayvanlar arasındaki iletişimin sağlanması ve süreklilik kazanması adına çobanlar tarafından farklı yaklaşımların benimsendiği görülmüştür. Çobanlar; çoban köpeklerini kullanarak, ıslık çalarak ve birtakım özel seslenmelerde bulunarak hayvanları sevk ve idare etmiştir. Bu özel seslenmeler aracılığıyla hayvanların bir araya gelmeleri, dağılmaları, su içmeleri gibi amaçların güdüldüğü görülmüş ve bu seslenmeler birtakım örnekler aracılığıyla sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Çoban, Çoban Seslenmesi, Çoban Kültürü, Konargöçer.

ABSTRACT: In line with the nomadic society structure, it can be said that the economic understanding of the Turks was based on animal husbandry. The economy based on animal husbandry necessitated the presence of competent individuals to lead and manage herds, and shepherding emerged as an important profession. Depending on the changing social and cultural conditions, the perception of shepherding in Turkish society has followed a dual structure. Animal husbandry has been an important activity especially in the rural areas of Burdur, our study area. The development of economic activity areas and the idea of settling in the city center, especially for the young population, has reduced the importance given to animal husbandry to some extent. The low number of apprentices required for the continuation of shepherding was seen as a separate danger. Despite the aforementioned negative situations, it is seen that the shepherds in the region have a rich traditional knowledge and some of this traditional knowledge consists of "shepherd calls". In the study, it was observed that different approaches were adopted by the shepherds in order to ensure and maintain communication between the shepherd and the animals. Shepherds directed and managed the animals by using shepherd dogs, whistling and making some special calls. Through these special calls, it was seen that the animals were intended to come together, disperse, and drink water, and these calls were presented through a number of examples.

Keywords: Shepherd, Shepherd Call, Shepherd Culture Nomadic

^a Yüksek Lisans Öğrenci, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, yagmurkeyikbayar@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3763-0754>

1. GİRİŞ

Türk tarihi üzerine yapılan çalışmalar ve Türklerin en eski yerleşim bölgeleri olduğu düşünülen coğrafyalarda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, Türklerin tarih boyunca konargöçer bir yaşam tarzına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaşam tarzı, coğrafi ve iklimsel koşulların etkisiyle şekillenmiş ve Türk toplumunun sosyo-ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Konargöçer yaşam tarzı, Türklerin hayvancılığa dayalı bir ekonomi geliştirmesine neden olmuş ve bu durum, hayvancılığın Türk toplumunda hayatın en önemli unsurlarından biri haline gelmesini sağlamıştır. Hayvancılık, Türklerin beslenme, giyim, yük taşıma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamada etkin bir rol oynamış, aynı zamanda Türklerin siyasi ve askeri üstünlük kurma çabalarında da önemli bir araç olmuştur. Özellikle atın evcilleştirilmesi, Türklerin savaş alanında daha etkin bir mücadele geliştirmesine olanak tanımış ve bu durum, Türklerin diğer toplumlara karşı üstünlük sağlamasında belirleyici bir faktör olmuştur (Koca, 2002).

Türklerin konargöçer yaşam tarzı, onların doğayla uyumlu bir ekonomik sistem geliştirmelerine olanak tanımıştır. Bu sistemin temelinde hayvancılık yer almış ve hayvancılık, Türklerin yaşam biçimini, kültürünü ve toplumsal yapısını şekillendiren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Hayvancılığa dayalı ekonomi anlayışında Türklerin özellikle at ve koyun yetiştiriciliğine büyük bir önem verdiği düşünülmektedir. Konargöçer yaşam tarzında ekonomi, “at” ve “koyun” olmak üzere iki temel unsur üzerinde yükselmiş ve bu iki hayvan, sürüler halinde beslenmiştir. At, Türkler için yalnızca bir ulaşım aracı değil, aynı zamanda savaşta kullanılan stratejik bir unsur ve ekonomik bir değer olarak da büyük bir öneme sahip olmuştur. Büyük sürülerin idare edilmesi, hayvanların bir arada tutulması, otlakların belirlenmesi ve bu otlaklara sahip çıkılması gibi konular, atın önemini daha da artırmıştır. At, Türklerin hem ekonomik hem de askeri gücünün temel taşlarından biri haline gelmiştir. Koyun ise, Türklerin beslenme ve giyim ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamış, yününden yapılan giysiler ve sütünden elde edilen ürünler, Türk toplumunun günlük yaşamında vazgeçilmez bir yer edinmiştir. Bu bağlamda, hayvancılık Türklerin ekonomik yaşamında merkezi bir konuma sahip olmuş ve bu durum, çobanlık mesleğinin önemini artırmıştır (Koca, 2002).

Çobanlık, Türk toplumunda hayvanların sağlıklı bir şekilde doğması, büyümesi, çoğalması, hastalıklardan korunması ve vahşi hayvanların saldırılarından korunması gibi hayati görevleri üstlenmiştir. Çobanlar, özellikle konargöçer yaşam tarzının gereklilikleri doğrultusunda, Türk toplumunun ekonomik gelişiminde tartışmasız bir fonksiyon üstlenmişlerdir. Çobanlık, yalnızca bir meslek değil, aynı zamanda Türk toplumunda kutsallık atfedilen bir görev olarak da kabul edilmiştir. Çobanların bu kutsallığı, onların fiziksel çeviklikleri, hayvanların ve doğanın bilgisine sahip olmaları ve adaletli bir tutum sergilemeleri gibi özelliklerinden kaynaklanmıştır. Nezih Tatlıcan’a göre çobanlar, çevik ve becerikli yapılarıyla fiziksel; hayvanların ve tabiatın bilgisine sahip olmalarıyla bilgelik; sürünün dağılarak ekili alanlara zarar vermesini engellemeleriyle adillik özelliklerini taşımışlardır. Bu özellikler, çobanların Türk toplumunda istedik değerlerin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak görülmesine neden olmuş ve bu kabule binaen çobanlar kutsal olarak kabul edilmiştir (Tatlıcan, 2023).

Türklerin çobanlığa ve çobanlara atfettiği bu kutsallık, İslamiyet’in kabulüyle daha da pekişmiştir. İslamiyet’te çobanlık, peygamber mesleği olarak kabul edilmiş ve bu durum, Türklerin çobanlara ve çobanlığa ilişkin olumlu algısını güçlendirmiştir. Ayrıca, Türk mitolojisinde çobanların ve çobanlığın önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Çobanların yol göstericisi ve koruyucusu olarak kabul edilen Çoban Yıldızı tasarımı, hayvanları ilk evcilleştiren ve ilk defa çobanlık yapan medeni kahraman olarak bilinen Çoban Ata’nın varlığı, Türklerin mitik anlayışında çobanın ve çobanlığın sahip olduğu önemi ortaya koymaktadır. Çoban Ata, aynı zamanda çobanların ve koyunların koruyucu ata ruhu olarak da kabul edilmiştir. Bu mitolojik unsurlar, Türklerin çobanlığa ve hayvancılığa verdiği önemin köklü bir geçmişe dayandığını göstermektedir (Bayat, 2007).

Konargöçer Türkler arasında ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesi adına çobanların sahip olduğu önem, onların belirli özelliklere sahip olmasını gerektirmiştir. Çobanların özgüvenli, ani ve yerinde karar alabilen, sorumluluk sahibi ve korumacı bir yaklaşıma sahip olmaları beklenmiştir. Bu özellikler, çobanların yalnızca hayvanları korumakla kalmayıp, aynı zamanda bir hükümdarda bulunması gereken temel ilke ve değerlerin taşıyıcısı olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu algı, Türk

siyaset geleneğine de yansımış ve hükümdarlar “çoban”, halk ise “sürü” olarak görülmüştür. Bu anlayış, Türk siyasetname geleneğinde sıkça kullanılan bir metafor haline gelmiştir. Kutadgu Bilig’de yer alan “Halk koyun gibidir; bey, onun çobanıdır; çoban, koyunlara karşı merhametli olmalıdır. Kapıda birçok aç kurt toplanmıştır; ey hükümdar, koyunları iyice muhafaza altına al” şeklindeki ifadeler, çoban ve sürü metaforunun Türk siyaset geleneğindeki yerini açıkça ortaya koymaktadır (Türk, 2012).

Türklerin konargöçer yaşam tarzı, hayvancılığa dayalı bir ekonomik anlayış geliştirmelerine neden olmuş ve bu durum, çobanlık mesleğinin Türk toplumunda merkezi bir konuma sahip olmasını sağlamıştır. Çobanlar, yalnızca ekonomik yaşamın değil, aynı zamanda Türklerin sosyal, kültürel ve siyasi yaşamının da önemli bir unsuru haline gelmiştir. Çobanlık, Türk toplumunda kutsallık atfedilen bir meslek olarak kabul edilmiş ve bu durum, Türklerin hayvancılığa ve çobanlığa verdiği önemin bir göstergesi olmuştur. Türk mitolojisinde ve İslamiyet’te çobanlığa atfedilen değer, bu mesleğin Türk toplumundaki yerini daha da güçlendirmiştir. Çobanların sahip olduğu özellikler, onların Türk toplumunda istedik değerlerin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak görülmesine neden olmuş ve bu durum, Türk siyaset geleneğine de yansımıştır. Çoban ve sürü metaforu, Türklerin sosyal ve siyasi yaşamında derin bir anlam taşımış ve bu anlayış, Türk toplumunun tarihsel ve kültürel kimliğinin önemli bir parçası haline gelmiştir.

2. TÜRK KÜLTÜRÜNDE METAFORLAR VE ANLAM DÜNYASI

Türk kültüründe metaforlar, yalnızca bir anlatım aracı değil, aynı zamanda toplumun düşünce yapısını, inanç sistemlerini ve dünya görüşünü yansıtan önemli birer semboldür. Metaforlar, Türk kültürünün tarihsel süreçteki gelişimini anlamak ve bu kültürün temel değerlerini çözümlmek için önemli bir anahtar niteliğindedir. Türk kültüründe metaforlar, genellikle doğa, hayvanlar, gökyüzü, su ve diğer doğal unsurlar üzerinden şekillenmiş ve bu unsurlar, Türklerin yaşam tarzı, inançları ve yönetim anlayışlarıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir (Demir ve Karakaş Yıldırım, 2019).

Bu metaforlar, Türk toplumunun tarih boyunca doğayla kurduğu güçlü bağın bir yansımasıdır. Göçebe yaşam tarzı, Türklerin doğayı bir rehber ve yaşam kaynağı olarak görmelerine neden olmuş, bu da metaforların şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Gökyüzü, Türklerin inanç sisteminde kutsallığın ve yüceliğin bir sembolü olarak önemli bir yer tutmuştur. Gökyüzü, sonsuzluğu ve düzeni temsil ederken, aynı zamanda Gök Tanrı inancıyla ilişkilendirilmiş ve Türklerin kozmolojik düşüncesinde merkezi bir yer edinmiştir. Bu bağlamda, gökyüzü metaforu, yalnızca dini bir anlam taşımakla kalmamış, aynı zamanda Türklerin yönetim anlayışında da etkili olmuştur. Hükümdarların "kut" anlayışıyla gökyüzü arasında kurulan bağ, liderliğin ilahi bir kaynaktan geldiği inancını pekiştirmiştir.

Benzer şekilde, doğanın diğer unsurları da Türk kültüründe güçlü metaforik anlamlar taşımaktadır. Ağaç, Türk mitolojisinde ve kültüründe hayatın ve evrenin sembolü olarak önemli bir yer tutar. Hayat Ağacı, kökleriyle yeraltını, gövdesiyle yeryüzünü ve dallarıyla gökyüzünü birleştirerek evrenin üç katmanlı yapısını temsil eder. Bu metafor, Türklerin doğayla olan bağını ve yaşamın sürekliliğine olan inancını yansıtır. Aynı zamanda, ağaç metaforu, toplumsal yapıyı ve devlet anlayışını ifade eden bir sembol olarak da karşımıza çıkar. Devletin kök saldıği topraklar, halkı temsil eden dallar ve gökyüzüne uzanan zirve, Türklerin toplumsal düzen ve yönetim anlayışını metaforik bir şekilde ifade eder.

Hayvanlar da Türk kültüründe önemli metaforik anlamlar taşır. Özellikle Bozkurt, Türk mitolojisinde liderlik, rehberlik ve özgürlük gibi kavramları temsil eden güçlü bir semboldür. Destanlarda ve mitolojik anlatılarda Bozkurt, Türk halkına yol gösteren ve onları kurtuluşa ulaştıran bir figür olarak karşımıza çıkar. Bu metafor, Türklerin bağımsızlık ve özgürlük anlayışını yansıtırken, aynı zamanda cesaret ve dayanıklılık gibi değerleri de simgeler. Bozkurt, Türklerin tarih boyunca karşılaştıkları zorluklara karşı gösterdikleri direnci ve dayanıklılığı ifade eden bir sembol olarak, kültürel hafızada önemli bir yer tutar.

Su ise Türk kültüründe hayatın kaynağı ve temizliğin sembolü olarak önemli bir metaforik anlam taşır. Su hem fiziksel hem de manevi bir arınmayı temsil eder. Türk mitolojisinde su, yaratılışın başlangıcı olarak kabul edilir ve evrenin düzenini sağlayan bir unsur olarak görülür. Göçebe yaşam tarzında su kaynaklarının hayati önemi, bu metaforun Türk kültüründeki yerini daha da güçlendirmiştir. Su, aynı zamanda Türklerin yerleşim yerlerini seçerken ve ekonomik faaliyetlerini sürdürürken dikkate

aldıkları en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu nedenle, su metaforu, Türklerin doğayla olan ilişkisini ve yaşam tarzını ifade eden güçlü bir sembol olarak karşımıza çıkar.

Türk kültüründe metaforlar, yalnızca geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda günümüzde de toplumsal değerlerin ve kimliğin bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Bu metaforlar, Türk toplumunun tarihsel, kültürel ve sosyo-ekonomik yapısını anlamak için önemli birer anahtar niteliğindedir. Doğa, hayvanlar, gökyüzü, su ve diğer unsurlar üzerinden şekillenen bu metaforlar, Türklerin dünya görüşünü, inançlarını ve yaşam tarzlarını anlamak için güçlü bir araç sunar. Metaforların bu çok yönlü yapısı, Türk kültürünün zenginliğini ve derinliğini ortaya koymaktadır.

2.1. Çoban ve Sürü Metaforu

Türk siyaset geleneğinde çoban ve sürü metaforu, hükümdar ve halk arasındaki ilişkiyi ifade eden en yaygın metaforlardan biridir. Bu metafor, hükümdarın halkını koruyan, yönlendiren ve ihtiyaçlarını karşılayan bir çoban olarak tasvir edilmesi üzerine kuruludur. Kutadgu Bilig'de yer alan "Halk koyun gibidir; bey, onun çobanıdır; çoban, koyunlara karşı merhametli olmalıdır. Kapıda birçok aç kurt toplanmıştır; ey hükümdar, koyunları iyice muhafaza altına al" ifadesi, bu metaforun Türk siyaset geleneğindeki yerini açıkça ortaya koymaktadır (Türk, 2012). Çoban, burada yalnızca bir lider değil, aynı zamanda halkın güvenliğini sağlayan ve onları tehlikelerden koruyan bir figür olarak idealize edilmiştir. Bu metafor, Türklerin yönetim anlayışında liderin halk üzerindeki sorumluluğunu ve adaletli bir yönetim anlayışını vurgulamaktadır.

2.2. Ağaç Metaforu

Türk mitolojisinde ve kültüründe ağaç, hayatın ve evrenin sembolü olarak önemli bir metaforik anlam taşır. "Hayat Ağacı" (Yaşam Ağacı) metaforu, Türklerin kozmolojik anlayışında merkezi bir yer tutar. Bu metafor, evrenin düzenini, insanın doğayla olan bağı ve yaşamın sürekliliğini temsil eder. Hayat Ağacı, kökleriyle yeraltını, gövdesiyle yeryüzünü ve dallarıyla gökyüzünü birleştirerek üç katmanlı evren anlayışını yansıtır (Bayat, 2007). Bu metafor, yalnızca mitolojik bir sembol değil, aynı zamanda Türklerin toplumsal yapısını ve devlet anlayışını da ifade eder. Ağaç, devletin kök saldıgı toprakları, dalları ise halkı ve yönetimi temsil eder.

2.3. Gökyüzü ve Gök Tanrı Metaforu

Türklerin inanç sisteminde gökyüzü, kutsallığın ve yüceliğin bir sembolü olarak önemli bir metaforik anlam taşır. Gök Tanrı inancı, Türklerin doğayla olan ilişkisini ve evreni algılama biçimini şekillendirmiştir. Gökyüzü, sonsuzluğu, düzeni ve ilahi gücü temsil eder. Bu metafor, Türk hükümdarlarının "kut" anlayışıyla da ilişkilidir. Kut, hükümdarın Gök Tanrı tarafından kutsandığını ve yönetme yetkisini ilahi bir kaynaktan aldığını ifade eder (Koca, 2002). Gökyüzü metaforu, Türklerin yönetim anlayışında hükümdarın halk üzerindeki otoritesini meşrulaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkar.

2.4. Bozkurt Metaforu

Bozkurt, Türk mitolojisinde ve kültüründe liderlik, rehberlik ve özgürlük gibi kavramları temsil eden önemli bir metafordur. Türklerin destanlarında ve mitolojik anlatılarında Bozkurt, zor zamanlarda Türk halkına yol gösteren ve onları kurtuluşa ulaştıran bir figür olarak karşımıza çıkar. Ergenekon Destanı'nda Bozkurt, Türklerin sıkıştıkları dağlardan çıkış yolunu bulmalarına rehberlik eder. Bu metafor, Türklerin bağımsızlık ve özgürlük anlayışını yansıtır. Bozkurt, aynı zamanda cesaret, dayanıklılık ve liderlik gibi özellikleriyle Türk hükümdarlarının idealize edilmiş bir sembolü olarak da görülür (Bayat, 2007).

2.5. Su Metaforu

Türk kültüründe su, hayatın kaynağı ve temizliğin sembolü olarak önemli bir metaforik anlam taşır. Su hem fiziksel hem de manevi bir arınmayı temsil eder. Türk mitolojisinde su, yaratılışın başlangıcı olarak kabul edilir ve evrenin düzenini sağlayan bir unsur olarak görülür. Su metaforu, aynı zamanda Türklerin göçebe yaşam tarzında su kaynaklarının hayati önemini yansıtır. Su, Türklerin

yerleşim yerlerini seçerken ve ekonomik faaliyetlerini sürdürürken dikkate aldıkları en önemli unsurlardan biridir (Tatlıcan, 2023).

2.6. Dağ Metaforu

Türk mitolojisinde ve kültüründe dağ, kutsallığın, gücün ve dayanıklılığın bir sembolü olarak önemli bir metaforik anlam taşır. Dağlar, Türklerin inanç sisteminde gökyüzüne yakınlıkları nedeniyle kutsal kabul edilmiştir. Altay Dağları, Türk mitolojisinde önemli bir yer tutar ve Türklerin atalarının yaşadığı yer olarak kabul edilir. Dağ metaforu, aynı zamanda Türklerin bağımsızlık ve özgürlük anlayışını yansıtır. Dağlar, Türklerin sığınakları ve özgürlüklerini korudukları yerler olarak görülmüştür (Demir ve Karakaş Yıldırım, 2019).

3. ÇOBANVE HAYVANLAR ARASINDA KURULAN İLETİŞİM VE ÇOBAN SESLENMESİ

Burdur, Türkiye'nin güneybatısında yer alan ve Teke Yöresi olarak bilinen coğrafyanın önemli bir parçasıdır. Bu bölge, tarih boyunca hayvancılık faaliyetleriyle öne çıkmış ve özellikle çobanlık mesleği, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamda önemli bir yer edinmiştir. Burdur'un coğrafi özellikleri, karasal iklimi ve sınırlı yağış miktarı, bitkisel üretimi zorlaştırırken hayvancılığı bölgenin temel ekonomik faaliyetlerinden biri haline getirmiştir (İşler-Ünlü Ören, 2021). Bu bağlamda çobanlar, yalnızca hayvanların bakımını üstlenen kişiler değil, aynı zamanda geleneksel bilginin taşıyıcıları ve aktarıcıları olarak da dikkat çekmektedir.

Çobanlık, Burdur'un kırsal kesimlerinde sosyal ve ekonomik hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Çobanlar, hayvanlarla kurdukları iletişim, doğa ile uyumlu yaşam tarzları ve halk bilgisi birikimleriyle kültürel belleğin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu yazıda, Burdur yöresindeki çobanlık mesleği, çobanların halk bilgisi birikimleri ve hayvanlarla iletişim kurma yöntemleri detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ayrıca çobanlık mesleğinin sürdürülebilirliği ve bu mesleğin geleceği üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Burdur'un coğrafi yapısı, hayvancılığın bölgedeki önemini artıran temel unsurlardan biridir. Kapalı bir havzada yer alan Burdur, karasal iklimin etkisi altında olup, sınırlı yağış miktarı nedeniyle tarımsal üretim açısından zorluklar barındırmaktadır. Bu durum, özellikle Burdur'un merkezi ve Bucak ilçesi dışında kalan kırsal alanlarda hayvancılığın temel ekonomik faaliyet olarak öne çıkmasına neden olmuştur (İşler-Ünlü Ören, 2021: 167). Hayvancılık, Burdur'da geleneksel bilgiye dayalı bir şekilde yürütülmekte ve bu bilgi, nesilden nesile çobanlar aracılığıyla aktarılmaktadır.

Çobanlar, hayvanların bakımı, beslenmesi ve korunması gibi temel görevlerin yanı sıra, doğa koşullarına uyum sağlama ve hayvanlarla etkili bir iletişim kurma becerileriyle de dikkat çeker. Bu bağlamda çobanlar, yalnızca ekonomik bir faaliyetin yürütücüsü değil, aynı zamanda kültürel birikimin taşıyıcısıdır. Burdur'da yapılan derleme çalışmaları, çobanlık mesleğinin halk bilgisi açısından zengin bir mirasa sahip olduğunu göstermektedir. Bu miras, takvim bilgisi, iklim gözlemleri, bitkisel tedavi yöntemleri ve hayvanlarla iletişim gibi çeşitli alanlarda kendini göstermektedir.

Çobanların hayvanlarla iletişim kurma yöntemleri, onların mesleklerindeki başarısını belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Burdur yöresinde çobanlar, hayvanları yönlendirmek, kontrol etmek ve korumak için çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemler arasında ıslık çalma, seslenme ve çoban köpeklerinin kullanımı öne çıkmaktadır.

Islık, çobanların hayvanlarla iletişim kurmak için kullandığı en etkili yöntemlerden biridir. Burdur yöresinde yapılan derleme çalışmalarında, ıslığın hayvanların eğitimi, uyarılması ve çobanlar arasındaki iletişimde önemli bir rol oynadığı görülmüştür. İlyas köyünde bir çobanın ifadesi, ıslığın işlevselliğini açıkça ortaya koymaktadır: "Kesik kesik ıslık çalıyorsam bu, sürüye hızlanması gerektiği noktasında bir mesajdır" (KK2). Bu ifade, hayvanların henüz yavruyken eğitime başlandığını ve ıslığın bu süreçte önemli bir araç olduğunu göstermektedir.

Kozağacı köyünde ise ıslık, hayvanları tehlikeye karşı uyarmak için kullanılmaktadır. Çobanlar, kesik kesik ıslık çalarak hayvanları hızlanmaya teşvik ederken, uzun ve yüksek sesli ıslıklarla hayvanları kendi yanlarına çağırılmaktadır (KK3). Ayrıca çobanlar arasındaki iletişimde de ıslık önemli bir rol oynamaktadır. Uzun uzun ıslık çalmak, bir tehlikenin varlığını ya da sürüden ayrı kalan bir hayvanın bulunduğunu haber vermek için kullanılmaktadır (KK1).

Çobanların hayvanlarla iletişim kurmak için kullandığı bir diğer yöntem ise seslenmedir. Seslenme, çobanın ses tonunu, vurgusunu ve tonlamasını kullanarak hayvanları yönlendirdiği bir iletişim biçimidir. Bu yöntem, çobanların geleneksel bilgi birikimlerinin bir parçası olarak nesilden nesile aktarılmaktadır. M. Muhtar Kutlu, çoban seslenmesini şu şekilde tanımlamaktadır: “Çoban seslenmesi, çobanın ya da diğer insanların hayvanları çağırma, kovmada, yatıştırma (süt sağımında, kırkımda), otlamada, sulamada, sevmede ve okşamada kullandıkları söz ve seslerdir” (Kutlu, 1987: 98).

Nevzat Çağlar ise çoban seslenmesinde kullanılan seslerin farklı çeşitlerinin olduğunu ifade etmektedir. Çobanlar, hayvanları sevmek ve yatıştırmak istediklerinde yumuşak ve tekdüze sesler kullanırken, hayvanları ürkütme ya da hareketlerini engellemek istediklerinde sert ve vurgulu sesler çıkarmaktadır (Çağlar, 2023). Vedat Çoban ise seslenmenin hayvanların hareketlerini şekillendirdiğini ve çobanın ses tonunun hayvanların davranışlarını doğrudan etkilediğini belirtmektedir (Çoban, 2015).

Burdur yöresinde yapılan derleme çalışmalarında, çoban seslenmelerinin yöreden yöreye farklılık gösterdiği ve bu seslenmelerin hayvan türlerine göre değişiklik gösterebildiği görülmüştür. Koyunlar için kullanılan seslenmeler ile keçiler için kullanılan seslenmeler arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Ayrıca, çobanların yöresel dillerindeki tonlama ve vurgulama farklılıkları, seslenmelerin çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır.

Çobanların hayvanları kontrol etmek ve korumak için kullandığı en önemli yardımcılardan biri de çoban köpekleridir. Burdur yöresinde, özellikle “akbaş” adlı çoban köpeği türü yaygın olarak tercih edilmektedir. Akbaşlar, kolay eğitilebilir olmaları, uzun mesafelerde koşabilme yetenekleri, üstün koku alma becerileri ve sahiplerine olan sadakatleriyle tanınmaktadır (Kartay, 2019: 58-62). Bucak ilçesine bağlı Keçili köyünde, akbaşların sürüye ve sahibine olan sadakatiyle bilindiği ifade edilmektedir. Akbaşlar, sürüye saldıran kurtlara karşı cesur bir şekilde durmaları ve korkusuzlukları nedeniyle çobanlar tarafından tercih edilmektedir.

Akbaşların yanı sıra, diğer çoban köpeği türleri de Burdur yöresinde kullanılmaktadır. Ancak akbaşların üstün özellikleri, onları bölgedeki çobanların en büyük yardımcıları haline getirmiştir. Çobanlar, köpeklerin eğitimi sırasında geleneksel bilgi birikimlerinden yararlanmakta ve bu bilgiyi nesilden nesile aktarmaktadır.

Burdur yöresinde çobanlar tarafından kullanılan seslenmeler, hayvanlarla iletişim kurmanın en önemli araçlarından biridir. Bu seslenmeler, hayvanların yönlendirilmesi, toplanması, otlatılması ve korunması gibi çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Aşağıda, Burdur yöresine özgü çoban seslenmelerinin alfabetik bir listesi sunulmuştur:

Avugcu avugcu: Hayvanları bir araya toplamak için kullanılan bir seslenmedir (K4).

Büğh büğh: Koyunların çağırılması için yapılan bir seslenmedir (K4).

Daka daka daka çan daka daka: Çan takılı hayvanın sürüyü getirmesi için yapılan bir seslenmedir (K5).

Deo deo: Hayvanları otlatma sonrası bir araya toplamak için kullanılan bir seslenmedir (K5).

Deş deş: Sürüyü toplamak için yapılan bir seslenmedir (K5).

Dirrey dirrey dirrey: Sürüyü su içmeye götürürken yapılan bir seslenmedir (K6).

Geliye kızım meh meh meh: Geride kalan hayvanı sürüye yetiştirmek için yapılan bir seslenmedir (K7).

Geliye me me: Hayvanlara otlamaya götürüldüklerini bildirmek için yapılan bir seslenmedir (K6).

Guccu guccu: Hayvanları sulama sırasında kullanılan bir seslenmedir. Hayvanlar bu sesi duyduklarında kendilerini güvende hisseder ve rahatlıkla su içerler (K6).

Halep halep: Sürü karnını doyurduktan sonra otlanılan yerin terk edilmesi gerektiğini bildiren bir seslenmedir (K6).

Hey hey: Hayvanları bir araya toplamak için kullanılan bir seslenmedir. Bu seslenme, “Avugcu avugcu” ve “Geliye me me” gibi diğer seslenmelerle benzer bir işlev taşır (K7).

Hoh hoh hoh: Sürüyü otlamaya götürürken ya da otlamadan geri getirirken izlenmesi gereken yolları hayvanlara bildirmek için kullanılan bir sestir (K8).

Meh meh: Koyunların çağırılması amacıyla kullanılan bir seslenmedir (K4).

Naza naza naza eyh: Sürüyü çağırma için yapılan bir seslenmedir (K5).

Pamucuğ kızım: Sürüde "Pamucak kız" adıyla bilinen koyunu çağırmak için yapılan bir seslenmedir (K8).

Tek bey teke bey teke bey: Geride kalan ve özel bir adı olan hayvanı çağırmak için yapılan bir seslenmedir (K7).

Uğçeme meh meh: "Halep halep" seslenmesiyle aynı amaç için kullanılan bir seslenmedir (K6).

Uvyet uvyet: Karnı acıkan hayvanlara otlamaya gidileceğini haber vermek için yapılan bir seslenmedir (K7).

Yanal yanal: Sürüyü toplamak için kullanılan bir seslenmedir. Bu seslenme, "Deo deo" ve "Deş deş" gibi seslenmelerle benzer bir işlev taşır (K5).

Bu seslenmeler, çobanların hayvanlarla kurduğu iletişimde dilin ve sesin ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Her bir seslenme, belirli bir duruma ya da ihtiyaca yönelik olarak geliştirilmiş ve zamanla geleneksel bir bilgi birikimi haline gelmiştir. Bu seslenmelerin çeşitliliği, Burdur yöresindeki çobanlık kültürünün zenginliğini ortaya koymaktadır.

Çobanlık Mesleğinin Sürdürülebilirliği ve Geleceği

Burdur'da yapılan derleme çalışmaları, çobanlık mesleğinin günümüzde çeşitli zorluklarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Özellikle genç nüfusun köyden kente göç etmesi ve kent yaşamını tercih etmesi, çobanlık mesleğinin temsilcilerinin sayısında azalmaya neden olmuştur. Ayrıca, Burdur'da ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi ve hayvancılığın eskisi kadar yaygın bir şekilde yapılmaması, çobanlık mesleğinin sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Çobanlar, mesleklerinin maddi getirisinin az olduğunu ve bu durumun mesleğin gelişimine engel teşkil ettiğini ifade etmektedir.

Çobanlık mesleğinin sürdürülebilirliği açısından yaşanan bu sorunlar, çobanlıkla ilgili halk bilgisinin de zamanla azalmasına neden olmaktadır. Çobanlık folkloru içerisinde değerlendirilebilecek unsurlar, özellikle genç nesillerin bu mesleğe olan ilgisinin azalmasıyla birlikte kaybolma riskiyle karşı karşıyadır. Çoban seslenmeleri gibi geleneksel bilgi birikimleri, çobanlık mesleğinin temsilcilerinin azalmasıyla birlikte unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Bu bağlamda, çobanlık mesleğinin sürdürülebilirliğini sağlamak ve bu mesleğe ilişkin halk bilgisini korumak için çeşitli önlemler alınması gerekmektedir. Bu önlemler arasında, çobanlık mesleğinin ekonomik cazibesini artıracak politikaların geliştirilmesi, çobanlıkla ilgili halk bilgisinin derlenmesi ve kayıt altına alınması, genç nesillerin bu mesleğe teşvik edilmesi ve çobanlık kültürünün tanıtılması yer almaktadır.

Çobanlar, yalnızca hayvanların bakımını üstlenen kişiler değil, aynı zamanda kültürel belleğin taşıyıcılarıdır. Burdur yöresinde çobanlar, halk bilgisi birikimlerini günün koşullarına uyarlayarak zengin bir kültürel miras oluşturmuşlardır. Bu miras, takvim bilgisi, iklim gözlemleri, bitkisel tedavi yöntemleri ve hayvanlarla iletişim gibi çeşitli alanlarda kendini göstermektedir.

Çobanların halk bilgisi birikimleri, onların doğayla uyumlu bir yaşam tarzı benimsemelerini sağlamış ve bu bilgi birikimi, nesilden nesile aktarılmıştır. Çobanlar, hayvanların davranışlarını gözlemleyerek hava durumu hakkında tahminlerde bulunabilmekte ve bu bilgi birikimini günlük yaşamlarında kullanmaktadır. Ayrıca, çobanlar, bitkisel tedavi yöntemleri konusunda da bilgi sahibidir ve bu bilgiyi hayvanların sağlık sorunlarını gidermek için kullanmaktadır.

Çobanların halk bilgisi birikimleri, yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak hayvancılıkla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sosyal ve kültürel yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Çobanlar, hayvanlarla kurdukları iletişim, doğa ile uyumlu yaşam tarzları ve halk bilgisi birikimleriyle Burdur yöresinin kültürel belleğinde önemli bir yer edinmiştir.

4. SONUÇ

Türklerin tarih boyunca coğrafi koşulların ve ekonomik ihtiyaçların etkisiyle konargöçer bir yaşam tarzı benimsediği, bu doğrultuda hayvancılığın, özellikle at ve koyun yetiştiriciliğinin, ekonomik ve sosyal yapının temel unsurları olduğu görülmektedir. Hayvancılık, Türklerin beslenme, giyim ve taşıma gibi ihtiyaçlarını karşılamış; savaşta üstünlük sağlamalarında önemli bir rol oynamıştır. Çobanlık ise hayvanların korunması ve çoğaltılması noktasında ekonomik yaşama katkı sağlamış, Türk mitolojisi ve siyaset anlayışında önemli bir yere sahip olmuştur. Çobanlık, hükümdarlıkla özdeşleştirilmiş, Kutadgu Bilig gibi eserlerde çoban ve sürü metaforuyla siyasî liderlik değerlendirilmeye alınmıştır. Böylece Türk toplumunda çobanlık, ekonomik ve kültürel bir anlam kazanmıştır.

Türklerin tarihsel süreçte geliştirdiği konargöçer yaşam tarzı, onların doğayla uyumlu bir ekonomik sistem kurmalarını sağlamış ve bu sistemin temelinde hayvancılık yer almıştır. Hayvancılık, Türklerin yalnızca ekonomik yaşamını değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yapısını da şekillendirmiştir. At ve koyun yetiştiriciliği, Türklerin ekonomik faaliyetlerinin merkezinde yer almış ve bu iki hayvan, Türk toplumunun yaşam biçimini derinden etkilemiştir. At, Türkler için yalnızca bir ulaşım aracı değil, aynı zamanda savaşta kullanılan stratejik bir unsur ve ekonomik bir değer olarak büyük bir öneme sahip olmuştur. Koyun ise, Türklerin beslenme ve giyim ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamış, yününden yapılan giysiler ve sütünden elde edilen ürünler, Türk toplumunun günlük yaşamında vazgeçilmez bir yer edinmiştir. Bu bağlamda, hayvancılık Türklerin ekonomik yaşamında merkezi bir konuma sahip olmuş ve bu durum, çobanlık mesleğinin önemini artırmıştır.

Çobanlık, Türk toplumunda yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda kutsallık atfedilen bir meslek olarak da kabul edilmiştir. Çobanlar, hayvanların sağlıklı bir şekilde doğması, büyümesi, çoğalması, hastalıklardan korunması ve vahşi hayvanların saldırılarından korunması gibi hayati görevleri üstlenmişlerdir. Çobanların bu kutsallığı, onların fiziksel çeviklikleri, hayvanların ve doğanın bilgisine sahip olmaları ve adaletli bir tutum sergilemeleri gibi özelliklerinden kaynaklanmıştır. Türk mitolojisinde çobanların ve çobanlığın önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Çobanların yol göstericisi ve koruyucusu olarak kabul edilen Çoban Yıldızı tasarımı, hayvanları ilk evcilleştiren ve ilk defa çobanlık yapan medeni kahraman olarak bilinen Çoban Ata'nın varlığı, Türklerin mitik anlayışında çobanın ve çobanlığın sahip olduğu önemi ortaya koymaktadır. Çoban Ata, aynı zamanda çobanların ve koyunların koruyucu ata ruhu olarak da kabul edilmiştir. Bu mitolojik unsurlar, Türklerin çobanlığa ve hayvancılığa verdiği önemin köklü bir geçmişe dayandığını göstermektedir.

Burdur yöresine gelindiğinde, çobanlık mesleğinin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamda önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Burdur'un coğrafi özellikleri, karasal iklimi ve sınırlı yağış miktarı, bitkisel üretimi zorlaştırırken hayvancılığı bölgenin temel ekonomik faaliyetlerinden biri haline getirmiştir. Bu bağlamda çobanlar, yalnızca hayvanların bakımını üstlenen kişiler değil, aynı zamanda geleneksel bilginin taşıyıcıları ve aktarıcıları olarak da dikkat çekmektedir. Çobanlar, hayvanlarla kurdukları iletişim, doğa ile uyumlu yaşam tarzları ve halk bilgisi birikimleriyle kültürel belleğin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Burdur'da yapılan derleme çalışmaları, çobanlık mesleğinin halk bilgisi açısından zengin bir mirasa sahip olduğunu göstermektedir. Bu miras, takvim bilgisi, iklim gözlemleri, bitkisel tedavi yöntemleri ve hayvanlarla iletişim gibi çeşitli alanlarda kendini göstermektedir.

Çobanların hayvanlarla iletişim kurma yöntemleri, onların mesleklerindeki başarısını belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Burdur yöresinde çobanlar, hayvanları yönlendirmek, kontrol etmek ve korumak için çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemler arasında ıslık çalma, seslenme ve çoban köpeklerinin kullanımı öne çıkmaktadır. ıslık, çobanların hayvanlarla iletişim kurmak için kullandığı etkili yöntemlerden biridir. Burdur yöresinde yapılan derleme çalışmalarında, ıslığın hayvanların eğitimi, uyarılması ve çobanlar arasındaki iletişimde önemli bir rol oynadığı görülmüştür. İlyas köyünde bir çobanın ifadesi, ıslığın işlevselliğini açıkça ortaya koymaktadır: “Kesik kesik ıslık çalıyorsam bu, sürüye hızlanması gerektiği noktasında bir mesajdır” (KK2). Bu ifade, hayvanların henüz yavruyken eğitime başlandığını ve ıslığın bu süreçte önemli bir araç olduğunu göstermektedir.

Kozağacı köyünde ise ıslık, hayvanları tehlikeye karşı uyarmak için kullanılmaktadır. Çobanlar, kesik kesik ıslık çalarak hayvanları hızlanmaya teşvik ederken, uzun ve yüksek sesli ıslıklarla hayvanları kendi yanlarına çağırılmaktadır (KK3). Ayrıca çobanlar arasındaki iletişimde de ıslık önemli bir rol oynamaktadır. Uzun uzun ıslık çalmak, bir tehlikenin varlığını ya da sürüden ayrı kalan bir hayvanın bulunduğunu haber vermek için kullanılmaktadır (KK1).

Çobanların hayvanlarla iletişim kurmak için kullandığı bir diğer yöntem ise seslenmedir. Seslenme, çobanın ses tonunu, vurgusunu ve tonlamasını kullanarak hayvanları yönlendirdiği bir iletişim biçimidir. Bu yöntem, çobanların geleneksel bilgi birikimlerinin bir parçası olarak nesilden nesile aktarılmaktadır. M. Muhtar Kutlu, çoban seslenmesini şu şekilde tanımlamaktadır: “Çoban seslenmesi, çobanın ya da diğer insanların hayvanları çağırma, kovmada, yatıştırma (süt sağımında, kırkımda), otlamada, sulamada, sevmede ve okşamada kullandıkları söz ve seslerdir” (Kutlu, 1987: 98).

Burdur yöresinde çobanlar tarafından kullanılan seslenmeler, hayvanlarla iletişim kurmanın en önemli araçlarından biridir. Bu seslenmeler, hayvanların yönlendirilmesi, toplanması, otlatılması ve

korunması gibi çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Çobanların hayvanlarla kurduğu iletişimde dilin ve sesin ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Her bir seslenme, belirli bir duruma ya da ihtiyaca yönelik olarak geliştirilmiş ve zamanla geleneksel bir bilgi birikimi haline gelmiştir. Bu seslenmelerin çeşitliliği, Burdur yöresindeki çobanlık kültürünün zenginliğini ortaya koymaktadır.

Ancak, Burdur'da ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi ve kentleşme nedeniyle hayvancılığın azalması, çobanlık mesleğinin ve bu meslekle bağlantılı halk bilgisinin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır. Çobanlık mesleğine olan ilginin azalması, halk bilgisinin, özellikle de "çoban seslenmeleri" gibi folklorik unsurların çeşitlenmesini ve canlılığını yitirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, çobanlık mesleğinin sürdürülebilirliğini sağlamak ve bu mesleğe ilişkin halk bilgisini korumak için çeşitli önlemler alınması gerekmektedir. Bu önlemler arasında, çobanlık mesleğinin ekonomik cazibesini artıracak politikaların geliştirilmesi, çobanlıkla ilgili halk bilgisinin derlenmesi ve kayıt altına alınması, genç nesillerin bu mesleğe teşvik edilmesi ve çobanlık kültürünün tanıtılması yer almaktadır.

Çobanlık mesleğinin sürdürülebilirliği, yalnızca ekonomik bir gereklilik değil, aynı zamanda kültürel bir mirasın korunması açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Çobanlık, Burdur yöresinde halk bilgisi birikiminin en önemli taşıyıcılarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çobanların hayvanlarla kurduğu iletişim, doğa ile uyumlu yaşam tarzları ve halk bilgisi birikimleri, bu mesleğin yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda kültürel bir değer olarak da görülmesini sağlamaktadır. Ancak, çobanlık mesleğinin sürdürülebilirliği için alınması gereken önlemler, yalnızca ekonomik teşviklerle sınırlı kalmamalıdır. Çobanlık mesleğinin kültürel boyutunun da korunması ve bu mesleğe ilişkin halk bilgisinin gelecek nesillere aktarılması için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır.

Bu bağlamda, çobanlık mesleğinin kültürel boyutunu korumak için yapılabilecek çalışmalar arasında, çobanlıkla ilgili halk bilgisinin derlenmesi ve kayıt altına alınması önemli bir yer tutmaktadır. Burdur yöresinde yapılan derleme çalışmaları, çobanlık mesleğinin halk bilgisi açısından zengin bir mirasa sahip olduğunu göstermektedir. Bu miras, çoban seslenmeleri, hayvanlarla iletişim yöntemleri, bitkisel tedavi yöntemleri ve doğa gözlemleri gibi çeşitli alanlarda kendini göstermektedir. Bu bilgilerin derlenmesi ve kayıt altına alınması, çobanlık mesleğinin kültürel boyutunun korunmasına ve bu mesleğe ilişkin halk bilgisinin gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

Ayrıca, çobanlık mesleğinin tanıtılması ve bu mesleğe ilişkin farkındalığın artırılması da önemlidir. Çobanlık mesleği, yalnızca kırsal kesimlerde değil, aynı zamanda şehirlerde de tanıtılmalı ve bu mesleğin kültürel boyutuna dikkat çekilmelidir. Bu bağlamda, çobanlık mesleğiyle ilgili festivaller, sergiler ve etkinlikler düzenlenebilir. Bu tür etkinlikler, çobanlık mesleğinin kültürel boyutunu tanıtmak ve bu mesleğe ilişkin farkındalığı artırmak için etkili bir araç olabilir.

Çobanlık mesleğinin sürdürülebilirliği için alınması gereken bir diğer önlem ise, genç nesillerin bu mesleğe teşvik edilmesidir. Genç nesillerin çobanlık mesleğine olan ilgisini artırmak için çeşitli teşvikler sağlanabilir. Örneğin, çobanlık mesleğiyle ilgili eğitim programları düzenlenebilir ve bu mesleğe ilişkin bilgi ve becerilerin genç nesillere aktarılması sağlanabilir. Ayrıca, çobanlık mesleğinin ekonomik cazibesini artırmak için çeşitli teşvikler sağlanabilir. Bu teşvikler arasında, çobanlık mesleğiyle uğraşan kişilere ekonomik destek sağlanması, çobanlık mesleğiyle ilgili altyapının geliştirilmesi ve çobanlık mesleğiyle ilgili teknolojik yeniliklerin teşvik edilmesi yer alabilir.

Burdur yöresinde çobanlık mesleği, yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda kültürel bir değer olarak da büyük bir öneme sahiptir. Çobanlık mesleği, Burdur yöresinin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Çobanlar, yalnızca hayvanların bakımını üstlenen kişiler değil, aynı zamanda geleneksel bilginin taşıyıcıları ve aktarıcılarıdır. Çobanların halk bilgisi birikimleri, onların doğayla uyumlu bir yaşam tarzı benimsemelerini sağlamış ve bu bilgi birikimi, nesilden nesile aktarılmıştır. Ancak, çobanlık mesleğinin sürdürülebilirliği için alınması gereken önlemler, yalnızca ekonomik teşviklerle sınırlı kalmamalıdır. Çobanlık mesleğinin kültürel boyutunun da korunması ve bu mesleğe ilişkin halk bilgisinin gelecek nesillere aktarılması için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır.

Sonuç olarak, çobanlık mesleği, Burdur yöresinin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Çobanlar, halk bilgisi birikimleriyle kültürel belleğin taşıyıcıları olarak öne çıkmakta ve bu bilgi birikimi, Burdur yöresinin kültürel mirasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak, çobanlık mesleğinin sürdürülebilirliği için alınması gereken önlemler, yalnızca ekonomik

teşviklerle sınırlı kalmamalıdır. Çobanlık mesleğinin kültürel boyutunun da korunması ve bu mesleğe ilişkin halk bilgisinin gelecek nesillere aktarılması için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda, çobanlık mesleğinin ekonomik cazibesini artıracak politikaların geliştirilmesi, çobanlıkla ilgili halk bilgisinin derlenmesi ve kayıt altına alınması, genç nesillerin bu mesleğe teşvik edilmesi ve çobanlık kültürünün tanıtılması önemlidir. Bu tür çalışmalar, çobanlık mesleğinin sürdürülebilirliğini sağlamak ve bu mesleğe ilişkin halk bilgisini korumak için etkili bir araç olabilir.

KAYNAKÇA

- Bayat, F. (2007). *Türk mitolojik sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çağlar, N. (2023). Anamur ve Bozyazı'da yaşayan Yörüklerde çoban seslenmesi. In E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Ses kitabı* (pp. 151-169). Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Çoban, V. (2015). *Türk halk kültüründe çobanlık* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Demir, C., & Karakaş Yıldırım, Ö. (2019). Türkçede metaforlar ve metaforik anlatımlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1085-1096.
- İşler, H., & Ünlü Ören, H. G. (2021). Burdur ili hayvancılık sektörünün incelenmesi ve SWOT analizi. *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*, 3(7), 166-190.
- Kartay, D. (2019). *Türk çoban köpeği Akbaş*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde sosyal ve ekonomik hayat. In *Türkler* (Vol. 3, pp. 15-37). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2002). *Türklerde hayvancılık ve ekonomik yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, İ. (2023). Türk kültüründe ıslık ve ıslığın işlevleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(44), 2094-2106.
- Kutlu, M. M. (1987). *Şavaklı Türkmenlerde göçer hayvancılık*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Tatlıcan, N. (2023). Anadolu Türk efsanelerine kutsallığıyla ve kutsallara karşı tutumuyla yansıyan çobanlar. In T. Tok et al. (Eds.), *Cumhuriyet'in ışığında edebiyatın izinde* (pp. 366-387). Ankara: Günce Yayınları.
- Tatlıcan, N. (2023). *Türk kültüründe çobanlık ve sembolizmi*. İstanbul: Kültür Araştırmaları Enstitüsü.
- Türk, H. B. (2012). *Çoban ve kral*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Türk, D. (2012). *Kutadgu Bilig ve Türk siyaset geleneği*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

KAYNAK KİŞİLER

1. Durmuş Koç, 1970- Burdur Merkez/ İlyas köyü – İlkokul- Çoban
2. Emin Akın, 1954- Çavdır/ Kozacı – İlkokul – Çoban
3. Erkan Özdamar, 1976 – Çeltikçi/ Bağsaray – İlkokul – Çoban
4. Eyüb Kabadayı, 1943- Ağlasun/ Dereköy – İlkokul – Çoban
5. Fatma Koç, 1949- Burdur Merkez/ İlyas köyü – İlkokul- Çoban
6. Hüseyin Hoyraz, 1971 – Çeltikçi/ Kuzköy – İlkokul – Pazarcı
7. Ramazan Alkan, 1968 – Çeltikçi/ Kuzköy – İlkokul – Çoban
8. Veli Kırılı, 1970 – Kemer – İlkokul – Çoban